AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ

Özge BOZKURTOĞLU

KIBRIS'TA LUSIGNANLAR DÖNEMİNDE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

Danışman
Doç. Dr. Zeynep GÜNGÖR

Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ

Özge BOZKURTOĞLU

KIBRIS'TA LUSIGNANLAR DÖNEMİNDE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

Danışman
Doç. Dr. Zeynep GÜNGÖR

Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Özge BOZKURTOĞLU'nun bu çalışması, jürimiz tarafından Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Anabilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Aydın USTA	(İMZA)
Üye (Danışmanı)	: Doç. Dr. Zeynep GÜNGÖR	(İMZA)
Üye (Eş Danışmanı)	: Doç. Dr. Seyit ÖZKUTLU	(İMZA)
Üye	: Prof. Dr. Seçil DEREN VAN HET HOF	(İMZA)
Üye	: Doç. Dr. Ekin KAYNAK ILTAR	(İMZA)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOZKUŞ	(İMZA)

Tez Başlığı: KIBRIS'TA LUSIGNANLAR DÖNEMİNDE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 24/ 07 /2023

Mezuniyet Tarihi : / /2023

Prof. Dr. Tuncer DEMİR
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum "*Kıbrıs'ta Lusignanlar Döneminde Çokkültürlülük"* adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Özge BOZKURTOĞLU

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **iii**

ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **iv**

GÖRSELLER LİSTESİ ..... **v**

ÖZET ..... **vi**

ABSTRACT ..... **vii**

ÖNSÖZ ..... **viii**

GİRİŞ **1**

i. Amaç, Teorik Arka Plan ve Tezin Yapısı 1

ii. Metodoloji: Birincil Kaynaklar ve Kıbrıs Lusignan Krallığı'nda Çokkültürlülüğe İlişkin Çalışmalar 10

iii. Lusignanlardan Önce Çokkültürlü Bir Mekân Olarak Kıbrıs 20

BİRİNCİ BÖLÜM

ASALET VE TİCARET: KIBRIS'TA LATİN YERLEŞİMCİLER

1.1. Franklar 34

1.1.1. İlk Yerleşimciler 34

1.1.2. Papalık, Kıbrıs Latin Kilisesi ve Lusignanlar 48

1.2. İtalyanlar 65

1.2.1. Gelip geçenler, sabit duranlar: mercatores, habitatores 65

1.2.2. Yeni Renkler, Yeni Kimlikler: Beyaz Venediklileri ve Beyaz Cenevizliler 76

İKİNCİ BÖLÜM

EV SAHİPLERİ: GREKLER

2.1. Latin Kilisesi Karşısında Grek Kilisesi 87

2.2. Halk ile İktidar Arasında: 14. Yüzyılda Greklerin Yükselişi 99

2.3. Teoriden Pratiğe: Grekler ve Franklar arasındaki etkileşimin somut tezahürleri... 114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TANRI'NIN ÜVEY EVLATLARI: AZINLIKLAR

3.1. Suriyeliler 125

3.2. Ermeniler 141

3.3. Yahudiler ve Müslümanlar 148

SONUÇ 157

BİBLİYOGRAFYA 163

GÖRSELLER 189

ÖZGEÇMİŞ 200

KISALTMALAR LİSTESİ

Bk. Bakınız
Çev. Çeviren
Der. Derleyen
Dn. Dipnot
Ed. Editör
Eds. Editörler
Haz. Hazırlayan
Karş. Karşılaştırınız
No. Numara
Nos. Numaralar
Vol. Volume

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Lusignanlar döneminde Kıbrıs'taki kültürel gruplar arasındaki kesişim özellikleri

GÖRSELLER LİSTESİ

Figür 1. Lusignanlar Döneminde Mağusa'nın Bölgeleri

Fotoğraf 1. 1930'larda Mağusa'daki Suriyeli Mahallesi (Syrian Quarter)

Fotoğraf 3. St. Nicholas Katedrali (Lala Mustafa Paşa Camii)

Fotoğraf 4. Nesturî Kilisesi, Mağusa

Fotoğraf 5. Ermeni Kilisesi, Mağusa

Fotoğraf 6. SS. Peter and Paul Kilisesi (Sinan Paşa Camii, Mağusa)

Fotoğraf 7. Kıbrıs Kralı IV. Hugh'e ait pirinç kap (14. yüzyıl)

Fotoğraf 8. Mısır ya da Suriye'den bir emire ait pirinç kap (14. Yüzyıl)

Fotoğraf 9. St. Mary de la Cava (İç görünüm, Doğu Yönü)

Fotoğraf 10. St. Mary de la Cava (İç görünüm, Kuzey-Batı Yönü))

Fotoğraf 11. St. George of the Greeks, Mağusa

Fotoğraf 12. St. George of the Latins, Mağusa

ÖZET

Bu doktora tezi, kurulduğu 1192 yılından Venedik idaresine geçtiği 1489 yılına kadar Kıbrıs Lusignan Krallığı'nda çokkültürlülük meselesini incelemektedir. Odak noktası, adadaki çokkültürlü yapıyı tanımlamak ve bir kültürel çeşitlilik listesi sunmaktan ziyade bu farklı kültürden insanların nasıl bir arada yaşadıkları üzerinde bir fikir geliştirmektir. Dolayısıyla farklı kültürden insanların birbirlerini nasıl gördükleri, hangi kimliklerle tanımladıkları ve ötekilerin sınırlarına ne şekilde ve hangi koşullarda geçtikleri konusuna eğilmektedir. Doğu Akdeniz'de ticaret, hac, göç gibi nedenlerden dolayı oldukça işlek bir coğrafi konumda olması ve Akdeniz'in siyasi kontrolünde kilit rol oynaması Kıbrıs'ın her daim heterojen ve kompleks bir toplumsal yapıya sahip olmasına yol açmıştır. Guy de Lusignan'ın izlediği iskân politikası ve 1291 yılında Akkâ'nın Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi insan hareketliliğini teşvik etmiş, adadaki kültürel çeşitliliği arttırmıştır. Bu çalışmada farklı kültür gruplarına sahip insanların birbirleriyle ilişkileri, kimliğin bu süreçteki rolü ve mahiyeti, faydacı ve durumsal seçimlerin kültürel sınırların esnetilmesindeki işlevi göz önünde bulundurularak ele alınmaktadır. Adada yaklaşık üç yüz yıl süren Lusignan hâkimiyeti altında farklı kültürel arka plandan gelen insanların geliştirdikleri ortak yaşam pratikleri krallık kanunları, kilise konsil kayıtları, papalık mektupları, noter kayıtları ve seyyahların anlatıları ışığında incelenmektedir. Alandaki kültür çalışmalarına yeni bir bakış ve kavrayış getirmeyi hedefleyen bu çalışma aynı zamanda hem Kıbrıs hem de Doğu Akdeniz bölgesinin geç Ortaçağ'daki sosyo-kültürel dinamiklerini daha yakından tanımayı ve anlamlandırmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Lusignanlar, Çokkültürlülük, Kimlik, Çoklu Kimlik Kuramı.

ABSTRACT

This doctorate thesis examines the matter of multiculturality in the Lusignan Kingdom of Cyprus between its establishment in 1192 and 1489, when it was placed under Venetian rule. Its point of focus is to develop an idea as to how people from these different cultures lived together, rather than to define the multicultural structure on the island and present a list of the variety of cultures. Therefore, the study gives thought to the subjects of how people from different cultures saw each other, the identities they defined each other with and how they determined the boundaries of others. The fact that Cyprus was in a relatively busy geographical area of the Eastern Mediterranean, due to trade, the pilgrimages and migration and that it always played a critical role in the political control of the Mediterranean resulted in the island possessing a cosmopolitan, complex and hybrid social structure in all periods. On the other hand, the Crusades led to people possessing various cultural discourses coming to and settling in this region. Intensive immigration to Cyprus began with the ending of the Christian domination in these settlements, and the complex structure of society became even more varied. This study sets off from the theory that people from different cultural groups possessed more than one discourse in terms of their identity and that they communicated with each other taking into account beneficial and casal identifications in their relationships with each other, in order to examine the boundaries between the cultural groups, the manner in which people lived together and how they saw each other, within the light of various primary resources such as the laws, the records of the church council and church documents, the letters written by the Papacy to the administration of the island, the records held by the notaries and the narratives of travellers, as well as secondary studies on the subject. This doctorate thesis, which aims to bring a new outlook and understanding to the cultural studies in the field, also aims for a closer recognition and interpretation of the socio-cultural dynamics in both Cyprus and the Eastern Mediterranean region during the late Middle Ages.

Keywords: Cyprus, Lusignans, Multiculturality, Identity, Multiple Identities Theory

ÖNSÖZ

Kudüs'ün 1187 yılında Müslümanlar tarafından geri alınması Avrupa'da büyük yankı uyandırdı. Kutsal Toprakları geri kazanmak amacıyla başlatılan III. Haçlı Seferine katılan İngiltere Kralı I. Richard, Doğu'ya yolculuğu sırasında Kıbrıs'ı adanın Bizans Valisi Isaakios Komnenos'tan alarak önce Tapınak Şövalyelerine, ardından 1192 yılında Guy de Lusignan'a sattı. Lusignanların kurduğu Frank Krallığı 1489 yılında Venedikliler tarafından ilhak edilinceye kadar üç yüz yıl ayakta kalarak Geç Ortaçağ'da Doğu Akdeniz'in başat aktörlerinden biri olmayı başardı.

Avrupa'da Lusignan Krallığı'na dair çalışmaların tarihi 19. yüzyıla kadar uzanmakla birlikte ülkemizde özellikle son 10 yıldır araştırmacıların dikkatini çeken bir konu olmuştur. Bununla birlikte Lusignanlara ait olup 15. yüzyıla tarihlenen bir yıllık finans kayıtları dışında günümüze gelen arşiv belgelerinin bulunmaması bu alanda çalışmayı zorlaştırmaktadır. Noter belgeleri ve papalığa ait mektuplar gibi ada tarihi hakkındaki eksikleri tamamlamamıza yardımcı olacak birincil kaynakların yabancı arşivlerde yer alması, Türk araştırmacılar için fazladan bir engel teşkil etmektedir. Öte yandan, Batılı araştırmacıların uzun yıllardır devam eden titiz çalışmaları sayesinde krallığın siyasi, ticari, sosyo-kültürel tarihi hakkında kapsamlı bilgi sahibiyiz. Bu bakımdan Lusignan Krallığı üzerine çalışmak isteyen bir araştırmacı uluslararası yayınlar göz önüne alındığında orijinal bir çalışma ortaya koyma güçlüğüyle karşılaşırken, ulusal anlamda ada tarihine büyük bir katkı sunma arasında bir ikilem yaşayacaktır. Biz bu sorunsalları aşmak adına Lusignan Krallığı'nın çokkültürlü yapısını incelemeyi tercih ettik. Bu bağlamda, adanın Geç Ortaçağ'daki toplumsal yapısını inceleyen bir çalışmayı ulusal literatüre kazandırmak söz konusu tezin amaçlarından biridir. Öte yandan Kıbrıs'taki kültürel çeşitlilik ve aralarındaki etkileşim uluslararası literatürde sık işlenen temalardandır. Bununla birlikte, adadaki yaşam şekline, kültürel sınırlara, etkileşimin boyutuna dair verilen yanıtlar araştırmacının ideolojisine, bakış açısına, kendini konumlandırma şekline göre değişiklik göstermektedir. Bu çalışma çokkültürlülüğü kimlikler bağlamında değerlendirip bahsi geçen sorulara farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak yeni bir cevap vermesi bakımından özgünlük taşımaktadır.

Çalışma Grekler, Franklar, Doğu Hristiyanları, Yahudiler ve Müslümanlara dair verileri incelemekle birlikte adadaki çeşitlilik bunlardan ibaret değildir. Gürcüler, Hintliler, Nübyeliler,

Çingeneler gibi haklarında çok az bilgi sahibi olduğumuz gruplar çalışmanın dışında tutulmuştur. Gerek kroniklerde gerekse kanunnamelerde kendilerinden *Graeci* şeklinde bahsedildiği için adanın Ortodoks eski Bizans tebaası Grek tabiri ile karşılanmıştır. Bununla birlikte, kullandıkları dil için Yunanca ibaresi tercih edilmiştir. Nesturî kavramının kullanımına dair yanlışlığa ilişkin son dönemde yapılan ufuk açıcı çalışmalar dikkate alınmakla birlikte yine krallığa ilişkin kaynaklarda doğrudan bu şekilde kullanıldığı için hem karışıklık yaratmamak hem de dönemin algısını yansıtmak adına ifadenin kullanımına devam edilmiştir. Ancak ilgili bölümde konuya dair daha geniş bir açıklamaya yer verilmiştir. Krallık görevlerine ilişkin kavramlar, doğrudan Türkçe karşılıkları olmadığından, yalnızca Türkçede giderek daha sık kullanılan seneşal Türkçe fonetiğe uygun kullanılmış diğer mevkiiler yabancı literatürde kullanıldığı şekliyle bırakılarak dipnotta açıklamasına yer verilmiştir.

Bu uzun ve zorlu süreci benden desteklerini esirgemeyen kişiler olmadan tamamlamam mümkün olmazdı. Öncelikle Yüksek Lisans eğitimimden bu yana birlikte çalıştığımız danışmanım Doç. Dr. Zeynep GÜNGÖR'e başta akademik olmakla birlikte her konuda bana verdiği destek, zor anlarımda gösterdiği anlayış ve aşıladığı güvenden dolayı teşekkür ediyorum. Kendisi bu kısa akademik hayatım boyunca en büyük şansımdır. Bütün yoğunluğuna rağmen özveriyle Tez İzleme Toplantılarıma katılan, tezin iyileştirilmesi yönünde elzem fikirler ve katkılar sunarak en başından itibaren bu çalışmaya inancıyla beni destekleyen Prof. Dr. Aydın USTA'ya teşekkürü bir borç bilirim. Prof. Dr. Seçil DEREN VAN HET HOF'a teorik arka planımı oluştururken her başım sıkıştığında bana verdiği destek ve çalışmama gösterdiği ilgiden dolayı teşekkür ederim. Doç. Dr. Seyit ÖZKUTLU'ya tezin eş danışmanlığını kabul ederek uzakta olmasına rağmen gece gündüz her soruma vakit ayırdığı, umutsuzluğa kapıldığım zamanlarda moral verip devam etmeme yardım ettiği için müteşekkirim. Ayrıca, Koç Üniversitesi Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi'ne Doktora Bursu kapsamında teze verdikleri destek için teşekkür ederim (Proje no: KU AKMED 2021/T.1088).

Ayrıca Kıbrıs'tan, hiçbir karşılık beklemeksizin ihtiyaç duyduğum kaynakları temin eden ve konuya ilgi ve alakasını hiç kaybetmeyen Okan DAĞLI'ya, tezle ilgili akıl danıştığımda ya da herhangi bir ihtiyacım olduğunda beni hiçbir zaman geri çevirmeyen Doğan Mert DEMİR ve Dr. Murat ÇAYLI'ya teşekkürlerimi sunarım. Tezi okuma nezaketi göstererek, kıymetli eleştirilerde bulunan Doç. Dr. Cemil ÇELİK'e, Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan YİĞİT'e, Arş. Gör. Dr. Fatih YILMAZ'a, Dr. Mahmut DEMİR'e, Doktorant Bahattin BAYRAM'a ve Hasan ATİK'e, teknik konularda bütün yoğunluğuna rağmen her zaman yardımıma koşan abim Sercan BOZKURTOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak bu süreçte bıkmadan usanmadan, teze dair kaygılarımı, sızlanmalarımı her seferinde ilk defa duyuyormuşçasına dinleyip bana güç veren, bazen yanı başımda, bazen kilometrelerce öteden mental, akademik, teknik desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen arkadaşlarıma sonsuz teşekkür ederim. Onlar olmadan bu çalışma tamamlanamazdı. Son olarak, her anımda olduğu gibi bu çalışmada da beni asla yalnız bırakmayan, bir an bile bana olan güvenini kaybetmeyen en büyük destekçim anneme yürekten teşekkür ederim.

GİRİŞ

i. Amaç, Teorik Arka Plan ve Tezin Yapısı

"*... non essent omnia, si essent aequalia...*[1]"

Bu doktora tezi, Kıbrıs Lusignan Krallığı'nın çokkültürlü toplumsal yapısını incelemektedir. 1192 yılındaki kuruluşundan, 1489 yılında Venedik tarafından ilhakına kadar olan tarihsel süreci kapsamaktadır. Yaklaşık üç yüzyıllık bir döneme tekabül eden bu zaman aralığı çok uzun görünebilir. Ancak amaç Lusignanlara dair topyekûn bir anlatı sunmak değildir. Farklı kültür gruplarından insanların bir arada yaşam şekillerini incelemektir. Bununla birlikte, mevcut çokkültürlü yapıyı tanımlamak ve bir kültürel çeşitlilik listesi sunmanın da ötesine geçmeyi hedeflemektedir. Kültürel grupların birbirleriyle temasları, kültürel sınırları ne ölçüde esnettikleri veya korudukları, bu süreçteki motivasyonları ve yeni idare altında kendilerini krallık içinde ve *ötekinin* karşısında nasıl konumlandırdıkları ele alınmaktadır. Dolayısıyla çalışma devingen, dinamik, siyasi ve sosyo-kültürel dinamiklere göre yeniden tanımlanan veya şekillenen doğal ilişkiler ağına odaklanmaktadır. Bu nedenle daha dar bir süreyi ele almak bütüncül bir çıkarım yapmayı zorlaştıracağından zaman aralığı geniş tutulmuştur. Çalışma iki temel problematik etrafında şekillenmektedir: Farklı kültürlerden insanlar Lusignan idaresi altında neredeyse kolektif hiç bir çatışma olmaksızın bir arada yaşamayı nasıl başardılar? Bir başka değişle adada ne şekilde ve nasıl bir *modus vivendi*[2] yaratıldı? Diğer problematik ise grupların taşıyıcısı oldukları kültüre ilişkin kimliksel özellikleriyle ilgilidir: Bu çokkültürlü toplumdaki etkileşim ve ortak yaşam pratiklerinde kimliğin rolü neydi?

---

[1] "… *her şey benzer olsaydı, hiçbir şey var olmazdı…*" S. Aurelius Augustinus, *De Diversis Quaestionibus LXXXIII,* Liber Unus, Quaestio XLI. Erişim adresi: http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0354-0430,_Augustinus,_De_Diversis_Quaestionibus_LXXXIII_Liber_Unus,_MLT.pdf (erişim tarihi: 08.07.2020).

[2] Farklı düşünce ve arka plana sahip kişi, grup ya da kuruluşların çatışmadan bir arada yaşaması ya da çalışmasına imkân tanıyan yaşam biçimi.
Erişim adresi: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/modus-vivendi) (erişim tarihi 10.07.2023)

İnsana dair neredeyse her şeyin kültürel bir yönünün olması sosyo-kültürel çalışmalar açısından hem avantajlı hem de dezavantajlı bir durumdur. Bu durum, aslında öngörülenden daha fazla veriye ulaşmayı mümkün kılarken sirayet ettiği geniş alan veri barındırabilecek bir kaynağı gözden kaçırma tehlikesini de beraberinde getirir. Her hâlükârda çeşitli mahiyetteki kaynakların kullanılmasını hatta diplomatik, hukuki, ticari kaynakların farklı bir okumasını gerekli kılar. Bu çalışmada da yöntem olarak kilise kayıtları, krallık tüzükleri, papalık mektupları ile diplomatik yazışmalar, kronikler, seyahatnameler gibi farklı türden dönem kaynaklarının karşılaştırmalı bir incelemesi esas alınmaktadır. Mevcut bilgiler bazı bölümlerde somut kültür varlıklarına ilişkin veriler ile de desteklenmiştir.

Dönem kaynaklarında yazarlar, özellikle farklı dinî ya da etnik kökenden grupların karşı karşıya geldiği sınır bölgelerindeki kültürel teması, basit bir uygarlık çatışması ya da "medeniler ve barbarlar" arasındaki bir karşılaşma olarak tanımlamayı adeta görev edinmişlerdir. Dolayısıyla çizilen imaja zarar vermemek adına, pratikte ortak yaşama ilişkin kafa karıştırıcı, anlatıyı çelişkili hale getiren detaylara genellikle yer verilmez[3]. Bu durum kültürel grupların ilişkilerine ve bir arada yaşama şekillerine dair daha doğru bir fikir sahibi olmak için normatif kaynakların sunduğu *olması gereken* ile *gerçekte olan* arasındaki ayrıma dikkat çekmeyi gerektirir. Nitekim, siyasi ve dinî otorite sahipleri tarafından inşa edilen soyut ve somut bariyerlere, düşmanlıklara ve önyargılara rağmen Akdeniz kentleri göçler, alışveriş dinamikleri, farklı kültürler arasında aracı rol oynayan bireylerin eylemleri ile ciddi anlamda bir geçirgenliğe tanıklık ediyordu[4]. David Abulafia'nın da belirttiği gibi etnik, dilsel, dinî ve politik çeşitlilik geçmişten günümüze Akdeniz'in ayırt edici özelliklerinden biridir[5]. Dolayısıyla çalışma kültürel sınırların kaynaklarda -özellikle dinî ya da seküler iktidara ait metinlerde- lanse edildiği şekilde keskin ve kalıplaşmış olamayacağı kanaatinden yola çıkmaktadır.

Bununla birlikte hem kültür tarihi hem de kültür terimi üzerinde konuşulması zor kavramlardır. Tam olarak sınırları net olmayan bir kavram üzerinde yazmak da tarihçi için ayrı bir zorluk yaratmaktadır. Zira, bugünün kavramları ile geçmişi inşa etmeye çalışırken anakronik duruma düşebilir ya da hiçbir şey yazamayabilir. Bu tezde de kullanılacak bir yöntem olarak

[3] Jensen, 2013: 16.
[4] Folin ve Musarra, 2020: 6.
[5] Abulafia, 2012: 10.

tarihe bugünkü zihniyetimize dayalı sorular sorup geçmişe ait cevaplar vermeye çalışmak, bu noktada bir çözüm sunabilir[6].

Kültür, günlük yaşam pratiklerinden, gelenek göreneklere, entelektüel birikimden medeniyete kadar o kadar çok anlamla yüklenmiştir ki artık herkesin gelişigüzel kullandığı ve anlamının bulanıklaştığı bir kavrama dönüşmüştür. Latince *colere* (ekip biçmek, toprağı işlemek) kelimesinden türemiş ve ikamet (*colonus*), kült (*cultus*) gibi kavramlara da kaynak teşkil etmiştir[7]. Çok çeşitli anlamlara gelecek şekilde kullanılan ve tarihsel süreç içerisinde de değişime uğrayan kavram bu çalışmada, *bir gruba ait düşünce tarzı, bireysel yaşam pratikleri veya toplumsal davranış biçimlerinden meydana gelen bileşimi* ifade etmektedir. Nitekim, bir uygarlığı diğerlerinden ayırt etmeyi sağlayacak tek ve evrensel bir neden olamaz. Tek başına hiçbir ölçüt bir beşerî gruplaşmayı kültür olarak ele almaya izin vermez. Kültür karşılıklı olarak birbirini tanıyan veya birbirinin varlığını inkâr eden gruplar arasında geliştirilen bir yaşam tarzları örgüsüdür[8].

Çokkültürlülük ise kültür, farklılık ve kimliğin bir aradalığından doğar. Kültürle kaynaşmış ve ondan beslenen farklılık ve kimliklerle, bir grup insanın kendilerini ve dünyayı anlamak ve bireysel ve toplu yaşamlarını düzenlemek için kullandıkları inanç ve pratikler bütünüyle alakalıdır[9]. İlk olarak, 1941 yılında eski milliyetçi düşüncelerden uzak, yargısız bireylerden oluşan kozmopolit bir toplumu nitelemek için kullanılmıştır. Modernizm ve liberalizmin doğuşu, teknoloji ve iletişim araçlarının gelişimi, hareketliliğin yoğun artışı, insan hak ve özgürlüklerinde bireylerin sahip olduğu haklar, ulus-devletlerin üzerine inşa edildiği temeli tehdit eder hale gelince bir siyasi gündem olarak dikkate alınmıştır. Kanada ve Avustralya 1970'li yıllarda kendilerini çokkültürlü devletler olarak tanımlamış, buna rağmen kavramın Oxford Sözlük'te yer alması 1989 yılını bulmuştur[10].

Öte yandan kültürün çoğulculuk açısından ele alınması ise 18. yüzyıla uzanmaktadır. Bu zamana kadar monist olarak adlandırılabilecek düşünürler, tek bir iyi yaşam tarzının mevcut olabileceği düşüncesinden hareketle insan doğasının evrenselliğine vurgu yapıyor ve kültür ile toplumun bu doğanın temellerini etkilemediğini düşünüyorlardı. Yunan ve Hristiyan düşünürlerle J. S. Mill ve Hegel gibi monistlerin karşısında yer alan Vico, Herder ve

[6] Burke, 1997: 1-2.
[7] Smith ve Riley, 2016: 19-20.
[8] Hodgson, 2017: 59.
[9] Kartarı, 2016: 38.
[10] Doytcheva, 2016: 15-16.

Montesquieu, insanların az sayıda evrensel özelliklere sahip olduğunu ve kültürle değişip şekillendiklerini savunuyorlardı. Bu yaklaşımdaki problem ise kültüre bütünleşik bir yapı olarak yaklaşarak iç çatışmalarını göz ardı etmekti. Bu bütüncüllük yanılgısı, kültürlerin kalıplar halinde, birbirlerinden net bir şekilde ayrılabileceğine dair görüştür. Ancak her bir kültürün kendine yeter bir bütün olarak ele alınmasının yarattığı kültürel muhafazakarlık hem kültürel etkileşime hem de bu alana dair incelemelere ket vurur[11].

Kültürler arasındaki dinamik ilişkiyi göz ardı eden bu yaklaşıma dayalı bir çokkültürlülük çalışması farklı etnik ya da dinî grupların "*çeşitliliğini kutlayan*" bir tür sahne gösterisi olmanın ötesine geçemeyecektir. 20. yüzyıl kültür teorisyenlerinden A. Kobayashi, bu durum için *halk dansları, kültürel festivaller, etnik lokantalardan oluşan kırmızı çizmeler çokkültürlülüğü"* ifadesini kullanmaktadır[12]. Her bir sözde kültürel grubun farklılığına vurgu yaparak somutlaşmış bir kültür anlayışına hizmet eden bu yaklaşım, kültürün diyalojik yapısını gözden kaçırır. Dolayısıyla çoğulcu bir çokkültürlülüğü temsil ettiği söylenemez. Çokkültürlülük, *kültürle kaynaşmış, ondan beslenen* farklılık ve kimliklerle düşünülmelidir. Nitekim, kültürden kaynaklanan farklılıklar ortak, tarihten gelen bir anlam ve önem sistemi ile kaynaşarak şekillenmişlerdir[13].

Çalışma alanı olarak geç bir tarihte ortaya çıkan çokkültürlülük kavramının siyasi ve toplumsal anlamda bilinçli olarak kullanım sıklığı kazanması 1970'li yılları bulur. Ancak bu durum kavramın pratik olarak daha eski toplumlarda var olmadığını anlamına gelmez. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde, eğitim sisteminde çokkültürlülüğe ilişkin düzenlemeye gidildiği dönemde -çokkültürlülük bizzat deneyimlenmesine rağmen- kavram olarak gazetelerde yer alıp kullanılmaya başlanması bu girişimlerden 30 yıl sonrasına tekabül etmektedir[14]. Dolayısıyla kavramsallaştırmaların pratikten sonraya dayanmasının terimin kullanımı açısından anakronik bir durum yaratmayacağı kanaatindeyiz.

Aslında Amerikalı antropolog W. H. Goodenough'ın belirttiği gibi çokkültürlülük insanın doğal olarak deneyimlediği bir durumdur. Çoğu insan birden fazla kültür grubuna üyedir. Dolayısıyla, bu grupların algılama, değerlendirme, inanç ve davranış sistemine hâkimdir. Goodenough, mensup olunan bu grupları *mikrokültürler* olarak adlandırır ve birden fazla *mikrokültür* içerisinde yaşama tecrübesinin kültürel yeterliliklerin derecesini arttırdığını

[11] Parekh, 2002: 101.
[12] Kobayashi, 1993: 206.
[13] Baumann, 1999: 25; Parekh, 2002: 3.
[14] Doytcheva, 2016: 62.

ifade eder[15]. Burada akla şu soru gelebilir: Şayet çokkültürlülük bir şekilde çoğu insanın deneyimlediği bir durum ise Kıbrıs'ı bu anlamda farklı ve çalışmaya değer kılan nedir? Şöyle ki hemen her toplumda tecrübe edilmesine rağmen çokkültürlülük dereceleri değişmektedir. Kıbrıs'ın eski çağlardan beri Doğu Akdeniz'de sahip olduğu işlek konum, Kutsal Topraklara giden güzergâhın ve Akdeniz ticaret yollarının üzerinde bulunması gibi özelliklerine ek olarak, Lusignanlar döneminde bölgenin Haçlı Seferleri ile büründüğü karmaşık toplumsal yapının da etkisi ile adadaki kültürel çeşitlilik zirve noktasına ulaşmıştır. Kıbrıs'ın toplumsal yapısının giderek daha kompleks hale dönüşmesi çokkültürlü ortamı beslemiş ve çokkültürlülük derecesini oldukça yüksek bir noktaya taşımıştır.

Adanın bu kültürel dinamizmi Lusignanların tebaaya karşı tavrını da şekillendirmiştir. İzledikleri siyaseti tolerans ya da hoşgörü terimlerinden ziyade yine geç tarihli bir kavram olan *çokkültürcülük*[16] ile karşılamayı tercih ediyoruz. Yeni uluslararası işgücü bölümü, uluslararası göç, ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmesi ve yaygınlaşması ile modern devletlerin çokkültürlü ortama ayak uydurma çabalarında asimilasyon yerine kültürü gözeten bir tavır takınmaları çokkültürücü duruşların gündeme gelmesine yol açmıştır[17]. Farklı siyasi, sosyal ve ekonomik dünya düzenlerinden bahsedildiğinin bilincinde olmakla birlikte Lusignan Krallığı da adanın idaresinde çokkültürcü bir tutum içerisinde olmuştur denebilir. Nitekim çokkültürcülük farklı kültürlerin bir arada yaşamasını onaylayan "tanınma politikasını" yansıtan bir *tavırdır*[18]. Kaygıları şüphesiz 21. yüzyılın ayrımcılık, eşitlik, entegrasyon, insan hak ve özgürlükleri gibi kaygılarından farklıydı. Ancak onlar da hâkimiyetleri altındaki farklı kültürel gruplar arasındaki çatışmayı minimum düzeye indirip krallığın refah ve bekasını garanti altına alabilmek adına böyle bir politika izlemek durumunda kalmışlardır.

Söz konusu tez, bu çokkültürlü yapıyı ve gruplar arasındaki etkileşimi kimlik mefhumu bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. Zira kültür, *öteki* ile tezat oluşturmaktan ziyade *ötekini* esas alır. Kimlik, *diğerlerini* göz önünde bulundurarak diyalojik olarak üretilen, dinamik, sürekli yeniden kurulan ve değişme potansiyeli olan bir oluşumdur. Kişi *iç dünyasındaki ahlak*

[15] Kartarı, 2016: 38.
[16] Birbirine yakın bu iki kavramın Türkçeleştirilmesi bazen kavramsal bir karmaşaya yol açabilmektedir. Multiculturalism genellikle çokkültürlülük olarak tercüme edilirken aslında –ism ile biten kelimelerin çeviri geleneğinde alışıldığı gibi çokkültürcülük olarak tercüme edilmesi beklenir. Çokkültürlülüğü ise multiculturalness ya da multiculturality kelimeleri ifade etmektedir. Ancak çalışmaların pek çoğunda multiculturalism çokkültürlülük olarak karşılık bulmaya devam etmektedir, Barın, 2016: 65. Çalışmada da bu yaygın kullanım takip edilmiştir.
[17] Molina ve Rodríguez-García, 2018: 6.
[18] Taylor vd., 2018: 9.

hesaplaşmalarının bir ürünü olan bireysel kimliği monolojik olarak geliştirmez[19]. Çokkültürlü bir toplumu incelerken kültür ile kimlik arasındaki organik bağı her daim göz önünde bulundurmak gerekir. İnsanların kültürlerinden izler taşıyan kimlikler, toplumsal olarak edinildikleri yere ilişkin rollerde ve yaşamlarına dair pratiklerde etkilidir[20]. Ayırt edici özelliklere işaret ederek ya da belli bir isimle tanınan kişi ya da grupla daha geniş bir gerçekliği kolektif olarak oluşturan kültürel özellikler grubuna gönderme yapabilir[21]. Bu çalışmada ikinci kısımda belirtilen kültürel özellikler grubunu ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

Latince *idem* (aynı) kelimesinden türeyen kimlik kavramı İngilizcede 16. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlamıştır. Erikson'ın kimlik krizi kavramını icat etmesi ile popülerlik kazanmış, toplumsal bir terim olarak 1950'lerde kullanıma girmiştir. Çokkültürlü toplumlar kimlik kavramı göz ardı edilerek incelendiğinde farklı kültürel gruplardan insanların bir arada yaşaması mucizevi, sıra dışı bir durum olarak görülebilir. Ancak öz-belirleme teorisinin (*self-determination theory*) öne sürdüğü ve bu çalışmanın da kimliği ele alışını belirleyen yaklaşım bir arada yaşam pratiğine daha doğal ve mantıklı bir açıklama getirebilir. Bu teoride bireylerin benliklerine farklı derecelerde entegre olmuş birden fazla kimliğe sahip oldukları *a priori* kabul edilir. Kimliklerin benliğe asimile olma derecesindeki farklılıklar göz önünde bulundurulur. Buna göre kimlikler, toplumsal bağlamın kişiye zorla empoze etmesinden, kısmen asimile edilmeye veya benliğe sağlam bir şekilde entegre olmaya kadar farklı şekillerde kazanılabilir. Kişi bir kimliğe karşı tamamen ilgisiz kalabilir ya da maddi kazanç gibi dışarıdan bir faktörle bir kimliği benimseyebilir (*external motivation).* Kısmen içselleştirdiği bir kimliği başkaları tarafından onaylanma veya saygı görmek için alabilir (*introjection*). Bir değer veya rolü tam anlamıyla içselleştirerek de bir kimliğe sahip olabilir (*identification*). Dolayısıyla kişi farklı süreçlerle düzenlenmiş ve farklı derecelerde benliğe entegre edilmiş birden fazla kimliğe sahiptir[22].

Kimlik kavramının tarihsel süreç içerisindeki dönüşümü de bu yaklaşımı destekler. 20. yüzyılda post-yapısalcılık ve yapısöküm kuramlarının, merkezi esas alan yapılar üzerinden geliştirilen düşünce tarzına bir tepki olarak ortaya çıkması üzerine kimlik kavramı da yeni bir okumaya tâbi tutulmuştur. Kutsal, bütüncül, bütünleşik tek bir yapıdan ziyade çok sayıda kimliksel öğenin dinamik, değişime ve dönüşüme açık bir aradalığı olarak ele alınmaya

[19] Köker, 2018: 13-14.
[20] Taylor, 2018: 52.
[21] Gleason, 2014: 22-38, 51.
[22] Ryan and Deci, 2012: 227, 230, 224.

başlanmıştır. Kimlik, Aydınlanma'nın öznesi olarak insanın merkezini teşkil eden, sabit ve devamlılığa sahip, benlik ile özdeşleştirilen bir kavram olmaktan çıkmıştır[23]. Artık öznenin bütünleşik ve sabit bir kimliğe sahip olduğu değil, birden fazla, bazen çelişkili hatta kararsız kimliklerden meydana geldiği kabul edilmektedir[24]. Çoklu kimlik düşüncesi modern dönemde bireylerin toplumsal rollerindeki artış ile daha bariz şekilde ortaya çıkmasına rağmen modern öncesi toplumların da bir gerçeğidir. Bireyler her daim içinde yer aldığı toplum ve kültürel çevresi ile birlikte geliştirdiği birden fazla kimliğe sahiptirler. Kişiler farklı kültür gruplarına aidiyeti ve kimliklerini içinde bulundukları duruma bağlı olarak kendi yararlarını gözeterek kullanırlar. Toplumun üyeleri, aynı düzeyde olmamakla birlikte farklı gerçeklikleri içselleştirebilir ve spesifik amaçlar için manipüle edebilirler[25]. Aslında çokkültürlü yaşama imkân tanıyan durum da insanların faydacı ve durumsal seçimleri doğrultusunda kültürel sınırlarını esneterek çeşitli kimliklerini dönüşümlü olarak kullanabilmeleridir[26]. Dolayısıyla bu çalışma Lusignan Krallığı'ndaki farklı kültürel grupların etkileşimini, çeşitli derecelerde içselleştirdikleri çoklu kimliklerini durumsal olarak kullandıkları savı üzerinden incelemektedir. Bu bağlamda, motivasyonları doğrultusunda kültürel sınırların kendileri için ne derece bağlayıcı olduğunu sorgulayarak adadaki *modus vivendiyi* değişime açık kimliksel özellikler özelinde ele almayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın bu teorik arka planı Gerd Bauman'ın *Çokkültürlülük Bilmecesi* kitabında yer alan Southall örneğinden ilham almıştır[27]. Southall, Londra'daki Heathrow Havalimanı ile başkentin batı banliyöleri arasında kalan 66,000 nüfuslu bir yerleşimdir. *Küçük Hindistan* olarak anılan kentte nüfusun yarısı Hindistan ve Doğu Afrikalı Sihlerden, yüzde 15'i Hindistan'dan gelen Hindular ile Pakistanlı Müslümanlardan, geri kalanı ise yerli İngiliz, İrlandalı ve Afro-Karayiplilerden meydana gelmektedir. Ancak bölgeyi dikkat çekici kılan yalnızca bu çeşitlilik değildir. Çeşitlilik kategorilerini kesen ortak noktaların (*cleavage*) çokluğudur. Örneğin, Doğu Afrika-Asya kökenli olmak Sihler, Müslümanlar ve Hinduların kesiştiği özdeşliktir (*identification*). Roma Katolik kimliği İrlandalı, Afro-Karayip kökenli ve Güney Asyalıların ortak paydasıdır. Bu kimlikler dışında sınıfsal, siyasi, mekânsal, cinsiyete ve yaşam tarzına dayalı kesişen kimliksel özellikler de mevcuttur. Baumann, etnik ve kültürel sınırların her gün aşıldığı bu kentteki çokkültürlülüğü, çok sayıda sabit kültürün bir

[23] Hall, 1992: 275.
[24] Hall, 1992: 276.
[25] Lian, 1982: 44-46.
[26] Baumann, 1999: 133.
[27] Baumann, G. (1999). Çokkültürlülük Bilmecesi. (I. Demirakın, Çev.) Ankara: Dost yayınları.

aradalığından ziyade *esnek ve kesişen durumsal özdeşlikler ağı* olarak ele almaktadır[28]. Bu çalışmada da Kıbrıs Lusignan Krallığı'ndaki kültür gruplarına karşı benzer bir yaklaşım geliştirilmiştir. Kimliksel özelliklerin kesişimlerinin çokluğu ve mekânsal olarak yoğunluğu, adadaki ortak yaşam pratiğini mümkün kılan faktör olarak değerlendirilmiştir (Şekil 1).

Tez ilk kısmı oluşturan teorik arka plan, metodoloji ve Kıbrıs'ın Lusignanlardan önceki toplumsal yapısının incelendiği giriş bölümü dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. *Asalet ve Ticaret: Kıbrıs'ta Latin Yerleşimciler* adlı ikinci bölüm adadaki Katolik grupları ele almaktadır. İlk alt başlık Franklara ayrılmıştır. Frankların adaya yerleşimleri ve kurdukları idare mekanizmasının incelendiği *1.1.1. İlk Yerleşimciler* alt başlığının temel problematiği idareci elit sınıfın homojenliğini ne derece koruduğudur. Bu bağlamda krallığın kuruluşundan 15. yüzyıla kadar diğer grupların feodal sınıfa erişimi, yerli nüfus ile temas şekilleri ve idareci sınıfın farklı gruplarla etkileşim alanları sorgulanmaktadır. *1.1.2. Papalık, Kıbrıs Latin Kilisesi ve Lusignanlar* alt başlığında adada Latin Kilisesinin kuruluşu ve Lusignanların hem adadaki hem de Roma'daki dinî otorite ile ilişkileri ele alınmaktadır. Katolik cenahın farklı aktörleri arasındaki ilişkileri belirleyen motivasyonların ortak dinî paydaya rağmen yol açtığı çatışmalar incelenerek dinî kimlik – çıkar çatışması hususu ele alınmaktadır. Katoliklere ayrılan ikinci alt başlık olan İtalyanlar kısmında ticaretin kültürel çeşitlilik üzerindeki etkisi sorgulanmaktadır. *1.2.1. Gelip Geçenler, Sabit Duranlar: mercatores, habitatores* alt başlığı tüccarların adadaki kısa ve uzun vadeli ikametlerinin çokkültürlülük ortamını ne yönde etkilediğini araştırmaktadır. *1.2.2. Yeni Renkler, Yeni Kimlikler: Beyaz Venedikliler ve Beyaz Cenevizliler* başlığı ise aslında Roma-Katolik dünyasının bir parçası olmayan ancak İtalyan şehir devletlerinin ticari periferisine giren yerleşimcilerin bu ortamdaki kimliklenme süreçlerine odaklanmaktadır.

Ev Sahipleri: Grekler başlıklı üçüncü bölüm Lusignan Krallığı'nın en kalabalık tebaasını oluşturan Greklere ayrılmıştır. Frankların adaya yerleşimi sırasında toplumsal tabakalar bakımından mevcut durumlarının incelendiği girizgahın ardından *2.1. Latin Kilisesi Karşısında Grek Kilisesi* adlı alt başlıkta kiliselerinin Latin muadilleri karşısındaki durumu ele alınmaktadır. Yeni dinî kuruluşun Grek Kilisesi üzerinde nasıl bir etkiye yol açtığı; kurumsal ve toplumsal açıdan avantajları ve dezavantajları incelenerek Grek Kilisesi'nin statüsü değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. *2.2. Halk ile İktidar Arasında: 14. Yüzyıl ve Sonrasında Greklerin Yükselişi* adlı alt başlık, kurumsal kimlikler ve yetkinlikler bağlamında toplumsal hareketlilik meselesini ele alır. Bizans döneminden Lusignan Krallığı'na geçiş sürecinde

[28] Baumann, 2002: 122-123.

Greklere duyulan ihtiyacın işlendiği alt başlık, işlevsellik-kimlik kazanımı-kültürel sınırların esnekliği bağlamında yeni bir aristokrat sınıfın nasıl ortaya çıktığını ve süreç içerisindeki değişimini inceler. Son alt başlık *2.3. Teoriden Pratiğe: Grekler ve Franklar Arasındaki Etkileşimin Somut Tezahürlerinde* ise özellikle 14. yüzyıl ve sonrasında gruplar arasındaki somut etkileşimlere yer verir. Hanedan üyeleri, soylu kesim ile Frank ve Grek tebaanın ortak paylaşım alanları, dinî otoritelerin bu temasa gösterdikleri tepki, sosyal ve dinî alanlardaki etkileşimleri ele alınarak otoritelerin oluşturmak istediği toplumsal yapının pratik yaşamda ne derece uygulanabilir olduğunu sorgulamaktadır.

Son bölüm, *Tanrı'nın Diğer Evlatları* olarak nitelendirilen azınlıklara ayrılmıştır. Adadaki varlıkları, etki alanları ve nüfus yoğunluğuna göre üç alt başlıkta incelenmektedirler. *3.1. Suriyeliler* alt başlığı özellikle 1291 yılından sonra adadaki sayıları artan Doğu Hristiyanlarını ele alır. Başlığın amaçlarından bir tanesi Suriyeliler teriminin yarattığı kavramsal karmaşaya açıklık getirmektedir. Suriyeli derken kim kastedilir? Sadece Süryânilere ilişkin bir kavram mıdır? Bu başlıkta anılan gruplar arasındaki farklılık ve benzerlikler nelerdir? Ayrıca Kıbrıs toplumundaki yer ve statüleri ve bu statüleri elde etmelerinde eski Haçlı krallıklarından getirdikleri özelliklerinin rolü sorgulanmaktadır. İkinci alt başlıkta Kıbrıs'taki varlıkları VI. yüzyıla kadar giden *Ermenilere* yer verilmiştir. Hem kimliksel özelliklerini koruyan hem de değişen idarecilere uyum sağlayarak krallıkta yer edinen Ermeniler, kimliklerin durumsal olarak kullanılması ile elde edinilen kazanımlar bağlamında ele alınmaktadır. Haklarında daha kısıtlı verilere sahip olduğumuz *Yahudiler ve Müslümanların* incelendiği son alt başlıkta diğer gruplara nazaran kültürel kesişim noktaları bakımından daha periferide kalan bu bireylerin adada kendilerine ne şekilde yer buldukları, kültürel etkileşim alanında aktif bir rol oynayıp oynamadıkları sorularına cevap aranmaktadır.

ii. Metodoloji: Birincil Kaynaklar ve Kıbrıs Lusignan Krallığı'nda Çokkültürlülüğe İlişkin Çalışmalar

Kültürün günlük yaşam pratiklerinden, gelenek görenek, entelektüel birikim ve medeniyete ilişkin pek çok anlamla yüklenmesi kültüre ilişkin veriler açısından devasa bir bolluk yaratmaktadır. Bununla birlikte, geniş bir alana nüfuz etmesi ve genellikle bilinçdışı tecrübe edilmesi, kültürü konu alan müstakil kaynakların sayıca azlığına yol açar. Dolayısıyla kültür, kültürel çeşitlilik ve kültürel etkileşime dair verilerin yer aldığı kaynaklar çok çeşitli olmakla birlikte bilgi sunduğundan emin olunabilen kaynak sayısının azlığı bir dezavantaj yaratmaktadır.

Bu bağlamda, N. Coureas ve C. Schabel tarafından yayınlanmış olup 140 belgeden oluşan Lefkoşa Katedraline (St. Sophia) ait kilise kayıtları çalışmada en sık istifade edilen birincil kaynaklardan biridir. Kilise ve başpiskoposluk otoritesine dair düzenlemeler, kilise ödenekleri kiliseye ait mülklere ilişkin hususların yanı sıra Kıbrıs Latin Kilisesi ile Grek Kilisesi arasındaki ilişkileri düzenleyen belgeleri içermektedir. Kilise ile cemaatler arasındaki ilişkilere dair hükümler, dinî otorite ile ada yerleşimcileri arasındaki dinamikleri göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Farklı dinlere mensup kişilerin birbirlerinin pratiklerini benimseyip zaman içerisinde kullanmalarının yanı sıra kaynak, özellikle Franklar ve Grekler arasındaki ilişkilerin basit bir Katolik-Ortodoks çatışmasının ötesine geçtiğini göstermesi bakımından çalışmanın önemli kaynaklarından birini teşkil etmektedir[29].

Synodicum Nicosiense ise kilise kanunları, doktrin meseleleri ve Latin Kilisesi ile adadaki diğer kiliseler arasındaki ilişkilere dair Latince belgeleri ihtiva eden bir kaynak olup C. Schabel tarafından tercüme edilmiştir[30]. Belgeler 1294-1354 yılları arasına tarihlenir. 1350 yılında derlendiği tahmin edilen *Synodicum*, Kıbrıs kilisesinin iç işleyişi ve kendisini diğer dinî otoriteler karşısında nasıl konumlandırdığını göstermenin yanı sıra ada sakinlerinin dinî ve gündelik yaşam pratikleri hakkında da bilgi vermektedir. Özellikle adadaki her Hristiyan cemaatinden bir temsilcinin katıldığı meşhur 1340 sinoduna ilişkin kayıt, adadaki dinî

[29] Coureas, N. and Schabel, C. (Eds.). (1997). *The The Cartulary of the Catedral of Holy Wisdom of Nicosia.* Nicosia: Cyprus Research Center.
[30] Schabel, C. (Ed. Trans.) (2001). *The Synodicum Nicosiense and Other Documents of the Latin Church of Cyprus 1196-1373.* Nicosia: Cyprus Research Center.

çeşitliliğin bir kesitini sunar. Ayrıca dinî pratiklerdeki farklılıkların *tolere* edilmesi bakımından kilisenin ada dinamikleri uyarınca hareket ettiğine dair net kanıtlar ihtiva etmektedir.

Benzer bir kaynak, papaların Lusignan kralları ve baronları, Latin ve Grek Kiliseleri, civar kiliselerin din adamları gibi çeşitli muhataplara yazdığı Kıbrıs'a dair meselelerin yer aldığı mektupların bir külliyatı olan *Bullarium Cyprium'*dur. 1196-1374 yılları arasına tarihlenen belgelerden oluşan eser üç cilt halinde yayınlanmıştır[31]. Roma ile Lusignan sarayı ve Kıbrıs Latin Kilisesi arasındaki ilişkiler, kilisenin maddî kaynakları, adadaki dinî tarikatlar, Haçlı seferlerinde Kıbrıs'ın rolü, dinî gruplar gibi çok çeşitli konulara dair mektuplar ihtiva eden eser özellikle din temelli dinamiklerin teorik arka planı açısından aydınlatıcıdır. Lusignan kral ve baronlarına hitap eden mektuplar, idareci kesimin yerel refahı önceleyen bir politika sergilediğine dair örnekler de barındırmaktadır. Bilhassa Katolik kesimin bu farklı temsilcileri arasındaki çatışmalara değinen mektuplar, kimliklerin farklı düzlemlerde her zaman birbirleriyle örtüşmeyen fayda temelli reaksiyonlarla kendini gösterdiği durumlar açısından önemli veriler sunmaktadır.

Krallık tüzüklerinden ise özellikle tebaanın kanun karşısındaki konumunu, farklı dinî-etnik grupların hukukî olarak birbirlerine göre konumlarını ve gündelik yaşama dair düzenlemeleri muhteva ettiği kısımlarda istifade edilmiştir. Kaynağını 13. yüzyılda Latin Suriye'de Fransızca olarak derlenen Kent Divanına (Cour des Bourgeois) ilişkin kanunlardan alan *Assizes*[32] Kudüs Krallığında kullanılan kanunların Kıbrıs'ta Yunanca ve İtalyancaya tercüme edilmesi ile ortaya çıkmıştır. Kaynağın içeriğinin yanı sıra Kıbrıs'ta yaygınlık kazanması, Yunanca olarak adanın kent divanında kullanılması gibi dış etkenler de Lusignan toplumunun değişen toplumsal dinamikleri açısından değerlendirilmiştir. Özellikle gruplar arasındaki etkileşimlere dair tekrarlanan yasak veya kısıtlamaların gündelik hayatta süregelen davranış biçimlerine örnek oluşturmalarını göstermek bakımından başvurulan bir kaynaktır.

Lusignan Krallığı'na dair arşiv belgelerinden günümüze ulaşan tek kayıt olan *Le Livre des Remembrances* 1468-1469 yılına dair veriler içermektedir[33]. 141 belgenin yer aldığı defter, krallığın mali işlerden sorumlu kurumu *secrète*'te tutulan bir yıllık kayıtların toplamından

[31] Schabel, C. (Ed.). (2010) *Bullarium Cyprium*, *Papal Letters Concerning Cyprus.* Vols. I-II, Nicosia: Cyprus Research Center. Perrat, C. and Richard, J. (Eds.). (2010). *Bullarium Cyprium*, *Papal Letters Concerning Cyprus.* Vol. III, Nicosia: Cyprus Research Center.
[32] *The Assizes of the Lusignan Kingdom of* Cyprus. (2002). (N. Coureas, Trans.). Nicosia: Cyprus Research Center.
[33] Richard, J. (Ed.). (1983). *Le Livre des remembrances de la Secrète du royaume de Chypre (1468-1469*. Nicosie: Centre de recherches scientifiques.

meydana gelmektedir. Kurumda çalışan görevlilerin maaşları, fieflere dair imtiyazlar ve vergilerin ödenmesine dair hususların yer aldığı defter, krallığın son yıllarına tarihlenmesi bakımından özellikle önem arz etmektedir. Nitekim *secrète* çalışanlarının dinî ve etnik köken bakımından çeşitliliğine ve krallığın kurumsal işleyişinde aktif rol alan farklı gruplara mensup bir *aracı sınıfın* ortaya çıkmasına dair en net kayıtlara bu kaynak üzerinden erişmek mümkündür.

Dönemin çağdaşı olarak faydalanılan bir diğer kaynak grubu noter belgeleridir. Kıbrıs'ta İtalyan noterler yoğun olarak faaliyet göstermişler ve geride hatırı sayılır bir arşiv bırakmışlardır. Alım satım, vasiyet, iş anlaşması gibi konuların kayıt altına alındığı belgeler Kıbrıs'taki yoğun ticari faaliyete ışık tutan başlıca kaynaklardır. Noter belgeleri ilk bakışta çokkültürlülüğü inceleyen bir çalışma için temel birincil kaynaklar arasında değerlendirilmeyebilir. Bununla birlikte, ticaretle uğraşan kesimin heterojenliği, adadaki kültür gruplarının mensup olduğu meslekler ve birbirleri arasındaki alışveriş açısından önemli veriler sunmaktadırlar. Bu kayıtlar arasında yer alan vasiyetnameler özellikle kültürlerarası etkileşimin dinî ve seküler otoritelere hizmet eden kaynaklarda yer aldığından çok daha canlı ve esnek olduğunu göstermesi bakımından çalışmada sıkça başvurulan kaynaklar arasında yer almaktadır[34].

Yazarının amacına göre şekillenmelerine rağmen krallığa özgü yerel veriler sunmaları bakımından önem taşıyan kroniklerden Leontios Makhairas'ın kaleme aldığı eser çalışmada sık kullanılan kaynaklardan biridir. 15. yüzyıla tarihlenen kroniğin yazarı, Lusignan idaresinde görev yapan bir Ortodoks-Grek aileye mensuptur. Özellikle Kral I. Pierre (Peter) (1359-1369) ile Kral Janus'un (1398-1432) dönemleri hakkında ayrıntılı bilgi sunar. Krallığın siyasi tarihi ve yapısı dışında kullanılan dillere, azizlere ve kültlere ilişkin anlatılar, çekirge istilası, veba, sel gibi felaketlerin ardından düzenlenen toplu ayinler, farklı kültürel gruplar arasındaki etkileşim ve bu grupların birlikte yaşama pratiklerine dair veriler ihtiva etmektedir[35].

---

[34] Balard, M. (Ed.). (1983) *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (11 ottobre 1296 – 23 giugno 1299)*, CSFS 39, Genoa. Balard, M. (Ed.). (1984). *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (31 marzo 1304 – 19 luglio 1305, 4 gennaio – 12 luglio 1307), Giovanni de Rocha (3 agosto 1308 – 14 marzo 1310)*, CSFS 43, Genoa. Otten-Froux, C. (2003). Un notaire vénitien â Famagouste au XIVe siecle. *Thesaurismata*(33), 15-159. Pavoni, R. (Ed.). (1987). *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (Gennaio-Agosto 1301). CSFS 49*. Genoa. Pavoni, R. (Ed.). (1982). *Notai Genovesi in Oltremare Atti Rogati A Cipro da Lamberto di Sambuceto 16 Iuglio 1300-3 agosto 1301. CSFS 32*. Genoa. Otten-Froux, C. (2003). Un notaire vénitien â Famagouste au XIVe siecle. *Thesaurismata*(33), 15-159. Polonio, V. (Ed.). (1982). Notai genovesi in Oltremare_ Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (3 iuglio 1300–3 agosto 1301). *CSFS 31*. Genoa.

[35] Leontios Makhairas. (1932). *Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus entitled "Chronicle"*. (R. Dawkins, Ed. Trans.) (Vols I-II). Oxford: Oxford University Press.

İmparator Herakleios'un VII. yüzyılda Kutsal Haçı ele geçirmesiyle başlayıp 1442 yılına kadar devam eden anonim *Amadi* kroniği krallığa dair Fransızca ve Yunanca anlatıların bir derlemesi niteliğindedir. 1340 yılından itibaren büyük oranda Makhairas Kroniği'nden faydalanmakla birlikte 1306-1310 yılları arasında Kral II. Henri'nin (Henry) (1285-1324) kardeşi Amaury tarafından tahttan indirildiği dönemi en ayrıntılı ele alan kaynaktır. Kıbrıs'taki farklı gruplara ait mahallelerin varlığı, gruplara özgü giyim kuşam farklılıkları gibi spesifik detaylar için istifade edilmiştir[36].

Seyahatnameler Kıbrıs'a özgü olup normların dışına çıkan yaşam pratiklerini örneklendirmek açısından önem teşkil etmektedir. Gündelik yaşama ilişkin sundukları veriler kültürel etkileşim konusunda dinî-etnik sınırların ne derece esnek veya katı olduğu yönünde fikir vermektedir. Dinî ve siyasi otoritelere ilişkin kaynaklar ile bir arada değerlendirilmeleri adadaki ortak yaşam tarzı hakkında daha gerçekçi bir resim sunar. Bu bağlamda 13. yüzyılda adaya gelen Wilbrand von Oldenburg, 14. yüzyılda adada bulunan Ludolf von Suchen ve Nicholas Martoni anlatılarından en çok istifade edilen seyyahlardır[37].

Lusignan Krallığı'na dair modern çalışmaların başlangıcı 19. yüzyıla kadar gitmektedir. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres'in 1841 yılında Lusignan Krallığı tarihiyle ilgili ilan ettiği yarışmada, 1843 yılında yazdığı tez ile birincilik ödülü alan Jacques-Marie-Joseph-Louis de Mas Latrie (1815-1897) Kıbrıs'ın Lusignanlar dönemine ilişkin tarih çalışmalarının *mucidi* sayılır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Fransızların Doğu Akdeniz'deki kolonizasyon faaliyetlerinin tam ortasında, *Fransızların Barbar Devletler ve Ortaçağ'da Akdeniz'de Müslüman kentlerle ilişkilerini ortaya koymak* gibi ideolojik bir temelle Lusignanların Kıbrıs hâkimiyetine ilişkin çalışmalarına başlamıştır. Veriler, analiz ve sentez bakımından taraflı olduğu için eleştirilere maruz kalmakla birlikte İtalya, İspanya, Malta, Fransa ve daha pek çok ülke arşivinde yer alan belgeleri toplayarak oluşturduğu külliyatla Lusignan tarihine muazzam bir katkıda bulunmuştur[38].

Eserin Türkçe çevirisi için. Leontios Makhairas. (2022). *Kronaka Güzel Ülke Kıbrıs'ın Hikâyesine Dair bir Kronik*. (Ö. Bozkurtoğlu, Çev.) İstanbul: Hyperlink.

[36] *The Chronicle of Amadi*. (2005). N. Coureas, and P. Edbury (Trans.). Nicosia: Cyprus Research Center.

[37] *Excerpta Cypria Materials for a History of Cyprus*. (1908). C. D. Cobham (Trans.). Cambridge: Cambridge University Press. Wilbrand von Oldenburg. (2000). *Filistin ve Küçük Asya'ya Seyahat.* (M. Ersan, Çev.) İzmir: İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi. Ludolf von Suchen. (1884). De itinere Terra Sancte. *AOL* (Cilt II, ss. 305-378), Paris.

[38] de Mas Latrie, L. (1852). *Histoire de L'Ile de Chypre sous le Regne de la Maison de Lusignan* (Cilt IV). Paris: Imprimérie Nationale. de Mas Latrie, L. (1855). *Histoire de L'ile de Chypre sous le règne des Princes de la Maison de Lusignan* (Cilt III). Paris: Imprimerie Impériale. de Mas Latrie, L. (1873). *Histoire de L'ile de Chypre sour le regne des Princes de la Maison de Lusignan* (Cilt IV). Paris: Imprimerie Nationale. de Mas Latrie, L. (1855). *Histoire de l'île de Chypre sous le règne de la Maison de Lusignan* (Cilt III). Paris: Imprimerie Impériale.

Henüz belgelerin bir araya toplandığı ve 19. yüzyılda Fransa'nın siyasi ve millî çıkarlarının gözetildiği bu çalışmalarda Mas Latrie Kıbrıs'ı ayrımcılık (segregation) prensibine dayalı (Gallo-Kıbrıslılar, Greko-Kıbrıslılar ve diğerleri) bir toplum modeli olarak görüyordu. Çatışmasız ancak aynı zamanda da fazla iç içe geçmeden bir arada yaşadıklarını tahayyül ediyor, Doğu Akdeniz'de uzun süre kimliğini koruyan bir Fransız topluluğu imgesine odaklanarak bütünleşik bir Frank-Grek toplumu fikrini reddediyordu[39]. Bu ideolojik ve ayrıştırmacı yaklaşım, uzun süre Lusignan tarihi üzerine yapılan araştırmaların odağında yer almıştır.

Ancak yaklaşık son elli yıldır özellikle Avrupalı araştırmacılar, gerek krallığa ait dönem kaynaklarının tercümeleri, gerekse adanın Lusignanların siyasi ve ekonomik tarihi, kilise tarihi ile sosyo-kültürel tarihine ilişkin önemli çalışmalar yapmaktadırlar[40]. Lusignanlar döneminden kalan ve Bizans sanatının, Gotik mimarinin ve farklı etnik kökenlerden sanatçıların izlerini taşıyan yapılar, ikonalar ve hatta el yazmaları hakkında yapılan çalışmalar kraliyet arşivlerinin günümüze ulaşmadığı Lusignan Krallığı'nın kültürel yapısı hakkında çok sayıda veri sunmaktadır[41]. Özellikle Anne Marie Weyl Carr, Michalis Olympios, Tassos Papacostas, Michele Bacci, Maria Paschali gibi çok sayıda araştırmacı sanat tarihi ve mimari üzerinden adadaki kültürel çeşitliliğe, sanatsal üslupların geçirgenliğine, kültürlerarası etkileşime dair analizler yapmışlardır[42].

---

[39] Nicolaou-Konnari, 2013: 505-506, 517.

[40] Siyasi tarih için hala temel başvuru kaynakları olma özelliğini koruyan eserler için bk. Hill, G. (1972). *A History of Cyprus.* (Vols. I-III). Cambridge: Cambridge University Press; Edbury, P. W. (1991). *The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191-1374.* Cambridge: The Cambridge University Press.
Adadaki Latin Kilisesine ilişkin detaylı bir çalışma için bk. Coureas, N. (1997). *The Latin Church in Cyprus, 1195-1312.* London and New York: Routledge; Coureas, N. (2010). *The Latin Church in Cyprus 1313-1378.* Nicosia: Cyprus Research Center.

[41] Walsh, W., Edbury, P. W., Coureas, N. S. H. (Eds.). (2012). *Medieval and Renaissance Famagusta Studies in Architecture, Art and History*. Farnham: Ashgate; Walsh, M. J. K. (Ed.). (2017). *The Armenian Church of Famagusta and the Complexity of Cypriot Heritage Prayers Long Silent*. Macmillan: Palgrave; Nicolaou-Konnari, A. and Schabel, C. (Eds.). (2005). *Cyprus Society and Culture 1191-1374*. Leiden: Brill; Walsh, M. J. K., Kiss, T. Coureas, N. S. H. (Eds.). (2014). T*he Harbour of all this Sea and Realm Crusader to Venetian Famagusta*. Budapest: Central European University Press; Campagnolo, M. and Martiniani-Rebel, M. (Eds.). (2007). *From Aphrodite to Melusine Reflections on the Archaeology and the History of Cyprus*. E. Milburn (Trans.). Geneva: La pomme d'or.

[42]Weyl-Carr, A. (1995). Byzantines and Italians on Cyprus: Images from Art. *Dumbarton Oaks Papers 49* S*ymposium on Byzantium and the Italians, 13th-15thCenturies,* 339-357; Weyl-Carr,A. (2005). Cypriot Funerary Icons Questions of Convergence In a Complex Land. S. Hayes-Healy (Ed.). *Medieval Paradigms Essays in Honor of Jeremy Duquesnay.* (Vol I, pp. 153-173). New York: Palgrave Macmillan; Weyl-Carr, A. (2004). The Holy Icons: A Lusignan Asset?. D. H. Weiss and L. Mahoney (Ed.). *France and the Holy Land Frankish Culture at the End of the Crusades*. (pp. 313-335). Baltimore and London: The John Hopkins University Press; Weyl-Carr, A. (2006). Donors in the Frames of Icons: Living in the Borders of Byzantine Art. *Gesta (45) 2*, 189-198; Weyl-Carr, A. (2009). Iconography and Identity: Syrian Elements in the Art of Crusader Cyprus. *CHRC* (89) I-3, 127-151; Weyl-Carr, A. (Ed.). (2015). *Famagusta: Art and Architecture*. (Vol. I). Turnhout: Brepols Publishers, Annemarie Weyl-Carr, A. (2005). *Cyprus and the devotional arts of Byzantium in the era of the Crusades*. Aldershot: Routledge; Weyl-Carr, A. (2012). "Entre deux traditions: l'icone en Chypre à l'époque de la domination latine

Bütün bu devasa ikincil veri bolluğu arasında ise son yıllarda göze çarpan farklı bir eğilim mevcuttur. Geç Ortaçağ'da Doğu Akdeniz'de karşılaşmalar (*encounters*) konusunda yazılan yeni literatüre bakıldığında yazılanların çoğunda fragmantasyon, çoğulculuk (*plurality*), hibrit yapı ve birbirine bağlılık (*interconnectedness*) konularının önemine yapılan vurgu şaşırtıcıdır. Artık geleneksel monolitik anlatılardan giderek uzaklaşılmaktadır. Geç Ortaçağ politikaların, kültürlerin, etnik yapıların, dinlerin, siyasi geleneklerin, karmaşık bir asimilasyon, ret, rekabet süreci içinde olduğu çeşitliliği temsil eder. Bu bağlamda son zamanlarda bölgedeki farklı halkların ve geleneklerin karşılaşmalarını konu alan çalışmalar giderek artmaktadır[43]. Lusignan Krallığı için de aynı durum söz konusudur. Özellikle kimlik kavramı etrafında şekillenen çalışmalar mevcut verilere yeni yaklaşımlar getirmektedir[44]. Ancak bu çalışmalarda kimlik, kuramsal bir arka plandan yoksun ve genellikle gelişigüzel bir şekilde kullanılmaktadır. Kimliğin doğası, kimlikten ne kastedildiği, kimliğe nasıl bir olgu olarak yaklaşıldığı konusu üzerinde durulmadan sabit ve genel geçer bir kavram gibi ele alınmaktadır[45].

(1191-1571). J. Durand and D. Giovannoni (Eds.). *Chypre entre Byzance et l'Occident IVe-XVIe siècle.*(pp. 276-283) Paris: Somogy éditions d'art; Olympios, M. (2014). "The Shifting Mantle of Jerusalem: Ecclesiastical Architecture in Lusignan Famagusta / Saint George of the Greeks and Its Legacy: A Facet of Urban Greek Church Architecture in Lusignan Cyprus. A. Weyl-Carr (Ed.). *Famagusta: Art and Architecture*. (Vol. I. pp.75-142). Turnhout: Brepols Publishers; Olympios,M. (2014). Stripped from the Altar, Recycled, Forgotten: The Altarpiece in Lusignan Cyprus. *Gesta (53)1*, 47-72. Olympios, M. (2017). Courtly Splendours: Hugh IV's Bellapais Abbey and the English Decorated Style Decorated Revisited: English Architectural Style in Context, 1250-1400. J. Munns, (Ed.). *Architectura Medii Aevi 9*. (pp. 173-196). Turnhout: Brepols Publishers; Olympios, M. (2013). Shared devotions: non-Latin responses to Latin sainthood in late medieval Cyprus. *Journal of Medieval History (39)3*, 321-341; Olympios, M. (2009). Networks of Contact in the Architecture of the Latin East: The Carmelite Church in Famagusta, Cyprus and the Cathedral of Rhodes. *Journal of the British Archaeological Association 162*, 29-66; Bacci, M. (2014). Identity Markers in the Art of Fourteenth-Century Famagusta. J. K. Walsh, T. Kiss, N. S. H. Coureas (Eds.). *The Harbour of All this Sea and Realm. Crusader to Venetian Famagusta.* Budapest: Central European University Press; Bacci, M. (2006). Syrian, Palaologan and Gothic Murals in the Nestorian Church of Famagusta. *Deltion tes christiankes archaiologikes Hetaireias 27*, 207-220; Schryver, J. G. (2005). *Spheres of Contact and Instances of Interaction in the Art and Archaeology of Frankish Cyprus, 1191-1359.* (Unpublished PhD diss.). Cornell University, New York; Paschali, M. (2014). *Painting Identities in the Fourteenth Century Famagusta: Byzantine and Gothic Imagery in St. George of the Greeks and Our Lady of the Carmelites*. (Unpublished PhD Diss.). Courtald Institute, London.

[43] Holmes, 2012: 9-10.

[44] Weyl-Carr, A. (2009). Iconography and Identity: Syrian Elements in the Art of Crusader Cyprus. *CHRC* (89) I-3, 127-151; Weyl-Carr, A. (2005). Correlative spaces: art identity, and appropriation in Lusignan Cyprus. A. Weyl-Carr (Ed.). *Cyprus and the devotional arts of Byzantium in the era of the Crusades*. (pp. 59-80). Aldershot: Routledge; Olympios, M. (2014). Institutional Identities in Late Medieval Cyprus: The Case of Nicosia Cathedral. T. Papacostas and G. Saint-Guillain (Eds.) *Identity / Identities in Late Medieval Cyprus*. (pp. 95-204) Nicosia: Cyprus Research Center; Bacci, M. (2014). Identity Markers in the Art of Fourteenth-Century Famagusta. J. K. Walsh, T. Kiss, N. S. H. Coureas (Eds.). *The Harbour of All this Sea and Realm. Crusader to Venetian Famagusta.* Budapest: Central European University Press.

[45] Kavrama kuramsal bir açıdan yaklaşan, Lusignan Krallığındaki kültürel sınırlara ilişkin az sayıdaki çalışma için bk. Borowski, T. (2015). *The Role of Religion in the Shaping of Identity and Social Relations in Crusader Famagusta, Cyprus, 1191-1489*. (Unpublished PhD diss.). University of Reading, Reading; Salzmann, M. R. (2018). (Re)constructing Aristocratic Religious Identities in 15th Century Cyprus. F. Daim, C. Gastgeber, D. Heher, . Rapp (Eds.). *Menschen, Bilder, Sprache, Dinge Wege der Kommunikation zwischen Byzanz und dem Westen 2: Menschen und Worte.* (pp. 337-350) Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentral Museums.

Bununla birlikte A. Nicolaou-Konnari'nin çalışmaları kültürlenme ve kültürel etkileşime farklı yaklaşması bakımından tezde istifade edilen başlıca çalışmalardandır. 12. ve 13. yüzyıllarda Kıbrıs'taki Franklar ve Grekleri kültürlenme açısından ele aldığı doktora tezinde, kültürlenme kavramını ve türlerini tartışarak oluşturduğu planın ardından Kıbrıs Yunancasının kültürel gruplar arasındaki ilişkiler doğrultusunda zaman içinde geçirdiği evrim, kimliksel anlamda grupların birbirlerini ve kendilerini algılama biçimlerini, kültürel temas çeşitlerini incelediği çalışmaları bilhassa metodolojik bakımdan başvuru kaynaklarından biri olarak kullanılmıştır.[46]

Adada farklı kültürlerin bir aradalığına dair farklı tezler ileri sürülmüştür. Örneğin, Peter W. Edbury, Frank idaresinin Kıbrıs yerel halkı tarafından -gönüllü veya gönülsüz- kabulüne ilişkin üç muhtemel açıklama getirmektedir: adada muhalefet için başı çekebilecek *arkhontes* gibi bir lider sınıf bulunmaması, Latinlerin kendi konumlarını güvenceye alacak ve kendi rejimlerini uygulanabilir kılacak sayıda adaya yerleşmeleri, adada düşmanlık yaratacak provokasyonların önüne geçmeleri[47].

Lusignanlar, farklı gruplar arasında ya da doğrudan yönetilenler ve idareciler arasındaki çatışmaları en aza indirgemeye çalıştıkları bir denge politikası izlemişlerdir. Ancak Frankların sayıca azınlıkta olmaları, adaya yerleştikleri ilk andan beri kendileri için bir problem teşkil etmiş, bundan dolayı hem Suriye-Filistin'den hem de Batı Avrupa'dan adaya yerleşimcileri davet etmişlerdir. Aristokrat toprak sahiplerinin (*arkhon*) adada etkili olmayışı ise Venedik kontrolündeki Girit örneğine bakıldığında haklı bir tez olarak görünmektedir. Nitekim buradaki *arkhon* sınıfının varlığı nedeniyle Venedikliler direnişle karşılaşmışlar, yerleşme süreçleri zaman almış sonuç olarak yerli halk ile uzlaşmaya gitmek zorunda kalmışlardır[48]. Ancak

---

[46] Nicolaou-Konnari, A. (1999). *The Encounter of Greeks and Franks in Cyprus in the Late Twelfth and Thirteenth Centuries. Phenomena of Acculturation and Ethnic Awareness*. (Unpublished Ph.D Thesis). University of Wales, Cardiff; Nicolaou-Konnari, A. (2000). Literary Languages in the Lusignan Kingdom of Cyprus in the Thirteenth-Century. *Μολυβδοκονδυλοπελεκητής 7* 7-27; Nicolaou-Konnari, A. (2000-2001). Ethnic Names and the Construction of Group Identity in Medieval and Early Modern Cyprus: The Case of Κυπριώτης Κυπριολογία. Αφιέρωμα εις Θεόδωρον Παπαδόπουλλον *ΚΣ,* 259-75; Nicolaou-Konnari, A. (2002). Strategies of Distinction: The Construction of the Ethnic Name Griffon and the Western Perception of the Greeks (Twelfth Fourteenth Centuries). *Byzantinistica Rivista di Studi Bizantini e Slavi 4*, 181-196; Nicolaou-Konnari, A. (2014). Alterity and Identity in Lusignan Cyprus from ca. 1350 to ca. 1450: The Testimonies of Philippe de Mézières and Leontios Makhairas. T. Papacostas and G. Saint-Guillain (Eds.) *Identity / Identities in Late Medieval Cyprus*. (pp. 95-204) Nicosia: Cyprus Research Center; Nicolaou-Konnari, A. (1998). La Chronique de Léontios Machéras: Historicité et identité nationale. P. Odorico (Ed.). *Matériaux pour une histoire de Chypre (IV'-XX), Etudes Balkaniques, Cahiers Pierre Belon 5*, 55-80.

[47] Edbury, 1999a: 2.

[48] Venedik hâkimiyeti altındaki Girit için bk. S. McKee. (2000). *Uncommon Dominion Venetian Crete and the Myth of Ethnic Purity.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Frankların 1204-1432 yılları arasındaki Mora hâkimiyeti de yönetilenlerin yabancı idareyi kabullendiği ve çatışmanın az olduğu bir dönemdir. Burada *arkhon* sınıfının tutumu farklı olmuştur. Bu kesim hem hukukî statü bakımından hem de bireysel motivasyonlar açısından giderek daha fazla feodal Frank sınıfa dahil olmuştur. Buna karşılık, Franklar da feodal beylerin sayısındaki azalma ile askeri güç ve idari personel ihtiyacının artması dolayısıyla bu entegrasyona destek vermek durumunda kalmışlardır[49]. Dolayısıyla *arkhon* sınıfının mevcut olduğu Venedik ile olmadığı Mora karşılaştırıldığında bu sınıfın varlığını yöneticilere yönelik bir başkaldırı için esas almak yanıltıcı olabilir. Zira bir durumda yeni yerleşimcilerin karşısında olmayı tercih eden sınıf diğer örnekte işbirliği yapmayı tercih etmiştir.

David Jacoby ise kültürel karşılaşmaya farklı bir açıdan yaklaşarak idari kesimin feodal yapı ile ilişkisi üzerinden bir açıklama getirir. Buna göre Latin feodal toplumlarda feodal beylerin (*feudotaries*) güçlü sınıf bilincine sahip olması dolayısıyla bir dereceye kadar sosyal entegrasyon kabiliyeti mevcuttur. Ancak Venedik gibi feodalitenin sunduğu sınıf bilincini geliştirmemiş olan idarecilerin, yönetilenlerle her gün temas halinde olarak grup kimliklerini kaybetmekten korktukları için yerleşimcilere yönelik bir ayrıştırma ve dışlama politikası geliştirirler[50]. Venedikliler, Katalanlar ve Cenevizliler gibi feodal olmayan idareciler ile feodal Frank idarecilerinin tebaa ile ilişkilerindeki farklılığa değinen Jacoby, burada Grek *arkhon* sınıfı ile feodal soylu sınıf arasındaki ilişkilere yoğunlaşır. Kıbrıs'ta sınıf bilincine sahip feodal beylerin adayı hem hızlı hem de başarılı bir şekilde ele geçirmeleri ve düşük statü göstergesi olarak değerlendirdikleri tarımla uğraşan bir toplum ile karşı karşıya kalmalarının kendilerine özgüven sunduğunu ifade eder[51]. Ancak kültürel karşılaşmaların günlük yaşam üzerindeki etkisinden bahsetmez. Siyasi ve ideolojik durumların günlük yaşam üzerindeki etkisi sınırlıdır[52]. Feodal geleneğin farklı kültürel grupların etkileşimi ya da bir arada yaşamaları üzerinde ne derece veya ne şekilde etkili olduğu cevapsız kalan sorulardır.

Çalışmalarında Lusignan Krallığı'nda çokkültürlülüğü ele alan ilk isimlerden biri Jean Richard'dır. Yalnızca Latinler ve Grekler perspektifinden değil Doğu Hristiyanlarının da toplum içerisindeki konumlarını değerlendirmiştir. Suriye kökenli halkların adadaki elyazmaları geleneğine, dilsel çeşitliliğe ve adadaki Arap varlığının artışına katkısını

[49] Jacoby, 1973: 893.
[50] Mersch, 2014: 463.
[51] Jacoby, 1973: 905.
[52] Mersch, 2014: 893.

değerlendiren Richard, farklı gruplar arasındaki evliliklerden aristokrat sınıfın etnik değişimine kadar çeşitli konular üzerinde adanın çokkültürlü yapısını incelemeye tâbi tutmuştur[53].

Gilles Grivaud da benzer bir yaklaşımla gruplar arasında doğal olarak gelişen kültürel etkileşime dikkat çekmiştir. Lusignanların gruplar arasındaki çatışmaların önüne geçerek özellikle sayıca fazla olan Grekler karşısında dengeli bir politika yürütmek zorunda olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, uzun süreli bir arada yaşam pratikleri sonucunda tarafların birbirlerine aşinalık kazanmanın ötesinde birbirlerinin yaşam tarzlarından etkilendiğini ifade etmektedir[54].

Söz konusu çalışma bu farklı mahiyetteki kaynakların bir arada değerlendirilmesi ile Lusignan Krallığı'ndaki çokkültürlü ortamı incelemeyi amaçlamaktadır. Farklı motivasyonlar ile kaleme alınan kaynaklarda kültürel çeşitliliğin yorumlanması ve teorik olarak gruplar arasında oluşturulmaya çalışılan din-etnik köken-kültür temelli bariyerler incelemeye tâbi tutulmaktadır. Gündelik hayata ilişkin veriler ile sınırların ne şekilde korunduğu veya esneklik kazandığı sorgulanmaktadır. Kaynaklardaki veriler çoklu kimlikler bağlamında, durumsal olarak fayda temelli yapılan tercihler açısından değerlendirilmekte olup çokkültürlü bir Ortaçağ toplumunun bir arada yaşamasında kimliğin devingen rolü çalışmanın odağında yer almaktadır.

[53] Richard, J. (1992). Culture franque, culture grecque et culture arabe dans le royaume de Chypre au XIIIe et au début du XIVe siècle. *Annales du département de lettres arabes 6 B* 235-245; Richard, J. (1992). Culture Franque et Culture Grecque: Le Royaume de Chypre au XVème Siècle . J. Richard (Ed.). *Croisades et Etats latins d'Orient* (pp. 399-416). Aldershot: Ashgate; Richard, J. (2007). Multiculturalism and Multilingualism in Cyprus under the Lusignans", M. Campagnolo, and M. Martiniani-Rebel (Eds.). *From Aphrodite to Melusine Reflections on the Archaeology and the History of Cyprus*. (pp. 121-138). E. Milburn (Trans.). Geneva: La pomme d'or.

[54] Grivaud, G. (2007). Les Lusignan patrons d'églises grecques. *Byzantinische Forschungen XXIX*, 257-269; Grivaud, G. (2007). Living Together in the Society of Lusignan Kingdom", From Aphrodite to Melusine. M. Campagnolo, & M. Martiniani-Rebel (Eds.). *Frome Aphrodite to Melusine* (pp. 103-119). Geneva: La pomme d'or; Grivaud, G. (1997). Les minorités orientales à Chypre (époques médiévale et moderne). Ioannou, Y. Métral, F., Yon, M. (Eds.). *Chypre et la Méditerranée orientale. Formations identitaires : perspectives historiques et enjeux contemporains. Actes du colloque tenu à Lyon,* (pp. 43-70). Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée.

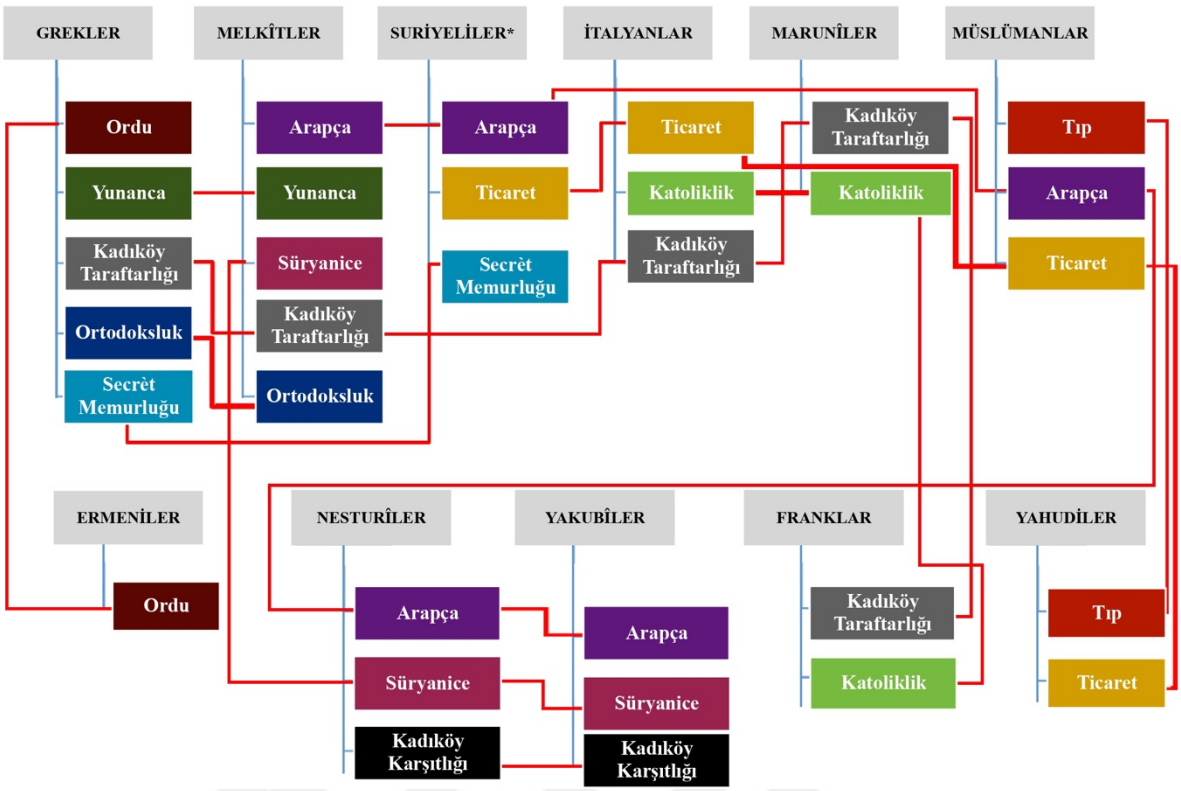

Şekil 1. Lusignanlar döneminde Kıbrıs'taki kültürel gruplar arasındaki kesişim özellikleri

* Suriyeliler, Doğu Hristiyanlarına işaret etmekte olup bu başlık altındaki bütün hususlarda mezhepsel olarak ayrım yapmanın mümkün olmaması dolayısıyla ayrı bir başlık olarak da dahil edilmiştir.

iii. Lusignanlardan Önce Çokkültürlü Bir Mekân Olarak Kıbrıs

"Uygarlıklar coğrafyalarıyla belirlenmiş mekâna sıkı sıkıya bağlıdırlar" der Fernand Braudel[55]. Kıbrıs'ın bir ada olarak Akdeniz'de kapladığı yer, burada gelişen uygarlıkların siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel hayatlarında farklı açılardan etkili olmuştur. Zira, ada mefhumu bünyesinde bir tezat barındırır. İlk bakışta denizin çevrelediği, esnetilmesi mümkün olmayan katı sınırlarla belirlenmiş izole bir mekân algısı yaratmaktadır. Bu bir bakımdan da haklı bir çıkarımdır. Nitekim 15. yüzyılda Kıbrıs Krallığı tarihini kaleme aldığı kroniğinde Leontios Makhairas, Kıbrıslıları *"bir yanda Sarazenler, diğer yanda Tanrı düşmanları Türkler tarafından çevrili, denizin ortasındaki bir kaya üzerinde ikamet eden insanlar"* şeklinde betimleyerek bu yalıtılmışlığa dikkat çekmiştir[56]. Öte yandan bu fiziksel izolasyon, yabancı kültürlere ait özelliklerin ve yeni gelen etnik grupların kaynaşması için uygun mekânı yaratır. Ayrıca Kıbrıs'ın coğrafi konumu bu adaya has münzeviliği ve stabil çevresel sınırları zorlar. Siyasi sınırları esnek ve geçirgen kılarak sabit ekolojik özellikleri ile dengeli bir çelişki yaratır[57]. Güçlü deniz rotaları üzerinde duraklar teşkil eden adalar daha büyük ilişki ağlarına eklemlenirler. Bu ağlarda insanlar ve ticari ürünlerin yanı sıra gelenekler, fikirler, alışkanlıklar da yer değiştirir[58].

Bununla birlikte Kıbrıs, Batı ve Doğu arasındaki ticarette bir antrepo ve giderek artan ticaret hacmine sahip bir ihracat merkeziydi. Ayrıca Anadolu'nun güney sahilleri ile Suriye-Mısır ticari hattını birbirine bağlaması adadaki insan hareketliliği ve çeşitliliğini arttıran önemli bir faktördü[59]. Bu ticari rotaların dinî güzergâhlarla örtüşmesi ise adanın hem farklı dinlerden insanların gelip gittiği bir yer olmasına imkân tanımış hem de bu olayların bir parçası olması sebebiyle ruhâni kimliğine katkı sağlamıştır. Dolayısıyla Kıbrıs, bölgedeki güçler için bir cazibe konusu olan, sekiz bin yıllık çalkantılı tarihinde sahip olduğu siyasi, askeri ve ticari önemini tam olarak bu coğrafi konumuna borçluydu[60]. Fatihler, kolonizatörler, tüccarlar ve hacılar Frankların adaya gelişinden önce de Kıbrıs için tekerrür edip duran alışılmış tecrübelerdi[61].

---

[55] Braudel, 2008: 104.
[56] Makhairas: 1932, I: § 90.
[57] Nicolaou-Konnari, 1999: 24-25.
[58] Braudel, 2017, I: 255.
[59] Coureas, 2005: 103.
[60] Kıbrıs'ın Lusignanlardan önceki siyasi tarihi için bk. Hill, G. (1972). *A History of Cyprus Cilt I*. Cambridge: Cambridge University Press.
[61] Nicolaou-Konnari, 1999: 25.

Roma İmparatorluğu'nun 378'den sonra Batı'da kademeli gerileyişi Kıbrıs üzerinde idari bakımdan büyük bir etkiye yol açmadı. Zira, ada zaten dördüncü yüzyılın ilk çeyreğinden hemen sonra, idari merkezlerden birisi olan Konstantinopolis'ten yönetilir hale gelmişti. Ancak IV. yüzyılda Hristiyanlığın yayılması adanın tarihini önemli ölçüde etkiledi. Yapılanması tam olarak bilinmemekle birlikte burada halihazırda kalabalık bir Hristiyan cemaati vardı. Diokletianus dönemindeki takibatta Hristiyanlar Filistin'den Kıbrıs'a sürüldüler. Ayrıca gnostik akımın temsilcilerinden Valentinus'un da adada faaliyet göstermesi Kıbrıs'ın farklı Hristiyan gruplara ev sahipliği yaptığını göstermektedir[62]. Nitekim Havariler Pavlos, Markos ve Barnabas'ın misyonerlik yolculuklarının ilk duraklarından biri Kıbrıs'tı. *Proconsul* Sergius Paulus, Pavlos (Saul) ve Barnabas'ın adaya ziyareti sırasında Hristiyan oldu ve Kıbrıs muhtemelen 37 yılında bir Hristiyan tarafından yönetilen ilk Roma eyaleti oldu. Kition Piskoposu St. Lazaros, otuz yıl boyunca verdiği vaazlarla Hristiyanlığı adada yaymaya devam etti[63]. IV. yüzyılda Azize Helena'nın Kudüs'te bulduğu Gerçek Haç'tan parçalar ihtiva eden kiliselerin inşası, Bizans'ın erken dönemlerinden itibaren güçlü bir Hristiyan geleneği yaratılmasına ve adanın uğrak bir ziyaret mekânı haline dönüşmesine katkı sundu[64].

Kıbrıs Kilisesi kuruluşu itibarıyla da Hristiyan dünyasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Nitekim, on ikinci havari kabul edilen Salamisli St. Barnabas tarafından kurulduğuna inanılmaktadır[65]. Antakya Başpiskoposluğu'nun itirazlarına rağmen 431 yılındaki Efes Konsili'nde Kıbrıs Kilisesine piskoposlarını bağımsız seçme hakkı veren *otosefal* statü, -anlatıya göre -Barnabas'ın mezar ve röliklerinin adada bulunması üzerine İmparator Zenon (474-491) tarafından da onaylandı. Röliklerin bulunduğu yer bir hac merkezi haline geldi. Kıbrıs'a başkentlik yapan Konstantia-Salamis'te kurulan St. Barnabas Manastır Kilisesi, buradaki yerleşimin Mağusa'ya taşındığı VII. yüzyılda bile bu işlevini sürdürmeye devam etti[66].

Kıbrıs'taki kültürel çeşitliliğe katkı sunan en önemli faktörlerden bir tanesi de Doğu Akdeniz ticaretinde oynadığı aktif roldür. Özellikle kıyı kesimlerinde ele geçen arkeolojik veriler Kıbrıs'ın VI. yüzyıl boyunca dış ticaretten elde ettiği zenginliğe ışık tutmaktadır. İmparator Anastasios (491-518) ile İmparator Hereklaios (610-641) arasındaki dönem Kıbrıs'ın refah seviyesi bakımından zirveye ulaştığı dönemdir[67]. Bununla birlikte Roma döneminden

[62] Runciman, 1982: 134; Kaçar, 2017: 71.
[63] *Acts of Apostles,* 13.4-6; Hackett, 1901: 2-3; Burkiewicz, 2017: 5, 12-14; Kaçar, 2017: 70.
[64] Hackett, 1901: 9-10; Makhairas, 1932, I: §§ 67-77; Richard, 2001: 136; Olympios, 2013: 329; Mersch: 2014, 467.
[65] Runciman, 1982: 134-135.
[66] Hackett, 1901: 13-25; Huffman ,2015: 236-240; Kaçar 2017: 72.
[67] Metcalf, 2009: 337.

itibaren sahip olduğu zenginlik ve stratejik rolü dolayısıyla Bizans döneminde askerî bir öneme sahip olmayı da sürdürmüştür. En varlıklı Bizans eyaletlerinden birini teşkil eden ada, 536 yılında İmparator Iustinianos'un yaptığı idari bir değişimle Tuna sınırındaki kuvvetlere iaşe sağlayan zincirin bir parçası haline geldi. Bunun yanı sıra 608-610 yılları arasında Kartaca *eksarhos*u Herakleios tarafından İmparator Phokas'a karşı başlatılan ve oğlu Herakleios'un Bizans tahtına oturmasıyla sonuçlanan darbe sırasında da Kıbrıs saldırı üssü olarak kullanıldı. Konstantinopolis'e karşı saldırıya geçmeden önce ordunun kaynaklarını tazelediği adada ilk kez bu sırada, muhtemelen Herakleios'un askerlerine ödeme yapmak üzere bakır sikke basan bir darphane kullanıldı[68].

İmparatorluk tahtına çıktıktan sonra Hristiyan dünyasını IV. yüzyıldan beri bölen Kristoloji sorununu çözmek isteyen Herakleios, monothelitizm doktrinini ilk olarak Kıbrıs'ta denedi. İsa'nın iki doğası ancak tek iradesi olduğunu ileri süren bu görüşün Ermenilerin inancına yakın olması ve Ermeni nüfusunun Kıbrıs'taki fazlalığı[69] imparatorun adayı bu konuda pilot bölge seçmesindeki motivasyon olmalıdır[70]. 451 yılındaki Kadıköy Konsili'nde kararlaştırılan "Ortodoks" doktrininin VI. ve VII. yüzyıllarda Kıbrıs'ta tam yerleşmemiş olması da diğer bir etken olabilir. Zira bu dönemde Kıbrıs'ta güçlü bir monofizit cemaat de mevcuttu[71].

Bizanslıların VII. yüzyılda Sâsânîler karşısında kazandığı zaferin sarhoşluğu beklenmedik bir gücün yükselişi ile kısa sürdü. Suriye, Filistin ve Mısır'ın ele geçirilmesinin ardından Müslümanların denize açılma vaktinin geldiğini düşünen Muâviye, Halife Hz. Ömer'den pek çok kez Kıbrıs'a saldırı düzenlemek üzere izin istedi. Hz. Ömer'in denize ve denizciliğe ihtiyatlı yaklaşımı dolayısıyla ancak Hz. Osman'ın (644-656) hilafeti sırasında Kıbrıs'a karşı harekete geçebildi. 649 ve 653 yıllarında gerçekleştirilen iki saldırı sonucunda yapılan anlaşmalarla, Kıbrıslılar için hem Bizans'a hem de Müslümanlara vergi ödedikleri (7.000 veya 7200 dinar) yeni bir dönem başladı[72].

İkinci saldırının ardından adaya dîvân defterine kayıtlı 12.000 kişiden oluşan askerî bir garnizon yerleştirildi. Bunlar için camiler inşa edildi. Belazürî, Hz. Osman'ın Muâviye'ye sefer

[68] Metcalf, 2009: 162; Zavagno, 2017: 66-68.
[69] İmparator Mavrikios tarafından 578 yılında Erzenene'den getirilip Kıbrıs'a yerleştirilen Ermeniler için bk. *3.3 Ermeniler* başlığı.
[70] Runciman, 1982: 141.
[71] Zavagno, 2017: 96-97.
[72] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, III: 102; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII: 252-252, 273-274; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*: 178; Hill, 1972, I: 284-285; *The Chronicle of Theophanes Confessor*, 1977: 478; Özkaya, 2015: 18-22; Öztürk, 2020: 37-38.

için izin vermesinin ardından kendisinden, adaya sahillere yerleştirilenler dışında yeni askerler yerleştirmesini, onlara topraklar ve sahiplerinin boşalttığı evlerden vermesini ve camiler inşa ettirmesini istediğini nakletmiştir[73]. Bunlar dışında Ba'lebek halkından da bir kısım adaya nakledilerek kendileri için bir şehir inşa edildi. Muâviye'nin 680 yılındaki ölümüne kadar burada kaldılar. Adaya yerleştirilen garnizon ise Muâviye'nin oğlu Yezîd tarafından geri çağrıldı. Askerlerin dönüşü üzerine Kıbrıs halkının onlara ait şehirleri ve camileri yıktıkları belirtilmektedir[74].

Arkeolojik veriler ve Arapça yazıtlardan adada kurulan bu yerleşimin adının Baf olduğu ileri sürülmektedir. Renkli mermerler üzerinde yer alan yazıtlar ve bazilikalara ait devşirme malzemelerden yapılmış gösterişsiz binalar, Arap garnizonu ve yerleşimcilerinin buradaki varlığına kanıt olarak gösterilmektedir[75]. Garnizonun çekilmesine rağmen Kıbrıs'ın iki güç arasındaki bu sıra dışı statüsü anlaşmanın bozulup tekrar yenilendiği dönemlerle birlikte 965 yılında Nikephoros II Phokas Bizans'ı adadaki tek egemen güç haline getirmeyi başarana kadar devam etti[76].

Kıbrıslılar bu süreç içerisinde alışkın oldukları göç mefhumunu farklı şekilde deneyimlediler. Bizanslılar ve Müslümanlar arasındaki çıkar çatışmasının seyrine göre esir alındılar, sürgün edildiler, evlerinden ayrılmak zorunda bırakıldılar. Bizans İmparatoru II. Iustinianos (685-695/705-711) Kıbrıslıların Müslümanlara ödediği vergi miktarını düşürmek için ada halkını Marmara kıyısındaki Kyzikos kenti yakınlarında kurduğu Iustinianopolis kentine naklettirdi. Göç esnasında pek çoğu boğuldu ya da hastalıktan öldü. İskân ettirilenler arasında Müslümanların da olması adadaki garnizonun çekilmesine rağmen Müslüman varlığının adadan tamamen silinmediğine işaret etmektedir. Bununla birlikte Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan, misilleme olarak adada kalanların bir kısmını Suriye'ye naklettirdi. Konstantinos VII Porphyrogennetos'a göre bu sürgün yedi yıl sürdü. 698 yılında ada nüfusundaki belirgin azalma ile Kıbrıs'a yönelik yeni bir iskân politikası başlatıldı. Kyzikos'un yanı sıra Romania, Kibyrrhaiote ve Thrakesia bölgelerindeki Kıbrıslılar toplanıp adaya geri gönderildiler. İmparator tarafından halifeye gönderilen elçiler ile Suriye'deki Kıbrıslıların adaya gönderilmesi talebi de olumlu karşılandı ve evlerine döndüler[77].

---

[73] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, III: 142; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*: 151.
[74] Belâzürî, *Fütûhü'l-Büldân*: 179.
[75] Öztürk, 2022: 278, n. 28.
[76] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*: 180; Hill, 1972, I: 285-95.
[77] *The Chronicle of Theophanes Confessor,* 1977: 509-510; Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*: 225-227; Hill, 1972, I: 288-290; Kyrris, 1985: 177-178.

Bizanslılar ile Emevîler arasında paylaşılan tek şey her zaman vergiden ibaret olmuyordu. Taberî'nin aktardığına göre Halife II. Velîd (743-744) Kıbrıs'a düzenlenmesini istediği bir seferde seferin komutanı el-Esved b. Bilâl el-Muhâribî'yi Kıbrıslılara bir seçim sunmakla görevlendirdi. Ada sakinleri ya Suriye'ye getirilecek ya da Bizans'a gönderileceklerdi. Müslüman olanlar Suriye'ye getirilirken diğerleri halifenin istediği gibi Bizans'a gönderildi[78]. Agapius de Menbic'e göre Sûr ile Sayda arasında, deniz kıyısında bulunan el-Mahûr bölgesine yerleştirildiler[79]. Theophanes de Velid'in Kıbrıslıları Suriye'ye naklettiğini belirtir[80]. Belâzürî, halkın bu sürgünü iyi karşılamaması üzerine halife III. Yezîd'in (744) emriyle Kıbrıslıların adaya döndüklerini kaydetmiştir[81]. Fıkıh âlimi Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam, *Kitâb-ûl Emvâl* adlı eserinde fakihlerin bu hamleyi doğru bulmaması üzerine Kıbrıslıların geri gönderildiğini yazmıştır[82].

Akdeniz'de Müslümanlar ile Bizanslılar arasındaki çatışmalar kısa aralıklarla devam etti[83]. 806 yılında Abbasi Halifesi Harun Reşîd tarafından Kıbrıslıların anlaşmaya riayet etmedikleri gerekçesi ile bir sefer düzenlendi. Taberî alınan esir sayısını 16.000(!) olarak verir. Esirler arasında bulunan Kıbrıs piskoposu 2.000 dinara satılmıştır[84]. Bu iki gücün Kıbrıs'ı daima etkileyen çatışmasına rağmen burası yine de Hristiyanların sığınmak için tercih ettiği bir yerdi. 813 yılında Araplardan kaçan kalabalık bir kitle, Suriye ve Filistin'den gelip adaya yerleşti[85]. Ada, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında el değiştirmeye devam etti. Bizans'ın hâkimiyeti ele geçirdiği zamanlarda, Müslümanlar Bizans'a yardım ettiklerini öne sürerek adaya sefer düzenlemek suretiyle Kıbrıs halkını cezalandırdılar. 956 yılında Bizans Amirali Himerios'un Şâm sahillerine yaptığı saldırı üzerine Müslüman gemileri adaya çıkarma yaptı[86]. Bu saldırıda ada halkının haksızlığa uğradığını düşünen Konstantinopolis Patriği Nicholas'ın halifeye yazdığı risalede, Grekler ve Müslümanların ilişkisini ifade eden bir ayrıntı dikkat

[78] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, III: 229; Mansouri, 2001: 31.
[79] Mansouri, 2001: 28.
[80] *The Chronicle of Theophanes Confessor,* 1977: 578.
[81] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*: 180.
[82] Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam, *Kitâb-ûl Emvâl*: 209.
[83] Müslümanlar ve Bizanslılar arasındaki çatışmaların ayrıntılı ve kronolojik bir anlatısı için bk. Öztürk, 2022: 273-293.
[84] Mansouri, 2001: 32; Hill, 1972, I: 293.
[85] Mansouri, 2001: 32; Hill, 1972, I: 293-294; Kyrris, 1985: 178.
[86] Jenkins, 1970: 1013; Hill, 1972, I: 293-294; Kyrris, 1985: 179; Öztürk, 2022: 292.

çekmektedir. Nikolaos, Greklerin silahsız olduğunu ve *Müslüman komşularını* koruyamadıklarını ifade etmiştir[87].

Bu şartlar altında Kıbrıslıların ve Müslümanların adada tam olarak nasıl bir *modus vivendi* geliştirdiklerini kestirmek zordur. 723 yılında adayı ziyaret eden İngiliz keşiş Willibald buranın Grekler ile Araplar arasında bir ada olduğunu yazar. Anlatısına göre aralarındaki barış ve anlaşma dolayısıyla silahsız şekilde bir arada yaşıyorlardı. Ayrıca seyyahın üç hafta Baf'ta kaldıktan sonra Konstantia'ya (Salamis) geçmesi, adanın bir ucundan diğerine sorunsuz seyahat edebildiğini de göstermektedir[88]. Yine IX. yüzyılda adada bulunan Yahudi Aziz Constantine ibadet ederken kiliseye Müslümanların girmesi, herhangi bir kısıtlama olmadan her iki tarafın da birbirlerinin ortak alanlarına erişiminin olduğunu göstermektedir[89].

Kıbrıs'ın her iki tarafa vergi ödediği yaklaşık üç yüzyıllık dönem literatürde genellikle *condominium* olarak tanımlanmaktadır. Ortak idare anlamına gelen ifade, temellerini Roma hukukundan alır. Bölgenin zenginliklerinden faydalanmak isteyen gücün, karşı taraf üzerinde mutlak bir zafer kazanamaması üzerine birden fazla gücün egemen olduğu mekânın idare şekli olarak tanımlanabilir. Taraflar birbirlerinin alanına ilişkin anlaşma koşullarına uymak durumundadır. Öte yandan bu durum, yerel halk için birden fazla yönetime tâbiiyet şeklinde yorumlanabileceği gibi iki tarafın himayesine de sahip olmak şeklinde yorumlanabilir. Nitekim, fiili çatışmanın ardından günlük hayatın devamlılığını ve sükuneti sağlayacak bir araca ihtiyaç duyulur. Zira, vergisini ödeyen tebaa koruma altına alınırken kendi kuralları uyarınca yaşamaları konusunda serbest bırakılmışlardır[90].

Tebaanın bu egemen güçlere karşı tutumu hakkında net bir yorum yapmak zordur. Nitekim, yönetim modeli modern araştırmacılar tarafından da farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Jenkins, Kıbrıs'ın bu dönemde *taraflardan hiçbirinin hâkimiyeti altında olmadığını* ileri sürmektedir[91]. Christides'e göre ise ödediği vergiye rağmen Kıbrıs bağımsız bir devlet statüsündeydi[92]. Bununla birlikte adadaki yaşama ilişkin olarak L. Zavagno, Kıbrıs'ın bu süreçteki durumu için farklı bir terim önermektedir: *middle ground (ara zemin*). Kültürler, halklar, imparatorluklar arasındaki bu ara zemin, çatışmadan kaynaklanan kültürel

[87] Runciman, 1982: 147; Öztürk, 2022: 292.
[88] *The Hodeoporicon of St. Willibald,* 1891: 11, 16.
[89] Nicolaou-Konnari, 1997: 29.
[90] Şükürov, 2020: 112.
[91] Jenkins,1970: 1012-1014.
[92] Öztürk, 2022: 294.

karşılaşmaya imkân tanıyan mekânı ifade etmektedir. Bu mekânda farklı halklar çıkarları doğrultusunda farklılıklarını birbirlerine göre düzenleyerek adanın dinamiklerine yabancı olanlar için tuhaf olarak adlandırılabilecek bir yaratım süreci içerisindedirler[93].

Kıbrıs bu süreçte tacirler, Arap tüccarlar, göçmenler, Bizanslı ve Arap idareciler aracılığıyla çatışmaların yatıştırıldığı; sosyal, kültürel ve ekonomik senkretizme imkân tanıyan bir alandı. Dahası güçler arasındaki çatışma idari anlamda suni bir bölünme olarak düşünülse de ada, kültürel bir bariyerden ziyade kültürler arası bir etkileşim merkezi olmaya devam etti. VII. yüzyıla tarihlenen Agia Barbara ve Agia Paraskevi kiliselerinin bezeme programlarının üslup ve ikonografi açısından hem Bizans hem Arap etkileri taşıması bu duruma örnek teşkil etmektedir[94]. Muâviye zamanında gönderilen 12.000 askerin yerleştiği bölge olduğu ileri sürülen Baf'ta, devşirme malzemeden inşa edilmiş yapıların birinde yer alan zemin döşemesinde, üzerinde Arapça yazıtların yer aldığı renkli mermerler kullanılmıştır. Mezar yazıtları olarak değerlendirilen bu veriler VII ilâ IX. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir. Yine VIII. yüzyılda Baf'taki ticarete işaret eden LR2 (Late Roman Amphorae) tip amforalar üzerinde bulunan Arapça yazıtlar ile uyumludur[95].

10. yüzyılda Abbâsî Hilafetinin güçten düşmesini fırsat bilen İmparator Nikephoros II Phokas, 965 yılında adanın ikili idaresine son verdi. Runciman, bu değişimin toplumsal yansımasını değerlendirirken Müslümanların pek çoğunun göç ettiğini, kalanların ise Hristiyan olarak Grekler arasına karıştığını ileri sürmektedir[96]. Ada, Bizans idaresi altında Konstantinopolis'ten gönderilen valiler tarafından yönetilmeye devam etti. Ancak bu kez de valiler ile kilise arasındaki iktidar çekişmelerine sahne oldu. Ayrıca başkente her zaman sadakatle hizmet etmeyi reddeden valiler imparatora isyan ederek kendi hâkimiyetlerini tesis etmeye çalıştılar[97].

11. yüzyılın sonunda Franklar ve Bizans İmparatorluğu'nun işbirliği ile başlayan Haçlı seferleri sonunda Katolik Hristiyanların Doğu Akdeniz'de meydana getirdiği yeni siyasi ortam Kıbrıs'ı yeni bir ilişkiler ağının içerisine dahil etti. Ada saldırı üssü, iaşe kaynağı, toplanma veya sığınma merkezi olarak çeşitli işlevler kazandı. Dolayısıyla da yeni karşılaşmalara ev sahipliği yaptı. 1098 yılındaki Antakya Kuşatması'nda pek çok Haçlının açlıktan öldüğü kıtlık

[93] Zavagno, 2013: 5.
[94] Zavagno, 2017: 100, 190.
[95] Metcalf, 2009: 458; Zavagno, 2013: 7.
[96] Runciman, 1982: 150; Kyrris, 1985: 180.
[97] Anna Komnene, *Alexiad:* 247-248; Hill, 1972, I: 296-298; Panteli, 1984: 15.

esnasında o sırada Kıbrıs'ta bulunan Patrik Symeon'un öncülüğünde Haçlı kuvvetlerine erzak gönderildi. Daha sonra Toulouse Kontu Raymond de St. Gilles idaresinde bulunan Lâzkiye için de ada önemli bir iaşe kaynağıydı. 1102 yılındaki Trablus kuşatması sırasında Raymond'un Bizans İmparatorluğu'ndan talebi üzerine Kıbrıs valisi kendisine Mont Pelerin hisarını inşa etmesi gerekli teçhizat ve duvar ustalarını da gönderdi[98].

Bununla birlikte Bizans ile Franklar arasındaki işbirliğinin sekteye uğradığı durumlarda Kıbrıs bu kez Haçlılara yönelik saldırılar için bir üs olarak kullanılıyordu. Örneğin, Antakya Prinkepsi Bohemond'un Dânişmendlilere esir düşmesi üzerine Antakya'nın naipliğini üstlenen Tankred, gözünü Bizans'ın önemli limanı Lazkiye'ye çevirdi. 1101 yılında başlayan kuşatma bir buçuk yıl kadar sürdü çünkü kent erzak ikmalini Kıbrıs'tan sağlayabiliyordu. Tankred kentin erzak teminini kesmeleri için Cenevizliler ile anlaştı. Garnizonu yiyecek aradıkları esnada pusuya düşürerek şehri ele geçirebildi[99].

Bölgedeki sürekli çatışma hali insan hareketliliğini de arttırdı. 1100 yılındaki Beyrut kuşatması örneğinden anlaşılacağı üzere Kıbrıs yalnızca Hristiyanlara sığınma alanı sunmuyordu. 13 Mayıs 1110 tarihinde Kudüs Kralı I. Baudouin, Beyrut'u kuşattığında, kentin düşeceğini anlayan Beyrut Emîri yanında pek çok kişiyle Kıbrıs'a kaçtı. Işın Demirkent, Mârûnîlerin ilk defa bu tarihte adaya yerleşmiş olabileceğini ileri sürmektedir. Nitekim, Mârûnîlere ait ilk kayıtlar bundan kısa bir süre sonrasına dayanmaktadır. 1121 ve 1141 yıllarında Koutzoventi'de bulunan St. John Chrysostomos Manastırı başrahipleri Mârûnî patrikler tarafından tayin edilmiştir[100].

Üstlendiği bu yan rollerin yanı sıra zaman zaman doğrudan saldırıların da hedefi haline gelen Kıbrıs, özellikle 1156 yılında Antakya Prinkepsliği lideri Renaud de Châtillon'un saldırısı ile ciddi anlamda hasar almıştır. Ermeni Hâkimi Thoros ile adaya yaptıkları yaklaşık üç hafta süren yağma süresince çok sayıda insan esir alıp kendileri için fidye ödettiler. Neredeyse yağmalanmadık hiçbir özel mülk bırakmadılar. Tarlalar yakıldı. Hayvanlar katledildi. Kilise ve manastırlar ateşe verildi. Tüccarlar, din adamları, varlıklı kişiler esir olarak Antakya'ya götürüldü. Ada halkının maruz kaldığı saldırı ve tecavüzler ancak Bizans filosunun yola çıktığı haberi üzerine Renaud ve adamlarının adadan ayrılması üzerine son buldu[101]. 1161 yılında ise

[98] Anna Komnene, *Alexiad:* 320-321; *Gesta Tancredi*: 84; Hill, 1972, I: 301; Altan, 2018: 57-58.
[99] Anna Komnene, *Alexiad:* 320; *Gesta Tancredi*, 162-163; Runciman, 1992: 28; Altan, 2018: 106-109.
[100] Ibn al-Qalanisi, *Damascus Chronicle*: 100; Albert of Aachen, *Historia*: 791; Demirkent, 2002: 371; Hill, 1972, II: 3.
[101] *Abû'l Farac Tarihi*, II: 396; William of Tyre II: 294; Urfalı Mateos *Vekayinâme*: 322-323.

Trablus Kontu III. Raymond, kız kardeşi ile evlenmekten vazgeçen Bizans İmparatorundan intikam almak üzere Kıbrıs'a saldırdı. Ada yine büyük çaplı bir yağma ve yıkım faaliyetine maruz kaldı[102].

Bununla birlikte Kıbrıs'ı Doğu Akdeniz'deki siyaset sahnesinin aktif bir katılımcısı yapacak daha büyük gelişmeler bekliyordu. Eyyûbîlerin 1187 yılında Kudüs Krallığına son vermesi üzerine düzenlenen III. Haçlı Seferine katılan İngiltere Kralı I. Richard, Kudüs'e yolculuğu esnasında Kıbrıs'ı adanın 1185 yılında Bizans İmparatoruna isyan etmiş olan valisi Isaakios Komnenos'tan alarak adamları Richard of Camville ve Robert of Thornham'ın idaresine bıraktı. Isaakios Komnenos'un akrabası olduğu ileri sürülen bir keşiş tarafından bu yeni idarecilere karşı çıkan isyan bastırılmasına rağmen Richard daha karlı bir hamlede bulunarak adayı Tapınak Şövalyelerine sattı. Kıbrıs bundan böyle bir daha Bizans İmparatorluğu toprağı olamayacaktı[103]. Tapınak Şövalyelerinin yaklaşık bir yıl süren Kıbrıs idaresi yerli halkın ayaklanması üzerine çıkan isyanın kanlı bir şekilde bastırılması ile her iki taraf için de talihsiz sonuçlandı. Adada hâkimiyet kurmanın güçlüğünü anlayan şövalyeler, Richard'a Kıbrıs'ı geri verdiler. Bunun üzerine Richard, 1192 yılında adayı ikinci defa, bu kez Kudüs Krallığı tahtını kaybetmiş olan Guy de Lusignan'a sattı[104].

Ada halkı Lusignan idaresinin kuruluşu karşısında nasıl bir tutum sergilemiş olabilir? Kaynaklarda adadaki azınlıkların durumu konusunda bilgi edinmek güç olmakla birlikte ev sahibi Greklerin bu değişime nasıl tepki verdiği hakkında fikir yürütmek mümkün olabilir. Öncelikle Frankların Kıbrıs'ı hedef alan saldırıları göz önüne alındığında yeni idarecilerine karşı önyargı geliştirmiş olmaları çok muhtemeldir. Öte yandan, bilhassa son Bizans idarecisi Isaakios Komnenos'un yönetiminden de memnun oldukları söylenemez. Nitekim, Kıbrıslı Ortodoks Keşiş Neophytos, 1196 yılına tarihli olup muhatabı bilinmeyen bir mektupta Kudüs'ün *Tanrısız Salâhaddîn'in ellerine* düşmesi ile Kıbrıs'ın Isaakios Komnenos'un idaresine girmesini denk tutar. Ona göre bu adamların hüküm sürdükleri yerlerde savaş, kavga, yağma, kaos, kargaşa hüküm sürmektedir[105]. Niketas Khoniates de sahte imparatorluk belgeleri ile Kıbrıs'ta kendini meşru idareci olarak lanse eden Isaakios'u ada sakinlerine karşı zalimce davranan bir zorba olarak tanımlar. Zira, Kıbrıs'ta zenginlik içerisinde yaşayanlar Isaakios döneminde açlık ve yoksulluğa mahkûm edilmiştir. Kıbrıs'taki hâkimiyetini sağlama aldıktan

[102] William of Tyre, 1943, II: 292; Runciman 1992: 301.
[103] Edbury, 1991: 3-7; Nicolaou-Konnari, 1999: 39-66.
[104] *The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade*: 112-113.
[105] Neophytos, *Concerning the Misfortunes*: 10.

sonra dahi ölümcül cezalar ve sebepsiz cinayetler ile halka eziyet etmeye devam ettiği ileri sürülmektedir[106]. 12. yüzyıl kronik yazarı Roger of Howden da Isaakios'un karakteristik aşırılıklarından bahsetmektedir. Buna göre, karısını ve Latinlere olan sempatisini belirttiği için tek oğlunu öldürttü. Ayrıca kilise duvarlarına başarılarının resmedilmesini emrederek, halkı gümüş ve altından yapılmış heykellerine ibadet etmeye zorluyordu[107]. III. Haçlı Seferi Kroniği *Itinerarium'*da hainlikte Yahuda ile yarıştığı ifade edilir. Salâhaddîn Eyyûbi ile arkadaş olduğu hatta birbirlerinin kanını içtikleri yazar[108]. Şüphesiz bu ifadeler Richard'ın Kıbrıs'ı ele geçirmesini meşru bir zemine dayandırmak amacı taşıyan abartılı ifadelerdir. Ancak çeşitli kaynaklardaki kendisine dair bu olumsuz yargı, adadaki memnuniyetsizlik hakkında fikir vermektedir. Bununla birlikte İngiltere kralının da adada sempatiyle karşılanmış olduğunu söylemek zordur. Neophytos, Richard'dan *alçak* diye bahsetmektedir. Sâlâhaddîn karşısında başarısız olmakla kalmamış, ülkelerini (Kıbrıs'ı) Latinlere satmıştır. Bununla birlikte, bu süreçte halkın Richard karşısında Isaakios'a da destek vermediğini kaydetmiştir[109]. Propagandist bir tutum içerisinde olduğu bariz olmasına rağmen keşişin mektubu, adadaki durum karşısında yerli halkın kendilerini nasıl konumlandırdıklarını dair genel bir fikir vermesi açısından önemlidir.

Richard adaya çıktığında Limasol'ün Latin yerleşimcileri kendisini karşılamış ve kentte yalnızca zararsız vatandaşlar ve Latin tüccarların kaldığını belirtmişlerdir. Kral, Limasol yakınlarında kamp kurarak halkın güvencede olacağına dair söz vermiş ve adamlarının kente girişini yasaklamıştır[110]. Bu veriden anlaşıldığı üzere adada Lusignanlardan önce az sayıda da olsa Latin yerleşimi mevcuttu. Haçlı Seferlerinin başlaması ile Kıbrıs'ın doğu-batı yönündeki ticarette daha aktif bir rol oynaması, Doğu Akdeniz'de daha fazla pay edinmek isteyen İtalyan tüccarların bölgedeki faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. 12. yüzyılın ilk yarısında Bizans İmparatorlarından Kıbrıs'ta elde ettikleri ticari imtiyazlarla süreç içerisinde adaya daha sık gelir olmuşlar ve bu durum bazılarının uzun vadeli ve kalıcı yerleşimleriyle sonuçlanmıştır[111].

Richard'ın galibiyeti kesinleştiğinde Limasol halkı ve aristokrat kesim krala bağlılık yemini ederek kendisine rehineler verdiler. Aynı şekilde Lefkoşa'ya girdiğinde de halk kendisini tebrik etti ve efendileri olarak kabul etti. Richard ise Greklerden efendilerinin değişiminin bir sembolü

[106] *The Annals of Niketas Khoniates*: 161.
[107] *Gesta Henrici II et Ricardi I*, I: 261-262; Galatariotou, 1991: 43.
[108] *Itinerarium Peregrinorum*: 179.
[109] Neophytos, *Concerning the Misfortunes*: 12.
[110] *The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade*: 176; Nicolaou-Konnari 2000: 52, Mas Latrie, 1856: 15-16.
[111] İtalyanların Kıbrıs'taki faaliyetleri için bk. *2.2 İtalyanlar.*

olarak sakallarını tıraş etmelerini istemiştir[112]. Grekler için sakal dinî-kültürel kimliklerinin önemli bir parçası, dolayısıyla bir temsil aracıydı. Richard bu hamlesi ile tebaa karşısındaki üstünlüğünü vurgulamak için iki grup tarafından farklı algılanan bir kültürel pratikten faydalanmıştır.

Isaakios'un idaresinden kurtulmak isteyen Kıbrıs halkı, İngiltere kralına karşı efendilerinin yanında bir direniş göstermedi. Hatta Isaakios'un kendi adamlarından Statinus dahi krala teslim olmayı teklif etmiş, ancak bu önerisinin bedelini burnunun kesilmesi ile ödemek zorunda kalmıştır[113]. Richard'ın Akkâ'ya geçmeden önce arkasında vekil bıraktığı adamlarınca yürütülen idarede yerli halk açısından toplumsal veya idari anlamda kayda değer bir değişiklik olmadı. Yeni idarecilerle ilk temaslar Haçlı Seferine kaynak sağlaması açısından Kıbrıs'ta bol bulunan buğday, arpa, her tür hayvan etinin toplanıp Richard'a gönderilmesi ile sınırlıydı[114]. Bununla birlikte ada halkının bu vergilendirmeden memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Zira, kısa süre sonra Grekler ve Ermeniler Isaakios'un akrabası olduğu ileri sürülen bir keşişi kendilerine lider seçerek isyan başlattılar. Robert Thornham isyanı kolaylıkla bastırdı ve isyancıların lideri öldürüldü[115]. Nicolaou-Konnari bu başkaldırı girişiminin organize, toplu bir isyandan ziyade adadaki az sayıdaki İngiliz kuvvetlerinden istifade etmek isteyen eski Isaakios taraftarlarının, halkın vergilendirme karşısındaki tatminsizliğinden yararlanarak güç elde etme çabası olduğunu ileri sürmektedir[116].

Bu olayların üzerine Kıbrıs'ı muhtemelen daha karlı bir kazanç haline getirmek isteyen Richard, adayı Tapınak Şövalyelerine 100,000 bezant karşılığında sattı[117]. Tapınak Şövalyeleri krala olan borçlarını ödemek adına yeni bir vergi ihdas ettiler. Pazar yerlerinde yapılan satış üzerinden yaklaşık %2'lik bir orana denk gelen bu vergilendirme ada halkında ciddi bir kızgınlığa yol açtı. 4 Nisan 1192 tarihinde Lefkoşa'da toplanan kalabalık adadaki tüm Latinleri öldürmek üzere bir isyan başlattılar[118]. Lefkoşa Kalesine sığınan Tapınak Şövalyeleri beklenmedik bir çıkış yaparak Greklere karşı büyük bir katliam başlattılar. Kent sakinleri kurtulmak için dağlara saklanmak durumunda kaldı. Adanın kontrolünü sağlamak konusunda

[112] *Gesta Henrici II et Ricardi I*, II: 164-165; *Itinerarium Peregrinorum*: 193; *La Continuation de Guillaume de Tyre*: 118.
[113] Nicolaou-Konnari, 2000: 55.
[114] *Itinerarium Peregrinorum*: 195-196.
[115] Hill, 1972, II: 34; Richard, 1997: 127.
[116] Nicolaou-Konnari, 2000: 63.
[117] *The Old French Continuation*: 112-113. Neophytos adanın 200.000 altına satıldığını ifade etmektedir. Neophytos, *Concerning the Misfortunes*: 12. Adanın satışı hakkındaki detaylı bir analiz bk. Hill, 1972, II: 34-35.
[118] *Ernoul Kroniği*: 216-217; Richard, 1997: 126; Coureas, 2013a: 198; Nicolaou-Konnari, 2005: 64-65.

umutsuzluğa kapılan Tapınak Şövalyeleri Kıbrıs'ı Richard'a geri verdiler. Richard ise hiç vakit kaybetmeden adayı Poitou bölgesinden vassalları olan Lusignanlara sattı[119].

Guy de Lusignan yaklaşık yüz bin kişilik nüfuslu, çoğunluğu Greklerden oluşmakla birlikte farklı kültürel grupların bir arada yaşadığı bir toplumla karşı karşıyaydı[120]. VI. yüzyıldan beri adada varlığını sürdüren Ermenilerin sayısı özellikle 11. ve 12. yüzyıllarda artmıştı. En kalabalık azınlık grubu teşkil ediyorlardı. Richard'a karşı verdiği mücadelede Isaakios Komnenos'un ordusu Greklerden ve Ermenilerden meydana geliyordu[121]. 1170 yılında adayı ziyaret eden seyyah Tudelalı Benjamin, Kıbrıs'ta hem Ortodoks hem de cumartesi yerine pazarı kutsal saydıkları için heretik kabul ettikleri için *sapkın* sayılan Yahudilerin (*kaphrosein)* varlığından bahsetmektedir[122]. Urfalı Mateos ise eserinde Kıbrıs'ta ikamet eden ve takvimler hakkında derin bilgi sahibi olan İbrâni bir alimden görüş alındığı bir anekdota yer verir[123].

Daha çok dağlık bölgelerde ikamet eden Mârûnîlerin, Koutsovendis bölgesindeki St. John Chrysostomos Grek Ortodoks Manastırı yakınlarında küçük bir manastırları mevcuttu. Adadaki ilk ciddi varlıkları muhtemelen 12. yüzyıla dayanmakla birlikte Latin Suriye'deki Haçlı Devletlerinin düşüşünün ardından sayıları artmış olmalıdır[124]. X. yüzyılda inşa edilen kiliseleri ile Bizans Dönemindeki varlıkları netlik arz eden Gürcüler ise Kıbrıs'ın marjinal bir grubunu teşkil ediyorlardı. Suriye'den gelen keşişler tarafından kurulan manastır Gürcü Kraliçesi Tamar/Tamara (1184-1213) tarafından 1200 yılı civarında restore edilmiştir. Grivaud, din adamı olmayan Gürcülerin zamanla Ortodoks Grekler arasında asimile olmuş olabileceğini ileri sürmektedir[125].

Batılı araştırmacıların konu hakkındaki çekimserliklerine rağmen Müslüman Arapların adadaki varlıklarını yadsımak zordur. Uzun yıllar boyunca yakın temas içerisinde bulunmaları ve Bizans döneminde adaya yerleştirilmeleri göz önüne alındığında, adadaki mevcudiyetlerinin tamamen ortadan kalkmış olduğunu düşünmek makul görünmemektedir. 965 yılında yazan Mukaddesî de Kıbrıs'ın Müslümanlara ticari avantajlar sağladığını kaydetmiştir[126]. 649 yılındaki Kıbrıs çıkarmasında Ümmü Haram'ın anısına Larnaka'da inşa edilen Hala Sultan

[119] *Ernoul Kroniği*: 217; de Mas Latrie, 1861: 32-37.
[120] Nicolaou-Konnari 2005, 14.
[121] *The Crusade of Richard Lion-Heart*: 1941: 90-93; Roger of Howden, III: 116.
[122] Tudelalı Benjamin: 38.
[123] Urfalı Mateos *Vekayinâme:* 47.
[124] Grivaud 2000: 54.
[125] Hill, 1972, II: 4-5; Grivaud, 2000: 48, Schabel, 2005: 164.
[126] *Excerpta Cypria*, 1908: 5.

Tekkesi, Müslümanlar açısından önemli bir ziyaret noktasıydı[127]. Galatariotou da hem ticari hem de dinî açıdan Müslümanlar açıdan bir temas noktası teşkil eden Kıbrıs'ta Müslümanların yerleşik bir cemaatinin mevcut olma ihtimalini vurgulamaktadır. Kome Kebir, Kantara gibi Arapça kökenli yer adları bu görüşü destekler niteliktedir[128]. Erken Bizans döneminde adadaki varlıklarından haberdar olduğumuz Doğu Hristiyanlarının durumları hakkında ancak Lusignan döneminden sonra daha net veriler elde edebiliyoruz[129].

Sonuç olarak Kıbrıs halkı Lusignanlardan önce farklı kültürlere aşina olmalarına imkân tanıyan dinamik bir tarihe sahipti. Doğu Akdeniz'in değişen siyasi dinamikleri dolayısıyla ada halkı çeşitli dinî ve etnik kökenden insanlarla farklı düzeylerde etkileşim halinde olmaya devam etti. Kudüs'e giden yol üzerinde olması ve köklü Hristiyan geleneği adayı hacıların ve seyyahların uğrak mekanlarından biri kılarken Avrupa ile Suriye-Filistin arasındaki ticaret ağı içindeki konumu dolayısıyla hem Hristiyan hem de Müslüman tüccarlar için önemli ticaret duraklarından birini teşkil ediyordu. Kendi içerisinde barındırdığı çeşitliliğin yoğunluğu ve sirkülasyon halinde olması ve kalıcı ya da geçici insan hareketliliğine maruz kalması Kıbrıs'a Bizans İmparatorluğu'ndan farklı, yerel bir sosyo-kültürel yapı geliştirme imkânı tanıdı. Öte yandan bu dinamizmin ada halkının kendilerinden farklı gruplara karşı keskin stereotipler geliştirmesini de engellemiş olabileceği kanaatindeyiz. Örneğin, bir yanda Hristiyanlık adına verdikleri mücadelede müttefik olarak gördükleri Franklar bir başka bağlamda düşman haline gelip adaya saldırılar düzenleyebiliyordu. Yüzyıllar boyu ezeli düşmanları saydıkları Müslümanlar aynı zamanda adanın müdavim tüccarlarıydılar. Yerel halk, adanın refahını göz etmek adına Bizans yönetimini reddederek Katolik bir krala bağlılık sunabiliyorlardı.

Dolayısıyla Guy de Lusignan sağlam bir hâkimiyet kurmak istiyorsa bu heterojen, farklı gruplara uyum sağlamakla birlikte olumsuz koşullarda tepki gösterebilen değişken dinamiklere sahip toplumu göz önünde bulundurmak zorundaydı. Nitekim Kıbrıs'ın Latin idaresine geçiş süreci göz önüne alındığında halk iradesinin ada kontrolü üzerindeki etkisi dikkat çekmektedir. Isaakios'un düşüşünün ardından Bizans İmparatorluğu'na ait bir idarecinin adada bulunmayışı ada halkını kendi kaderlerini tayin etmek üzere belirleyici rol almak zorunda bırakmıştı. Guy de Lusignan, Kıbrıs'ı ele geçirdiği zaman karşısında zafer kazandığı devrik bir hükümdarın tebaası değil uzlaşmak zorunda olduğu kalabalık heterojen bir grup bulmuştu. Bu nedenle idaresinin temellerini atarken dikkat etmesi gereken ilk husus bu irade karşısında

[127] Beihammer, 2018: 131.
[128] Galatariotou, 1991: 63.
[129] bk. *Bölüm 3. Tanrı'nın Üvey Evlatları: Azınlıklar*

hükümranlığını tesis edebilecek, halkın gözetildiği ve karşı kültürel gruplarla dengelendiği bir yönetim oluşturmaktı.

BİRİNCİ BÖLÜM
ASALET VE TİCARET: KIBRIS'TA LATİN YERLEŞİMCİLER

1.1.Franklar

Greklerin, Lusignanlar Kıbrıs'ı ele geçirmeden çok daha önce Batı kökenli insanları tanımlamak için kullandığı Franklar (φράγκοι) kelimesi yalnızca Fransızca konuşan ya da Fransa menşeili kişileri ifade eden bir tabir değildir. Dilsel ya da coğrafî aidiyetten ziyade dinî bir kimliğe işaret etmektedir. Franklar, papanın ruhani yargı yetkisini kabul etmiş olup Latin Hristiyanlık mezhebine mensup kişilerdir. Bu bakımdan adadaki Grekler başta olmak üzere, Doğu Hristiyanları, Ermeniler, Yahudiler ve Müslümanlardan ayrılmaktadırlar. Bununla birlikte, pek çok istisna barındırmakla birlikte, Kıbrıs'taki elit kesimin büyük çoğunluğu Fransa kökenliydi[130]. Bu başlıkta kuruluştan sona kadar Frank idareci sınıfın mahiyeti, adaya yerleşimlerinden sonraki dönüşümü, elit kesime sonradan dahil olan farklı kültür gruplarına yaklaşımları ile papalık ve Kıbrıs Latin Kilisesi ile olan ilişkileri incelenecektir.

1.1.1. İlk Yerleşimciler

Kıbrıs'ta Frank hâkimiyetinin kurulmasından yaklaşık atmış yıl sonra kaleme alınan Eracles kroniği (Lyon nüshası) Guy de Lusignan'ın krallığın kuruluşunda nasıl bir politika izlediğini şöyle anlatmaktadır:

> "…Kral[131] Guy, Ermeni topraklarına, Antakya'ya, Akkâ'ya ve diğer topraklara haberciler göndererek Kıbrıs'a gelip yerleşmek isteyenlere geçimlerini sağlamaları için cömert yardımlarda bulunacağını söyledi. Sarazenlerin yerlerinden ettiği şövalyeler, askerler ve kent sakinleri bunu duydu ve çıkıp yanına geldiler. Kocalarını ve babalarını Suriye'de kaybeden çok sayıda genç kadın ve çocuk da geldi. Greklere ve yanında getirdiği şövalyelere, hatta Kıbrıs'ın şövalyeleri ve vassalları olsunlar diye ayakkabıcılara, taş ustalarına, Arap katiplere (Tanrı affetsin!) zengin fiefler verdi. Onları kendilerine uygun kadınlarla evlendirdi ve rahat geçinebilsinler diye servetinden yardımlar yaptı. 300 şövalye ile 200 atlı askere fief verdi. Hatırı sayılır toprak ve para verdiği kent sakinini saymıyorum bile. O kadar çok dağıttı ki elinde kalanlar ile 20 şövalyeyi bile

[130] Edbury: 2005, 63-64.
[131] Aslında Guy de Lusignan resmî olarak bu unvanı hiçbir zaman kullanmamıştır. Kıbrıs Lusignan Krallığı'nın ilk kralı, 1196 yılında Alman İmparatoru VI. Heinrich tarafından kendisine bahşedilen unvan ile Guy de Lusignan'ın kardeşi Aimery de Lusignan olmuştur, Mas Latrie: 1852, II, 11, dn. 2.

besleyemiyordu. Şayet İmparator Baudouin de Konstantinopolis'te bu şekilde davransaydı imparatorluğunu asla kaybetmezdi…[132]"

16. yüzyıla kadar farklı versiyonları ile kaynaklarda yer alan bu pasaj[133] krallığın kuruluşu hakkında iki önemli veri sunmaktadır. Öncelikle Guy de Lusignan'ın toplumun büyük kısmını oluşturan Grekler karşısında nüfus dengesi sağlamak adına spesifik bir ayrım yapmadan adaya göçü teşvik ettiği açıktır[134]. Bu durum farklı coğrafya, etnik köken ve sosyal statüden insanların adaya yerleşmesine imkân tanımıştır[135]. Ayrıca, pasajdan Guy de Lusignan'ın,

[132] *The Conquest of Jerusalem*: § 136.

[133] Ernoul kroniğinde Grekler ve zanaatkarlar ile alakalı kısım yoktur. Ancak pasaj Aimery de Lusignan'ın bu bağışlar karşısında verdiği tepki ile devam eder. Buna göre, Aimery de Lusignan ağabeyinin bin bezant karşılığında, ederinin iki katı toprak dağıttığını ve bazı toprak sahiplerinin kendisinden daha zengin olduğunu görmesi üzerine herkesten dağıtılan toprağın bir kısmını kendisine vermesini istemiştir. Hem gönüllü olarak verilen hem de zorla aldığı topraklar ile elde ettiği toprağın üç yüz bin bezant değerine ulaştığı kaydedilir. Bu bilgi Guy de Lusignan'ın fiefleri cömertçe dağıttığı bilgisini destekler niteliktedir, *Ernoul Kroniği*, 2019: 217-218. *Florentine Eracles* Aimery'e ilişkin bilgi dışında birebir Ernoul'u takip eder, *La Continuation de Guillaume de Tyre:* §134. *Colbert-Fontainebleu Eracles* yazmaları *Lyon Eracles* anlatısı ile aynı olup devamında Ernoul'un Aimery bahsine de yer verir; *L'estoire de Eracles empereur et la conquest de la Terre d' Outremer,* II: 188-190. 16. yüzyılda kaleme alınan anonim Amadi kroniği, şövalyeler ile türkopollere sırasıyla 800 ve 400 bezant değerinde fiefler verdiğini belirtir. Köylülere mevcut durumlarını koruyacakları yönünde teminat verildiğinden bahseder. Ayrıca mülkiyeti kraliyete ait olup hizmet karşılığı kiralanan (*burgess tenure*) toprakları dağıtarak kentlerin iskân ettirildiği ayrıntısına yer verir. Aynı bilgi *Colbert-Fontainebleu* yazmasında da geçer; *The Chronicle of Amadi:* §150; *L'estoire de Eracles,* II: 192. Haçlı Devletlerinde halihazırda yaygın olan bu uygulama toprak mülkiyeti çeşitlerinin ve kent yapılanmalarının Kıbrıs'a Latin Suriye'den getirildiğine ışık tutması bakımından önemlidir; Coureas, 2019a: 20. Leontios Makhairas'ın anlatısı daha ayrıntılıdır. Guy de Lusignan'ın Fransa'ya, İngiltere'ye ve Katalonya'ya elçiler gönderdiğini, Kıbrıs'ın sahip olduğu kutsal kalıntılar ve Kudüs'e yakınlığı dolayısıyla insanların adaya geldiğini yazar. Guy, bu kişilere maaş, toprak ve kira gelirleri ile kendilerine ait mahkemeler tahsis etmiş; kölelere hürriyet hakkı tanımış, Suriyelilere alım satım işlemlerinde yüzde elli muafiyet ile yerli halkın ödediği vergilerden tam muafiyet hakkı tanımıştır. Suriyeli ve Latin pek çok kişi gelip adaya yerleşmiştir. Makhairas'ın anlatısında Grekler karşısında Latinlerin avantajlı konuma getirilmeye çalışıldığı vurgusu çok barizdir. Guy'in Grekler karşısında güç sahibi olmak için bu girişimlerde bulunduğu ifade edilmektedir. Bu doğrultuda, yeni yerleşimcilerin yerli halk karşısında kanunlar önünde avantajlı konumda olma talepleri Guy tarafından olumlu karşılanmıştır. Buna göre, fief sahibi bizzat kabul etmediği sürece yerli halkın suçlamaları veya tanıklıkları kabul görmeyecekti. Sayıca üstün olan Greklerin gururlarını kırmak üzere bu adımların atıldığını belirten Makhairas'ın verileri, hukuki metinlerin grupların adadaki statülerine ilişkin sunduğu verilerle uyuşmaktadır. Ancak kuruluştan ziyade 13. yüzyıldan sonra yaşanan siyasi gelişmelerin krallıkta yarattığı değişimleri ve kendi döneminin bağlamını da göze alan bir anlatı sunmuş olması daha muhtemeldir, Makhairas: 1932, I, §§ 26-27. 16. yüzyılın ikinci yarısında adanın tarihini kaleme alan Florio Boustron büyük oranda Amadi'yi takip eder. Ancak fieflerin değerini duka cinsinden, şövalyeler için 80, yardımcıları için 60, iki atlı türkopoller için 40, tek atlı olanlar için 20 duka olacak şekilde belirtir. Kentlerdeki mülkleri de yeni yerleşimcilere dağıtarak kentlerin iyi şekilde iskân edildiğini kaydetmektedir, Florio Boustron: 52. Guy de Lusignan'ın iskân konusunda başarılı olduğu konusunda hem fikir olan bu kaynakların pek çoğunda Guy'in Salâhaddîn Eyyubî'den idare konusunda nasihat istediği, onun tavsiyesi doğrultusunda bu şekilde hareket ettiği anlatılmaktadır. Ancak bu tarz bir mektuplaşma Arap kaynaklarında yer almamaktadır. Yalnızca 13. yüzyılda yazan Ebû Şâme, Guy de Lusignan ile Salâhaddîn Eyyubî arasında dostane bir yazışmadan bahseder. Buna göre, Guy de Luisignan'ın İngiltere Kralı Richard ile arası bozulmuş, Salâhaddîn'e yakınlaşmıştır. Bu durumu Hristiyanlar arasında bir ayrılık olarak değerlendiren Salâhaddîn de Guy'e dostane yaklaşmıştır, Guy ile Richard arasındaki böyle bir anlaşmazlık başka bir kaynak ile desteklenmemektedir, Abu Shama: 509-510. 12. yüzyılda, Batı literatüründe Salâhaddîn Eyyubî'nin ahlaki açıdan yüceltildiği edebî ve tarihî yazım geleneğinden dolayı Guy de Lusignan karşısında kendisine böyle bir rol atfedilmesine ilişkin bk. Edbury, 2015: 32.

[134] Guy de Lusignan'ın bu konudaki en büyük motivasyonu kendinden önce adayı İngiltere Kralı Richard'dan satın alan Tapınak Şövalyelerinin Grekler ile yaşadığı anlaşmazlık üzerine adayı elden çıkarmak zorunda kalmaları olmalıdır, Hill, 1972, II: 36-37; Galatariotou, 1991: 44; Coureas, 2013a, 198-199.

[135] Yazar, pasajda Grekler ile duvarcı, taş ustası, kâtip gibi soylu sınıftan olmayan kişilere toprak verilerek statü sahibi yapılmasını adeta bir skandal olarak karşıladığını, durum karşısında verdiği tepki ile *(Tanrı affetsin!)* açıkça

yanında Latin Suriye'de varlıklarını kaybeden şövalyelerden oluşan küçük bir grup ile krallığın temellerini attığı anlaşılmaktadır. Krallığın ilk yıllarına ait belgelerden bu maiyete dahil olan ilk yerleşimciler hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. 18 Ağustos 1194 tarihinde Guy de Lusignan'ın Lefkoşa Pazar vergilerini Suriye'deki Sistersiyen Jubin Manastırına bağışladığı belgenin tanıkları Aimery de Rivet[136], Renier de Jubail[137], Walter le Bel[138], Eudes de Mayre[139], Onfroi (Humprey) de Toron[140] ve Aimery de Lusignan'dır[141]. Guy de Lusignan'ın en yakın çevresini oluşturan bu kişilerden Aimery (Aymericus) de Rivet, Renier de Jubail, Walter le Bel ve kardeşi Alan le Bel bir başka belgede yeniden karşımıza çıkmaktadır[142]. 29 Eylül 1195 tarihli bu belgede Aimery de Lusignan, eşi Eschive ile Kudüs'teki Templum Domini Manastırı başrahibine Lefkoşa'da içinde şapel de bulunan bir avlu bağışlamaktadır[143].

1196 yılına ait bir belgede İtalya'nın 11. ve 12. yüzyıllarda en işlek limanlarından biri olan Trani'den gelen tüccarlara kral tarafından adaya giriş-çıkışlarda ve alım-satım işlerinde vergi muafiyeti tanınmaktadır. Bu belgenin tanıkları arasında yukarıdaki isimlerin yanı sıra

belli etmektedir. *Eracles* kroniğin Florentine versiyonu olan yazmada bu gruplara toprak ve statü verildiğine dair bir bilgi yoktur, karş. *La Continuation de Guillaume de Tyre* §§134, 136. Yazarın Guy de Lusignan'ın baş muhaliflerinden Balian d'Ibelin'in hizmetkarlarından biri olabileceği ve bu nedenle Guy'e karşı eser boyunca muhalif bir tavırda olduğuna ilişkin ayrıntılı açıklama için bk. Edbury: 2015, 21-46.

[136] Aimery de Rivet 1197 yılında Kıbrıs seneşali olmuştur. Geniş bir yetki alanı bulunan seneşallerin, hazinenin ve kalelerin denetimi, kralın yokluğunda orduyu komuta etmek, taç giyme töreninde kralın asasını taşımak ve ziyafette krala hizmet etmek gibi çeşitli görevleri vardı, Gülmez, 2022a: 620.

[137] Muhtemelen Caesarea lordunun vassallarından olup 1160-1161 yıllarına ait belgelerde geçen aynı isimli kişinin soyundan olan Renier, Aimery de Lusignan tarafından VI. Heinrich'e Kıbrıs'a krallık statüsü verilmesi talebi için elçi olarak gönderilmiştir, Edbury, 1991: 19; Coureas: 2019a, 24.

[138] Akkâ'da bir fief sahibiydi, *RHC Lois,* I, 425. Coureas eski Akkâ vikontlarından olduğunu kaydetmektedir, Coureas: 2019a, 24.

[139] Bu kişiye dair net bir bilgi yoktur.

[140] Kudüs Krallığında ünlü bir sima olan Onfroi (Henry) de Toron, Guy de Lusignan'ın eşi Sibylla'nın üvey kardeşi Isabella ile evliydi. Guy'in Kudüs tahtı için kendisine karşı mücadele verdiği Conrad de Montferrat, Sibylla'nın ölümü üzerine kız kardeşi ile evlenerek mücadelesinde üstün konuma geçti. Bununla birlikte, Isabella bu izdivaç için Onfroi'dan isteği dışında boşanmak zorunda kalmıştı. Dolayısıyla, Guy de Lusignan ile Onfroi de Montferrat, Conrad tarafından mağdur edilmişlerdi. Richard'ın adayı ele geçirmesi için Akkâ'dan gelen kuvvetler arasında Conrad karşıtlarının bulunması yakınlıklarının sebebini açıklamaktadır. Hamilton, 1999: 14; Runciman, 1992, III: 39; Sheir, 2014: 17.

[141] Coureas: 2019a, 24.

[142] Diğer tanıklar Raynaldus Betlay, Balduinus Bethsam (Baldwin of Bethsan), Reynerius de Biblio (Renier de Jubail), Baynoldus de Novavilla, Balduinus Hostarius, Petrus Vulasco, Doktor Bernardus'tur; *The The Cartulary of the Cathedral of Holy Wisdom of Nicosia* (buradan itibaren *The The Cartulary,* no. 45. Bunlar arasında özellikle Bethsan aile üyeleri öne çıkmaktadır. 1187'den sonra bir daha Hristiyanların eline geçmeyen fieflerden biri Bethsan lortluğuydu. 1192 yılında ismen Bethsan lordu II. Cremont ve amcaları Walter, Baldwin ve Philip Kıbrıs Krallığı'nda toprak sahibiydiler. 12. yüzyıl sonunda Baldwin Kıbrıs *constable*'ı olarak da görev yapmıştır. Askerî bir mevkii sahibi olan *constable* Doğu'daki krallıklarda kraldan sonra en önemli kişiydi. Ordunun idare ve organizasyonundan sorumlu olup en yüksek rütbeli kumandandı. Kral veya naibin olmadığı savaşlarda tüm yetki kendisine aitti. Askerî davalara da bakmakla yükümlü olan *constable* kralın yokluğunda Yüce Divanı toplama yetkisine de sahipti, Altan, 2020: 78. Kıbrıs Krallığı'nın önde gelen soylu ailelerinden olan Bethsan lortları krallık siyasetinde de aktif rol almışlardır. Aile üyelerinin Kıbrıs'taki varlıklarına dair son veri 1326 yılına aittir, Edbury, 1974: 449-453.

[143] *The The Cartulary*: no. 45.

Raynaldus (Raynald) Barlais ve Adam de Antiochia bulunmaktadır[144]. Ailesi Fransa'daki Poitou ile Anjou'yu birbirinden ayıran Montreuil Bellay lortlarıyla akraba olan Raynald[145] Makhairas'ın Batı'dan gelen yerleşimcilere dair verisini destekler niteliktedir. Öte yandan Adam de Antiochia *Lyon Eracles'd*e yer alan Akkâ, Ermeni toprakları ve Antakya'ya yapılan çağrının yanıt bulduğunu göstermektedir.

22 Kasım 1197 tarihli belge ise Latin Suriye'den gelen yerleşimcilere ilişkin veri sunmaktadır. Kral Aimery'nin Sûr Başpiskoposu Joscius'a Livadi köyünü bağışladığını gösteren belgenin tanıkları arasında Reinaldus de Suessione (Reynold de Soissons), Adam de Antiochia, Guillelmus de Balma (William of La Baume), Rolandus de Balma (Roland) bulunmaktadır[146]. Bunlardan Raynold de Soissons önceden Nablus'ta fief sahibi iken, William ve Roland kardeşler Trablus'tan bir şövalyenin soyundan geliyorlardı[147]. Kral Aimery ve Kudüs Patriği tarafından Töton Şövalyelerine Pendaschinos Köyü ve toprak bağışı yapılan 1201 tarihli belgenin tanıkları arasında da aynı isimlere rastlıyoruz[148].

Dolayısıyla belgeler ve anlatılardan anlaşıldığı üzere Kıbrıs'ın iskân politikası dönemin siyasi koşullarının doğrudan bir yansımasıdır. III. Haçlı Seferinden sonra Müslümanların elinde kalan Toron, Nablus, Beysan (Bethsan) gibi yerlerde topraklarını kaybeden Latin Doğulu soylular Kıbrıs'a yerleşmeyi tercih ettiler[149]. Batı'nın farklı ülkelerinden gelerek Haçlı devletlerine yerleşmiş olmaları, halihazırda burada geliştirdikleri kurumlar ve yaşam biçimleriyle Kıbrıs'ın yapılanmasında Kudüs Krallığı'nın örnek alınması sonucunu doğurdu. Öte yandan Haçlı Seferlerinin Batı'da yarattığı yankı doğrudan Avrupa'dan göçleri de teşvik etmiştir. Bu insan hareketliliği yalnızca kuruluş süreciyle sınırlı kalmamıştır. Aralarında şövalyelerin, tüccarların, din adamlarının bulunduğu gruplar Fransızca konuşan idareci sınıfı daha heterojen bir yapıya büründürmüştür. Edbury, 15. yüzyıla gelindiğinde Kıbrıs'ta Batı Avrupa'nın neredeyse her bölgesinden yerleşimci bulunduğunu ifade etmektedir[150].

Her ne kadar siyasi koşullardan dolayı yerlerinden edilerek Kıbrıs'a gelmek zorunda kalmış olmalarına rağmen ilk yerleşimcilerin yeni yaşam alanlarına karşı kısa zamanda aidiyet

[144] Mas Latrie, 1852: 30. Diğer tanıklar Americus (Aimery) de Rivet, Philippus de Bethsan, Raymericus Biblio (Renier of Jubail), Raynaldus de Sespes, Galterius (Walter) de Bel ve kardeşi Ailelmus'tur (Willelmus).
[145] Coureas, 2019a: 25.
[146] *The Cartulary:* no. 46. Diğer tanıklar Americus de Rivet, Adam de Antiochia, Helias de Robore, Simon de Papho, Balduinus Usserius'tur.
[147] Edbury: 1991, 19.
[148] Tanıklar Aimery de Rivet, Renier de Jubail, Reynold de Soissons, Reynald and William of la Baume, Simon de Paphos, Baudouin Hostiarius ve Rustanus Aymar'dır, Coureas, 2019a: 25.
[149] Edbury, 1991: 19.
[150] Edbury, 1991: 22.

geliştirdikleri ileri sürülebilir. Ünlü İtalyan hukukçu Philip de Novare'ın 13. yüzyılda kaleme aldığı eseri bu bakımdan ipucu sunmaktadır. Kıbrıs Krallığı üzerinde hak iddia etmesinden dolayı Alman İmparatoru II. Frederick ile krallığı temsil eden Ibelinler arasındaki mücadeleyi[151] kaleme alan yazar, Longobardlar karşısındaki Ibelinler ve yandaşlarından Latin ya da Frank olarak değil *Kıbrıslılar* olarak bahsetmektedir[152]. Eserde Barlais, Bethsan ve Rivet ailelerinin mensupları yine krallığın en ünlü baronları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aileler kendi aralarında yaptıkları evlilikler ile daha kapalı bir soylu kesim meydana getirmiştir[153]. 13. yüzyılın ilk yarısında özellikle Latin Doğu'nun toprak sahibi meşhur soylu aileleri Lusignan idaresinde kendilerine yer bulmuşlardır.

Lusignanlar Kıbrıs'ta Batı Avrupa geleneğine uygun bir kraliyet inşa etmeyi amaçladılar. Bunu ilk yıllarda Bizans geleneğinden de ilham alan hibrit sikke ikonografisinin, 14. yüzyıldan itibaren Avrupa krallarının temsilini kopya eden farklı bir kompozisyona dönüşmesinde görebiliyoruz[154]. Ayrıca Frank şövalyelere ve yukarıda bahsedildiği üzere Latin Doğudan gelen soylulara Bizans İmparatorluğu'nda kullanılanlar yerine Batı'da yaygın olan *senşhal, constable, marshal, chamberlain* gibi unvanlar verdiler[155].

Lusignanlar adada Frankların Avrupa'dan getirip Doğu'nun şartlarına uyarlayarak ihdas ettikleri feodal sosyo-ekonomik düzeni esas aldıkları bir yönetim sistemi kurdular[156]. Bu sistem temelde kral/lort ile "imtiyazlı" tebaa arasında verilen karşılıklı bir taahhüt çevresinde şekillenir. Lorduna bağlılık yemini eden vassal, kendisine verilen fief karşılığı çeşitli hizmetler sunmakla mükelleftir. Fief sahibinin, efendisine bağlılık yemini edip kendisini ve onurunu korumak üzere yemin etmesi, ücretleri kendine ait olmak üzere paralı asker temin etmesi (*service des compaignons*), ihtiyaç anında fiefle orantılı miktarda asker sağlaması, fieflere ve soylulara ilişkin davaların görüldüğü Yüce Divana katılmakla yükümlü olması (*service de*

[151] II. Frederick ile Ibelinler arasında 1228 yılında başlayan ve Kıbrıs'ı iç savaşa sürükleyen olayların ayrıntısı için bk. Philip de Novare: 40-55.
[152] Philip de Novare: 97.
[153] Lusignan, Ibelin, Bethsan, Sidon, Montbéliard, Tiberias aileleri arasında yapılan evliliklerin için bk. Philip de Novare: 126.
[154] Papadopoulou, 2013: 477, 484-485.
[155] *Constable* için bk. dn. 142. *Marshal constable*'ın yardımcısı olarak çalışırdı. Ganimetlerin paylaşılması, atların ve savaş öncesinde silahların teftişi onun sorumluluğundaydı. Türkopol birlikleri de kendisine bağlıydı. *Chamberlain* krala kişisel olarak daha yakın olup saraya dair işlerden sorumluydu. Saray nazırı olarak tanımlanan bu görevli, sarayın ve kralın kişisel hazine ve masraflarının idaresinden sorumluydu. Ayrıca kralı taç giyme merasimine hazırlar, krala edilen vassallık yeminlerini de o alırdı; Altan, 2020: 78.
[156] İdare, mülkiyet hakkı ve sosyal statünün bireysel ilişkileri esas alarak tanımlandığı bir sistem olan feodalizm Batı'da VII., VIII., ve IX. yüzyıllarda eski idare mekanizmasının işlevsiz kalması dolayısıyla ortaya çıkmış bir sistemdir. Avrupa'da para ekonomisinin yeniden ortaya çıkışı, kentlerin gelişmesi ve bireylerin bireysel bağlılıklardan bağımsız olarak mülkiyete sahip olması ile düşüşe geçmiştir. Ancak Doğu'da bu sistemi kurduklarında bölge halihazırda bu özelliklere sahipti. Dolayısıyla burada sistemsiz, bozulmaya uğramış ve Batı Avrupa'daki gibi unsurları net tanımlanamayan bir sistem olarak işlev görmüştür, Riley-Smith, 1974: 3-4.

conseil) gibi çeşitli hizmetler bu gruba sosyal statünün yanı sıra askerî ve hukukî işlevler de yüklemekteydi[157]. Fieflerin de farklı türleri vardı. Bir fief toprak ya da köy (*Fié en terre / fié en casau*) olabileceği gibi aynî ya da nakdî ödeme[158] şeklinde de (*fief-rente*) olabilirdi.

Kudüs'ü örnek almakla birlikte Kıbrıs'taki feodal düzen adanın kendi dinamiği gereği farklılıklar gösteriyordu. Öncelikle Kudüs'ün aksine Kıbrıs'ta hiçbir kale fief olarak vassallara verilmiyordu. Kantara, St. Hilarion, Buffavento gibi krallığın savunma açısından önem arz eden kaleleri yalnızca krala aitti. Vassallar sahip oldukları arazileri surlarla tahkimatlandırmıyorlardı. Ayrıca lortların kendi vassalları üzerinde bireysel yargılama yetkisi yoktu. Sürekli bir savaş ortamına maruz kalan Latin Doğu krallıklarının aksine Kıbrıs'ta askerî hizmetin ve güvenliğin bu denli aciliyet arz etmemesi sistemin farklı şekilde gelişmesine yol açmıştır[159]. Ayrıca G. Grivaud, Lusignanların kraliyetin çıkarlarına daha uygun olduğunu düşünerek Bizans idare modelinden de faydalandıklarını, bu nedenle Kudüs'ün aksine daha merkeziyetçi bir yönetim sürdürdüklerini ifade etmektedir[160]. Fief sahiplerinin yargı yetkisine sahip olmaması krallığın diğer toplumsal grupların hukukî anlamda gözettiği şeklinde yorumlanabilir. Bu durum vassalların, lortların varlığına rağmen kral ve kraliyete daha yakın bir aidiyet geliştimesine yol açmış olabilir.

Bununla birlikte, Franklar hukukî açıdan diğer gruplara göre avantajlı konumdaydılar. Örneğin, Frank olmayan biri (*ne sont de la ley de Rome*) mahkemede bir Frank aleyhine tanıklık yapamıyordu[161]. Diğer kesimlere göre imtiyazlı olmalarına rağmen, kendi tahkimatlı yerlerine sahip olmamaları, yargı yetkilerinin olmayışı ve hepsinin Yüce Divan'da aynı şekilde yargılanmaya tâbii olması kraliyetin bu grup içerisinde de eşitliği gözettiğine işaret etmektedir[162]. Aileler kraliyet içerisindeki görevleri dolayısıyla prestij bakımından birbirlerinden ayrılsalar da bireysel olarak sahip oldukları bir ayrıcalık yoktur. Örneğin, 13. yüzyılda krallığın idaresinde önemli görevler alan, Suriye-Filistin'de ve Kıbrıs'ta fief sahibi

[157] Riley-Smith, 1974: 9-11.
[158] Batı'da 11. ve 12. yüzyıllarda da yaygın olan *fief-rente* 13. ve 14. yüzyıllarda zirveye ulaşmıştır. Araziden daha kolay el konabilmesi, lordun hâkimiyet alanından daha uzak yerdeki vassallara da verilebilmesi gibi etkenler yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Feodal sistem ile parasal ekonominin dengeli bir aradalığını gerektiren bu fief türü Latin Doğu devletlerinde bu koşulların halihazırda mevcut olması dolayısıyla bu bölgede de kullanılmıştır. Bu ödemenin de *livreisons/estoveirs* (şövalyeler ve atları için verilen erzaklar), *fiés en villains* (köylerden veya lordun deposundan yılın belli zamanlarında alınan mısır, sebze, yağ gibi ürünler ya da köylülerden alınan aynî ödeme) ve *fiés en besans* (lordun vassala bağladığı yıllık sabit bir ödeme, köylerin gelir getiren spesifik bir yapısından alınan vergi ya da direkt köylülerden toplanan vergiden pay) olmak üzere çeşitli şekilleri mevcuttu, Riley-Smith, 1974: 5-6.
[159] Edbury, 1974: 255.
[160] Grivaud: 2008: 369-370.
[161] *Livre de Philippe de Navarre*: 501.
[162] Edbury, 2005: 80-81.

olan bölgenin en meşhur ailelerinden olan Ibelinler[163] dahi, kral ve Yüce Divan önünde diğer vassalar ile eşit düzeydeydi. Fiziksel olarak mülklerinin tecrit edilmemiş halde olması bu kesimin toplumun diğer grupları ile etkileşimini kolaylaştırmış olabilir. Bununla birlikte, B. Arbel, Frank elit sınıf ile yerli kesim arasındaki ayrımın kuruluştan sonraki yaklaşık 150 yıl boyunca varlığını koruduğunu ileri sürmektedir[164].

Kıbrıs'ta 13. yüzyılda Kudüs'te fief sahibi olan pek çok isme rastlanmaktadır. Bethsan Lordu Cremont, Kıbrıs *constable*'ı olarak görev yapan Caesarea Lordu Walter bunlara örnek olarak verilebilir. Hristiyan devletlerin Müslümanların eline geçmesi de Celîle prenslerinin varislerinin, Yafa kontlarının, Beyrut ve Arsuf lordlarının Kıbrıs'a gelip yerleşmesiyle sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, yabancı şövalyelere fief verilmesi ve Kıbrıs soylu kesimine kabul edilmesi de sık rastlanan bir durumdu. Latin Hristiyanlık, meşru evlat olarak doğmuş olmak, asil bir soy ve şövelyelik bu statü için yeterli olan şartlardı. Soylu sınıf genel kanının aksine varlıklı olmakla doğrudan bağlantılı değildi. Hukukçu Geoffrey Le Tor, fakir bir şövalye ile zengin olan arasında statü bakımından farklılık olmadığını ifade etmektedir[165].

Dolayısıyla Kıbrıs'ta 14. yüzyılın ikinci yarısına kadar fiefleri karşılığında kraliyete karşı askerî ve hukukî yükümlülükleri olan, diğer gruplara göre daha imtiyazlı, sosyal statü sahibi Latin Hristiyanlardan oluşan kapalı bir Frank soylu[166] (élite) sınıf mevcuttu. Ancak bu soylu sınıf krallığın sonuna kadar aynı homojenlikte kalmadı. Diğer grupların Frank soyluları arasına dahil olmaları aslında 13. yüzyılda Kilikya Ermenileri ile Lusignanlar arasında yapılan evlilikler ile erken bir dönemde başlamıştı. Hildesheim Piskoposu Conrad, 1197 yılında Aimery de Lusignan'ı, 1198 yılında ise Ermeni Prensi II. Leo'yu (Leon) Alman İmparatoru VI. Heinrich adına kral olarak taçlandırdı[167]. Her biri birer Roma Katolik Krallığı statüsü kazanan Kıbrıs ve

[163] Kudüs Kralı Foulques (1131-1143) zamanında Filistin'e gelen Chartres Vikontunun oğlu Balian tarafından kurulan hanedan, kralın kendilerine verdiği Kudüs'ün güney batısındaki fieflerine nispetle bu isimle anılmaktadırlar. Kudüs'ün en seçkin ailelerinden bir haline gelen Ibelinler, Lusignanlar ile yaptıkları evlilikler ve krallıkta seneşal ve *constable* gibi önemli görevlerde bulunmaları dolayısıyla özellikle 13. yüzyıl Kıbrıs siyasetinin önemli aktörleri oldular. Kendilerinden son olarak 1373 yılında bahsedilmektedir. Arsur Lordu ve Kıbrıs seneşali olan Philip d'Ibelin 1373 yılında Cenevizli Campo Fregoso tarafından öldürülmüştür. Ailenin modern literatürde en tanınmış üyesi Yafa lordu hukukçu John d'Ibelin (genç) olmakla birlikte dönem kaynakları amcası Beyrut Lordu John d'Ibelin'e (Old Lord of Beirut) ayrı bir önem atfetmektedir, La Monte, 1937: 418-419.

[164] Arbel, 2000a: 175.

[165] Edbury, 1974: 12-17.

[166] Soyluluk çoğunlukla aristokrasi ile eş anlamlı kullanılmasına rağmen güç, mevki veya servet sahibi olan herkesi ifade etmiyordu. Tanımlanması dönemlere göre farklılık göstermekle birlikte soylu kesim öncelikle hukukî anlamda diğer gruplardan farklı bir statüye sahip olmak zorundaydı. Bu statü kalıtsaldı ve kendilerine siyasi, hukukî ve ekonomik imtiyazlar sağlıyordu. Soyluluk statüsü feodal bir mülk ve özellikle 14. yüzyıldan itibaren şövalyelik kurumu ile iç içe geçmişti. Kralın vassalları olup Yüce Divana (Haut Cour) bağlı olan soylular arasından kraliyet mevkilerine getirilecek kişiler seçiliyordu. Fieflerin dağıtımında *primogeniture* prensibi gözetilmekle birlikte daha genç erkek ve kız çocuklar da fieflerin varisleri ya da soylu evlilikler için muhtemel adaylar olarak görüldüğünden soylu kesime dahildi, Arbel, 2000a, 177; Salzmann, 2021: 18.

[167] *Histoire de Guiragos de Kantzag (Genceli Kiragos):* 422.

Kilikya Krallık hanedanları arasında evlilikler kolaylaştı. 1210 yılında Ermeni Kralı II. Leo, Kral I. Hugh'ün üvey kardeşi Sibylla ile evlenirken 1237 yılında Kral I. Henri, Kral I. Hayton'un kardeşi Stephania ile evlendi[168]. Bu izdivaçlar kraliyet hanedanları ile sınırlı değildi. Ibelinler de Kilikya Ermenileriyle 13. yüzyılda çok sayıda evlilik yaptılar[169]. 14. yüzyılda aralarında akrabalık bağı bulunan soyluların evlenebilmek için papadan muafiyet talep etmeleri Kıbrıs ve Kilikya Krallıklarında soylu kesimden eş adaylarının az sayıda olduğuna işaret etmektedir[170]. Papanın akrabalık derecelerine rağmen bu tür birlikteliklere onay vermesi muhtemelen iki Katolik Krallığın Müslümanlara karşı mücadelede birlik olmalarını desteklemekti.

Ayrıca 14. yüzyıl ortalarında yaşanan gelişmeler beklenmedik demografik sonuçlara yol açtı. 1348 ve 1361 yıllarında şiddetli iki veba dalgasına maruz kalan Kıbrıs toplumunun üçte bir ila üçte ikilik kısmının hayatını kaybettiği ifade edilmektedir. Veba salgınları 1393 yılında görülen bir başka dalga ile 15. yüzyıla kadar devam etti. 1351 yılında ilk defa görülüp 1409 ve 1411 yıllarında tekrar eden çekirge istilaları da bahçelere, bağlara, şeker kamışlarına ağaçlara zarar vererek büyük bir kıtlığa yol açtı[171]. 15. yüzyılda yazan Makrizî Kıbrıs halkının veba ile ardından gelen sel ve deprem felaketleri dolayısıyla dünyanın sonunun gelmesini beklediklerini yazarak toplumun endişesini ifade etmektedir[172].

Soyluların çoğunlukla en kalabalık ve insan sirkülasyonun en yoğun olduğu Mağusa ve Lefkoşa'da ikamet etmeleri, bu grubu salgının etkilerine karşı daha açık hale getirdi. Collenberg'in verdiği rakamlara göre 13. yüzyılda soylu kesime mensup 105 ailenin 26 tanesi kayıtlardan silinmiştir. Papa VI. Clementius tarafından aralarında üçüncü ve dördüncü derecede kan bağı olmasına rağmen 1349 yılında iki çifte evlilik onayı verilmesinin gerekçesi, krallığın savunulmasının yanı sıra vebadan dolayı soyluların sayısındaki azalma ve yerli nüfusun

[168] *Chronique de Connétable Sémpad:* 643.
[169] 1218 yılında Kıbrıs Kraliçesi Alice tarafından naip olarak tayin edilen Philip d'Ibelin Ermeni soylularından Korykos'lu Maria ile evlendi. Oğlu Yafa Kontu John, Kral I. Hayton'un kız kardeşi Maria'yı eş olarak aldı. John d'Ibelin'in kızı Maria, Ermeni Lordu Vrahim ile, 1247-1266 yılları arasında Kıbrıs *seneşhali* olarak görev yapan Balian d'Ibelin'in oğlu Guy, I. Hayton'un kızı Maria ile evlendi. Guy d'Ibelin'in kızı Isabel ve oğlu Theodore da eşlerini Ermeni soyluları arasından seçtiler; Coureas, 1995: 35-36.
[170] Collenberg, 1977: 24-29.
[171] Makhairas, 1932, I: §§ 66, 622-625, 636, 639; *The Chronicle of Amadi:* §§417, 809, 1033,1036, 1083; Jennings, 1988: 279-282; Papacostas, 2018: 136-137.
[172] Wiet, 1962, I: 370-371.

düşmesi olarak (*paucitas nobilium ratione epidamiae et ad defensionem regni, paucitas nobilium ratione epidamiae et denudatione regni de incoli*) belirtilmiştr[173].

Henüz vebanın yıkıcı sonuçları atlatılamadan Cenevizliler ile Lusignanlar arasında 1373-1374 yılında başlayan savaş da toprak sahibi soylu kesim üzerinde olumsuz etkilere yol açtı[174]. İlk etapta Cenevizlilerin yağma ve gasp faaliyetleri fief sahiplerinin kişisel servetine zarar verdi. Arazi ürünlerinden elde edilen gelir büyük oranda zarara uğradı, kraliyetin nakdî fiefleri ödemesi zorlaştı[175]. Uzun vadede toplumsal değişime yol açan daha önemli bir sonuç ise Cenevizlilerin, Kıbrıs şövalyelerini rehin alması ya da sürgüne göndermesidir. Bu sırada 42 şövalye Ceneviz'e rehin olarak götürülmüş, dokuz tanesi Kios'a sürülmüş, iki tanesi Cenevizli liderlerin kızları ile evlendirilmek üzere Cenova'ya götürülmüş, on tanesi de Kral I. Pierre'in suikastinde[176] rol oynadıkları gerekçesiyle adadan sürülmüştür[177].

Bu siyasî ve sosyo-ekonomik gelişmelerin sağladığı koşullarla elit kesim arasına Suriye kökenli yerleşimciler girmeye başladı. Bu kişiler arasında resmî olarak soyluluk unvanını taşıyanların sayısı yine az olmakla birlikte yeni bir aristokratik kesim meydana geldi. Bu yeni aileler, krallığın kuruluş aşamasındaki seçkin ailelerin yerini aldılar. Kendilerine has kimliklerini ve hukukî statülerini korumakla birlikte bilhassa Mağusa ve Lefkoşa'da Frank ve Grek kentli nüfusa (*burgess*) entegre oldular. Bu ailelerden en meşhurları, Salah, Audet(h), (G)urri ve Boustronios aileleridir[178]. Boustronios ve Urri ailelerinden resmî olarak soyluluk mertebesini elde etmeyi başaranlar da olmuştur.

Boustron (Boustronios, Bustron) ailesi Kıbrıs'a Lusignanlar döneminde bugün Lübnan sınırları içinde bulunan liman kenti el-Butrun'dan geldi. Aile üyelerine ilk defa 1422-1424 tarihli bir belgede Quir (Sire/κύριος) Dimitri Boustron'un bahsiyle rastlanır. Paul Boustron 1445 yılında Bellapais Praemonstratensian Manastırının başrahibi seçildi. 1468-69 yılına dair kayıtlarda kraliyet hazinesine girecek vergilerin toplanmasıyla görevli olan *bailli* adlı memurlar arasında Philip Boustron ile Peter Bustron da bulunuyordu. Krallığın geç dönem tarihini kaleme alan Georgios Boustron(ios) da kraliyet memurlarından olup Kraliçe Charlotte ile üvey kardeşi Jacques (James) arasında yaşanan taht mücadelesinde Jacques'a destek vermiş; aynı zamanda

[173] Collenberg, 1977: nos. 100, 101. Aynı sebepten dolayı verilen diğer izin belgeleri için bk. nos. 104-105. 136 ve 137 numaralı belgeler sırasıyla 1368 ve 1371 tarihli olup 1363 yılında yaşanan ikinci veba dalgasının etkilerine işaret etmektedir.
[174] Mağusa'nın Cenevizlilerin eline geçmesi ile sonuçlanan Lusignan-Ceneviz savaşının sebepleri ve sonuçlarına ilişkin bk. Edbury, 1999d: 109-126; Edbury, 1999b: 1-9.
[175] Edbury, 1974: 232-233.
[176] Kral I. Pierre'in baronları tarafından öldürülmesine ilişkin bk. Edbury, 1980: 219-233.
[177] Leontios Makhairas bu kişilerin tek tek isimlerine yer vermektedir, Makhairas, 1932, I: § 542.
[178] Audeth ailesi için bk. alt başlık *2.2.2 Yeni Renkler, Yeni Kimlikler: Beyaz Venedikliler ve Beyaz Cenevizliler.*

Larnaka *chevetainliği*[179] yapmıştır[180]. Yine aynı aileden olan Florio Boustron, Venedik döneminde önemli idari görevlere getirilmiştir[181].

Urri ailesinin Kıbrıs'taki varlığı 14. yüzyıla kadar uzanır. Kudüs'ten gelip Kıbrıs'a yerleşen aile üyeleri, 15. yüzyılda kraliyet çevresine dahil olmaya başladılar. 14. yüzyılda aileye dair ilk kayıt Ioannes Khrysostomos'un eserlerini istinsah eden Nicholas Urri'ye aittir. 1392 yılında Lefkoşa Hodegetria Ortodoks Kilisesine defnedilen Simon Urri'nin de önemli bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır[182]. Kroniklerde Beyaz Cenevizli aileler arasında olduğu belirtilen Urriler, varlıklı aileler arasında yer alıyorlardı[183]. Giacomo Urri'nin San Giorgio bankasında 6,000 Ceneviz poundu değerinde bir meblağa sahip olduğu kaydedilmektedir. Akrabası Perrin Urri de 1454 yılında 2,000 poundluk bir yatırım yapmıştır[184].

James Urri'nin 1449 ve 1452 tarihli iki belgede Lefkoşa vikontu olarak yer alması soyluluk unvanına resmî olarak sahip olduğunu göstermektedir[185]. Nitekim yalnızca şövalye statüsüne sahip kişiler vikont olarak görev yapabiliyorlardı. Soylu olmayan bir kişinin bu kesime dahil olabileceği tek yol şövalyelikti[186]. James Urri'nin şövalyelik payesi alarak soyluluk statüsüne erişmesinin ardından Lefkoşa vikontu olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır. James, 1426 yılında Memluklar ile yapılan Kherokitia Savaşında esir düşen Kral Janus için gerekli fidyeyi toplamak üzere İspanya'ya gönderildi. 15. yüzyılda Kıbrıs'ı seyahat eden Pero Tafur, James Urri'nin (Jacobo Guiri) kralın gözdesi ve krallık *hâkimi* olduğunu kaydetmektedir[187]. 1460-1468 tarihleri arasına tarihlenen belgelere göre Urriler kraliyet idaresinde görev almaya devam ettiler. Jacques Urri Chrysochou, Jean Urri Avdimou *bailli*'si, Thomas Urri yazman olarak görevlendirilirken, papaz Philippe Urri'nin 1480 yılında oğlunu Padua'da eğitim almaya gönderdiği bilinmektedir[188].

[179] Kıbrıs 14. yüzyıl sonunda *contrée* adı verilen on iki birime ayrıldı. Her birimin vergi ve idare işlerinden sorumlu kişiler *chevetain* olarak anılıyordu. *Le Livre des Remembrances*: xxi.
[180] *Le Livre des Remembrances*: nos. 126, 136, 211; Georgios Boustronios: 28-31.
[181] Latince, Grekçe, Fransızca ve İtalyanca bilen Florio Boustron aynı zamanda bir hukukçu olması dolayısıyla Venedik hükümetinin dikkatini çekmiştir. 1544-1566 yılları arasında mali işlerde görev almış, krallık kanunlarını İtalyancaya çevirmiş, 1549'da Marathasa bölgesi vergi kayıtlarını tutmuş, 1566'da Lusignan kraliyet ailesine ait mülklerin sınırlarını belirlemekle görevlendirilmiştir. Bu sırada şövalyelik, feodal düzen, tarımsal gelirler ve hukuk üzerine eserler kaleme almıştır, Bozkuş, 2018: 159.
[182] Salzmann, 2021: 67.
[183] *The Chronicle of Amadi:* § 890.
[184] Salzmann, 2021, 68.
[185] Coureas, 2017a: 24
[186] Arbel, 2000a: 183.
[187] Pero Tafur, 2007: 66, 103-104.
[188] *Le Livre des Remembrances*: no. 48; Salzmann, 2021: 67-68.

Salah ailesi ise kraliyet hizmetinde görev almayı gelenek haline getirmiş köklü bir aileydi. 1413 yılında Kral Janus'un kardeşi Henri de Lusignan kraldan habersiz Kıbrıs'tan ayrılırken maiyetinde Pierre Salah da (Salakha) bulunuyordu. Bu veri doğrudan kraliyet üyeleri ile yakın ilişkiler geliştirdiklerini göstermektedir[189]. Aile üyelerinden pek çok kişi kraliyete ait arazi ve vergi işlerinden sorumlu başlıca mâli birim olan *secrète'*te memurluk yapmış ya da bu birimin başında *bailli* olarak Lusignanlara hizmet etmişlerdir. Jean Salah 1432 yılında bu göreve getirildi[190]. 1442 yılından itibaren *secrète*'te çalışan Philippe Salah 1448 yılında *bailli* tayin edildi[191]. 1 Mart 1468 tarihli belgede kralın vergi muafiyeti tanıdığı *secrète* memurları (*secrétain)* arasında Thomas Salah da yer almaktadır[192]. 1448-1449 yılına ait belgeler (*privilège*)[193] Nicolle Salah'ın imzasını taşımaktadır[194]. Bununla birlikte, Babin Salah'ın 1447 yılında papalığa gönderilen elçilik heyeti içinde yer alması Katolik mezhebinden olduğunu gösterirken, Andreas Salah'ın Lefkoşa'daki Hodegetria Ortodoks Bibi Manastırının Başpapazı olması aile üyelerinin farklı mezheplere ve bunlar doğrultusunda farklı kariyerlere yöneldiğini göstermesi bakımından önemlidir[195].

M. Salzmann 15. yüzyılda Kıbrıs'taki, Latin, Suriyeli ve Grek elit kesimi incelediği çalışmasında özellikle Suriyelilerin elde ettikleri servet ve devlet kademelerindeki görevler sayesinde yeni bir aristokrat sınıf meydana getirdiklerini ileri sürmektedir. Bu grup kendi dinamiklerine sahip belli ailelerden oluşmaktadır. 1468 yılı hazine kayıtlarında yukarıda bahsi geçen ailelere ek olarak bu yeni gruba mensup 22 Suriyeli ve Grek aile mevcuttu[196].

Diğer grupların Frank soylu kesim arasına dahil olurken tamamen asimile olmaması Frankları da diğer kültürün etkisine açık hale getirmiştir. Örneğin, bu gruplar kendi dillerini kullanmaya devam ediyordu. 1361 yılında Mağusa'nın soylu ailelerinden olan Mistahel

[189] Makhairas,1932, I: § 640.
[190] Makhairas, 1932, I: § 704; *Documents Chypriotes des Archives du Vatican:* 126.
[191] *Documents Chypriotes des Archives du Vatican:* 144.
[192] *Le Livre des Remembrances*: no. 1.
[193] Mühür ve metne tanıklık eden şahitler listesi ile geçerlilik kazanan resmî bir belge olup Lusignanların kullandığı resmi yazışma kalıbıdır, *Documents Chypriotes des Archives du Vatican:* 120.
[194] *Documents Chypriotes des Archives du Vatican:* 1962, 121.
[195] Salzmann, 2021: 70.
[196] Salzmann, 2021: 63, 176. Yukarıda bahsi geçenlere ek olarak Mistachiel, Bibi, Chimi, Boussat, Soudain de Ras aileleri örnek olarak verilebilir. Bu ailelerin Kıbrıs'taki faaliyetlerine ilişkin ayrıntılar için bk. Salzmann, 2021: 61-73.

(Mistachiel) ailesinden *sire Philippe Mistahel*'in kızkardeşi ile Beyaz Venedikli (muhtemelen Suriye kökenli) bir kişi arasında gerçekleştirilen evlilik akdi Arapça kaleme alınmıştır[197].

Bununla birlikte, Kudüs Krallığı'nda Arapça yazanlar ile Fransızca kullanan yazmanlar arasında ayrım yapılırken Kıbrıs'ta Suriyelilerin Fransızca öğrenmesi gruplar arası karşılıklı etkileşime işaret eder. Kudüs'teki Frank lortlar Arapça konuşan nüfus ile iletişimde tercümanlardan faydalanırken Kıbrıs'taki Suriyeliler Fransızca ve Grekçe biliyorlardı[198]. Andrea Bibi, Pierre Bibi gibi Suriye kökenli yerleşimciler, kayıtları Fransızca (hatta bazen Grekçe ile iki dilli tutulan) *secrète'*te aktif olarak çalışıyorlardı[199].

1426 yılında Memlûklar ile Kıbrıslılar arasındaki Kherokitia savaşında yaralanarak arbedenin ortasında kalan Kral Janus'un Arapça "*ene'l-melik"* (ben kralım) diyerek hayatta kaldığını hem Kıbrıs kronikleri hem de Arapça kaynaklar kaydetmektedir[200]. Lusignanlar hem kendi Latin Suriye geçmişleri hem de 13. yüzyıldan beri bu bölgeden gelen yerleşimcilerin idarede etkin konumda olmaları dolayısıyla sarayda çok dilli bir ortama erken dönemlerden beri aşinaydılar[201]. Suriyeli elit ailelerin sayı ve etkinlerinin artması bu durumu daha yaygın hale getirmiş olmalıdır. 1426 yılında karaya çıkan Memlûk askerleri ile ada halkı arasındaki iletişimi de Arapçaya hâkim olmaları nedeniyle Joseph Audet, Khimi ailesinin üyeleri ve Badin Goneme gibi Suriye kökenli aristokratlar sağlamıştır[202].

Dolayısıyla 12. yüzyılın sonunda Guy de Lusignan'ın Latin Suriye'deki destekçileri ve bölgedeki Batılı yerleşimcilerden meydana gelen Frank soylu sınıfı statik halde kalmamıştır. Soylu kesim sağlanması güç kriterlerden dolayı kapalı bir grup olarak düşünülebilir. Ancak bu durum, soyluların toplumun diğer gruplarından tamamen yalıtılmış halde olduğu anlamına gelmemektedir. Öte yandan mezhep değiştirerek soylu kesime dahil olmanın sağladığı sosyo-ekonomik getirilerden doğrudan faydalanmak isteyenler de yok değildi. Örneğin, muhtelemen Melkit olan Thibaut Belfarage[203], Thomas Barech ve Ortodoks Iohannes (John) Laskaris Kalopheros Latin mezhebine geçmeyi tercih eden bilindik isimlerdir. Şövalyelik unvanına sahip bu kişiler, mezhep değiştirerek hem siyasî hem de sosyo-ekonomik anlamda krallıktan önemli kazançlar sağlamayı başardılar[204]. Laskaris Hanedanı'ndan gelen bir Grek soylusu olan

[197] Richard, 2007: 136, dn. 26.
[198] Richard, 2007: 134.
[199] *Le Livre des Remembrances*: nos. 107, 112, 134, 162. Çift dilli belgeler için bk. nos. 16, 17, 19, 46, 47, 83.
[200] Makhairas, 1932, I: § 683; Ayaz, 2016: 103.
[201] Örneğin Ibelinler Fransızca, Grekçe, Latince ve Arapçaya hâkimdiler. Grivaud: 2005, 223.
[202] Makhairas, 1932, I: § 693.
[203] Thibaut Belfarage için bk. alt başlık *2.2.2 Yeni Renkler, Yeni Kimlikler: Beyaz Venedikliler ve Beyaz Cenevizliler.*
[204] Salzmann, 2021: 37, 63, 87, 109.

Iohannes, 1363 yılında Konstantinopolis'ten sürüldü. Katolik mezhebine geçmesinin ardından Kral I. Pierre'in dostluğunu kazanarak maiyeti arasına girdi. 1365 yılında İskenderiye'ye düzenlenen seferde diğer baronlar ile birlikte kralın kadırgasında yer alıyordu. 1367 yılında Antalya'da çıkan isyanı bastırmak üzere gönderilen yirmi dokuz kadırgalık filonun kaptanıydı[205]. Kıbrıs soylularından John de Soisson'un dul eşi Marie de Mimars ile evlenerek eşine ait 243.567 bezant gibi muazzam bir meblağın sahibi oldu[206]. Bu örnekler sayıca az olmakla birlikte Frank soyluluğunun dikey hareketliliğe açık olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Nihayetinde Doğu Akdeniz'de baş gösteren siyasî, sosyal ve demografik koşullar soylu ve elit kesimden insanlardan meydana gelen yeni bir grubun ortaya çıkmasına yol açtı. B. Arbel, o dönemde ada halkının muhtemelen bu iki grup üyelerini birbirlerinden net bir şekilde ayırt edebildiklerini ileri sürmektedir[207]. Nitekim bu kişiler, kraliyet ailesine olan yakınlıkları, saraydaki prestijli görevleri, bu imtiyazlı durumlarını ailelerden pek çok üyenin paylaşması ile devamlılık arz eder şekilde kullanmaları kendilerine şüphesiz büyük bir toplumsal sükse, saygınlık ve ayrıcalık sağlıyordu. Greklerin de kraliyet görevlilieri olarak yeni bir statü edindiği[208] bu kesim büyük oranda Suriye kökenli yerleşimcilerden meydana geliyordu.

14. yüzyılda başlayan ve aralıklı olarak devam eden veba, sel ve çekirge salgını gibi afetlerin sınıf ayrımı gözetmeksizin can kaybına yol açması halihazırda diğer gruplara göre küçük bir topluluk teşkil eden Frank sınıfının mevcudunu iyice azaltmıştır. Cenevizliler ile 1373-1374 yılından itibaren girilen mücadele, 1424-1426 yılları arasında Sultan Barsbay'ın Kıbrıs'ın fethi ile sonuçlanan askerî faaliyetleri hem soylu kesimin kaynaklarına zarar vermiş hem de bu mücadelelerde yaşanan can kayıpları[209] bu grupta ciddi anlamda nüfus kaybına yol açmıştır. Bununla birlikte, yeni mevkîler kazanmak bu yeni grup üyeleri için tamamen asimile olmak anlamına gelmiyordu. Hukukî statülerini, mahkemelerini, dillerini korumaları[210] Frank soyluları ya da Frank elit kesim ile aralarında çift yönlü bir etkileşim doğurmuştur. Sonuç

[205] Makhairas, 1932, I: §§ 167, 190, 200; Jacoby, 1968: 190-191.
[206] Jacoby, 1968: 191. Ancak Iohannes'in Kıbrıs macerası iyi sonlanmadı. I. Pierre'in desteği ile aslında feodal kanunlara aykırı bir uygulama olarak Marie de Mimars'ın mal varlığına el koymuştu. Bu durumda eşinin çocukları babalarının mirasından mahrum kaldılar. I. Pierre ölünce kraliyet desteğini kaybeden Iohannes hapse atıldı, bütün gelirlerine ve fieflerine el kondu, Coureas, 2015: 76.
[207] Arbel, 2000a: 178.
[208] Greklerin toplumsal statülerinin değişimine ilişkin bk. alt başlık *3.3. Halk ile İktidar Arasında: 14. Yüzyılda Greklerin Yükselişi.*
[209] Savaşlar sırasında kralın kardeşinin de aralarında yer aldığı yaklaşık altı bin askerin öldürüldüğü belirtilmektedir; Ayaz, 2016: 103.
[210] Suriyelilerin hukukî imtiyazları ve mahkemeleri için bk. alt başlık *4.1. Suriyeliler.*

olarak, keskin sınırlara sahip, kapalı Frank soylu ve elit kesim mekânın siyasi, ekonomik, sosyal dinamiklerinden etkilenerek değişime ve etkileşime daha açık hale gelmiştir. Lusignanların da krallık kurumlarının işleyişini sağlayabilmek ve dönem koşullarına uyum sağlamak adına diğer grupların dikey hareketliliğini zaman içerisinde daha esnek karşıladığı anlaşılmaktadır.

1.1.2. Papalık, Kıbrıs Latin Kilisesi ve Lusignanlar

Guy de Lusignan'ın ölümü üzerine kardeşi Aimery de Lusignan 1194 yılında adanın idaresini ele aldı. Guy, iki yıl içerisinde nüfusu dengeli hale getirmek adına adaya yeni yerleşimcilerin iskanını teşvik etmiş; feodal düzene dayalı bir Frank idaresinin temelini atmıştı. Bununla birlikte, Aimery de Lusignan'a hala yapacak çok iş düşüyordu. 1195 yılında Lazkiye Başpiskoposunu Roma'ya göndererek Kıbrıs'ta bir Latin Kilisesi kurulmasını talep etti[211].

Bu yapılanma hem papalık hem de Lusignan Krallığı açısından kazançlı bir girişimdi. Öncelikle krallık[212] için bir meşruiyet kaynağıydı. Kıbrıs'a bir Batı Krallığı kimliği kazandırmak isteyen Aimery'nin, tacını adanın resmî dinî kurumu olan Grek Kilisesi piskoposlarının elinden giymesi tasavvur edilemezdi. Kralların dünyevî iktidarlarına ruhani dayanak sağlamaları, adanın Latin yerleşimcilerinin de dinî ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için kiliseye ihtiyaç vardı. Ayrıca yerli halkın büyük çoğunluğu Grek Kilisesi'ne mensup olduğundan hamisi oldukları muadil bir dinî kuruluşun varlığı Lusignan krallarına adadaki otoritelerini sağlamlaştırma imkânı sunacaktı[213]. Öte yandan Latin Suriye'deki toprakların Müslümanlara kaybedilmeye başladığı sırada Kıbrıs, Kudüs'ün geri alınmasında askerî bir üs, malzeme ve iaşe kaynağı olarak son derece önemliydi[214]. Nitekim 13 Ocak 1197 tarihli mektubunda Papa III. Celestinus, Lefkoşa Başpiskoposu Alan'a uzun zaman Roma'dan uzak kalan Kıbrıs'ın yeniden papalık otoritesine bağlanmasından (*..a longis retro temporibus a magisterio sedis apotolice facta fuerat aliena, ad ecclesie Romane gremium ..*) duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir[215].

Geç tarihli bir anlatıya göre Aimery de Lusignan, kilisenin kuruluşu sırasında Latin piskoposlara aylık ödeme yapmayı teklif ederken papa bu öneriyi reddetmiş ve geliri krallık uhdesinden bağımsız sağlanacak bir yapılanmaya gidilmesini öngörmüştü[216]. 13 Aralık 1196 tarihli belgeye göre Ornithi ve Aphania *casaleleri* Lefkoşa Başpiskoposluğu'na bırakıldı. Lefkoşa, Solea, Tamassos, Tremithousa, Kiti, Kytherea, Kyrenia, Lapithos, Milias, Maratha, Sigouri, Kambi, Synta, Briem, Asshia, Pigi ve Peristerona'dan toplanan öşürler de

[211] Mas Latrie, 1861: 122-123.
[212] Kıbrıs'ın yine 1196 yılında Aimery de Lusignan'ın girişimi ile krallık statüsü kazanmasına ilişkin olarak bk. alt başlık *1.1.1. İlk Yerleşimciler.*
[213] Coureas, 1997: 3-4.
[214] Kıbrıs'ın Haçlı Seferlerindeki rolü için bk. Ayan, 2014: 41-123.
[215] *The Cartulary*: 1997, no. 3; *Synodicum Nicosiense:* X, 3.
[216] Makhairas, 1932, I: §28.

başpiskoposluğa tahsis edildi[217]. Görüldüğü üzere papalık da Kıbrıs'ta krallıktan görece özerk[218], kendi gelir kaynaklarına sahip, köklü bir Latin Kilisesi kurmayı hedefliyordu. Dolayısıyla krallığın ve kilisenin çıkarları karşılıklıydı.

Ancak buna rağmen maddi çıkarların çatışması Latin Kilisesi ile Lusignanları sık sık karşı karşıya getirdi. Öşür meselesi kuruluştan itibaren krallık ve kilise arasındaki gündemi meşgul eden bir konu olmuştur. Batı Avrupa'da bu vergi köylülerden Latin Doğu'da ise lortlardan toplanıyordu. Nitekim, köylülerin çoğunluğu Latin değildi ve kırsaldaki kiliselerin sayısı da oldukça azdı. Dolayısıyla bu gelir azlığının önüne geçmek için öşür vergisi katedral kiliseleri aracılığıyla Latin feodal lortlardan ve krallıktan tahsil ediliyordu. Kudüs Krallığı'nda 1120 tarihli Nablus Konsilinde[219] karara bağlanan bu uygulama Kıbrıs için de model teşkil etti. Ancak baronlar ve kral, Grek serflerden elde ettikleri ürünler ve serflerin angarya hizmetlerinin (*corvée*) üçte birine denk gelen miktar için öşür ödemiyorlardı. Ayrıca her yeni doğan hayvan için ödenmesi gereken vergi konusunda da yalnızca kuzu ve oğlakları hesaba katarak ödeme yapıyorlar, daha büyük hayvanları hariç tutuyorlardı. 1196 yılında krallığın önde gelen baronlarından Eudes de Montbéliard, Lefkoşa Başpiskoposu Alan ile Baf (Paphos) diyakozluğu içerisinde yer alan Tarsis *casalesi* için kendisinden baş vergisi (*capitationes)* üzerinden istenen öşrü ödemeyi reddetmiş; bunun Kudüs Krallığı kurallarına uygun olmadığını belirtmiştir. Haklı bulunması üzerine ödemeyi yapmamıştır[220].

1200 yılında Papa III. Innocentius'un Trablus ve Tartosa piskoposlarına yazdığı mektup Lusignanlar ile Latin Kilisesi'nin kuruluştan itibaren ciddi çatışmalar yaşadığını göstermesi bakımından önemlidir. Mektup Baf Piskoposunun papaya şikâyeti üzerine kaleme alınmıştır. Kral ve bütün Latinlerin, öşürleri kesinti yapmadan (vergi kaçırmadan) ödemeleri

[217] *Synodicum Nicosiense:* X, 2.
[218] Örneğin, I. Hugh döneminde (1205-1218) Lefkoşa Başpiskoposluk seçimlerine kralın müdahale etmesine tepki gösteren III. Innocentius, Caesarea Başpiskoposu'nun seçimi yenilemesini talep etmiştir, *Patrologia cursus completus,* CCXVI: 33-734.
[219] 23 Ocak 1120 tarihinde Nablus'ta gerçekleşen toplantı aslında resmî bir kilise sinodundan ziyade laik kesimin de katıldığı genel bir toplantıdır. Hem seküler hem de kilise mahkemelerinin yetki alanına giren kararlar alınmıştır. İlk üç madde kiliseye ödenecek öşürler ile ilgilidir. Buna göre (1) kral Kudüs, Nablus ve Akkâ'dan elde ettiği bütün gelirlerin öşrünü patrikliğe tahsis etmektedir. Kral (2) baronlarının da rızasıyla onlardan gelen öşürleri kilise bölgelerinin (- *parish* kendisine ait bir kilise ve papazı olan küçük idari birim) ihtiyacına göre harcayacaktır. Patrik kendisine (3) ya da piskoposlarına ödenecek öşürleri kilise bölgesinin ihtiyaçları doğrultusunda kullanacaktır. Kiliseye yapılan bu bağışlar zina, livata gibi günahların kefareti olarak ileri sürülmektedir. Dört yıl süren çekirge saldırısı, Haçlıların Kan Tarlası (*Ager Sanguinis)* savaşında katledilmesi, depremler bu günahların sonucu olarak görülüyordu, Mayer, 1982: 531-533.
[220] Richard, 1992a: 78.

bekleniyordu. Papa piskoposlardan, kralı bu doğrultuda uyarmalarını istiyordu. Aksi halde kral aforoz edilecek, Kıbrıs da Roma himayesinden menedilecekti[221].

1204 yılında Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgali üzerine Latin Kilisesi burada büyük gelir elde etmişti. Papa III. Innocentius bunun bir örneğini Kıbrıs'ta da uygulamak istedi. Baş vergisi ve daha önce Bizans İmparatorluğu'nun aldığı vergilerin de (*demos*) öşür vergisine dâhil olduğunu ilan etmesi, ruhban sınıfı karşısındaki Latin soyluları ve krallık arasındaki gerilimi arttırarak devam ettirdi[222]. 1220 yılı Ekim ayında krallık naibesi Kraliçe Alice, oğlu Kral I. Henri ve Kıbrıs baronları bir tarafta, Kıbrıs Latin piskoposları diğer tarafta olmak üzere Limasol'de bir anlaşma imzalandı. Buna göre, krallık ve soylular topraklarından elde ettikleri bütün gelirlerin öşrünü ruhban sınıfına bırakmayı kabul ediyorlardı[223].

Fakat zamanla sağlam bir yürütme mekanizması mevcut olmadığı sürece anlaşmaların sadece kâğıt üzerinde kaldığı görülmektedir. Adada bu yürütme yetkisine sahip olan tek kurum krallık ve baronlardı. Onlar da bu yetkiyi Latin Kilisesi'nden ziyade kendi çıkarlarına uygun olacak şekilde kullanıyorlardı. Üstelik Batı Avrupa'daki kiliseler nüfusun neredeyse tamamından itaat talep edebilirken Kıbrıs'ta Latin Kilisesi'nin muhatabı bizzat çatıştıkları krallık ve soylulardı. Nitekim, kırsal nüfusun çoğu Ortodoks olduğundan asıl bu kesim kilisenin varlığını gerektiriyordu. Dolayısıyla Latin Kilisesi, kararların uygulanması konusunda seküler idare karşısında iktidar sahibi değildi[224].

Papalık Latin Kilisesi'nin gelirlerini arttırmak üzere Grek ruhban sınıfına ait mülklere yönelmek istedi. 8 Mart 1222 tarihli mektupta Papa III. Honorius, Kraliçe Alice, baronlar ve şövalyelere ithafen yazdığı mektupta daha önce Grek katedral ve manastırlarına ait olan mülklerin bazılarının bu bölgelerde Ortodoksların yerini alan Latin Kilisesi'ne bırakılmasını istedi[225]. Ancak Honorius'un bu isteği reddedilmiştir. Lusignanların papalığa karşı çıkmak pahasına da olsa Grek ruhban sınıfının adadaki refahını gözettiği 1222 yılında Mağusa'da yapılan anlaşmanın 13. maddesinde açıkça görülmektedir:

[221] *Bullarium Cyprium*, I: b-12.
[222] Coureas, 1997: 6.
[223] Mas Latrie, 1855: 612-614.
[224] Coureas, 1997: 12, 30.
[225] *Bullarium Cyprium*, I: c-46. Coureas bu yaklaşımda yine Konstantinopolis'te Latin Kilisesi gelirlerinin artış göstermesinin etkili olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim, 1206 yılında Latin soylular mülklerinin 1/15'ini Latin Kilisesi'ne bağlamak durumundayken bu oran 1217 yılında 1/12'ye, 1221'de 1/11'e çıkmıştır, Coureas, 1997: 13.

" *(13) Yerel Latin Kilisesi Grekler zamanında Kıbrıs'ta Grek Kilise ve manastırlarına ait olan mülk, arazi ve yerleri talep etmeyecek; bunlar barış içerisinde kraliçe, oğlu ve diğerlerinin elinde olacaktır. Latin din adamları şu an sahip oldukları katedrallere, kiliselere, köylere (casalia), mezralara (prestarias) ve mülklere sahip olmaya devam edecekler ya da kraliyetin rızası ile öşürlerin yanı sıra bağışlar ile (bunları) elde edeceklerdir*[226]*."*

Ayrıca anlaşmadan anlaşıldığı üzere gelirleri büyük oranda Latinlerden gelecek öşür vergisine bağlı olan Latin ruhban sınıfı, 1220 yılında alınan kararın hayata geçirilememesinden mustaripti. Nitekim, öşürler üzerinde krallık ile kilise arasında çatışmalar baş gösterdiğinden yeni bir anlaşma yapılmıştır. Birinci maddede 1220 yılına ait anlaşmanın ilk maddesi neredeyse aynen tekrarlanmıştır:

"Kraliçe, soylu şövalyeler ve Kıbrıslı diğer adamlar piskoposlara ve ardıllarına toprakları, hayvanları ve diğer gelirleri üzerinden Kudüs Krallığı gelenekleri uyarınca öşürlerini tam olarak ödeyeceklerdir.[227]*"*

Papa III. Honorius'un 16 Mayıs 1224 tarihli mektubu, Lusignanlar ve baronlarının bu hükmü yerine getirmekte ne kadar gönülsüz olduklarını göstermektedir. Mektupta bir önceki anlaşma metninin *şekilsel* açılardan eksik yönleri ileri sürülerek hükümlere riayet edilmediği ifade edilmektedir. Bu tarz sudan bahanelerin arkasına saklanarak Mağusa Piskoposu Caesarius'un üç yıllık emeklerinin boşa gideceğini belirten papa, Trablus ve Valania piskoposlarını anlaşmanın yürürlüğe konmasını sağlamak üzere göreve çağırmaktadır. Caesarius'un şahsen Roma'ya gidip durumdan yakınması Latin Kilisesi'nin krallık karşısında çaresiz kaldığını gösterir [228]. 5 Mart 1225'te aynıyı çağrıyı tekrarlamakta olup kararın itiraza kapalı olduğunu belirtmiştir[229].

III. Honorius'un ardından papalık makamına geçen IX. Gregorius zamanında da soylular ve ruhban sınıfı arasındaki bu inatlaşma devam etti. IX. Gregorius 1228 yılında Kudüs Latin patriğine hala soyluların mesnetsiz bahanelerini kabul etmediğini belirterek anlaşmaya riayet edilmesi hususunda ısrar ediyordu[230]. Kudüs Latin Patriği Gerold'un 1231 yılındaki müdahalesi de sonuç vermemiş olacak ki 1237, 1243, 1255 (18 Ocak, 26 Şubat, 14 Mayıs)

[226] *Bullarium Cyprium*, I: c-46. 14 Eylül 1222 tarihinde yapılan anlaşma Papa III. Honorius tarafından 21 Ocak 1223 tarihinde tasdik edilmiştir.
[227] *Bullarium Cyprium*, I: c-47.
[228] *Bullarium Cyprium*, I: c-55.
[229] *Bullarium Cyprium*, I: c-60.
[230] *Bullarium Cyprium*, I: d-3.

tarihlerinde farklı papalar, Kıbrıs'a gönderdikleri mektuplarda aynı konuya çözüm getirme uğraşı içindeydiler[231].

Özellikle 1237 ve 1255 tarihli mektupların üslubundaki değişiklik dikkat çekicidir. Zira, kilise bu kez ruhani otoritesini kullanarak karşı taraf üzerinde baskı kurmayı deniyordu. IX. Gregorius mektubunda (d-27) "Efendinin, evrensel hâkimiyetin bir sembolü olarak öşürleri kendine ayırdığını" yazar (*cum enim Dominus sibi decimas in signum universalis dominii reservarit…*). Ayrıca Kral I. Henri ve Kraliçe Alice'i, hükümlere riayet etmedikleri için aforoz edilmeleri gereken baronlar karşısında görevlerini yerine getirmedikleri için suçlamaktadır. Kilisenin uğradığı zararın karşılanması ve *kral ile kraliçenin kurtuluşu için* öşürlerin tam olarak ödenmesini sağlamaları gerekiyordu[232]. Ayrıca kral ve kraliçenin, *Tanrıdan aldıkları* yönetme yetkisini kullanarak ödeme yapmaktan kaçanları yola getirmesi bekleniyordu. Dolayısıyla bu talep, kilisenin isteğinden ziyade Tanrı'nın hizmetkarı olarak yerine getirilmesi gereken bir söyleme dönüştü.

Papa IV. Alexander'in Kraliçe Plaisance'a yazdığı 1255 tarihli mektupta (f-3) ise anlaşmaya uymayanlar doğrudan *heretik* addedilmiştir. Papa, Kral Henri'nin anlaşmaya riayet etmek, adamlarının da aynı şekilde davranmasını sağlamak ve karşı gelen *heretikleri* kilise kanunu uyarınca krallıktan sürmek üzere yemin ettiğini hatırlatarak kraliçeyi üzerine düşeni yapmaya davet etmektedir. Ancak ilahi sorumlulukların kralı ne ölçüde yetkisini kullanmaya sevk edeceğini kestirememiş olacak ki aynı yıl içeresinde ilk mektuptan hemen bir ay sonra, Lefkoşa başpiskoposuna da yazmıştır. Soyluların kilise tarafından çarptırılacak cezadan korkmadıklarını ve ödedikleri öşür miktarında hala sahtekarlık yaptıklarını belirtmiştir. Bu doğrultuda kendisini cezaî muafiyete sahip olup olmadığına bakmaksızın – suç işlemekte diretenleri kilise kanunlarına uygun şekilde cezalandırmakla görevlendirmiştir[233].

Kuruluştan itibaren devam eden bu çekişme, muhtemelen 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslümanların Latin Doğu topraklarını süratle ele geçirmesi ve 1291 yılında son kale olan Akkâ'nın da düşüşü ile öncelikli gündem maddesi olmaktan çıkmıştır. Ancak 1298 yılına

[231] Mas Latrie,1855: 631; La Monte, 1929/30: no. 29; *Bullarium Cyprium*, I: d-27; *Bullarium Cyprium*, I: f-3; f-8; f-12.
[232] Metinde aralarında akrabalık bağı olan Latinlerin evlenmesinden ve Grekler ile Suriyelilerin Latinler tarafından toprakların vergi denetim işinden sorumlu tutulmasından da bahsedilmektedir. Bu durumda kilise Grekler ve Suriyelilerden -dolayısıyla arazi sahibi Latinlerden- vergi alamıyordu. Kral ve kraliçenin ülkenin baronlarını düştükleri yanlışlardan döndürüp Latin Kilisesi'ne maddi manevi anlamda verdikleri zarardan kurtarmaları bekleniyordu.
[233] *The Cartulary*: no. 99.

ait Limasol Konsili'nde alınan kararlar arasında öşür meselesinin yeniden gündeme gelmesi hala uzlaşmaya varılamadığını göstermektedir. XVI. maddede öşür vergisini tam olarak ödemeyen ya da tutarda hile yapmakta ısrar edenlerin eskiden öngörülen aforoz cezasına ek cezalar alacağı belirtilmiştir. Bu kişiler bizzat ismen ifşa edilecek, toplumun diğer üyeleri tarafından *çürük* (*putridus*) diye yaftalanıp dışlanacaklardı. Ayrıca kentte ya da kırsalda yaşayıp yaşamadıklarına bakılmaksızın evleri ve mülklerinin tasarruf haklarına öşürlerini bağlı oldukları kiliseye tam olarak ödeyene kadar kısıtlama getirilecekti[234].

1340 yılında Piskoposluk sarayında toplanan Lefkoşa Sinodu kararlarında, 1298 Limasol Konsili'ndeki hükme atıfta bulunulmuştur. Aynı kararın geçerli olduğu belirtildikten sonra öşürleri ödemeyenler için ek bir ceza öngörülmüştür. Buna göre, bu sebepten dolayı aforoz edilmiş olanlar – ölüm anında tövbe etmiş olsalar dahi- borçları tam olarak tahsil edilene kadar kilise mezarlıklarına defnedilemeyecekti. Ancak, Baf Piskoposu Odo'nun bu hükme onay vermediği, özellikle kilise mezarlıklarına defnedilme yasağı ile ilgili kısmı tamamen reddettiği kaydedilmiştir[235]. Bu veri, meselenin kilise ve krallığın uzlaşıdan çok uzak olmalarının yanı sıra Latin Kilisesi içerisinde de ayılıkların mevcut olduğuna işaret etmektedir.

Konuya dair mevcut son kayıt 16 Temmuz 1345 tarihli olup Papa VI. Clemens'in Kral IV. Hugh'e yazdığı mektupta karşımıza çıkmaktadır. Soyluların aforoz cezasından çekinmeden vergi kaçırdıklarını belirten papa kralın dünyevi yetkisini kullanarak bu kişileri yola getirmesini istemiştir. Nitekim ilahi korku onları yanlışlarından döndürmemiştir[236].

N. Coureas, Papa VI. Clemens'in mektubunun samimi olmaktan ziyade göstermelik bir girişim olduğundan bahsederek kilisenin büyük olasılıkla meselenin peşini bırakmış olduğunu ileri sürmektedir[237]. Kilisenin pes etmekten ziyade vazgeçmek zorunda kalmış olması muhtemeldir. Nitekim, veba salgını hem Avrupa'da hem de Kıbrıs'ta sosyo-ekonomik bütün dengeleri değiştirdi. Kıbrıs Krallığı, 1361 yılında maruz kaldığı ikinci dalgayı atlatamadan 1373 yılında Cenevizliler ile girdiği mücadelede Mağusa'yı kaybederek ağır bir vergi yükü altına girdi[238]. Kilisenin Müslüman toprakları karşısındaki son Hristiyan kalesi olan ve zorlu bir ekonomik sürece giren adadan maddi beklentilerini kesmiş olması da muhtemeldir.

---

[234] *Synodicum Nicosiense:* G, XVI.
[235] *Synodicum Nicosiense*: L, I.
[236] Mas Latrie, III, 1855: 738-739; La Monte, 1929/1930: no. 117.
[237] Coureas, 1997: 30-31. Coureas yazışmaların günümüze gelememiş olmasını da küçük bir ihtimal olarak değerlendirir.
[238] Makhairas, 1932, I: §§ 66, 622-625, 636, 639; *The Chronicle of Amadi:* §§417, 809, 1033,1036, 1083; Papacostas, 2018: 136-137.

Aslında Latin Kilisesi ısrarında haksız değildi. Nitekim gelir kaynağı sahiden de kısıtlıydı. Ancak Grek Kiliselerine el konması ile büyük bir zenginliğe kavuştuğu tezi artık kabul görmemektedir[239]. Kıbrıs Latin Kilisesi sadece iki *casaleye* sahip olarak kuruldu. Aimery de Lusignan'ın bağışladığı bahçeden sonra ancak 1234 yılında Mandia ve Kavallari *casalelerinin* I. Henri tarafından kendilerine verilmesi ile yeni mülk edindiler[240]. Yalnızca Lefkoşa Katedral kayıtları elimizde olduğu için Baf, Limasol ve Mağusa Piskoposluklarının maddi durumu hakkında yorum yapmak mümkün değilse de muhtemelen Lefkoşa Başpiskoposluğu'ndan daha az gelire sahiptiler. Tebaanın çoğu Latin değildi. Krallık ve baronlar öşürlerin ödenmesi konusunda gönülsüz davranıyordu. Bununla birlikte, Batı Avrupa'daki kilise yapılanmalarına göre personel sayısının daha az olması masraflarının daha mütevazı olmasını sağlıyordu[241].

Öte yandan soyluların öşür ödememesi, kiliseye maddi destekte bulunmadıkları anlamına gelmiyordu. 13. yüzyıla ait belgelerde ruhani beklentilerle kiliseye yapılan bağışlara rastlanmaktadır. Örneğin, 1217 tarihli belgeye göre Beyrut Lordu Philip d'Ibelin Kudüs Kralı Amaury'nin eşi olan annesi Maria Komnena'nın ruhu için Lefkoşa Katedrali'ne bağış yapmıştır. Peristerona'nın gelirlerinden yıllık yüz bezantlık bir ödeme ile elli *modi*[242] buğday ve yirmi beş *metreta* şarap karşılığında annesi ve kendisinin ruhu için dua etmek üzere bir papaz görevlendirilmesini istemiştir. Mülkün el değiştirmesi durumunda yeni sahibinin ödemeyi yapmaya devam etmesine dair hüküm, bağışın sürekliliğini gözettiklerine işaret etmektedir[243]. Kraliçe Alice, 1220 yılı Mart ayında ölen eşi I. Hugh, ataları, kendi ailesi ve onların atalarının ruhlarının kurtuluşu için Lefkoşa Kilisesi'ne bağış yaptı. Başpiskopos Eustorge'a Kythrea'da bulunan kraliyet değirmenlerini bütün vergi ve masraflardan muaf olarak kullanma hakkı verdi[244]. 1221 yılında Başpiskopos Eustorge, Nephin Vikontu William ve karısı Katherine'in[245] isteği üzerine Nisou'daki şapellerinde görevlendirmek üzere bir papaz tayin etti. Çift karşılığında her yıl Ağustos ayında ödemek üzere papaza elli *modi* tutarında buğday ve mısır[246], beş *modi* sebze ile bir ev ve bahçe verecekti. Ayrıca papaza kilise tarafından yıllık yüz bezantlık ödeme yapılacak ve otuz *modi* mısır verilecekti[247].

---

[239] Schabel, 2005: 171.
[240] La Monte, 1929/30: nos. 9, 42; *The Cartulary*: no. 61.
[241] Schabel, 2005: 172.
[242] Genelde hububat için kullanılan ölçü birimi olup 317 litreye denk gelmektedir, Çavuşdere, 2007: 148.
[243] Mas Latrie, III, 1855: 608-609.
[244] *The Cartulary*: no. 62.
[245] İngilizce çevirisinde yanlışlıkla Alice yazılmıştır, *The Cartulary*: no. 42.
[246] La Monte neşrettiği belgede buğday ve yağ olarak verir, La Monte, 1929/30: no. 14.
[247] Mas Latrie, III, 1855: 616-617.

1239 yılında Kral I. Henri'ye ait iki bağış kaydı mevcuttur. Nisan ayına ait belgede kral, akrabası Hugh d'Ibelin'in ruhuna düzenli olarak ayin yapılması için kiliseye iki yüz bezant bağışlamıştır. Morfites adlı *casalenin* gelirlerinden her yılın Ağustos ayında tahsil edilecek meblağın karşılanamadığı durumlarda krallığın başka gelirlerinden ödeme yapılacaktı[248]. Aralık tarihli belge ise bu tür bağışların aslında krallığın kuruluşundan itibaren yapıldığını göstermesi açısından önemlidir. Kral I. Henri, amcası Guy de Lusignan'ın ölümünün ardından kendisine düzenli olarak ayin yapılması için kiliseye ödenen yüz bezantlık meblağı onaylamaktadır. Her üç ayda bir yirmi beş bezant şeklinde ödeme yapılacak, ayinden sorumlu papaz için her Ağustos ayında 60 *modi* mısır ile 50 *metera* şarap alınacaktır[249].

III. Hugh ise 1270 yılında Lefkoşa St. Sophia Katedraline yüz yirmi beş bezantlık dört parça halinde ödenmek suretiyle, yıllık beş yüz beyaz bezant bağışlamıştır. Enia Melias *casale* gelirlerinden, yeterli gelmezse Lefkoşa'daki kraliyet bahçelerinden karşılanması şart koşulmuştur. Kralın annesi I. Hugh'ün kızı Isabelle de Lusignan ve 1247-63 yılları arasında Beyrut Lortluğu yapan John d'Ibelin'in ruhu için her gün belli dualar okumak ve ayin yapmak üzere de iki papaz tayin ediliyordu. Bu bağıştaki dikkat çeken nokta papazların bizzat kral tarafından seçilecek olmasıdır. Kilise kralın seçimlerini kabul etmezse kral bağışı başka bir kiliseye transfer edebilecekti[250]. 1286 yılı Ocak ayına ait belgede II. Henry Kıbrıs ve Kudüs *constable*'ı merhum dayısı Baudouin d'Ibelin'in ruhu için yapılacak düzenli ayinler için elli bezantlık dört parçada ödenecek yıllık iki yüz bezant bırakmıştır. Ödeme hamamların gelirlerinden karşılanacak, eksik kalması halinde Arasse ve Quindenari *casalelerinden* ya da krallığın başka herhangi bir gelirinden temin edilecekti. Her gün *requiem* duasını okumak üzere tayin edilen bir papaza, yıllık yüz atmış beş bezant verilecek, kalan meblağ merhumun ölüm yıldönümündeki ayinlerin düzenlenmesinde kullanılacaktı. Burada da kral, tayin edilecek papazlar hususunda tam yetki sahibiydi. Dinî ritüeller usulüne uygun olarak yapılmazsa bağış kral veya ardılları tarafından başka kiliseye transfer edilebilirdi[251].

Bununla birlikte Kıbrıs'ta diğer tarikatlar ile manastır yapılanmalarının özellikle 13. yüzyılın ikinci yarısından sonra artması dinî kuruluşlara pastadan düşen payın giderek azalmasına yol açtı. Zira, krallık mali kaynaklarını bu yeni kurumların fiziksel şartlarını desteklemek için de kullanıyordu. Örneğin, Nostra Donna de Sur (Our Lady of Tyre/ Notre

[248] *The Cartulary*: no. 54.
[249] Mas Latrie, 1855: 642-643; *The Cartulary*: no. 55.
[250] Mas Latrie, 1855: 660-662; La Monte: 1929/30, no. 101; *The Cartulary*: no. 55.
[251] Mas Latrie, 1855: 669-671. La Monte 150 bezant olarak verir; no. 103; *The Cartulary*: no. 57.

Dame la Grande) adlı Benedikten Manastırı büyük bir depremde zarar gördüğünde Kral II. Henri manastırın yıkılıp baştan inşa edilmesini istedi. İnşa faaliyetlerine 18,000 bezant harcadı. Kral III. Hugh'ün kızkardeşi Margaret de Lusignan, ölümünden kısa süre önce 1308 yılında rahibe olarak bu manastıra girdi[252]. Papalık mektuplarından en geç 1254 yılından beri Kıbrıs'ta oldukları anlaşılan Benediktenlerin bir kısmı, Antakya 1268 yılında Baybars tarafından ele geçirildiğinde adaya geldi[253]. Kudüs'ten ve Akkâ'dan da kaçıp adaya sığınan rahip ve rahibeler de vardı. Adada yalnız Benediktenlere ait üç manastır bulunuyordu[254]. Bu kuruluşlar kısa sürede yalnızca krallığın değil, yerel halkın da maddi ve manevi desteğini almış görünüyor. 26 Nisan 1302 tarihli bir vasiyetnamede Ansaldo de Sexto adlı Mağusa'da mûkim bir Cenevizli aynı manastıra üç bezant bağışlamaktadır[255]. Havari Lukas'ın yaptığı rivayet edilen üç Meryem Ana ikonasından birinin burada bulunması halkın tarikata ilgisini arttırmış olmalıdır[256]. Ayrıca, daha önce St. Basil Tarikatı'na bağlı Ortodoks keşişlere ait olan meşhur Stavrovouni Manastırı'nın da Benediktenlere verilmesi dikkat çekicidir. Nitekim, Stavrovouni Kilisesi Azize Helena'nın Kudüs'ten getirdiği tövbekâr hırsıza ait haçtan bir parçanın yer almasından dolayı bütün Hristiyan mezhepleri için uğrak bir hac mekanıydı[257].

13. yüzyıl sonlarından itibaren adanın en etkili iki tarikatı olan Fransiskenler ve Dominikenlerin adaya ne zaman yerleştiği kesin değildir. Bununla birlikte, 1244 yılına tarihli olup Sistersiyenlere manastır kurma hakkı tanınan belgede manastırın yeri, Fransisken ve Dominiken Manastırlarının arası olarak belirtilmektedir. Buradan en geç 1244 yılına kadar adaya yerleşmiş oldukları anlaşılmaktadır[258]. Bu tarikatların hamiliğini üstlenen kralların pek çoğu defin yeri olarak bu kiliseleri tercih ediyordu. 1281 yılında Kral III. Hugh'ün oğlu, 1324 yılında ise Kral II. Henri Lefkoşa'daki Fransisken Kilisesi'ne, 1267 yılında II. Hugh, Dominiken Manastırı'na defnedildi. IV. Hugh'den (1324-1359) itibaren krallık daha çok Dominiken taraftarı bir tavır sergilemiştir[259]. 1300 yılına ait 47 vasiyetnamenin 13'ünde defin yeri Lefkoşa St. Nicholas Katedrali olarak seçilirken, yedi kişi Fransisken, beş kişi Dominiken Kilisesini tercih etmiştir[260].

[252] *The Chronicle of Amadi:* §§ 551, 668.
[253] *Bullarium Cyprium*, I: e-95; Hamilton ve Jotischky, 2020: 219.
[254] Coureas, 1997: 187-191.
[255] Pavoni, 1987: no. 185.
[256] Hackett, 1901: 465.
[257] Richard, 2001: 136; Olympios, 2013: 329; Mersch, 2014: 467.
[258] Mas Latrie, 1855: 644-645.
[259] Coureas, 1997: 207-215.
[260] Edbury, 1999c: 341.

Yine noter belgelerinde bu tarikatlara yapılan bağışlara rastlanmaktadır. 3 Temmuz 1302 tarihli belgede Giovanni Zachairas, defnedilmek istediği Fransisken Kilisesi'ne on beyaz bezant bırakır[261]. 22 Eylül 1300 tarihli vasiyetnamede Pietro de Marffi aynı kiliseyi defin yeri olarak seçerken, cenaze işlemleri için altı beyaz bezant bağışlar[262]. 19 Eylül 1300 tarihli vasiyetnamede Ianuinus Ralla bu kez defin yeri olarak Mağusa'daki Dominiken Kilisesi'ni belirlerken on bezantlık cenaze masrafı bağışı yapar. Kiliseye bundan ayrı on beyaz bezant bırakırken Mağusa St. Nicholas Katedraline yalnız üç beyaz bezant bırakması, yerel halkın bağış konusunda tarikatlara ana akım kiliseden daha fazla eğilimli olduğunu göstermesi açısından önemlidir[263].

1240 yılında Limasol yakınlarına Sistersiyenler yerleşti. 1250'de Beaulieu Manastırını kurdular. Bunları 1300 yılında Agustinusçu ve Karmelit münzeviler takip etti. Baf dışında neredeyse her kentte bir yerleşimleri vardı. Tapınak Şövalyeleri ve Hospitallierler gibi askerî tarikatlar da eklenince yalnızca Lefkoşa'daki dinî kurumların sayısı yirmiyi geçiyordu[264]. Müslümanlardan kaçan Hristiyanların ve ruhban sınıfının böyle bir yoğunlukta Kıbrıs'a sığınması II. Henri'yi (1285-1324) Mağusa'yı genişletmeye itti. Kentin kuzeye doğru inşa edilen yeni kısmında Dominikenler, Karmelitler, Benediktenler kendilerine yer buldular[265].

Halkın ana akım kilise yerine (secular clergy) bu kuruluşları tercih etmeleri Latin Kilisesi'ni mağdur ediyordu. Lefkoşa Başpiskoposu, Papa IV. Innocentius'a şikâyette bulunmuş, içinde bulundukları duruma el atmasını istemişti. Innocentius'un Kudüs patriğine ithafen bu konu hakkında kaleme aldığı 10 Mayıs 1254 tarihli mektubu, Latin Kilisesi ile diğer dinî kuruluşlar arasındaki çekişmeyi göstermesi açısından önemlidir. Mektuba göre halk kendileri için tayin edilen papazlar yerine, günah çıkarma vb. diğer ritüellerinde – yetki sahibi olmamalarına rağmen – tarikatları tercih ediyorlardı. Cemaat *tek kurtuluş onlardaymış* gibi davranıyor, hasta olup ölüm yatağına düştüklerinde bu grupların tatlı diliyle kandırılıyorlardı. Defin yerlerini onların kiliselerinden seçiyor, bağışlarını onlara yapıyorlardı. Dinî törenlerden, cenaze merasimlerinden, günah çıkarma ayininden mahkûm kalan Latin Kilisesi gelir elde edemiyordu[266].

[261] Polonio, 1982: no. 12.
[262] Polonio, 1982: no. 23.
[263] Polonio, 1982: no. 22. Benzer bir örnek için bk. no. 145.
[264] Schabel, 2005: 175.
[265] Soulard: 2012, 120-122.
[266] *The Cartulary*: 38; *Bullarium Cyprium*, I: e-90.

Sadece halk değil soyluların da 14. yüzyılda Latin Kilisesi'ne karşı mesafeli oldukları anlaşılmaktadır. 29 Mayıs 1368 tarihli mektuba göre bizzat Kral I. Pierre (1359-1369) Papa V. Urbanus'a şikâyette bulunarak Lefkoşa Katedrali'nin pazar günleri boş kaldığından dem vurmaktadır. Buna göre, baronlar, şövalyeler, kent sakinleri dinî ibadetlerini özel şapellerinde yapıyor, hatta çocuklarının vaftiz törenlerini ve evlilik seremonilerini dahi evlerinde gerçekleştiriyorlardı. Dolayısıyla katedral *ruhani çocuklarından mahrum ve boş kalıyordu*[267]. Bu durumun sebepleri arasında hiç şüphesiz özel şapellere ek olarak dinî ihtiyaçların karşılanabileceği başka alternatiflerin bu kadar çok olması yer alıyordu[268].

Hem halk kesiminin hem de soyluların Latin Kilisesi yerine diğer dinî kuruluşlara yönelmesinin sebepleri neydi? Muhtemelen başlıca nedenler buraya tayin edilen başpiskoposların yaptığı yolsuzluklar, Kıbrıs'ın uzaklığı dolayısıyla atanan görevlilerin adaya geç ulaşması ve yerel ruhban sınıfının yokluğuydu. Öncelikle Frank soylularının pek azı çocuklarını kilisede bir kariyer yapmaya yönlendiriyordu. Dolayısıyla, adadaki ruhban sınıfı ada dışından geliyordu. Bu durum iki önemli sorun yaratıyordu. İlki başpiskoposluk makamlarının uzun süre boş kalmasıydı. Örneğin, 1267 yılında Lefkoşa Başpiskoposu tayin edildikten bir yıl sonra ölen Giles of Amigny Kıbrıs'ta bile bulunmamıştır. Mağusa başpiskoposluğu, Başpiskopos Stephan'ın 1259 yılında ölümünün ardından 6 yıl boyunca boş kalmıştır. Uzun süredir boş olan Baf Piskoposluğuna 1252 yılında tayin edilen Bartholomew of Braganza ise kendisine tabiiyet sunulmamasından dolayı yerinin değiştirilmesini istemiş, Vicenza'ya gönderilmiştir. Papa V. Clementius tarafından Mayıs 1312 tarihinde Kıbrıs'a başpiskopos tayin edilen John del Conti, adaya ancak 31 Ağustos 1319 tarihinde gelmiştir[269]. 14. yüzyılda papalığın Roma'dan Avignon'a taşınması ile Roma Kilisesinin içine düştüğü kargaşa makamların boş kalmasını etkileyen önemli bir sebeptir[270]. Nitekim Kıbrıs Avignon'a Roma'ya olduğundan daha uzaktı. Atamaların fiilen gerçekleşmesi uzun zaman alıyordu.

---

[267] *The Cartulary*: no. 131.
[268] Schabel, 2005: 183.
[269] Schabel: 2010a, 82, 103-107; Coureas, 2010a: 23-24.
[270] Avignon Papalığı, Papa V. Clement'in 1309 yılında papalığı Fransa'nın güneyindeki eski papalık merkezi Avignon'a taşıması ile başlayan teo-politik bir dönemdir. 1377 yılında XI. Gregorius papalığı tekrar Roma'ya taşımış, ancak 1378'deki ölümünün ardından Batı Kilisesi daha büyük bir ayrılığın içine düşmüştür. Kardinal Heyeti XI. Gregorius'un ardından Bari Başpiskoposu Bartolomeo Prignano'yu VI. Urbanus adıyla papa seçmiş ancak heyet ile papalık arasındaki güç kavgası kararın iptali ile sonuçlanmıştır. Cenevreli Robert bu kez VII. Clement adı ile papa ilan edilmiş, ancak VI. Urbanus Roma'daki papalık tahtını bırakmaya yanaşmamıştır. VII. Clement'in Avignon'daki papalık merkezine gitmesi ile iki papa ortaya çıkmış; "Batı Kilisesi'nde Büyük Bölünme" olarak anılan dönem başlamıştır. 1409 yılında bölünmeye son vermek üzere toplanan Pisa Konsili'nde hem Roma hem Avignon'daki papalar azledilmiş yerine V. Alexander papa seçilmiştir. Azledilenlerin karara itirazı ile papalık makamını bu kez üç papa paylaşmaya başlamıştır. 1417 yılında Konstanz Konsili'nde V. Martinus'un dünyevi otoriterlerin de desteği ile tek papa ilan edilmesi ile kapanan bu dönem 16. yüzyıla kadar kilise üzerinde etkisini sürdürmüştür, Durgun, 2014: 179-187.

Avignon'a papa ile görüşmek için giden başpiskoposların görev süreleri de uzuyordu[271]. Latin ruhban sınıfının adada yetişmemesi, adanın dinamiklerini bilmeyen yabancı başpiskoposların Kıbrıs'ta ana akım Latin ve Grek Kiliseleri arasındaki yaklaşımı sürdürmelerine sebep oluyordu. Örneğin, 1340 yılında Başpiskopos Elias of Nabinaux tarafından toplanan sinod, Kıbrıs Latin Kilisesi için batıdaki kiliseleri örnek alan bir tür reform girişimidir[272].

Özellikle din adamlarının görevlerini suiistimal ederek yolsuzluklara karışmaları, 14. yüzyılda bir yozlaşmaya işaret etmektedir. Örneğin, Limasol Başpiskoposu Peter of Montolif (1301-1310), kiliseden 20,000 altın florinlik harcama yapmasına ek olarak kiliseyi bir de 2000 florinlik borca sokmuştur. 1302 yılında Papa Boniface, Limasol Piskoposu Peter Enlart'tan, 1291'den sonra birleştirilen Tartosa ve Mağusa Piskoposluğu Başpiskoposu Guy of Trento hakkında soruşturma yapmasını istemiştir. Soruşturma sonucunda başpiskopos görevi kötüye kullanma, parayla makam satma, tefecilik gibi suçlardan dolayı aforoz edilmiştir. Guy de Trento'nun ardından Mağusa Haznedarı olarak başa geçen Anthony of Saurano (1308-1309), St. Nicholas Katedrali'nde yaptığı kısa göre süresince Guy'den kalan 70,000 bezantın yanı sıra kiliseye ait taşınır malları da harcamıştır[273].

Bununla birlikte, 11. yüzyıl sonundan itibaren Doğu Akdeniz siyasetini belirleyen Haçlı Seferleri dolayısıyla Papalık ve Kıbrıs arasında daima organik bir ilişki vardı. Bu ilişkiyi Kıbrıs'ın üç işlevi üzerinden tanımlamak mümkündür. Öncelikle ada, konumu dolayısıyla seferin destek noktalarından biriydi. Kudüs Kralı Henri de Champagne'ın ölümü üzerine dul kalan eşi Isabella ile evlenen Aimery de Lusignan hem Kıbrıs hem de Kudüs Kralı unvanını taşıyan ilk Lusignan Kralı oldu. Alman İmparatoru VI. Heinrich'in ölümü üzerine 1197 yılında düzenlenen Haçlı Seferinin başına Kıbrıs Kralı Aimery geçti. el-Âdil ile 1198 yılında Cübeyl ile Beyrut'un Franklarda, Yafa'nın ise Müslümanlarda kalmasını öngören beş yıl sekiz aylık bir anlaşma imzaladı[274].

Macar Kralı II. Andrew ile yeğeni Avusturya Dükü VI. Leopold'a, çıktıkları V. Haçlı Seferi'nde bizzat Papa III. Honorius Kıbrıs'ı toplanma yeri olarak seçmelerini önerdi. Kıbrıs Kralı I. Hugh de sefere şahsen katılarak destek verdi. Hatta kral, sefer sırasında çıkan salgında hayatını kaybetti[275]. Kral IX. Louis'nin liderlik ettiği VII. Haçlı Seferi'nde Kıbrıs Haçlıların

[271] Coureas, 2010a: 13.
[272] Schabel, 2010b: 69.
[273] Schabel, 2010a: 99, 109, 110.
[274] *The Conquest of Jerusalem*: § 183; Şeşen, 2007: 34-36; Runciman, 1992, III: 83-86.
[275] Oliver of Padernborn: 51, 56; Veszprémy, 2002: 94, 97; *Bullarium Cyprium*, I: c-3, c-4, c-5.

toplandığı, erzak depoladığı ve saldırı noktasının belirlendiği yer olarak kullanıldı. 1249 yılı Mayıs ayına kadar yaklaşık on ay adada konaklayan kral, bu süre zarfında Latin Doğu'daki anlaşmazlıklarda arabulucu rol oynamış, Moğollarla diplomatik ilişkiler geliştirmiştir. Dimyat'ı hedef alan sefere Kıbrıslı şövalyeler de katılmıştır. Haçlılar, Nil taşkınları dolayısıyla Kıbrıs'tan ikmal sağlanan lojistik ve stratejik bir üs olarak faydalanmışlardır[276].

İkinci etken ise Lusignan krallarının Kudüs Kralı unvanını da taşımalarıdır. Kral II. Hugh[277] (1253-1267), III. Hugh/Hugh of Antioch (1267-1284) ve II. Henri (1285-1324) Kıbrıs'ın yanı sıra Akkâ merkezli olarak Kudüs Kralı olarak da taçlandırıldılar[278]. 1291 yılında son Latin topraklarının Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi Kıbrıs krallarını bu görevden azletmemiş, aksine kendilerine daha büyük sorumluluk yüklemiştir. Akkâ'nın düşüşünün nadir görgü tanıklarından olan Templar of Tyre, Müslümanlardan kaçan Hristiyanların adaya sığındıklarını belirtmektedir. Gelenler büyük fakirlik içindeydi ve sayılarının fazlalığından gıda sıkıntısı baş gösterdi. Öyle ki bu yoğun insan yerleşimi dolayısıyla yıllık on bezant olan ev kiraları yüz bezanta kadar çıkmıştı[279]. 1394 yılında kenti ziyaret eden İtalyan seyyah Nicola de Martoni de bu göçmenlerin Mağusa nüfusunun büyük bölümünü teşkil ettiğini kaydetmiştir[280]. Ayrıca bu tarihten itibaren Mağusa, Sûr kentinin[281] yerini almış, krallar önce Lefkoşa Katedrali'nde Kıbrıs Kralı, ardından Mağusa'daki St. Nicholas Katedrali'nde ismen Kudüs Kralı olarak taçlandırılmaya devam etmişlerdir.

Kıbrıs ile papalığı her daim yakın temasta tutan diğer bir durum ise 14. yüzyılda Haçlı ruhunun farklı bir boyutta devam ettirilmesiydi. Papalığın da Latin Doğu'dan ümidi tam olarak kesilmemişti. Ancak Türklerin 14. yüzyıldan itibaren Ege adalarına kadar ilerleyişi Haçlı Seferinin kapsamını genişleterek farklı bir cephede de bir Hristiyan birliği kurulmasını gerekli kıldı. Bu doğrultuda 1344 yılında Papalık, Venedik, Cenova, Hospitallier Şövalyelerinden müteşekkil ittifaka Kıbrıs Krallığı da katıldı ve Smryna (İzmir) liman bölgesini ele geçirmeyi başardılar[282].

Bu somut girişimler dışında 14. yüzyılda Haçlı Seferi projeleri de yükselişe geçti. Coğrafyayı, ekonomik dinamikleri, askerî koşulları göz önüne alarak daha kapsamlı hazırlanan

[276] Jackson, 2009: 64-65; *The Letter of John Sarrasin:* 2013, 355-356; Jean de Joinville: 97-98.
[277] II. Hugh'ün Kudüs Krallığı naipliği için bk. Gülmez: 2022b, 195-212.
[278] *Lignages d'Outremer*: 91; Edbury, 1994: 88-91, 97.
[279] *The Templar of Tyre*: §516.
[280] Nicola de Martoni: 22.
[281] 1244 yılından itibaren Kudüs Kralları Sûr Katedralinde taçlandırılıyordu. *Lignges d'Outremer*, 91, dn. 148.
[282] Carr, 2015: 74-78; Çaylı, 2020: 94.

bir Haçlı Seferinin muhakkak başarıya ulaşacağına inanılıyordu. Özellikle ekonomik anlamda Memlûkları zayıf düşürmeyi hedefleyen projelerde uygulanacak ambargo ile bu bölgeye savaş malzemeleri ve köle satışı yasaklanıyor, ticaret yapılması da engellenerek vergi gelirlerinden mahrum bırakılmaları hedefleniyordu. 1291 yılında Papa Nicholas tarafından ilan edilen bu ambargonun yanı sıra Kıbrıs ve Kilikya'nın Memlûk saldırılarına karşı korunması ve yasağa karşı gelinmesini önlemek adına bir devriye filosu kurulması emredildi. Bununla birlikte Venedikliler ile Cenevizliler arasında savaş patlak vermesi üzerine bu devriye görevini de Kıbrıs üstlenmek durumunda kaldı[283].

Kıbrıs Kralı I. Pierre, papalık tarafından Lusignan Krallığı'na yüklenen misyonun vücut bulmuş hali gibiydi. 1360 yılında Kıbrıs Krallığı tacını giyer giymez ilk iş olarak kendisi gibi ateşli bir Haçlı Seferi savunucusu olan Philip de Mézières'e Kıbrıs şansölyeliği teklif etmesi krallığı boyunca nasıl bir politika izleyeceğinin habercisiydi[284]. 1346 yılına gelmeden henüz Trablus Kontu unvanını taşıdığı gençlik zamanlarında, Kutsal Toprakların geri kazanılması ve ruhların kurtuluşunu amaçlayan bir şövalye tarikatı kurmuştu[285]. Derhal Güney Anadolu sahillerindeki Hamidoğulları, Alanya (Alâiyye) ve Manavgat Beylikleri ile Trablus, Tartus, Banyas gibi Müslüman topraklarını içine alan geniş kapsamlı bir saldırı projesi başlattı. 1361 yılında Antalya'yı (Satalia) ele geçirdi[286]. Bir Haçlı ordusu toplamak üzere 1362-1365 yılları arasında Avrupa seyahatine çıktı[287]. Buradan topladığı kuvvetlerle seferin hedefi olarak belirlediği İskenderiye'ye 1365 yılında bir saldırı düzenledi. Bir seferden ziyade yağmaya dönüşen bu girişim, Memlûklar ile ticari faaliyetleri zedelemenin ötesinde bir fayda sağlamadı[288]. Kral I. Pierre'in 1369 yılında baronları tarafından öldürülmesi ile Doğu Akdeniz Haçlı ruhu taşıyan son liderini kaybetti.

Lusignanlar 1373-1374 yılında Cenova'nın Mağusa'yı ele geçirmesi ile başlayıp Kıbrıs'ı uzun süre meşgul eden savaş dolayısıyla Haçlı Seferi projelerinde geri plana düştüler[289]. Ayrıca papalığın Cenova aleyhinde bir yaptırım uygulamaması ve Mağusa'nın işgaline müdahil olmaması Lusignanların papalığa olan güvenini sarsmış olmalıdır[290]. Nitekim

[283] Richard, 1984: 121-123; Carr, 2015: 64-65. Papalık ambargosunun başarısız olmasına ilişkin bk. Özkutlu, 2019: 485-518.
[284] Çaylı, 2021: 55.
[285] Guillaume de Machaut*:* 350-355; Jorga, 1896: 83.
[286] Makhairas, 1932, I: §§ 211; 212; Atiya, 1938: 326-329, 373-374; Bozkurtoğlu-Özcan, 2007a: 402-405.
[287] Mas Latrie, 1852: 237-247; Atiya, 1938: 330-336; *The Life of Saint Peter Thomas:* 102-125.
[288] al-Nouwairi al-Iskandarani, *Kitab al-Imam:* 62-75; Ibn Qadhi Shuhba, *Tarikh,* III: 75-80; Guillaume de Machaut: 2085-2255.
[289] Edbury, 1980: 219.
[290] Edbury: 1999a, 132-134, 136-138.

bu tarihten sonra bizzat hanedan üyelerinin de başpiskoposluk görevini üstlendiklerini görüyoruz. Kral Janus'un (1398-1432) kardeşi Hugh de Lusignan 1413 yılında papa tarafından Lefkoşa Başpiskoposu tayin edildi. Hugh, Kral Janus Memlûklara esir düştüğünde krallığın idaresini de üstlendi. İlk defa kilise ve krallık yetkileri bir elde toplanıyordu. 1426 yılında Papa V. Martin tarafından kardinal ilan edilen Hugh, Latin Doğu'dan çıkan ilk kardinal olma unvanını da taşıyordu. 1447 yılında yeğeni Lancelot de Lusignan bu göreve getirildi[291]. Kral II. John (1432-1458) papalıktan Marietta of Patras'tan olan oğlu Jacques'ı Lefkoşa Başpiskoposu olarak tayin etmesini istedi. Piskoposluk gelirlerini ve annesi ile birlikte kaldığı piskoposluk sarayını kendisine verdi. Ancak bu tayin Roma'dan hiçbir zaman resmî bir onay almadı[292].

Krallığın bu yönde bir tavır alması hem Avignon papalığı ve ardından Batı Kilisesi'nde yaşanan Büyük ayrılık[293] gibi haricî meseleler hem de dahili sorunlardan kaynaklanıyordu. Papaların uzakta oluşu dolayısıyla başpiskoposluk makamlarının boş kalması, adanın yerli bir ruhban sınıfı olmadığı için adanın iç dinamiklerini bilmeyen yabancı din adamlarının göreve getirilmesi, kilise mensuplarının yolsuzlukları, çok fazla dinî kuruluş olması dolayısıyla Latin Kilisesi'nin tebaa üzerinde Batı Avrupa'daki gibi tam anlamıyla bir yetki kuramaması gibi faktörler 15. yüzyılda farklı din ve mezheplerden din adamlarının adada daha aktif rol oynaması ve kilise yapılanmasının yozlaşması ile sonuçlandı.

24 Ağustos 1472 tarihinde Papa Sixtus tarafından yayınlanan bir papalık bildirgesi Kıbrıs'taki dinî-kurumsal yapının krallığın kuruluşundan itibaren geçirdiği dönüşümü net bir şekilde göstermektedir. Mektuba göre Kıbrıs Latin diyakozlarının iktidarı Grekler ve diğer Latin olmayan piskoposlar tarafından gasp edilmişti. Bu kişiler kendi yetki alanları dışına çıkmışlardı. Uzun zamandır Kıbrıs Latin Kilisesinin haklarını ve Latin diyakozluğunun özgürlüğünü koruyup kollayacak bir dinî lideri yoktu. Grek piskoposlar, Ermeniler, Yâkubîler ve diğer *heretik* gruplar hem Lefkoşa Başpiskoposluğu'nda hem de diğer piskoposluklarda görev yapıyorlardı. Roma Kilisesi kanonlarına hâkim olmadıkları için dördüncü dereceden kan bağı olan insanlar arasındaki evliliklere izin veriyorlar; iki eşli, ahlâkî ve meslekî bakımdan yetersiz, cahil kişileri para karşılığında göreve getiriyorlardı. Halk arasında sapkınlığı ortadan

[291] Collenberg: 1982, 83, 88-95; *Archivium Historiae Pontificiae,* 1987: 36; *The Chronicle of Amadi:* §§ 1065, 1073, 1074.
[292] Mas Latrie, 1855: 73, dn. 1; Hill, 2010: 530-531.
[293] Bk. dn. 270.

kaldırmaya çalışmaları gerekirken yanlışları yaygınlaştırıyorlar; kilise öğretilerini göz ardı edip papalık makamının hükümlerini hiçe sayıyorlardı[294].

Dolayısıyla papa bu yozlaşmaya karşı bir yasa hazırladı. Buna göre, Latinler dışındaki piskoposlar yargı yetkilerini yalnızca kendi cemaatleri üzerinde ve ancak belli bölgelerde kullanabileceklerdi. Evlilik ve boşanma konuları ile ruhani meselelerde söz sahibi olamazlardı. Latin diyakozunun onayı olmadan papaz tayin etmeleri ve para karşılığında mevki satmaları yasaktı[295]. Lusignan Krallığı'nın Venedik idaresi altında yönetilmeye başlamasından bir yıl önce alınan bu kararlar, 1489 yılında ada idaresinin el değiştirmesi ile muhtemelen uygulanamadı.

Sonuç olarak Kıbrıs Latin Kilisesi, papalık ve krallık arasındaki ilişkilere yakından bakıldığında kurumsal veya bireysel dinî kimliklerin stabil ve katı olduğu şeklinde bir yorum yapmak zordur. Siyasi, sosyal ve ekonomik koşullar kurumların birbirlerine karşı duruşlarını değiştirmiş ve zaman içinde dönüştürmüştür. Lusignanlar, krallığın meşruiyetini sağlamak ve tebaa üzerinde etkili bir idare sağlamak adına Latin Kilisesine ihtiyaç duymuşlardır. Bununla birlikte maddi çıkarlarına ters düşen durumlarda kiliseyi karşılarına almaktan çekinmemiş, kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir. Ancak bu kurumsal çekişmelerin yanı sıra tarikatlara yakınlaşarak herhangi bir zorunluluk hissetmeden yaptıkları bağışlar ve hissettikleri aidiyet teo-politik ilişkiler ile ruhani meseleler arasında ayrım yaptıklarını göstermektedir.

Papalık ise Kıbrıs'ı Doğu'ya ilişkin projeleri için bir dayanak noktası olarak görmüştür. Kıbrıs Latin Kilisesi ve krallık birbirlerine karşılıklı ihtiyaç duymalarına rağmen Lusignanlar, profan kesimin maddi çıkarlarını ve toplumun diğer zümrelerinin de refahını gözeterek idareleri boyunca dini, bir baskı unsuru olarak kullanmamışlar, ada dışından gelen yaptırımları tebaaya uygulama konusunda seçici olmuşlardır. Görece az bir Latin nüfusa karşılık çok fazla dinî kuruluşun bir arada olması bir yandan insanlara dinî pratikleri konusunda seçim şansı yaratırken bir yandan da kurumlar arasında çıkar çatışmalarına yol açmıştır. Dolayısıyla tek bir Latin Hristiyanlığından bahsetmek, krallıkla ya da papa ile olan ilişkileri, pratikleri, doktrinleri ya da siyasi arenada oynadığı rol bakımından sınırları net bir şekilde tanımlamak güçtür. Örneğin, 14. yüzyılda Mağusa'da yaşayan bir Cenevizli tüccar, bir Fransisken keşişi, Lefkoşa Katedrali'nde görevli bir papaz, Baf'ta fief sahibi bir soylu, kent sakini bir Katolik ya da Lusignan hanedanına

[294] *The Cartulary*: no. 94.
[295] *The Cartulary*: no. 94.

mensup bir birey için Hristiyanlık kimliği aynı şeyi ifade etmiyordu. Sosyal statüleri, meslekleri, etkileşim içerisinde oldukları insanlar, ekonomik durumları, kurumsal bağlılıkları gibi faktörler doğrultusunda insanların kimliğe yükledikleri anlamlar ve buna paralel olarak da eylemleri değişkenlik gösteriyordu.

1.2.İtalyanlar

Geç Ortaçağda Kıbrıs'ta Venedikliler ve Cenevizliler dendiği zaman ilk akla gelen bu şehir devletlerinin ticari faaliyetleridir. Küçük liman kentleri olarak kurulup özellikle Haçlı Seferlerine dahil olmaları ile Doğu Akdeniz siyaseti ve ticaretinin önemli aktörleri haline gelmeleri, bu imgenin ardında yatan haklı sebeptir. Her iki şehir devletinin de Kıbrıs ve Akdeniz'deki ticareti faaliyetlerine dair çok sayıda çalışma mevcuttur[296]. Ancak bu başlıkta, İtalyanların Kıbrıs'ta ve Kıbrıs üzerinden yaptıkları ticaretin çok kültürlülük ortamına etkilerine odaklanılmaktadır. Ticaretini yaptıkları emtialar, ticaret rotaları ya da taşımacılık faaliyetlerinden ziyade Kıbrıs Lusignan Krallığı kapsamında şu sorulara cevap aranmaktadır: Ticaret kültürel etkileşimi nasıl etkilemiştir? Çokkültürlü bir toplumda tüccarların toplumsal yapıya etkileri nelerdi? Tüccar gruplarının kültürel değerleri üzerinde ev sahibi toplumun nasıl bir etkisi olmuştur? Tüccar gruplarının adada bulunma süreleri (kalıcı/geçici ikamet) kültürel etkileşim şekillerini ne yönde etkilemiştir? Adada Pisalılar, Floransalılar, Amalfililer gibi başka İtalyan kentlerinden tüccarlar, iş adamları ve yerleşimciler de mevcuttu. Ancak genel bir değerlendirme yapılmasına imkân tanıyan veriler daha çok bu iki gruba ait olduğu için başlığın kapsamı bu iki grup ile sınırlandırılmıştır.

1.2.1. Gelip geçenler, sabit duranlar: *mercatores, habitatores*

Kıbrıs'ın "*kavşak noktası*" klişesi ile özdeşleşen coğrafi konum vurgusu haklılık payı taşımakla birlikte mekânsal talihi fazla ön plana çıkaran indirgemeci bir yaklaşımdır. D. Jacoby adanın Akdeniz ticaret ve denizciliğindeki değişen rolünde belirleyici etkenlerin siyasi ve ekonomik koşullar olduğuna dikkat çekmektedir[297]. Aynı durum adanın toplumsal yapısındaki dönüşümler için de geçerlidir. Nitekim, Bizans döneminde de adada yerleşik bir Latin kolonisi mevcuttu. Cenevizliler ile Pisalıların 13. yüzyıldan önce adadaki varlıklarına dair veri olmaması göz önüne alınırsa muhtemelen 1191 yılında İngiltere Kralı Richard, Limasol'den adaya çıktığında kendisini karşılayan Venediklilerdi[298]. Limasol ağırlıklı olmak üzere Baf ve Lefkoşa'da da yerleşik haldeydiler. Limasol'de kırk altı adet dükkân ve yüze yakın evlerinin yanı sıra kilise, mezarlık ve vaftizhaneleri bulunuyordu. Yaklaşık kırk beş Venedikli aile

[296] Örnek olarak bk. Heyd, 1885; Ashtor, 1983.; Balard, 2007.
[297] Jacoby, 2009: 23.
[298] Papacostas, 1999: 487.

Lefkoşa'da mûkimdi. Aralarında Canal, Michiel, Querini, Venier, Zancaruol ve Zeno gibi elit aileler de mevcuttu.[299] Ancak Haçlı Seferleri İtalyanların Akdeniz'le olan ilişkilerine yeni bir boyut getirdi. Bu zamana kadar Batı Akdeniz'de faal olan Cenevizliler ve Pisalılar da gemilerinin yönünü Suriye'ye çevirdiler. Karadan ilerleyen Haçlı ordusunun erzak, silah ve kuşatma makineleri ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. 1097 yılındaki Antakya kuşatmasında kentin ele geçirilmesi için Haçlılar ile iş birliği yapan Cenevizliler, Antakya zapt edilince mükafatlarını aldılar. Antakya Prinkepsi Bohemond, kendilerine otuz ev ile St. Jean Kilisesini, bir pazar yeri ve bir çeşme verdi[300]. Kudüs'ü ele geçiren Haçlılar, destekçileri Cenevizliler ve Pisalılara Kudüs ve Yafa'nın çeyreğini, Akkâ'nın kenar mahalleleri ile fethedilmesine yardım ettikleri şehirlerden pay verdiler[301].

Venedikliler ise Konstantinopolis ve Mısır odaklı olmak üzere VIII. yüzyıldan beri Doğu ile temas halindeydiler. 11. yüzyıl sonunda Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ekonomik buhran, ticaret ağlarını geliştirmelerine imkân tanıdı. Bizans'ın toprak kayıpları, vergi gelirlerinin azalması, kısa ve uzun mesafeli ticaretin sekteye uğraması ve paranın değer kaybetmesi İmparator Aleksios I Komnenos'u Venediklilere ticari imtiyazlar vermeye itti. Bu şekilde hem para ekonomisini canlandırmak hem de yaşanan emtia kıtlığının önüne geçmeyi planlıyordu[302]. Ayrıca dönemin siyasi olayları da Aleksios'u onlar ile yakınlaşmaya itti. Nitekim, 1085 yılındaki ölümüne kadar kendisine karşı büyük bir mücadele verdiği Norman lider Robert Guiscard'a, Venedikliler ve Selçuklardan aldığı destek sayesinde karşı koyabildi[303]. Venedikliler Atina, Korinthos, Thebai, Selanik, Antalya, Adana, Mamistra (Misis), Tarsus, Laodikea ve Antakya gibi imparatorluğun önemli limanlarında ticaret yapma hakkı ve gümrük vergisinden (*kommerkion*) muafiyet elde ettiler[304]. Ancak Haçlı Seferlerine katılım konusunda diğerleri kadar hevesli değillerdi. Doğu'da ticari açıdan iyi işleyen bir sisteme sahiptiler. Özellikle Hindistan'dan gelen baharatı alıp karşılığında Avrupa'dan kereste ve metal sundukları Mısır pazarı emniyet altındaydı. Orta Asya'ya giden kervan yolunun açık kalması için Selçuklu Türkleri ve Araplarla aralarının iyi olması gerekiyordu. Dolayısıyla savaşa girme konusunda çekimserdiler. Ancak Haçlıların Kudüs'e girip kentteki Müslüman ve Yahudileri katlettiği 1099 yılında 200 gemilik bir Venedik filosu yola çıktı[305].

[299] Grivaud, 2007: 104; Jacoby, 2009: 61.
[300] Heyd, 2000: 143.
[301] Abu Lughod, 2020: 168.
[302] I. Aleksios tarafından sıklıkla 1082 yılında Venediklilere verildiği düşünülen imtiyazların yeni bir tarihlendirmesi ve siyasi-ekonomik bağlamda değerlendirilmesi için bk. Frankopan, 2004: 135-160.
[303] Ayönü, 2014: 75.
[304] Frankopan, 2004: 146.
[305] Norwich, 1982: 77; Altan, 2013: 299-300.

Suriye-Filistin sahilinde Latin devletlerinin kurulması üzerine, Doğu Akdeniz ticaretini Cenevizliler ve Pisalılarla paylaşmak zorunda kaldılar. Bununla birlikte, Bizans, Latin Doğu ve Mısır üçgeni üzerinden Doğu Akdeniz'de yoğun bir ticaret ağı geliştirdiler. Kudüs Kralı I. Baudouin tarafından 1110 yılında kendilerine Akkâ'da küçük bir mahalle verildi. 1123 yılında Sûr kuşatmasına verdikleri destekle kentin alınması üzerine hem kentte hem de kırsal alanda olmak üzere Sûr'dan üçte bir oranında pay aldılar. Kırsal alanda ısrarcı olmaları ise Kıbrıs'ta da devam ettirdikleri şeker plantasyonu için yaptıkları yatırım amaçlı bir hamleydi. 1125 yılında II. Baudouin Venediklilere kendi ölçü ve ağırlıklarını kullanma, kendi topraklarında ve Venedik vatandaşları üzerinde yargılama yetkisi verdi. Bununla birlikte kira, vergi vb. konularla ilgilenmek üzere burada kurumsal bir yapılanmaya gitmekten ya da Akkâ veya Sûr'da mahkemeler kurmaktan kaçındılar[306].

Nitekim, 11. yüzyıl sonuna kadar ticaret gezgin tüccarlar üzerinden dönüyordu. Genellikle *mercatores* olarak anılan tüccarlar para veya emtiayı önceden belirlenmiş bir merkeze taşıyıp aynı yıl içerisinde hareket noktalarına geri dönüyor ya da deniz aşırı ülkelerde kışı geçirdikten sonra en geç iki yıl içerisinde ticari seyahatlerini tamamladıkları döngüler halinde hareket ediyorlardı. 12. ve 13. yüzyıllarda deniz ticaret hacminin artması kalıcı göçleri de arttırdı. Zira, daimî veya uzun süreli ikamet tüccarlara ürünlerin dolaşımını, ulaşım araçlarını, ücretleri ve para dengelerini takip etme imkânı sunuyordu. Dolayısıyla bu ayrıcalıklı konumlarından faydalanarak genellikle esas memleketlerinde mûkim olan tüccarların vekilliğini ya da ortaklıklarını yapıyorlardı[307]. 1126 yılında Ioannes Komnenos, Venediklilerin *kommerkion* ödemekten muaf olduğu yerler listesine Girit ve Kıbrıs'ı ekledi. İmtiyazların bu genişletilmiş hali 1147 yılında Manuel II Komnenos tarafından tekrar onandı[308].

Bununla birlikte, Lusignan Krallığı'nın kuruluşunun ardından Venediklilerin adada eski ayrıcalıklı konumlarına kavuşmaları için yüz yıla yakın beklemeleri gerekecekti. Kraliyet ile aralarındaki ilk münasebetler pek dost canlısı değildi. 1192-1240 yılları arasında Venediklilere ait bazı mülklere el kondu[309]. Bunlar Töton Şövalyelerine, Hospitallier Şövalyelerine, Latin

[306] Jacoby, 2015: 87.
[307] Jacoby, 2019: 355-356.
[308] Aleksios I Komnenos tarafından verilen imtiyazlarda Kıbrıs'ın yer almama sebebine yönelik farklı görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılar Kıbrıs'ın Aleksios için imtiyazlara dahil edilemeyecek kadar önemli olduğunu ifade ederken D. Jacoby adanın ancak Haçlı Seferlerinden sonra Venedik'in Doğu Akdeniz ticaret rotasında etkili bir nokta haline geldiğini ileri sürmektedir. Frankopan ise imtiyazların 1092 yılında verildiği tezinden yola çıkarak adanın o sırada 1091 yılında İmparator Aleksios'a yönelik isyandan dolayı Bizans hâkimiyetinde olmadığı için listeye eklenemediğini ileri sürmektedir, Jacoby, 2009: 60; Frankopan, 2004: 147; Morossi, 2018: 153-154.
[309] Bu uygulamanın tam olarak nedeni bilinmemekle birlikte D. Jacoby, Guy de Lusignan'ın Kudüs Krallığında hak tesis etmeye çalıştığı sırada Venediklilerin, rakibi Conrad of Montferrat'ın yanında olmasından dolayı adaya

Kilisesi'ne, Pisalılar ile Cenevizlilere ve son olarak az sayıda olmakla birlikte Greklere verildi[310]. Buna rağmen 1291 yılında Latin Doğu siyasi haritasındaki köklü değişiklikler Venediklileri adada gelip geçen *mercatorlardan* daha uzun süreli sakinler veya kalıcı ikamet eden *habitatorlar* olma yönünde somut adımlar atmaya itti. Nitekim Haçlı Devletlerinin düşüşü ile Mağusa, Doğu-Batı ticaretinde bir antrepo olarak Akkâ'nın yerini aldı[311].

1302 yılında hazırlanan anlaşma uyarınca Venedikliler ve Beyaz Venedikliler[312] adada vergi veya geçiş ücreti ödemeyecekler; Lefkoşa, Limasol ve Mağusa'da kiliseleri, caddeleri (*ruga*), meydanları (*piazza*), konaklama yerleri olacaktı. Kendi aralarındaki davalar Venedik mahkemelerinde görülecekti. Aralarından biri öldüğü zaman mülkü Venediklilere kalacak, kral kendilerini dost sayacak, onlar karşısında başka tarafı desteklemeyecekti[313]. 1306 yılında bu maddelerin onaylanması üzerine Venedik hükümeti ile Lusignanlar arasında bir barış ve ticaret anlaşması imzalandı. Dolayısıyla Venediklilerin, Kıbrıs'ta kalıcı imtiyaz elde etmelerini 14. yüzyıl başına tarihlemek mümkündür[314].

Cenevizliler ise 1373 yılında Mağusa'yı işgal ederek yüzyıla yakın bir süre adanın baş düşmanı olmalarına tezat oluşturacak şekilde Lusignanlar ile çok daha erken bir tarihte yakın ilişkiler geliştirdiler. Adadaki varlıkları 1203 yılına kadar giden Cenevizli tüccarlar, 1218 yılında Kraliçe Alice'ten imtiyazlar elde ettiler. Buna göre herhangi bir vergi ödemeden alım satım, ithalat ve ihracat yapabileceklerdi. Ayrıca hırsızlık, ihanet ve adam öldürme dışındaki davaları kendilerine ait bir mahkemede görme hakları vardı. Bunun yanı sıra Limasol ve Mağusa'da ev inşa edebilecekleri iki parça toprak sahibi oldular. Kraliçe ayrıca Kıbrıs açıklarında batan Ceneviz gemilerinin mal ve mürettebat zararını karşılama taahhüdü de verdi[315]. Cenevizlilerin daha erken bir tarihte Kıbrıs'ta ticari avantajlar elde etmeye çalışmaları Venediklilerin hem Konstantinopolis'te hem de imtiyaz sahibi oldukları diğer bölgelerde büyük kazanımlar elde ettikleri 1204 Haçlı Seferi ile yakından bağlantılı olmalıdır[316]. Cenevizliler, Lusignanların siyasi meselelerine de dahil olarak kendilerine adada ayrıcalıklı bir konum

yerleştikten sonra böyle bir politika gütmüş olabileceğini ileri sürmektedir. Ancak bu açıklama, 13. yüzyılın ilk yarısında da karşımıza çıkan uygulamalar için yetersiz kalmaktadır, Jacoby, 2009: 163.

[310] Papacostas, 1999: 448.

[311] Edbury, 1999c: 337-338.

[312] Bk. *1.2.2. Yeni Renkler, Yeni Kimlikler: Beyaz Venedikliler ve Beyaz Cenevizliler.*

[313] Maddelerin tamamı için Hill, 1972, II: 224-225.

[314] Daha önce Kral I. Henri (1218-1233) döneminde Venediklilere bazı imtiyazlar verilmiş, bu imtiyazlar Kraliçe Plaisance d'Antioche'un naibeliği döneminde (1253-1261) ve ardından Kral III. Hugh (1267-1284) tarafından onaylanmıştır. Ancak 1302 yılında hazırlanan anlaşma metninde Venediklilerin özellikle tam vergi muafiyeti talep etmeleri önceki imtiyazlardan etkili şekilde faydalanmadıklarına işaret etmektedir,

[315] Mas Latrie, 1852: 39.

[316] Fotheringham, 1910: 34.

yaratmayı başardılar. Alman İmparatoru II. Frederick'in Kıbrıs üzerinde hak iddia etmesi ile adada 1229-1232 yılları arasında meydana gelen iç savaşta, Cenevizliler Kıbrıslıları temsil eden Ibelinlere gemi ve erzak yardımı yaptılar. Adanın Longobard tehlikesini atlatmasının ardından Kralı I. Henri, 1232 yılında Kıbrıslılara verdikleri destek için kendilerini ödüllendirdi. Vergi muafiyeti, kendilerine ait bir mahkeme, Lefkoşa, Mağusa ve Limasol'de evler, Limasol yakınında bir *casale* elde ettiler. Kral ile karşılıklı olarak yardım ve ittifak taahhüdünde bulundular[317].

Cenevizlilerin Kıbrıs'a ilgisi Venedikliler ile içinde bulundukları rekabetin ve çok daha geniş bir ticaret ağının dinamiklerine uyum sağlama teşebbüslerinin bir sonucudur. Zira, 1261 yılında Bizans İmparatorluğu'nun ihyası sırasında Mikhael Palaiologos'a destek veren Cenevizliler, rakiplerini Karadeniz ticaretinde saf dışı başardılar. Kefe, Tana'nın refahına gölge düşürdü. Karadeniz ve Azak denizi ticaretinin başlıca amilleri haline geldiler. Ancak güneyde aynı durum söz konusu değildi. Venedik konumu itibarıyla kendisine savunma, ulaşım, nakliye gibi alanlarda büyük kolaylıklar sunan Girit kolonisi sayesinde Akdeniz'de siyasi ve ticari üstünlüğü elinde tutuyordu. İskenderiye, Trablus ve Balat gibi yerlerde hala ikincil derecede önem taşıyan Cenevizliler bu sularda yabancı sayılıyorlardı. Venedik nüfuzuna kafa tutmak için Anadolu toprakları karşısında bir üsse sahip olmaları gerekiyordu. Bu bağlamda Kıbrıs, Cenevizliler için siyasi ve ticari açıdan önemliydi[318]. Dolayısıyla 13. yüzyıl sonuna doğru adadaki İtalyan yerleşimcilerin hem toplumsal statüsü hem de iskân süreleri değişti. Toprak sahibi soylu İtalyan yerleşimciler yerini farklı kültür grupları arasında ticareti önceleyen tüccar gruplara bıraktı.

Ticaret amaçlı iskân, kültürler arası ticaretin ilk kurumsal şeklidir. Özellikle 1291 yılından sonra daha sık görülen uygulamada, evinden ayrılan tüccar yabancı olarak görüleceği bir kente yerleşir. Genelde en kalabalık ve hareketli kent tercih edilirken Kıbrıs'ta burası genellikle Mağusa'ydı. Ev sahibi toplumun geleneklerine ve bölgenin ticari ve sosyal yapısına aşinalık kazanan tüccar, kendi ülkelerinden buraya gelen tüccarlar arasında aracı (*cultural brokers*) olarak hareket etmeye başlar[319]. Noter kayıtlarında Kıbrıs'ta bu aracı görevi gören çok sayıda İtalyan yerleşimciye rastlamak mümkündür. Örneğin, 23 Mart 1307 tarihli noter belgesinde Mağusa vatandaşı (*burgensis*) Cenevizli Nicola de Mari, Ceneviz'de mûkim Nicola

[317] Philip de Novare: 147-148.
[318] Jorga, 1992: 99-100.
[319] Curtin, 1984: 2

Cavarrunchus'un ticari işlemlerini yürütmek adına vekilliğini yapmaktadır[320]. Bazen de bu aracılar koloni kentleri ile ticaret yaparak tüccarlar arasındaki etkileşim ağını genişletirler. 10 Mart 1307 tarihli belgede Mağusa'da mûkim (*habitatrix*) Cenevizli kadın Benvenuta Respera, Pera'da mûkim Philippus de Messena'ya 60 bezant karşılığında 12 yaşında Marroxia adlı köleyi satarken karşımıza çıkar[321]. Bu aracı işlev zamanla değişip yerleşimin büyümesiyle ticari bir diaspora meydana getirebilir. Ticari diaspora (trade diaspora) kavramını tarih literatürüne kazandıran P. Curtin "*ortak dil, din, meslek vb. ortak paydalar ile birbirine bağlanmış bir grup tüccarı*" ifade etmektedir[322].

Tüccar toplulukları ile ev sahibi toplum arasındaki ilişkiler genellikle iki şekilde gelişir. Yerleştikleri ülkenin idarecileri tarafından yalnızca faydalı bulundukları için tolere edilebilirler. Avrupa'daki Yahudi tüccar toplulukları bu duruma örnek olarak verilebilir. Bir diğer durum ise politik meselelerde tarafsız kalmaya çalışan tüccarların özerk, kendi kendini yöneten bir topluluk meydana getirmesidir[323]. Kıbrıs'taki İtalyanlar ise bu iki kategorinin sentezi başka bir gruba dahildir. Zira, Lusignan Krallığı İtalyan Şehir Devletlerinin deniz gücünden ve ticari sirkülasyonun adaya sunduğu refahtan dolayı tüccarlardan büyük oranda fayda sağlıyorlardı. Öte yandan, krallığın bu kazanımlarının farkında olan İtalyanlar da kendilerine özerk bir alan yaratıp adaya entegre olmayı başararak burada bir güç elde ettiler. Başka bir ifade ile adadaki yerleşimleri krallığın tolerans gösterdiği bir durum olmaktan çıktı. Örneğin, 1372 yılında Kral II. Pierre de Lusignan'ın taç giymesi şerefine verilen ziyafette, Cenevizliler ve Venedikliler arasında çıkan arbedede her iki taraf da büyük zarara uğramış, *loggiaları* yağmalanmıştır. Lusignanlar ticaretin zarar görmemesi adına iki taraf arasında denge kurmaya çalışmakla birlikte Cenevizlileri olaylardan sorumlu tutmuş; zararlarının karşılanması konusunda çekimser kalmıştır. Tüccar gruplar arasında tarafsız kalma çabası Cenevizlilerin Mağusa'nın işgali ile sonuçlanan siyasi ve ekonomik bir krize yol açarak krallığın kontrolünden çıkmıştır[324].

Bununla birlikte özerk yapıyla mülkiyete dayalı bir özerklik anlaşılmamalıdır. Nitekim, Suriye-Filistin'deki Haçlı kentlerinin aksine Kıbrıs'ta bütün kentler kraliyet alanının bir parçasıydı. Kentlerde deniz ticareti ile uğraşan ve bazı ayrıcalıklara sahip gruplar mevcut

[320] Balard, 1984, part II: no. 116. Benzer bir başka örnek için bk. Balard, 1984, part II: no. 67.
[321] Balard, 1984, part II: no. 92. Benzer bir başka örnek için bk. Balard, 1984, part II: no. 44.
[322] Trivellato, 2009: 18.
[323] Curtin, 1984: 5.
[324] *The Chronicle of Amadi:* §873-891.

olmasına rağmen bunların ana karadaki muadilleri gibi kendilerine ait otonom (birbirlerinden fiziksel olarak ayrılmış) mahalleleri yoktu[325].

Kıbrıs'ta İtalyan tüccarların meydana getirdiği kültürel azınlıklar zamanla yapısal olarak da farklılaşmıştır. Özellikle 14. yüzyıldan itibaren Bizans dönemindeki muadillerinden oldukça farklılardı. Elit, daha homojen yerleşimcilerden ziyade zanaatkarlar, denizciler, iş adamları ya da vekillerinden oluşan daha heterojen, halktan bir kesimden meydana geliyordu[326]. Bu değişimin en önemli sebebi 1291 yılından sonra Suriye-Filistin'den adaya doğru göçlerdir. 14. yüzyıl başına tarihlenen çok sayıda noter belgesinde Akkâ'dan gelip Mağusa'ya yerleşmiş çok sayıda İtalya'nın yer alması bu savı kanıtlar niteliktedir[327].

Zorunlu veya isteğe bağlı göçler yalnızca bireylerin yeni kültürel ortamlar ile temasına yol açmakla kalmamış, insanlara asıl memleketleri, yerleştikleri veya ayrıldıkları yerler bağlamında yeni kimlikler de eklemiştir. Örneğin, 31 Ekim 1297 tarihli noter belgesinde *Liacius de Ierusalem Ianiuensis, habitator Nicosie* şeklinde tanımlanan bir kişiye rastlıyoruz[328]. Aslen Cenevizli (*Ianiuensis)* olduğu varsayımından yola çıkarak İtalya'dan Latin Doğu'ya geldiği anlaşılmaktadır. Kudüslü (*de* Ierusalem) unvanı Ceneviz'den gelip yerleştiği kenti ifade etmektedir. Muhtemelen Kudüs'te yaşarken bu ibare kendisini tanımlamak için kullandığı Cenevizli ibaresi kadar ayırt edici bir sıfat değildi. 1297 tarihinde Lefkoşa'da mûkim olmasından (*habitator Nicosie*) 1291 yılında Latin Devletleri düşünce Kıbrıs'a gelip yerleştiği çıkarımını yapmak mümkündür. Bu kez Ceneviz'den gelmesi kadar, Kıbrıs'a gelmeden önce yerleşip yaşadığı Kudüs de Kıbrıs'ta kendisi için ayırt edici bir kimliğe dönüşmüştür. İkinci bir varsayım ise uzun süredir ikamet ettiği Kudüs'te Ceneviz vatandaşlığı alarak hukuki-ticari temelli bir kimlik edinmiş olmasıdır. Bu durumda Ceneviz vatandaşlığı almış olması Kudüs'ten gelmiş olması kadar önemli bir özelliktir. Nitekim, Kıbrıs'ta da Beyaz Cenevizli olarak Kudüs'te sahip olduğu ticari ve hukuki haklara sahip olarak yaşamını idame ettirebilecektir.

Tüccarların topluma entegrasyonunu kolaylaştıran etkenlerden biri de Kıbrıs'taki yerli ve zengin kadınlar ile yaptıkları evliliklerdi. Bazı tüccarlar şüphesiz adaya aileleri ile yerleşiyordu. Örneğin, 19 Temmuz 1307 tarihli noter belgesinde Mağusa'da mûkim Cenevizli iki kardeş (?) Iohanes ve Philipus Balbus'un Ayas-Kıbrıs arasında ticaret yaptığı

[325] Arbel, 1986: 203.
[326] Desimoni, 1884: no. CXC; Pavoni, 1982: no.148; Balard, 1983: nos. 19, 65; Balard, 1987: 593.
[327] 1302 yılına tarihli bu tür belgeler için bk. Pavoni, 1987: nos. 6, 9, 8, 15, 20, 40, 94, 133.
[328] Balard, 1983: no. 75.

kaydedilmiştir[329]. Öte yandan bazı tüccarlar, zengin Kıbrıslı kadınların sermayesinden de faydalanmak amacıyla burada evlenmeyi tercih ediyorlardı. Kıbrıs'ta söz konusu dönemde evlilik ve mülk idaresi konularında merkezi otorite veya köklü aileler tarafından konan katı kurallar olmadığı için bu tarz evliliklerin önünde herhangi bir engel bulunmuyordu[330].

Adaya kalıcı yerleşimler kültürlenme süreçlerini de etkilemiştir. Farklı kültürlerden insanların devamlı olarak ilk elden temasları sonucunda gruplardan herhangi birinin veya her ikisinin de geçirdiği değişimleri ifade eden kültürlenme sürecinde zamansal derinlik önem taşımaktadır. Kısa süreli kültürel temaslar daimî ortaklıklara (*association*) yol açmazken uzun süreli olarak kültüre maruz kalma kültürlenme ile sonuçlanır[331]. Kıbrıs'ta tüccarların 14. yüzyıldan itibaren uzun süreli ikamet etmeye başlamaları ile vasiyetnamelerinde Latin mezhebinden olmayan kiliselere ve kişilere bağış yapmaları bu süreç bağlamında değerlendirilebilir. Daimî ikamet ile yabancı kültüre maruz kalınması kültürel sınırları tam anlamıyla yıkmadan farklı kültürlere aşinalık, kültürlerarası yakınlık sunmuş olmalıdır. 4 Mart 1307 tarihli vasiyetnamede taverna sahibi (*tabernarius*) Petrus de Sancto Donato, Mağusa'da mûkim bir Cenevizli olmasına rağmen Ortodoks Kilisesi St. George of Greeks[332] için üç bezant bağışlamaktadır[333]. 25 Temmuz 1300 tarihli vasiyetnamede Cenevizlilerin Mağusa'daki mübaşiri (*placerius)* Obertus de Vintimillo Mağusa dışındaki Our Lady of Cava Kilisesine 20 bezant bırakmıştır[334]. Aynı kiliseye Mağusa'da mûkim Cenevizli tüccar Ianuinus de Murta 21 Aralık 1300 tarihli vasiyetnamede altı bezant bağışlamıştır[335].

Bahsi geçen kilise mezhep ayrımı olmaksızın adaya çıkan herkesin denizin tehlikelerini atlattıkları için şükran sundukları ve ruhani ihtiyaçlarını karşıladıkları bir ibadet mekanıydı. Hem Latinler hem de Grekler burada kendilerine ait altarlarda aynı çatı altında ibadet ediyorlardı[336]. Cenevizlilerin bu kiliseye yaptıkları bağışlar hem denizci kimliklerine hem de Mağusa'daki dinler arası etkileşime işaret etmesi bakımından önemlidir. 19 Ağustos 1301 tarihli vasiyetnamede Cenevizli Nicola de Camenzana Grek hizmetçisi Eleni'ye 100 bezant, Euphemia ve Maria adlı iki Grek kadına da 55 bezant bırakmaktadır. Cenevizli kadın Piacenza ise 20 Ağustos 1301 tarihli vasiyetnamede adından Grek veya Doğu Hristiyan mezheplerinden

[329] Balard, 1984, part II: no. 25.
[330] Dinçer, 2012: 311, 324-325.
[331] Nicolaou-Konnari, 1999: 5-7.
[332] Bahsi geçen kilise 1360'larda inşa edilen meşhur Ortodoks kilisesi değil güneyinde yer alan daha eski kiliselerden biridir; Coureas, 2020: 49.
[333] Balard, 1984, part II: no. 82.
[334] Desimoni, 1884: no. CLXIX.
[335] Coureas, 2020: 49.
[336] Bacci, 2019: 51-52.

birine mensup olduğu anlaşılan St. Peter and Paul Kilisesi papazı Dimitri'ye beş bezant bırakmıştır[337].

14. yüzyılda toplumsal sınıflarda görülen değişim de tüccarların toplumun diğer kesimleri ile ilişkileri hakkında fikir vermektedir. Kentlerde özellikle ev işlerinde ya da tarımsal işgücü olarak kullanılan köleler, özgürlüklerini giderek daha sık elde etmeye başlamış ve özgürlük ile kalıcı kent sakinleri olma konusunda bir ilişki gelişmiştir[338]. Vasiyetnamelerde karşımıza çıkan farklı etnik köken ve dinden kölelerin azadı sırasında tüccarlar ile köleleri arasındaki ilişki dikkat çekmektedir. Latinler, Katolikler köle olarak alınamayacağından bu kişiler farkı mezhep veya dine mensuptu. Haklarında bilgi sahibi olduklarımızın çoğunluğu Grek kökenli olup bir kısmı da Müslüman'dı. Cenevizli Maestro Ruggero, 16 Nisan 1301 tarihli vasiyetnamede Cali adlı kölesinin, kızı evlendikten bir yıl sonra azat edilmesini vasiyet etmektedir[339]. Mağusa'da mûkim Cenevizli Bernardus Zotardus'un 26 Aralık 1300 tarihli vasiyetnamesi kölelerin hanedeki rolü ve entegrasyonunu göstermeleri açısından önemlidir. Bernardus kadın kölesi Eleni'nin kızı Domenzete'nin ve erkek kölesi Vaxilius'un (Vasilios), oğlu Georginos evlendikten sonra özgür kalmasını vasiyet etmiştir[340].

21 Aralık 1300 tarihli vasiyetname kölelerin İtalyan efendileri ile kurdukları bireysel bağlar hakkında fikir vermektedir. Belge, Mağusa'da mûkim olup kent sakinlerinden (*habitator Famagoste et burgensis)* Cenevizli Ianuinus de Murta adına düzenlenmiştir. Kendisi Mariono adlı eski kölesine ve kızına Mağusa'daki küçük evini, her birine ayrı ayrı olmak üzere Mariono'ya, kızına ve bir başka kölesi Anayme'ye 50 bezant bırakmıştır. Yine 50 bezant bıraktığı siyahi kölesi Margarita, kendisi öldükten sonra 4 yıl da eşi için hizmet edecek, daha sonra özgür kalacaktır. Mağusa'daki bir başka küçük ev, mobilya ve bir yatak ise eski kölesi Cathaline (Cathalina) ile kızına bırakılmaktadır[341]. 28 Ekim 1296 tarihli belgede Mağusa'da mûkim Cenevizli Petrus Pilosus, ölümünün ardından iki yıl da eşine hizmet ettikten sonra kölesi Cali'nin azat edilmesini vasiyet etmektedir[342]. 3 Şubat 1297 tarihli bir başka belgede ise Cenevizli Iacoba (Giacoma) Romania'dan (Batı Ege) gelen Grek bir köle olduğu belirtilen

[337] Coureas 2020: 51.
[338] Arbel, 1986: 203.
[339] Polonio, 1982: no. 351.
[340] Polonio, 1982: no. 176.
[341] Polonio, 1982: no. 165.
[342] Balard, 1983: no. 13.

Anna'yı azat etmektedir[343]. 3 Ocak 1310 tarihli belgede Hereni adlı kölesini azat eden kişi bu kez Venedikli Petrus'tur[344].

Bireysel olarak köleler ile geliştirilen bu ilişkilerin yanı sıra Venedikliler şeker plantasyonundaki rolleri ile çok sayıda ve farklı etnik kökenden kölelerle temas halindeydiler. Akdeniz'in üçüncü büyük şeker üretim merkezi olan Kıbrıs'ta şeker üretimi muhtemelen 12. yüzyıl sonunda Guy de Lusignan'ın çağrıları ile Antakya, Trablus, Akkâ'dan gelen ve şeker üretimi konusunda yetkin olan göçmenler ile başladı. Lusignanlar, Hospitallierler ve Venedikliler adadaki üç büyük şeker üreticisiydiler. 1366 yılında I. Pierre kendisine yapılan maddi destek karşılığında, Venedikli Cornaro ailesine Episkopi köyünü verdi. Cornarolar halihazırda şeker üretimi yapılan köyü adanın en büyük şeker üreticisi konumuna getirmeyi başardı. Daha önce Sûr kentinde şeker üretimi ile ilgilenen Venedikliler bu karlı ticari faaliyetten 16. yüzyıl sonuna kadar faydalandılar[345].

Akkâ'nın düşüşünün ardından adaya çok sayıda zanaatkar ve köylü yerleşti. Özellikle Suriye'den gelen özgür köylüler şeker plantasyonunda başlıca işgücünü oluşturuyorlardı. Şeker plantasyon sürecini organize eden Suriyeliler, bu sektörde çalışan yerli Grekler ile Avrupalı toprak sahipleri arasında bir aracı görevi görüyorlardı. Ancak 1346 yılında başlayıp art arda adayı sarsan veba Latin Devletlerinden, Avrupa'daki büyük devletler arasındaki savaş da Avrupa'dan yeni göçmenlerin gelmesini engelledi ve işgücü kıtlığına yol açtı. Kıbrıs'taki şeker endüstrisinin artan işgücü talebini karşılamak üzere köleler kullanılmaya başlandı. Grekler, Bulgarlar, Türk savaş esirleri ve Karadeniz kıyılarından getirilen Tatarlar kölelerin büyük kısmını oluşturuyordu[346].

Farklı dillerde konuşup farklı etnik kökenden gelen köleler, ada ekonomisinin bu yeni ihracat sektörüne kültürel ve dilsel farklılıklar getirdiler. Bununla birlikte, nüfusun sayıca az bir kısmını meydana getirdiklerinden zamanla şeker endüstrisinde çalışan yerli işçiler arasında asimile oldular. Suriyeliler ise kentli nüfusa dahil oldu. Dolayısıyla Venedikliler de sadece tüccarlar ile değil toplumun farklı kesimlerinden insanlarla da yakın temas halindeydiler. İtalyanların adadaki yerleşimleri, toplumun farklı kesimlerinden insanlar ile geliştirdikleri ilişkiler Kıbrıs lehçesinin İtalyancadan etkilenmesiyle sonuçlandı; sosyo-ekonomik temaslar kültür-sanat alanına da sirayet etti. Pek çok İtalyanca kelime dile nüfuz etti. Ayrıca

[343] Balard, 1983: no. 30.
[344] Balard, 1984, part III: no. 34.
[345] Richard, 1977a: 344; Ouerfelli, 2008: 102-105, 117-118.
[346] Greenfield, 2008: 148-152.

Venediklilerin farklı sosyal sınıf ve kültürel arka plandan insana sunduğu Venedik vatandaşlığı İtalyancanın ve İtalyan kültürünün daha geniş etki alanına yayılmasına imkân tanıdı[347]. Krallık görevlilerinin de Venedik vatandaşlığı alması İtalyan etkileşim alanını soylu sınıf arasına da taşıdı[348].

Dolayısıyla Bizans döneminden beri Kıbrıs'ta bulunan İtalyanlar, Haçlı Seferlerinin Akdeniz'de yol açtığı siyasi-ekonomik değişimlerle adadaki varlıklarını yoğunlaştırmış ve sağlamlaştırmışlardır. Doğrudan Avrupa'dan gelen yerleşimcilerin yerini, özellikle 1291 yılından sonra Latin Doğu'da yaşayıp buradan göç edenler almıştır. Ticari diasporaların varlığı adaya yeni gelen göçmenlerin uyum sürecini kolaylaştırmış olmalıdır. Kalıcı yerleşimler adadaki diğer cemaatlerden insanlarla etkileşime yol açmış; farklı mezheplerden insanlar birbirlerinin ibadet alanlarına ve birbirlerine bağışlar yapmışlardır. Hem krallık siyasetine dahil olacak üst sınıftan vatandaşlar hem de tüccarlar, zanaatkarlar gibi daha mütevazı topluluklar adada kendilerine yer bulmuştur. İçlerinden bazıları yerli kadınlar ile evlenerek ticaret için geldikleri Kıbrıs'ı kalıcı ikamet yerlerine dönüştürmüştür. İtalyanca adada konuşulan Kıbrıs lehçesini etkilemiş, İtalyan kültürü adanın heterojen yapısı içerisindeki bir parça haline gelmiştir.

[347] Grivaud, 2005: 223.
[348] Venedik vatandaşlığı uygulaması için bk. *1.2.2. Yeni Renkler, Yeni Kimlikler: Beyaz Venedikliler ve Beyaz Cenevizliler.*

1.2.2. Yeni Renkler, Yeni Kimlikler: Beyaz Venedikliler ve Beyaz Cenevizliler

"*Adadaki Venediklilerin neredeyse tamamı aslen Venedikli olmayıp (naturaliter Veneti) 1291'de Frank devletlerinin düşüşü ile adaya yerleşen Doğu Hristiyan sığınmacıların soyundan gelen kişilerdir. Bunlar ne Venedik'i ne de Venedik kolonilerini* görmüşlerdir"[349]. Kıbrıs Kralı II. Jean'ın (John) 1448 yılında bahsettiği bu kişiler Beyaz Venediklilerdir. Aslen Venedikli olmayıp kolonilerinde bulunan Venedik tebaasından da değillerdir. Hukuki ve ticari bir statü olarak Venedik vatandaşlığı almışlardır. Muadil bir uygulamaya Cenevizlilerde de rastlanır. 13. yüzyıl sonundan itibaren adadaki İtalyan varlığı giderek artmıştı. Bununla birlikte hepsi aynı statüye sahip değildi. *Veneticus*, *Veneciis* ya da *civis Veneciarum* şeklinde anılan grup aslen Venedik vatandaşı olanlardı. Geçici olarak ticaret amacıyla gelenler *mercatores,* Kıbrıs'ta yerleşik halde bulunanlar ise *burgenses* ya da *habitatores* olarak anılıyordu[350].

Doğrudan Venedik'ten gelen yerleşimcilerin yanı sıra Latin Doğu'dan gelenler de mevcuttu. Örneğin, Noter Lamberto di Sambuceto'nun kayıtları arasında yer alan 24 Ekim 1301 tarihli belgede şahit olarak geçen Iacobus, Mağusa'da mûkim olup daha önce Akkâ'da terzilik yaptığı belirtilen bir Venedik vatandaşıdır: "*Iacobus sartor de Accon, Veneticus, habitator Famagoste*[351]. Batı Anadolu kıyılarında bulunan Venedik kolonilerindeki Latinlerin, Greklerin, Yahudilerin yanı sıra Latin Suriye'deki devletlerde Venedik himayesinde olan Latin, Suriyeli ve Yahudi tebaa ikinci grubu oluşturuyordu. Bu grup genellikle *Venetus* olarak anılıyordu[352]. Venedikliler 1123 ve 1125 yıllarında Kudüs Krallığı ile yaptığı anlaşmalarda Akkâ ve Sûr'da ticari, mali ve hukuki imtiyazlar elde ettiler. Burada sahip oldukları mahallelerin sakinleri Venedik tebaası oldu. Dolayısıyla 12. yüzyılda farklı bir Venedikli kimliği ortaya çıktı. Bu durum IV. Haçlı Seferinden sonra Venediklilerin ele geçirdiği yerler için de geçerlidir[353].

En kalabalık grup ise Kral II. Jean'ın bahsettiği *Veneti Albi* olarak anılan Beyaz Venediklilerdi. Tamamen çift taraflı ekonomik çıkar elde etmek amacıyla üretilmiş bir kimlikti. Vatandaşlık alanlar Venedik'te değil Doğu Akdeniz ve Karadeniz'de ticari imtiyazlara sahip oluyorlardı. Venedik vatandaşlarının yararlandığı düşük vergi oranlarından ya da vergi muafiyetinden faydalanıyorlar, Venediklilerin hukukî himayesi altında bulunuyorlardı.

[349] Jacoby, 2020: 147.
[350] Marchus Guirardi, *Veneticus*, tabernarius, habitator Famagoste, Pavoni, 1987, no. 65; Nicolaus Bastanius *de Veneciis,* Donatus Longus *de Veneciis*; Desimoni, 1884: no. CLXIII.
[351] Pavoni, 1982, no: 231. Yine Akkâ'dan gelen başka bir Venedikliye örnek olarak Philipponus de Accon *de Veneciis,* Desimoni, 1884: no. CLXII.
[352] Jacoby, 1977: 160-161.
[353] Jacoby, 2020: 131.

Vatandaşlığa girmenin cazip yönleri sadece Kıbrıs'ta Doğu Hristiyanlarını, Ermenileri ve Yahudileri bu girişimden faydalanmaya yöneltmiyordu. Konstantinopolis'te Latinler, Grekler ve Yahudiler, Kilikya'nın yerli sakinleri ve Akkâ'da Kıbrıs'takine benzer gruplar bu uygulamadan faydalanıyorlardı[354].

Bildikleri diller ve yerel/bölgesel ekonomi hakkında yakından bilgi sahibi olmaları dolayısıyla vatandaşlık hakkı verilen yabancılar, yerel üreticiler ile tüccarlar arasında aracı rol oynuyorlardı. Dolayısıyla, bu statüye sahip olanlar ucuz, vergiden muaf malları yerel Venedik komününe, gezgin tüccarlara ve seyrüsefer eden gemilere sunuyorlardı. Yerel perakendecilerin vatandaşlık alması Venedik'in vergi muafiyet alanını genişletiyor, ithal ettikleri malların dağıtımını arttırıyordu. Vatandaşlık hakları alan gruplar bölgeye göre Venediklilerin ticari çıkarları doğrultusunda farklılık gösteriyordu. Örneğin, 1320'lerde Konstantinopolis'te Karadeniz'den ithal edilen derileri tabaklayan Yahudi zanaatkarlara vatandaşlık veriliyor, Venedikliler bu işlenmiş derileri üzerine kâr koyarak ülkelerine ithal ediyordu. Kıbrıs'ta ise en önemli gelir kaynakları şeker plantasyonu olduğundan Beyaz Venedikliler daha çok şeker üretimi konusunda uzman kişilerdi[355].

Bu ekonomik avantajlar farklı dinî/etnik köken ve sosyal statüden insanları Venedik vatandaşlığı almaya yöneltmiştir. Örneğin, 1363 tarihinde San Giacomo Dell'Orio Papazı Venedikli Noter Simeone tarafından düzenlenen vasiyetnamede karşımıza çıkan Simitecolo ailesi, vatandaşlık alan pek çok aileden biridir. Vebaya yakalanması üzerine vasiyetname hazırlatmak isteyen Fetus Simitecolo Venedik vatandaşı olup (*civis Veneciarum*), Mağusa'da ikamet etmektedir (*habitator in dicta civitate Famaguste*). Evinin satışından kalan 3.000 bezantlık parayı eşi Maria'ya bırakırken bu meblağın Mağusa'daki *Curia Surianorum*'da kendi adına kayıtlı olduğunu söylemesi *Cours des Syriens'*e tabii olduklarını göstermektedir. Öldükten sonra Mağusa'da bir Ortodoks Kilisesi olan St. Epiphanios'a defnedilmek istemesi Melkit olduklarına işaret eder[356]. Zira, Yakubî ve Nesturîler Kadıköy Konsil kararlarını kabul etmedikleri için heretik sayıldıklarından buraya defnedilmeyi talep edemezlerdi[357]. Dolayısıyla Fetus, Ortodoks liturjisini takip eden, günlük dilde muhtemelen Arapçayı ve Grekçeyi kullanan, aynı zamanda bir Latin şehir devletinin vatandaşlığına sahip çok kimlikli bir Kıbrıs sakiniydi. Bu durum, kendisinin birden fazla kültürel çevreye dahil olduğu anlamına geliyordu. Bunun

[354] Jacoby, 2020: 136.
[355] Jacoby, 2020: 138.
[356] Otten-Froux, 2003: no. 19.
[357] Coureas, 2019b: 83.

dışında vasiyetnamenin devamında verilen bilgilere bakıldığında taşınmazlar dışında aile üyeleri başta olmak üzere çeşitli kişi ve kurumlara bıraktığı 25.000 bezantlık miras, ailenin ekonomik olarak oldukça iyi durumda olduğunu göstermektedir.[358]

Bu aileler arasında krallığın tanınmış simaları da mevcuttu. Audeth (veya Audet, Ἀουτάτ) aile üyelerine ilk defa Memlûklarla 1426 yılında gerçekleşen Kherokitia Savaşı sırasında rastlıyoruz. Savaş sırasında aslen Venedikli olanlar ya da vatandaşlık alanlar, taşınır malları ile Lefkoşa'daki Venedik balyosuna sığındılar. Zira, Memlûk sultanı Barsbay ile Venedikliler arasında barış vardı. Memlûklar, Lefkoşa kentinin kapısına geldiklerinde Audet ailesinden dört kardeş Joseph (Γιουσέφ), Behna (Πέχνας), Raymond (Abbud?, Παμπούτ), Khimi (Χίμης) Audeth ellerinde meşaleler ile kent kapısına gelerek Memlûklar ile müzakere ettiler. Arapça bilmeleri müzakere için seçilmelerinde etkili olmuştur. Kentte direnişle karşılaşmayacaklarını taahhüt ederek Müslümanlara kapıları açtılar. Ancak Memlûklar, Audet kardeşler ile yaptıkları görüşmeye rağmen kenti yağmalamışlardır[359].

Antoine Audeth'in 1451 yılında hazırlattığı vasiyetnamede dört Kıptî Kilisesine yaptığı bağışlardan anlaşıldığı üzere aile büyük ihtimalle Kıptî'ydi[360]. Bununla birlikte Grek ya da Frank isimleri de kullanıyorlardı.[361] Aile üyeleri soyluluk unvanı almanın yanı sıra özellikle Kral II. Jean zamanında çok zengin olup mal varlıklarını kraliyetin kullanımına da sunmuşlar ve önemli kraliyet arazilerinin işletmelerini üstlenmişlerdir. Lefkoşa yakınlarındaki Aglandja, Knodara ve Marathasa'da toprakları vardı[362]. Krallıkla geliştirdikleri siyasi ve ekonomik ilişkilerin yanı sıra Latin Kilisesi'nde de görevler elde ettiler. İtalya'da eğitim aldılar. Antoine Audeth 1439-1440 yıllarında Padua'da Kilise Hukuku eğitimi aldı. Andre Audeth ise İtalya'da teoloji okuduktan sonra Tartosa Piskoposu tayin edildi ve Kıbrıs Latin Piskoposluklarının yardımcılığına tayin edildi. Dolayısıyla, Kıptî bir aileden Latin bir din adamı yetişti. Daha geç tarihli bir örneğe baktığımızda ise 1481 yılında 14 yaşındayken Mağusa'da manastıra giren Nicholas Audeth ile karşılaşıyoruz. Kendisi 1510 yılında Parma'da vaiz olduktan sonra 1523 yılında Karmelit Tarikatının başına geçti[363].

[358] Otten-Froux, 2003: no. 6.
[359] Makhairas, 1932, I,: §§ 692-694; *The Chronicle of Amadi*: §§ 1069-1070; Richard, 1983: 89.
[360] Grivaud, 1997: 52.
[361] Richard, 1983: 90.
[362] Edbury, 1999a:1-2; Richard, 2007: 136; Coureas, 2021: 177.
[363] Richard, 1983: 90.

D. Jacoby İtalyanların Doğu Hristiyanlara ve Yahudilere verdiği bu vatandaşlıkların kimliksel anlamda kısıtlı bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedir. Devletlere hukuki anlamda bir entegrasyon sağlamakla birlikte dinî, kültürel ya da dilsel kimlikleri silmediğini ya da esnetmediğini iddia etmektedir[364]. Şüphesiz edinilen statü ile bireyler ticari imtiyazlarından faydalanıyorlardı ve tam anlamıyla Venedik ya da Ceneviz vatandaşı değillerdi. Ancak mevcut kimliklerine katkısı Jacoby'nin ileri sürdüğünden fazla olmalıdır. Örneğin, Audet aile üyelerinin pek çoğunun kariyerini İtalya'da aldıkları eğitim şekillendirmiştir. Yaptıkları mezhep değişimleri de Latin-Katolik kültür alanına girmelerinden dolaylı olarak etkilenmiş olabilir.

Venediklilerin bu vatandaşlık haklarını siyasi bir araç olarak da kullandığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Kıbrıs *marshal*'ı Thomas de Montolif muhtemelen 1328 yılında Venediklilerin ticari imtiyazlarının yenilenmesi konusunda çıkan anlaşmazlığın çözümünde oynadığı rolden dolayı Venedik vatandaşlığı elde etti. Kraliyet danışmanı Thomas Picquiny ve Kıbrıs seneşali Guy of Ibelin 1334 yılında benzer şekilde vatandaşlık aldılar. 22 Haziran 1365 tarihli belge ile Kıbrıs Şansölyesi Philippe de Mézières'e de bu statü verildi.1369 yılında Gerçek Haçtan bir parçayı Venedik'teki Scuola Grande di San Giovanni Evangelista Tarikatına bağışlaması Venedik ile yakın ilişkilerini göstermektedir[365]. Aynı zamanda Venediklilerin dönemin ateşli bir Haçlı Seferi savunucusu olan Philippe de Mezieres'in Haçlı projesinin elzem unsurlarından biri olduğunu da belirtmek gerekir. Bu bağlamda Venedik vatandaşlığına siyasi, ekonomik ve dini çıkarların kesişiminin somut bir tezahürü olarak bakmak mümkündür[366].

Şansölyeden beş yıl sonra 18 Haziran 1370 yılında Venedik vatandaşlığı alan bir başka meşhur isim Thibault Belfarage'dır. Grek kökenli Katolik bir şövalye olan Thibault Cenevizliler ile girdiği mücadelede Kral II. Pierre'e destek vermiş; hizmetleri karşılığında bütün hafif süvarilerin kumandanlığını yapma yetkisi kazanarak krallığın türkopolü olmuştur. Philippe ile Thibaut'nun vatandaşlığının *in Veneciis et extra* (Venedik içinde ve dışında geçerli) şeklinde ayrıcalıklı olması karşı tarafın da bu durumdan çıkar elde ettiklerini göstermektedir[367].

Thibault Belfarage'ın toplumsal statüsü ve edindiği kimlikler burada fayda temelli, girift sosyo-kültürel dinamikler hakkında iyi bir örnek sunar. Suriyeli bir Ortodoks ve büyük ihtimalle Melkit olması bakımından günlük hayatta yoğun olarak Arapçayı, dinî ibadetleri için

[364] Jacoby, 2005: 152.
[365] Mas Latrie, 1873: 66-69.
[366] Çaylı, 2021: 29, 100.
[367] Mas Latrie, 1873: 69-70.

Grekçeyi kullanan çok dilli bir kişiydi. Öte yandan krallık hizmetine girerek soyluluk unvanı elde etti. Kral I. Pierre'in Avrupa seyahatlerinde kralın yanında yer aldı. Bu bakımdan Frank soylu sınıfı içerisine de entegre olmuş; bu entegrasyonu mezhep değiştirip Katolikliğe geçerek desteklemiştir. Saray içerisindeki aktif konumu Fransızcaya hâkimiyeti ve Frank kültürüne aşinalığı beraberinde getirmiş olmalıdır. Bütün bunlara ek olarak 1370 yılında Venedik vatandaşlığı alması ile hem hukuksal hem de ekonomik açıdan Venedik otoritesinin baskın olduğu bir başka çevreye de dâhil olmuştur.

Bununla birlikte, daha mütevazı gruplardan olup Beyaz Venedikli statüsü elde edenler de vardı. Tüccarlar, zanaatkarlar, köylüler ve hizmetkarların da Venedik himayesine girebilmesi toplumsal statü açısından vatandaşlığa erişimde bir kısıtlama olmadığına işaret etmektedir. Ayrıca şeker ve pamuk üretiminde tecrübeli olan Venedikliler şeker plantasyonunda çalışan çok sayıda Suriyeliye vatandaşlık vermiştir. Syrianokhori adlı bölge, şeker plantasyonunda çalışan Suriyeli yerleşimcilerin yoğun olarak yerleştikleri bölgeye atıf yapması açısından önemlidir. Baf, Emba ve Lemba şeker üretiminin ve Beyaz Venedikli nüfusun en yoğun olduğu yerlerdir[368].

Yapısı farklı olmakla birlikte Cenevizlilerde de üç vatandaşlık statüsü mevcuttu. Ancak onlar yalnızca Cenova'da değil, hâkimiyet kurdukları yerdeki tebaalarını da Cenevizli kabul ediyorlardı. Kıbrıs'ta yerleşik olanlar *habitatores* ya da *burgenses* olarak anılıyorlardı. Her iki ifade de anlam farkı olmaksızın birbirinin yerini tutacak şekilde kullanılıyordu[369]. 19 Ekim 1297 tarihli noter belgesinde ticaretle uğraşan Cenevizli Philippus de Sancto Syro'dan *(habitator Famagoste),* 1448 yılında Kral II. Jean tarafından Karamanoğullarına elçi olarak gönderilen Phillippe Mistahel'e (Mistakhel) kadar farklı statülerde insanlar vatandaşlık alabiliyordu[370]. Carmain ailesi Beyaz Cenevizli statüsündeki ünlü ailelerdendi. Simone ve Philippe Carmain (Carmadino), 16 Şubat 1329 tarihinde Ceneviz Cumhuriyeti ile Kral IV. Hugh arasında Kıbrıs'ta imzalanan Cenevizlilere verilen imtiyaz anlaşmasının şahitleri olarak karşımıza çıkarlar. Dolayısıyla İtalyan Şehir Devletleri ile Kıbrıs Krallığı arasında aracı bir rol oynadıklarını da söylemek mümkündür[371].

[368] Jacoby, 1977: 174-175.
[369] Jacoby, 1977: 161-162.
[370] Balard, 1983: no. 71; Mas Latrie, 1855: 316.
[371] Mas Latrie, 1855: 150-159.

Urri, Bibi, de Danieli, de Guli aileleri de bu gruptan olup özellikle Bibi[372] ailesi 15. yüzyılda Kıbrıs Krallığında görev yapan Beyaz Cenevizli ailelerindendi[373]. Andre Bibi, 1468-1469 yıllarında hazinede kâtip olarak krallık hizmetinde çalışmıştır. Hazırlanan belgeler muhatabının dilinde tutulduğu için farklı dilleri konuşan kişilerin istihdam edilmesi önemliydi. 1426 yılından itibaren Lusignanların, Memlûklara vergi ödediği göz önünde bulundurulduğunda Arapçaya hâkim personelin istihdam edilmesi anlaşılırdır. Ayrıca aynı liturjiyi takip etmeleri Suriyeli Hristiyanları Grekler ile giderek yakınlaştırmış olup, Grekçeyi de Suriyeliler arasında daha yaygın konuşulur hale getirmiştir[374].

Ailenin başka bir üyesi Thomas (Tommaso) Bibi ise 1419 yılında Padova'ya gidip 1420 yılında sanat, 1424 yılında tıp eğitimini tamamladı. 1426 yılında Kıbrıs kralının esir tutulduğu Kahire'ye gönderildi. 1432 yılında Papa V. Martin'in noterliğine tayin edildi. 1449 yılında ise elçi olarak Cenova'ya gönderildi[375]. Beyaz Cenevizli Urri ailesinden Iacobus (Iacopo) Urri de Padova'da eğitim almış olup 1415-1419 yılları arasında Medeni Hukuk öğrenimini tamamlamıştır. 1431 yılında kralın hukuki danışmanı (*iudex*) ve *auditore* (davaları dinleyen kişi) olarak görev yapmış, 1432 yılından itibaren de kraliyet *chamberlaini* ardından şansölyesi olmuştur. 1457 yılında müstakbel Lusignan Kralı II. Jacques (James) tarafından infaz ettirilmiştir[376]. Yine Sûr ve Akkâ başta olmak üzere Latin Doğu kentlerinde ve Konstantinopolis'te de vatandaşlık uygulaması vardı. Hatta Bizanslı tüccarları mağdur etmemek adına 14. yüzyılda zaman zaman kısıtlama getirilmiştir[377].

Kıbrıs vatandaşlık alan kişilerin dahil olduğu sosyal ve ekonomik çevrenin daha geniş olması bakımından farklıdır. Bu statü tamamen iki tarafın da hukukî ve ekonomik çıkar sağladığı bir kazanımdır. Bireylere tam anlamıyla yeni bir kimlik kazandırdığı ya da kendi kimliklerinin sosyo-kültürel sınırlarını ortadan kaldırdıkları söylenemez. Bununla birlikte, daha yakın temasa geçtikleri Latin-Katolik gruplardan etkilenmişlerdir. Kazandıkları toplumsal statü İtalyan Devletleri ile krallık arasında aracı rol oynamalarına imkân tanımış, krallığın iç ve dış siyasetinde aktif görevler yapmışlardır. Lusignan kralları açısından bakıldığında ise bu kişilerin tecavüz, hırsızlık ve adam öldürme dışındaki suçlarda krallığın yargı yetki alanında olmaması Lusignanları krallığın başından beri takip ettikleri ılımlı politikayı devam ettirmek durumunda

[372] Coureas Bibi adının Arapça Habibi kelimesinin bozulmuş şekli olduğunu ileri sürmektedir, Coureas, 2019b: 89.
[373] *The Chronicle of Amadi* § 896.
[374] Richard, 2007: 29.
[375] Makhairas, 1932, I, § 699; Balletto, 1996: 44.
[376] Balletto, 1996: 45.
[377] Jacoby 2020: 131, 137.

bırakmıştır. Bu durum kralların tebaa üzerinde tam otorite kurmasını engelleyerek vergi toplama konusunda sıkıntı yaşamasına yol açmıştır. Bu nedenle genellikle bu uygulamaya karşı bir duruş sergilemişlerdir[378]. Öte yandan çok farklı etnik ve dinî gruptan insanın vatandaşlık alarak İtalyan Şehir Devletlerinin himayesine girmes,i tebaa üzerinde siyasi, sosyal ya da kültürel bir baskı kurulmasını engellemiş, dolaylı olarak adadaki çokkültürlü ortamın devamlılığına katkı sunmuştur.

Sonuç olarak, Lusignanların isyan politikası incelendiğinde adada kalıcı bir hâkimiyet kurma konusunda en başından beri kararlı oldukları görülmektedir. Adayı bir Katolik-Frank krallığı statüsüne kavuşturmak için gerek bütün resmî adımları attılar. Alman imparatorundan aldıkları taç, papadan elde ettikleri Latin Kilisesi ile Batılılar için Kudüs'ün geri kazanılmasında bir güç ve motivasyon kaynağı teşkil ediyorlardı. Bununla birlikte, Kudüs ve Kıbrıs tacını uzun süre birlikte taşımalarına rağmen Lusignan Kralları adadaki refah, toplum ve yaşamı gözeten bir tavır içerisinde oldular. Adanın kendine has toplumsal dinamiklerine müdahale etmeleri için bir sebepleri de yoktu. Hukuki açıdan Frankları ayrıcalıklı tutmakla birlikte tebaayı birbirlerine ve dış kaynaklı müdahalelere karşı korudular.

Frankları adaya müdahale çabalarında Roma Kilisesi'ni yalnız bırakmaları, dindaşların her durumda aynı ilke ve ideal doğrultusunda hareket etmediklerini göstermektedir. Bireysel olarak mezheplerine karşı duydukları bağlılığı tahmin etmek imkansızdır. Ancak toplumsal rolleri, bu kimliksel özelliklerinin birbirlerinden farklı şekilde lanse edilmesini zorunlu kılıyordu. Lusignanların, Roma'nın *hizmetkarları* olmaları Kıbrıs halkının efendileri oldukları gerçeğini değiştirmiyordu. Bu statüyü en verimli şekilde en uzun süre muhafaza edebilmek için toplumsal dinamizm uyarınca değişmekten ve dönüşmekten kaçınmadılar. Aslında veba, sel, savaşlarla elit kesimin sayısı giderek azalırken başka şekilde hareket etme şansları da yoktu. Etnik-kültürel sınırlar konusundaki tutuculukları – şayet varsa – giderek zayıflamak zorunda kaldı. Guy de Lusignan'ın maiyetiyle kurulan krallık Ermeniler, Grekler ve Suriyelilerin dâhil olduğu giderek heterojen idari bir yapılanmaya dönüştü. Pek çoğu soyluluk payesi almamış olmasına rağmen idari işleyişte Franklardan başka halkların sesi giderek daha fazla duyuluyordu.

Papalık, Lusignan kralları ve Kıbrıs Latin Kilisesi çekişip durmaya devam ederken Katolik İtalyan tüccarların adada ticaret yaparken düşündükleri son şey mezhepsel/dinî

[378] Jacoby, 2020: 144.

farklılıklardı. Kazanç sağladıkları ticari bir durak olan Kıbrıs zamanla bazılarının evi oldu. Buradaki yerleşimlerinin sağlamlaşmasıyla kendilerinden olmayanlara da ticari ve hukuki imtiyazlar vererek yeni etkileşim alanları yarattılar. Bu bölümün başlıca aktörlerinin hepsi Latin mezhebinden olmasına rağmen her birinin durumlar karşısında verdiği tepki farklıydı. Zira, çoğu kez aralarındaki ilişkiyi belirleyen bireysel dinî motivasyonlarından ziyade toplum içerisindeki konumlarına, oynadıkları role, statülerine ve kurumsal aidiyetlerine göre en faydalı olacak şekilde hareket etme güdüleriydi.

İKİNCİ BÖLÜM
EV SAHİPLERİ: GREKLER

Lusignanlar adayı ele geçirdiklerinde kalıcı bir hâkimiyet kurmak için dikkate almaları gereken ilk husus Greklere yönelik politikaydı. Nitekim, adanın nüfus yoğunluğu açısından en kalabalık grubunu oluşturuyorlardı. Soylu ve idareci kesim olarak Frankların sayıları azdı. Ayrıca adanın Bizans döneminden kalma kökü mali ve idari kurumlarının sorunsuz işlemesi açısından Greklerden faydalanmak zorundaydılar. Ancak Tapınak Şövalyelerinin Lusignanlardan önceki sekiz aylık idaresinin Greklerin garnizona saldırıp bütün Latinleri katletmesi ile sona ermesi, Lusignanları oldukça hassas bir politika izlemek durumunda bırakmıştır. Zira, bu olayın Greklerde, Latin hâkimiyetine karşı bir önyargı teşkil etmesi kaçınılmazdı. Lusignanların kolonyal bir yaklaşımdan ziyade adada kalıcı olarak yerleşmeyi hedeflemesi, Greklerin de adadaki refah ve huzurunun gözetilmesi zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir.

Grekleri temel olarak kırda ve kentte mûkim olanlar şeklinde ele almak işlevsel açıdan makuldür. Farklı dinamiklere sahip olan bu iki grubun diğer kültürel gruplar ve yönetici sınıf ile ilişkileri de farklılık göstermektedir. Kıbrıs'ta kırsal nüfusun büyük kısmı Greklerden meydana geliyordu. Frank toprak sahipleri Latin Doğu'da olduğu gibi Kıbrıs'ta da arazilerinden ziyade kentte yaşamayı tercih ediyorlardı. İtalyanlar kıyı kentlerinde yoğunlaşmıştı. Özellikle 13. yüzyılın ikinci yarısından sonra adaya gelen Suriyeli yerleşimcilerin ilk tercihi genellikle Mağusa oluyor ya da adayı Batı'ya geçmek için bir ara durak olarak kullanıyorlardı. Dolayısıyla kırsal kesimde Greklerin yoğunlukta olduğu daha homojen bir nüfus mevcuttu[379].

Köylüler toprakla ve senyörle ilişkileri bakımından *paroikoi* (*parici*) ve *francomati* olmak üzere iki gruptan meydana geliyorlardı. *Parokoi* toprağa bağlı serfler, *francomati* ise özgür köylülerdi. Lusignanlar adaya ilk yerleştiklerinde Bizans İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi *paroikoi* sayısı *francomati* sayısından fazlaydı[380]. Bununla birlikte köle değillerdi. Lortlarının kendileri hakkında ölüm kararı verme yetkisi yoktu. Roma

[379] Grivaud, 1995: 221.

[380] Bizans döneminde toprak sisteminin değişimi köylülerin statüsünü de değiştirdi. Palaiologos hanedanlığı döneminden itibaren toprakların *pronoia* olarak dağıtılmaya başlaması ile topraklar zamanla devredilebilir hale geldi; merkezî idareden çıkıp daha çok bireylerin idaresine geçti. Bu durum toprağı daimî işleyecek işgücü ihtiyacı dolayısıyla köylüleri toprağa bağlı hale getirmiştir. Ayrıca *pronoia* ile *fief* arasındaki benzerlik ve farklılıklara ilişkin bk. Harvey, 1989: 6-7.

hukukundaki gibi eşya olarak da görülmüyorlardı. Aksine hukukî haklara sahiplerdi. Bir *paroikos* malını miras bırakabilir ya da devredebilirdi. Ayrıca vasiyetname düzenleme hakkına da sahiptiler. Öte yandan devlet yerine toprağını işlediği efendisine vergi ödemek ve çeşitli hizmetlerde bulunmak zorundaydılar. Ayrıca efendisinin hizmetinden çıkamazlardı[381].

Lusignanlar kırsal yapılanmayı değiştirmediler ancak *paroikos'un* bireysel durumları değişti. Hâkimiyetleri sırasında senyörlük arazilerinin artması işgücüne duyulan ihtiyacı arttırdı. Onlar da bu işgücünü korumaya yönelik girişimlerde bulunarak kanunlar ile *paroikosu* tamamen toprağa bağlı, hareket kabiliyetinden mahrum bir duruma getirdiler. Bireysel anlamda özgür olmayan bu köylüler yaşadıkları *casalenin* bir parçası olarak görülüyorlardı[382]. 1355 tarihli bir kanun, özgür köylüler ile yabancı komünlere ait kişilerin seyahat ederken bölgelerinin *bailli* ya da vikontlarından mühürlü bir belge taşımasını öngörmektedir. Bu zorunluluk ile toprağa bağlı köylülerin kaçmasının önüne geçmek amaçlanıyordu. Belge olmadan seyahat eden kişiler *paroikos* olmadıklarını kanıtlayamacakları için tutuklanıyorlardı[383].

Muhtemelen Bizans'taki *eleutheroi*'dan neşet etmiş olan *francomati* belli bir ücret karşılığı toprak kiralayan (*apateurs*) köylülerdi. Bireysel yükümlülükleri vardı ancak *paroikoiun* aksine özgürlerdi ve arazi alıp işleme-satma hakkına sahiplerdi. Bununla birlikte ürünlerinden 1/5 ilâ 1/10 arasında değişen bir miktarı lortlarına vermek zorundaydılar. İlerleyen dönemlerde farklı şekillerle özgürlüklerini elde eden *paroikoi* ile azat edilen köleler de bu gruba dahil oldular[384].

Adları Bizans altın bezantı nomismadan (*hyperpyron*) alan *perpyriaroi* kentli nüfus olup (*burgess class*) adanın en heterojen grubuydu. Sahip oldukları araziyi (*burgess tenures*) başkasına kiralayabilirler, miras bırakabilirlerdi. Toprak karşılığında krala, arazinin bulunduğu bölgedeki dinî kuruluşlara ya da feodal lortlara kira ödüyorlardı. Yalnızca başvergisi (*chevage*) ödemekle yükümlüydüler. Belgelerde zanaatkar, fırıncı, kasap, nalbur, duvar ustası, dükkân sahibi, baharat satıcısı, gümrük görevlisi, arazi idarecileri, adlî ve idari krallık görevlileri olarak pek çok şekilde karşımıza çıkmaktadırlar[385].

[381] Laiou-Thomadakis, 1977: 144-145.
[382] Nicolaou-Konnari, 2005: 31.
[383] *Bans et Ordonances,* 1843: 373, 375.
[384] Hill, 1972, II: 10; Nicolaou-Konnari, 2005: 35.
[385] Hill, 1972, II: 9, n. 6; Coureas, 2021: 169. Coureas *perpyriaroiun* kırsal alanda da örneğin üzüm bağı sahipleri olarak 14. yüzyılda kaynaklarda görüldüğünü ifade etmektedir, Coureas, 2021: 177.

Dolayısıyla Lusignanların yeni idaresi farklı hukukî, sosyal ve ekonomik statülerden tabakaların oluşturduğu Grek nüfusun çoğunlukta olduğu bir yapı üzerine inşa edildi. Bu bölümde ise Ortodoks nüfusun çoğunluğunu temsil eden Grek Kilisesi karşısında kurulan Latin Kilisesi ve aralarındaki ilişkiler, Greklerin 14. yüzyıl ve sonrasında krallık içinde değişen konumları ve bir arada yaşamalarının somut tezahürleri incelenmektedir. Frank ve Grek kimlikleri bağlamında kültürlenme süreçleri, bu süreçte karşılıklı fayda ilişkilerinin etkisi ve kimliksel özelliklerin zaman içerisindeki değişimi bölümün odağını teşkil etmektedir.

2.1.Latin Kilisesi Karşısında Grek Kilisesi

Lusignanların adaya gelişinden sonra Greklerin durumuna ilişkin iki farklı görüş vardır. Geleneksel olarak adlandırabileceğimiz ve ideolojik temelli olan ilk yaklaşım Lusignan dönemini "karanlık bir çağ", Grekler için bir zulüm dönemi olarak nitelemektedir. Grek piskoposluklarının lağvedildiği, mülklerine ve gelirlerine el konarak fakirleştirildiği, doktrinel konulardan dolayı baskı altında tutuldukları öne sürülmektedir[386]. Bu yaklaşımın temelleri 1196 yılında adada Latin Kilisesi kurulmasının ardından papalığın Ortodoks Kilisesi'ne yönelik uygulamalarına dayanmaktadır. Aslında 1220 ve 1222 yılında krallık, baronlar ve Grek Kilisesi'ne ilişkin hükümlerin yer aldığı anlaşmalar ve 1260 yılında Papa IV. Alexander tarafından ilan edilen meşhur *Bulla Cypria*'nın doğru okunması Lusignan hâkimiyetinin Grek Kilisesi için bir baskı dönemi teşkil etmekten çok uzak olduğunu gösterir. Son dönemlerde yapılan çalışmalar bu ikinci görüşü destekler niteliklidir.

Aimery de Lusignan, 1195 yılında Roma'ya gönderdiği elçiler ile papadan Kıbrıs'ta bir Latin Kilisesi kurulmasını talep etmiştir. Papa III. Celestinus, 20 Şubat 1196 tarihinde yayınladığı bildiri ile bu talebe olumlu dönüş yaparak Latin Kilisesi'nin kuruluşunu ilan etmiş, Lefkoşa'da bir başpiskoposluk ile Mağusa, Baf ve Limasol'de yardımcı piskoposluklar kurulmuştur[387].

Grek Kilisesi'nin statüsüne ilişkin ilk resmî adım ise Latin Kilisesi'nin kuruluşundan yaklaşık 25 yıl sonra atılmıştır. 1220 ve 1222 tarihli iki anlaşma metni, iki kilise arasındaki ilişkilere dair hükümler içermektedir. 1220 tarihli anlaşmada Grek piskoposlar ve diyakozlar işgücü gerektiren feodal yükümlülükler ile *chevagiadan* (baş vergisi) muaf tutulurken karşılığında kendilerinden Latin başpiskoposluğu ve kilisesine itaat sunmaları beklenmektedir. Grek piskoposların sayısına ve hareketliliğine de kısıtlama getirilmiştir. Buna göre, ruhban sınıfına tayin edilen Grek serfler eşleri ve çocukları olmadan ancak Latin piskoposun izni ile yer değiştirebileceklerdi. Tayin edilebilmeleri için de efendilerinin rızası gerekliydi[388].

---

[386] Duckworth, H T.F. (1901). *The Church of Cyprus.* London: Adamant Media Corporation; Efthimiou, M. B. (1987). *Greeks and Latins on Cyprus in the Thirteenth Century*. Brookline: Mass.; Englezakis, B. (1995).*Cyprus as Stepping-Stone between West and East in the Age of the Crusades The Two Churches*. S. and M. Ioannou (Eds.). *Studies on the History of the Church of Cyprus, 4th– 20th Centuries*. Ashgate: Variorum; Gill, J. (1977). The Tribulations of the Greek Church in Cyprus 1196-c 1280. *BF* 5, 73-94; Kyrris, P. (1990-1991). L'organisation de l' église orthodoxe de Chypre pendant les deux premiers siècles de l'occupation franque. *EEBΣ* 48; Magoulias, H. J. (1964). A Study in Roman Catholic and Greek Orthodox Church Relations on the Island of Cyprus between the Years A.D. 1196 and 1360. *The Greek Orthodox Theological Review* 10, 75-106; Kyrris, C. P. (1994). Cypriot identity, Byzantium and the Latins, 1192–1489. *History of European Ideas 19:4-6*, 563-573.

[387] Mas Latrie, 1855: 599-601.

[388] *The Cartulary*: no. 82; *Synodicum Nicosiense*: no. 6.

1222 anlaşması ise 1220 tarihli anlaşma maddelerini daha sert bir dille ifade etmenin yanı sıra iki yeni madde içermekteydi. Buna göre manastırlardaki keşişlerin sayısına kısıtlama getirilecek, yeni keşişler ancak belirli sayının altına düşüldüğü zaman tayin edilecekti. En meşhur ve tartışmaları körükleyen madde ise Grek piskoposluklarının sayısının dörde düşürülmesi ve Roma Kilisesi'ne itaat etmeleriydi. Bu piskoposluklar da Latin piskoposluklarına bağlandı ve Grek Kilisesi'nin öşür toplaması yasaklandı[389].

Bu yaptırımlardan yola çıkarak Lusignan döneminin Greklerin direniş veya baskı dönemi olarak algılamak, çoğunlukla olayların bağlamdan kopuk olarak değerlendirilmesinin bir sonucudur. Nitekim, 13. yüzyılın özellikle ilk yarısı adada krallık, papa ve Latin Kilisesi'nin birbiri üzerinde etkili olmaya çalıştığı bir süreçti. Bu süreçte bütün aktörlerin Katolik Kilisesi çatısı altında yer almaları aynı çizgide oldukları anlamına gelmiyordu. Dinî bir kimlik veya ideal, çatışan çıkarların gölgesinde geri planda kalmaktaydı. Dolayısıyla Greklere ilişkin bu maddeleri Katolik unsurların işbirliği içerisinde Ortodokslara yönelttiği ortak bir baskı politikası olarak değerlendirmek, krallığın idare politikasının yanlış yorumlanmasına sebep olacaktır. Öncelikle 1220-22 anlaşmalarının başlıca amacı Frank soyluları ile Latin ruhban sınıfı arasında öşürlerin toplanmasına ilişkin bir uzlaşı sağlamaktı. Anlaşmanın tarafları Kraliçe Alice, baronlar ve Kıbrıs Latin Kilisesi'ydi. 1222 tarihli anlaşma iki yıl önce üzerinde anlaşmaya varılan kararların hayata geçirilmemesi üzerine akdedilmişti[390].

Lusignanlar, Greklerle olan ilişkilerinde papalık ve Latin Kilisesi'ne benzer bir tutumla yaklaşmış ve pek çok durumda Greklere karşı ruhani hizbin politikasına karşı durmuşlardır. 8 Mart 1222 tarihli mektupta Papa III. Honorius, Kraliçe Alice, baronlar ve şövalyelerden daha önce Grek katedral ve manastırlarına ait olan mülklerden bazılarının, bu bölgelerde Ortodoksların yerini alan Latin Kilisesi'ne bırakılmasını istemektedir[391]. Ancak, Honorius'un isteği kabul görmemiş ve 21 Ocak 1223 tarihinde onaylanan anlaşmanın 13. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir:

> *(13) Yerel Latin Kilisesi Grekler zamanında Kıbrıs'ta Grek Kilise ve manastırlarına ait olan mülk, arazi ve yerleri talep etmeyecek; bunlar barış içerisinde kraliçe, oğlu ve diğerlerinin elinde olacaktır. Latin din adamları şu an sahip oldukları katedrallere, kiliselere, köylere (casalia),*

[389] *Synodicum Nicosiense*: no. 11.
[390] Öşür meselesinden dolayı papalık ile Lusignanlar arasında yaşanan anlaşmazlık için bk. *1. 1. 2. Papalık, Kıbrıs Latin Kilisesi ve Lusignanlar.*
[391] *Bullarium Cyprium*, I: c-46.

mezralara (prestarias) ve mülklere sahip olmaya devam edecekler ya da kraliyetin rızası ile öşürlerin yanı sıra bağışlar ile (bunları) elde edeceklerdir.[392]

Bununla birlikte piskoposluk bölgelerinin sayısının azaltılması ile Grek Kiliselerinin gelirlerinden ve mülklerinden mahrum bırakılması kiliseler arasındaki ilişkiyi ele alan geleneksel anlatılarda sıkça işlenen bir temadır. Hiç şüphesiz yeni idarenin kuruluşu sırasında Grek Kilisesi dolaylı da olsa zarara uğradı çünkü en önemli finansörleri olan *archontes* işgal sırasında adadan ayrıldılar[393]. Ancak bu zararın boyutunu incelemek ikili ilişkilere dair yanılsamaları engelleyebilir. C. Schabel, Grek ruhban sınıfının statüsünü ayrıntılı olarak incelediği makalesinde üç konu üzerinden Latin Kilisesi'nin Grek Kilisesi'nin mülklerinin tamamına el koymadığını, el konulanların da Latin Kilisesi'nin değil krallığın kullanımında olduğunu göstermektedir. Öncelikle Grek manastır ve kiliselerinin dönem boyunca sayıları artarak işler halde olmaları gelirlere sahip olduklarının kanıtıdır. Üstelik manastırlara sadece Grekler değil Latinler de bağış yapıyorlardı. Ayrıca 1243 tarihli bir rapora göre el konulan mülklerin büyük bir kısmı Lusignanlardan önce adada bulunan Venediklilere aitti. İlginç olan kısım ise Venediklilerden alınan bu mülklerden Grek Kilisesi'ne de transferler yapılmış olmasıdır. Latin Kilisesi'ne devredildiği kesin olan tek Grek Manastırı Kykkos Manastırıdır. Hagia Sophia Kilisesi'nin Greklerden alınıp alınmadığı netlik taşımamakla birlikte Bellapais ve Stavrouvouni manastırları Latin Kilisesi'nin ya da krallığın değil Agustinyenler ve Benediktenlerin eline geçmiştir. Dolayısıyla, Grek Kilisesi gelirlerinden tamamen mahrum bırakılmamıştır. Kayıpları genellikle adada Latin Kilisesi'nin kuruluşundan önce gerçekleşmiştir. Kısmen Grek Kilisesinden elde edilen mülklerden ve gelirlerden ilk etapta faydalanan Latin Kilisesi olmamıştır[394].

1231 yılında Kantara Manastırı'ndan 13 Grek keşişinin infaz edilmesi meselesi Latinlerin Greklere karşı doktrinel anlamda hoşgörüsüz olduklarına dair görüş için yaygın olarak kullanılan bir örnektir. Tartışma Katoliklerin ekmek-şarap ayininde mayasız (*azymo*), Ortodoksların ise mayalı ekmek (*enzymo*) kullanması üzerinde yoğunlaşır. Aslında Greklerin infaz edilmesinin sebebi ayinde mayasız ekmek kullanmalarının yasaklanması değildi. Latinler her iki ayinin de geçerli olduğunu kabul etmelerine rağmen Grekler, Latinleri *azymo* kullanmaları dolayısıyla *heretik* sayıyorlardı. Kendilerine bu söylemden vazgeçmeleri konusunda yapılan ısrarlara rağmen bu tutumlarını inatla sürdürdüler[395]. Öte yandan olayın

[392] *Bullarium Cyprium*, 2010, I: c-47.
[393] *Neophytos the Recluse*: 10-11.
[394] Schabel, 2010c: 170-177.
[395] Schabel, 2010d: 22-23.

gerçekleştirildiği sırada Kıbrıs'ta İmparator II. Frederick ile Ibelinler arasında 1228 yılında başlayan bir iç savaş mevcuttu. Krallık bu karışıklıktan dolayı meseleye gereken dikkati gösterememiş olmalıdır. Nitekim, Kıbrıs Latin Başpiskoposu Eustorge keşişler öldürüldükleri sırada sürgündeydi. İnfazın gerçekleştirilmesinde başat rolü oynayan da Greklere karşı katı tutumları ile bilinen Dominikenler olmuştur[396].

Greklerin Latin Kilisesi'ne itaati adada uzun bir süre tartışma konusu olmuştur. Ancak papalık mektuplarında dikkati çeken konu krallığın Latin başpiskoposuna itaatsizleri yola getirme konusunda destek vermemeleri, kendisini bu mücadelede yalnız bırakmalarıdır. Papa IX. Gregorius, 9 Nisan 1240 tarihli mektubunda Kral II. Henri'ye Lefkoşa Başpikoposu Eustorge'un adadaki heretikler ile mücadelesindeki durumu anlatmaktadır. Roma'ya itaati kabul etmeyenlerin ayin yapmalarına izin vermemesi yönünde talimat verdiğini, Grek Başpiskposu Neophytos ve Grek ruhban sınıfından bazılarının Ermeni topraklarına kaçtığını ve geride kalanlara Roma'ya itaati kabul etmelerini, aksi halde aforoz edileceklerini söylediklerini belirtmektedir. Bu durumda başpiskopos nasıl hareket etmesi konusunda papaya danışmış, papa da kaçan, adada kalıp itaat etmeyen Greklerin ve bunlara yardım ve yataklık edenlerin aforoz edilmesini, kaçanlardan dolayı boş kalan manastır ve kiliseleri Latin mevkidaşları ile doldurmalarını emretmiştir. Bu bağlamda papa, kraldan Grekleri korumamasını aksine başpiskoposun safında yer alarak kendisine ihtiyaç duyduğu zaman destek vermesini istemektedir[397].

Bununla birlikte, papaların farklı dinî gruplara karşı tutumlarında zaman zaman değişiklikler olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim, IV. Innocentius'un (1243-1254) daha uzlaşmacı bir tavır içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. 6 Mart 1254 tarihli mektupta papalık elçisi, Tusculum Piskoposu Eudes de Chateraoux'ya en büyük isteğinin bütün halkların Katolik inancı altında birleşmesi olduğunu, Doğu halklarının da Batı'nın doğru (Ortodoks) inancına dahil olmasını arzuladığını yazmıştır. Bazı Greklerin itaati kabul ettiklerini belirterek *ruhlarını tehlikeye atmadığı sürece* kendi ritüel ve pratiklerinin mümkün olduğu kadar tolere edilmesinin doğru olacağını belirtmiştir. Mektupta bu pratiklerle ilgili detaylara yer verilmektedir. Örneğin, ekmek-şarap ayininde sıcak veya soğuk su kullanabileceklerini (8. madde), Cumartesi günleri âdetleri olduğu üzere oruç tutmayabileceklerini (15. madde), Araf meselesinde ise kendilerinin zaten bu inanca sahip olduklarını sadece Araf olarak

[396] Schabel, 2010d: 13, 15,19.
[397] *Bullarium Cyprium*, I: d-35.

adlandırmadıklarını (23. madde) ifade eder. Latin başpiskopos ve piskoposlarının Grekleri bu meseleler üzerinde rahatsız etmemelerini istemiştir[398].

Bu ılımlı yaklaşımı siyasi gelişmeler doğrultusunda açıklamak mümkündür. Nitekim, IV. Innocentius Moğolları izleyeceği siyasette göz önünde bulundurmak zorunda kalan ilk papaydı. Bir yandan Moğolları Türklere karşı bir müttefik olarak değerlendirme girişimlerinde bulunurken -çabalarının sonuçsuz kalma ihtimalini göz önünde bulundurarak- doğudaki kiliseleri itaat altına almanın bu siyasi atmosferde daha zor olacağını fark etmiş olmalıdır[399]. Kendisi 1243 yılında Dominiken ve Fransisken rahiplerin yer aldığı bir elçilik heyetini kendileri hakkında bilgi edinmek için Moğollara göndermiştir. 1246 yılında ise Fransisken tarikatından Lawrence of Portugal'i papalık elçisi olarak Doğu'ya göndermiştir. Lawrence'ın görevi Ortodokslar, Ermeniler ve Yâkubiler ile Latinler arasında Moğol tehdidine karşı bir uzlaşma sağlamaktı. Lawrence Latinlerden zarar görmemeleri için Grekleri korumak, Latinlerin şimdiye kadar Greklere vermiş oldukları zararlar ile yetinip bunlara son vermelerini sağlamak üzere Kıbrıs'a gelmiştir. "*Bizim niyetimiz onları kötü insanların tacizlerinden korumaktır"*[400].

Greklerin de kendi çıkarlarına en uygun olacak şekilde bu politik ortamdan faydalanmaya çalıştıklarını söylemek mümkündür. Öyle ki 1209 yılında Kıbrıs Grekleri, Kral Aimery'den piskoposluk seçimi için izin aldıktan sonra bu seçimi bir de Nicaea'daki (İznik) Ortodoks Patriğinin onayına sunmuşlardı. Ancak 1251 yılında Innocentius'un uzlaşmacı tavrının bilincinde olarak Başpiskopos Neophytos'un ölümünün ardından patriğin halefi yerine Roma'ya başvurmayı tercih etmişlerdir[401]. Ancak, Papa IV. Innocentius'un ardından bu ılımlı politika tekrar rafa kaldırılmış, Papa IV. Alexander krallığı da teşvik ederek Greklerin itaati meselesine yine baskıcı bir tavır ile yaklaşmıştır. Burada dikkati çeken husus, adadaki Grek nüfus ile yaşanan çekişmenin tamamen dış kaynaklı olmasıdır. Papa, Lusignan krallarından koyduğu hükümleri uygulatmak için istediği desteği görememiştir. 18 Ocak 1255 tarihli mektup krallığın bu konuda çekimser kaldığını göstermektedir. Kıbrıs Kraliçesi Plaisance'a Papa IV. Alexander tarafından yazılan mektupta daha önce Kıbrıs Kralı I. Henri ile yapılan anlaşma hatırlatılmaktadır. Buna göre kral ile öşürler üzerinde anlaşmaya varılmasının yanı sıra kralın kilise yaptırımları uyarınca heretikleri krallığından sürmeye yemin ettiğinden bahsedilmektedir. Ancak, Lefkoşa Başpiskoposu kraliçeden defalarca talep etmesine rağmen o yemin etmeyi,

[398] *Bullarium Cyprium*, I: e-84.
[399] Angold, 1989: 72.
[400] Kaffa, 2008: 141.
[401] Angold, 1989: 73-75.

başpiskoposu ve kilisesini korumayı reddetmiştir. Dolayısıyla papa, kraliçeden üzerine düşeni yapmasını beklemektedir. Aksi halde başpiskopos ve kiliseler için uygun olanı kendisinin uygulayacağını da tehditkâr şekilde ekleyerek mektubunu bitirir[402]. Bütün bu süreç 1260 yılında Papa IV. Alexander tarafından *Bulla Cypria* ya da *Constituo Cypria* olarak bilinen bildirgenin yayımlanmasıyla sonuçlanmıştır.

1240 yılında Grek başpiskoposu ve ruhban sınıfının bazı üyeleri kendi istekleri ile sürgüne gittikten sonra Greklerin bir kısmı papaya itaati kabul etmişti. Bunun ardından mesele kabul edenler ve etmeyenler olmak üzere Grekleri ikiye böldü. Bu hususta Papalık elçisi Lawrence of Portugal'in istemeden konuya farklı bir boyut kazandırdığı görülmektedir. Kendisi itaati kabul etmeyen Grekler için Kıbrıs Latin Kilisesi'ni aradan kaldırarak doğrudan papaya bağlanma seçeneğini sunmak üzere Kıbrıs'a gönderilmişken o bunu bütün Grekleri kapsayacak şekilde ifade etmiştir. Bunun üzerine sürgündeki din adamları Kıbrıs'a dönmüş ve bazı şartlar öne sürerek itaati kabul ettiklerini bildirmişlerdir[403]. Greklerin 1251 yılında Başpiskopos Neophytos'un ölümü üzerine yeni piskopos ataması için Papa IV. Innocentius'a başvurmaları bu uzlaşmaya dayanmaktadır. Ancak hırslı bir Katolik olan Hugh of Fagiano'nun Latin Başpiskoposu olması işleri zora sokmuştur. Papaya seçimden dolayı itiraz etmesine rağmen Greklerin seçtiği George papa tarafından kutsanarak Germanos adı ile 1254 yılında başpiskopos olmuştur[404].

IV. Alexander, Latin Başpiskoposu Hugh of Fagiano ve Grek Başpiskoposu Germanos arasında Grek kilisesinin statüsü üzerinde çekişme başladı. Germanos Hugh'ün Grekler üzerinde otoritesi olmadığı konusunda ısrarcıydı. İki başpiskopos birbirlerini aforoz ettiler ve Germanos koruma talep etmek ve konunun çözülmesi için papa başvurdu. Papa IV. Alexander bunun üzerine *Bulla Cypria* bildirgesini yayımladı[405]. Buna göre Solea, Arsinoe, Karpasia ve Lefkara'da olmak üzere dört adet Grek piskoposluk bölgesi olacak, bu makamlarda görev alan kişilerin unvanı yalnızca piskopos olacaktı[406]. Söz konusu karar aslında 1205 yılında toplanan IV. Lateran Konsilinde alınan dokuz numaralı kararın yürürlüğe konmasından ibarettir. Lateran Konsiline göre bir piskoposluk bölgesinde aynı anda birden fazla başpiskopos bulunamazdı. Dolayısıyla 1220-22 ve 1260 belgelerinde Grek Kilisesi'nin hâkimiyetini sınırlandırmaktan

[402] *Bullarium Cyprium*, I: f-3.
[403] Schabel, 2010c: 190.
[404] Schabel, 2010c: 191.
[405] Richard, 1996: 20; Kaffa, 2008: 152.
[406] *Bullarium Cyprium*, I: f-35.

ziyade bu konsil kararının uygulandığı görülmektedir. Bu bağlamda Grek başpiskoposların Latin mevkidaşlarının yardımcıları olarak hareket etmeleri bekleniyordu[407].

Toplam yirmi maddeden oluşan *Bulla'nın* diğer maddeleri de Grek ve Latin Kiliselerinin otoritelerine ilişkin sınırları belirlemektedir. Buna göre;

Bir Grek piskoposluk makamı boşaldığında seçilen yeni aday, Latin piskopos tarafından teyit edilecek ve komşu diyakozluklardaki Grek piskoposlar tarafından kutsanacaktır. Ardından Grek piskopos, papaya ve Latin kilisesine bağlılık yemin edecektir (2). Ayrıca Grek piskoposun görevinden alınmasının yalnızca papanın tasarrufunda bulunması dikkat çeken hususlardan biridir (3). Kilise birliğini sağlamak için bir anda papanın *hâmi* rolüne büründüğü görülür. Latin piskopos boş kalan mevkii için Grek piskoposu tayin edemez. Bu hakka yalnızca Grekler üç ay içerisinde gerekli atamayı yapamadıkları takdirde sahip olurlar (4). Grek ruhban sınıfı Grek tebaa üzerinde söz hakkına sahiptir. Taraflardan biri Latin olmadığı takdirde Grekler arasındaki davalar kendi kilise mahkemelerinde görülecektir (5-6).

Grek piskoposlar yılda bir kez Latin başpiskoposluk konseyine katılmak zorundadırlar; ancak yerel konsillere katılmalarına gerek yoktur. Bu konsillerde *Roma Kilisesi'nin tolerans gösterdiği Grek ritüellerine (uygulamalarına) ters düşmeyecek* kararları kabul etmeleri istenmektedir (9)[408]. Germanos son Grek *başpiskoposu* olacak ve Solea'da ikamet edecektir. Onun ardından yeni bir başpiskopos seçilmeyecek ardılı yalnızca Solea *piskoposu* unvanını alacaktır. Burada Germanos'u azlettirip doğrudan makamı lağvetmeyi tercih etmeme sebeplerinden biri Grekleri kışkırtacak bir tutumdan uzak kalmaya çalışılmasıdır. Öşürlerin toplanması eskiden olduğu gibi Latinlere ait bir hak olarak kalacaktır. Germanos'un Grekler üzerindeki yargı yetkisine Latin Kilisesi'nin de Latinler üzerindeki yetkisine diğer taraf müdahil olmayacaktır (16-17). Son maddede hükümlerin Suriye'den gelip Grek mezhebine uygun yaşayan Doğu Hristiyanları için de geçerli olduğu belirtilerek, her iki tarafın da Hristiyanların birliğini korumak adına diğerlerinin sınırlarını aşmamaları istenir[409].

Bulla çoğu kez yorumlananın aksine Grekler için dezavantajlı bir durum yaratmamıştır. Aksine belki de Grek Kilisesi'ne kendi mücadelesi ile elde edemeyeceği bir özerklik sağlamıştır. Bu şekilde kurum gelişerek varlığını sürdürebilmiş, ileride ele alınacağı üzere bazı

[407] Coureas, 2016a: 96.
[408] *Bullarium Cyprium*, I: f-35.
[409] *Bullarium Cyprium*, I: f-35.

durumlarda Latin Kilisesi'nin yerini bile aldığı görülmüştür. Ayrıca *Bullanın* kabul edilmesi Greklerin artık *heretik* sayılmadığı anlamına geliyordu[410]. Tanrı katında eşit bir konuma yükseltilmiş gibiydiler. Bu değişim Latinlerin, Grekler ve Grek Kilisesi ile olan ilişkilerini olumlu yönde etkilemiş olmalıdır. Nitekim, Grekler de artık tıpkı Latinler gibi *doğru yoldaki Hristiyanlardandılar.* Hatta zaman zaman Latinler diğer grupların dinî pratiklerinden etkilenerek Roma'nın tepkisini çekiyorlardı.

1252 civarına tarihlenen Lefkoşa Katedrali tüzüğünde cenaze törenlerine dair hüküm adadaki dinî pratiklerin birbirlerinden etkilendiklerini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Buna göre ölüler için evlere, kiliselere veya mezarlıklara yas ezgileri çalan, "şarkıcı kadınlar" olarak anılan flütçüler çağrılmaktaydı. Bu kadınlar yalnızca törenin kutsallığını bozmakla kalmıyorlar, sözler ve şarkılarıyla *pagan ve Yahudi ritüellerine uygun* davranıyorlardı. Hatta bazı kadınlar öyle şevke geliyorlardı ki kendilerini dövüp yaralıyorlardı. Bu tarz törenlere yasaklama getirildi. Aksi halde aforoz edilecekler, şarkıcı kadınlar ise yakalanıp, dövülüp hapse atılacaklardır. Bütün kadın ve erkekler için de bu kadınları davet etmeleri ve mezarlıklarda ağıt yakmaları yasaktır çünkü bu *inançsızların ritüelidir, Hristiyanlar ölümü İsa Efendileri ile buluşma olarak görüp metanetle karşılamalıdırlar*[411]. Ancak 1298 yılında toplanan Limasol Konsili'nde alınan kararlarda mezarlık veya başka herhangi bir yerde yapılan cenaze törenlerinde şarkı söyleyen kadınların bir kez daha aforoz cezasına çarptırılacaklar arasında yer alması, bu pratiğin devamlılığını gösterir[412]. Ayrıca 1335 yılında Kıbrıs'a gelen keşiş Jacobus de Verona, Mağusa'da katıldığı bir Katolik cenaze töreninde bu uygulamaya bizzat tanık olmuştur. Merhumun başucunda ağıt yakan flütçü kadınların *Kıbrıs'taki herkes Grekçe konuştuğu için şarkıları bu dilde* söylediklerini yazmıştır[413]. Papa V. Urbanus tarafından Lefkoşa başpiskoposuna gönderilen 29 Mayıs 1368 tarihli mektup, bu kez cenazelerde Greklerin yanı sıra *Latin ağıtçı kadınların* da bulunmasını yasaklamıştır[414]. Hükümden hem Greklerin Katoliklerin cenaze törenine katıldıkları hem de Latinlerin de bu geleneği benimseyerek uyguladıkları anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere Ortodokslar ve Katolikler arasındaki etkileşim bir arada yaşama deneyimleri arttıkça yoğunlaşmıştır. Peki, kiliseler arasındaki ilişki 14. yüzyılda nasıldı? Papa XXII. John'un, Solea Piskoposu Leo ile Lefkara Piskoposu Olivarios'a

[410] Richard, 1996: 31.
[411] *Synodicum Nicosiense*: A-XX.
[412] *Synodicum Nicosiense*: G-g.
[413] Jacobus de Verona: 17.
[414] *The Cartulary*: no. 312; Mersch, 2014: 469.

gönderdiği 30 Ocak 1321 tarihli mektuptan anlaşıldığı üzere iki taraf da 1260 *Bullasına* yürürlüğe girdiği tarihten itibaren itaat etmiştir[415]. Nitekim, 14. yüzyılda adada Grekler ile Latinler arasında meydana gelen anlaşmazlıklar hep dış etkenlidir ve Lusignanların müdahalesi ile yatıştırılmıştır. Örneğin, 1313 yılında Kıbrıs'ta bulunan papalık elçisi Pierre de Pleine-Chassagne'ın tahriki ile Grekler arasında bir isyan patlak verdi. Pierre, Kıbrıs'taki Grek ve Suriyelilerin liturjisini putperestlik ve heretiklikle suçladı. Ayrıca Grek ruhban sınıfının yılda iki kez sinod toplaması, Kutsal Perşembe günü kutsal suyun hazırlanmasında Latin piskoposlara yardım etmeleri gibi *Bullada* yer almayan yeni uygulamaları Greklere dayatmaya çalıştı. Grek Piskoposlar elçiye gidip bunları kabul etme zorunlulukları olmadığını söylemek istediler. Ancak elçinin dinlemeyi reddetmesi üzerine yerel halk da galeyana geldi. Pierre'in kaldığı başpiskoposluk merkezini bastılar ve elçiyi bulamayınca burayı ateşe verdiler. Lefkoşa vikontunun müdahalesi üzerine olay yatıştı. İsyana dahil olmayan piskoposlar da halkı kışkırtmış olabilecekleri düşüncesi ile tutuklandılar[416]. Bu olay Roma'da dahi hoş karşılanmadı. Zira Papa XXII. John, Mağusa Piskoposu Baldwin ile Lefkoşa kanonu Peter of Ginalhaco'ya yazdığı 23 Kasım 1318 tarihli mektubunda Pierre'in gayri meşru bir şekilde ve yetkilerinin dışına çıkarak piskoposları hapsettirdiğini ifade etmiştir[417].

1359 yılında bu kez bir başka Pierre yine benzer bir olayın yaşanmasına sebebiyet verdi. Papalık Elçisi Pierre de Thomas, Grek ruhban sınıfını Lefkoşa'daki St. Nicholas Katedralinde toplayıp kirişlerle kapıyı kapattı. Ortodokslara inançlarındaki yanlışları anlatarak -bazı anlatılara göre zor kullanarak – onları Katolikliği kabule zorladı. İlk başta aralarından bazıları ikna olsa da muhalif bir papazın galeyanına gelen din adamlarının ayaklanması ile bir kargaşa meydana geldi. Dışarıda toplanan Ortodoks kalabalık sesleri duyup Pierre'i öldürmek için içeri akın ettiler. Hatta bazıları katedrali ateşe vermek istedi. Olay Kral I. Pierre'in, Antakya Prensi olan kardeşini olay yerine gönderilmesi ile ancak kontrol altına alınabildi[418].

Dolayısıyla adanın dinî ve sosyal dinamiklerine yabancı olan Katolik din adamlarının, zor kullanarak Grek Kilisesi ve ruhban sınıfı üzerinde tahakküm kurma çabaları sonuç vermemiştir. Dahası Lusignanlar da böyle bir çaba ve istek içerisinde olmamıştır. Kıbrıs'ın kendine has yapısı dinî gruplara yönelik yaklaşımda göz önünde tutulmuştur. 1340 yılında farklı

[415] *Synodicum Nicosiense*: no. 37.
[416] *The Chronicle of Amadi:* § 762; Schabel, 2010e: 219.
[417] *Synodicum Nicosiense*: no. 36.
[418] Hackett, 1901: 131-133; Makhairas, 1932, I: § 101; Atiya, 1938: 133; *The Chronicle of Amadi*: § 814.

din ve mezheplerden yüzden fazla din adamının katılımıyla[419] toplanan Lefkoşa Konsili'nde alınan kararlarda bu durum açıkça görülmektedir. Metinde sık sık tek evrensel kilise vurgusu yapılmasına rağmen Katolik İnanç Esasları (*confessio fidei*) şu şekilde başlar:

"*Kıbrıs'ın bütün kentlerinde ve piskoposluk bölgelerinde tek bir inanç altında farklı mezhep ve geleneklerden olup farklı diller konuşan karışık halklar mevcuttur. Piskoposları ve (dinî) liderleri mezhepler ve dillerin farklılığına uygun olarak cemaatlerini hem sözle hem de eylemle eğitmelidir…*[420]"

15. yüzyılda ise Katolik dünyasında yaşanan gelişmelerin de etkisiyle Grek Kilisesi daha esnek ve farklı bir politika izlemiştir. Papalığın Avignon'a taşınmasının ardından gerçekleşen Büyük Ayrılık dönemindeki kaos ortamında Roma'ya bağlı kalmaya devam eden Lefkara/Limasol piskoposu dışındaki diğer üç Grek Piskoposluğu Ortodoks Kilisesi'ne dahil olmak için Konstantinopolis'teki Patrikliğe başvurmuştur. Patrik Joseph Bryennios bu isteklerini Roma'ya ve yerel Latin Kilisesine sadakat yemini ettikleri ve onlarla ortak ayin ve törenlere katıldıkları gerekçesi ile reddetmiştir[421]. Grekler yalnızca dışarıdan Latin ruhban sınıfına itaat eder görüneceklerini ancak Ortodoks Patrikliği ile gizli bir birlik halinde olacaklarını söyleyerek patriği ikna etmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine Bryennios, 1412 yılındaki Konstantinopolis Konsili'nde böyle bir birleşmeyi *ikiyüzlülük* olarak addetmiş, isteklerini kabul etmemiştir. Patriğin yakındığı bir başka husus Kıbrıs'taki Greklerin diğer Ortodoks cemaatinden farklılaştığını gösterir. Buna göre Kıbrıs Grekleri yalnızca Latinlerin değil diğer mezheplerin de uygulamalarından pek çoğunu kendi ritüellerine dâhil etmişler; Ortodoks Kilisesini Latinlerin eline düşme tehlikesine atmışlardır[422].

Ancak konsilden 60 yıl sonra Papa IV. Sixtus tarafından yayınlanan 24 Ağustos 1472 tarihli bildirge Bryennios'un endişelerinin boşa çıktığını, aksine Grek Kilisesi'nin adada belki de o zamana dek hiç olmadıkları kadar etkili olduklarını kanıtlamaktadır. Buna göre, Kıbrıs Latin diyakozlarının iktidarı Grekler ve diğer Latin olmayan piskoposlar tarafından gasp edilmiştir. Kendi yetki alanları dışına çıkmışlardır. Buna göre Grek piskoposlar, Ermeniler, Yâkubiler ve diğer *heretik* gruplar hem Lefkoşa Başpiskoposluğu'nda hem de diğer piskoposluklarda görev yapıyorlardı. Ayrıca görevlerini kötüye kullanarak toplumsal bir

[419] Dört Grek piskoposluk bölgesinin piskoposlarının yanı sıra Ermeniler, Nestûriler ve Yâkubilerin cemaat liderlerinin yer aldığı konsilde adadaki bütün Hristiyan toplulukları temsil ediliyordu, Schabel, 2010a: 75.
[420] *Synodicum Nicosiense*: L-2.
[421] Schabel, 2005: 211.
[422] Hackett, 1901: 141-144; Coureas, 1998: 83.

yozlaşmaya yol açtıklarını ileri süren papa söz konusu bildirgeyi hazırlamak durumunda kalmıştır [423].

Bununla birlikte, 1480 yılında adayı ziyaret eden Dominiken Keşiş Felix Faber'in anlatısı Kıbrıs'taki dinî pratiklerin Roma Kilisesi'nin tahayyül edebileceğinden ne kadar farklı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Nitekim, keşişin dinlemek üzere gittiği Latin Kilisesi'ndeki papaz hem Grek hem de Latin Kilisesi adına çalışıyor; her iki mezhep için de ayinler düzenliyordu. Hatta pazar günleri ekmek şarap ayinini önce Latin Kilisesinde mayasız ekmekle, ardından Grek Kilisesi'nde mayalı ekmekle yapıyordu. Keşiş duydukları karşısındaki şaşkınlığı gizleyememiş; bu durumu sapkınlıkların en kötüsü, her iki mezhepten insanların da aldatılması olarak yorumlamıştır. İki mezhep arasında önemli noktalarda ciddi farklar olduğu için bunların tek bir kişide toplanamayacağını söylemiştir. Muhtemelen 1260 bildirgesine atıfta bulunarak bir zamanlar Roma Kilisesi'nin Grek mezhebine tolerans gösterdiğini ama bu durumda bile bir kişinin aynı anda hem Grek hem de Latin olamayacağını ifade etmiştir[424]. Aslında kendisi de bu tarz durumların bir öz-çıkar meselesine dönüştürüldüğünün farkındadır. Keşişe göre böyle insanlar mezheplerin kendilerine hoş gelen yanlarını alıp her ikisinde de zor olan yanlardan kaçınıyorlardı: *"Pek çok Latin papaz evlilik yapabilmek için Greklerin mezhebine geçiyor, ancak aynı anda artık bir üyesi olmadıkları Latin papazların imtiyazlarına da sahip olmak istiyorlar.*[425]*"*

Dolayısıyla Roma'nın üstünlüğünü kabul eden Grek Kilisesi, Latin Kilisesi'nin kendi içişlerine müdahil olmadığı görece özerk bir statü kazanmıştır. Lusignanların ise Grek Kilisesi'ne Latin Kilisesi'nin karşıt bir muadilinden ziyade adanın en kalabalık cemaatini temsil eden kurum olarak yaklaşıkları anlaşılmaktadır. Papalığın Grekleri ya da kiliselerini mağduriyete uğratacak taleplerini uygulamaktan kaçınmışlardır. Her iki kilisenin de hamiliğini yaparak kapsayıcı bir tutum içerisinde olmuşlardır. Bu da Greklere ve kiliselerine hareket alanı

[423] *The Cartulary*: no. 94. Kendilerine yönetilen iddialar ve papanın bunları ortadan kaldırmaya yönelik aldığı önlemler şu şekildedir: Bu kişiler Roma Kilisesi kanonlarına hâkim olmadıkları için dördüncü dereceden kan bağı olan insanlar arasındaki evliliklere izin vermişler; iki eşli, ahlaksız, görevinde ehil olmayan cahil kişileri para karşılığında göreve getirmişlerdir. Grekler ve diğer Latin olmayan papazlar halk arasında sapkınlığı ortadan kaldırmaya çalışmak yerine bu yanlışları yaygınlaştırmışlardır. Kilise öğretilerini göz ardı etmişler; papalık makamının hükümlerini hiçe saymışlardır. Dolayısıyla Latin olmayan piskoposlar cemaatlerinden olmayan kişiler üzerinde yargı yetkisine sahip olmayacaklar, kendi cemaatleri üzerinde ise bu yetkiyi ancak belli bölgelerde kullanabileceklerdir. Evlilik ve ruhani meseleler, boşanma ve ayrılıklar yetki alanlarında olmayacaktır. Latin diyakozunun onayı olmadan papaz tayin etmeyeceklerdir. Para karşılığı mevki satamayacaklardır. Bu hükümler dört Grek piskoposluğu için geçerli değildir, onlar yargı yetkisini yukarıdaki konularda kullanabilirler ancak başka meselelere el atarlarsa aforoz edileceklerdir.

[424] Felix Faber: 41.

[425] Felix Faber: 41.

açmış, ruhban sınıfına -bazen- yetki alanlarının dışına çıkarak da olsa hareket etme özgüveni vermiştir. İdarecilerin gözettiği bu politika ile dinî pratiklerin farklı mezhep ve geleneklere uygun olarak devam ettirilmesi, cemaatler arasındaki etkileşimi kolaylaştırmış, adada Konstantinopolis ya da Roma'daki dinî yaklaşım ve uygulamalardan farklı bir ruhani alan yaratmıştır. Grek Kilisesi'nin adadaki konumu, yetki alanı ve kendisini temsil etme biçimi de siyasi ve dinî gelişmelere paralel olarak 15. yüzyıla kadar değişiklik göstermiştir. Bununla birlikte, Lusignan hâkimiyetinin kuruluşundan sonuna kadar hiçbir dönemde sistematik veya planlı bir baskı ya da zulme uğramamışlardır.

2.2.Halk ile İktidar Arasında: 14. Yüzyılda Greklerin Yükselişi

Haçlı Seferleri sonucunda kurulan devletlerde idareciler ile tebaanın farklı dinî ve sosyo-kültürel arka planlardan geliyor olması, bu gruplar arasındaki karşılaşmaları ve ortak yaşam deneyimlerini merak konusu haline getirmiştir. Dinî, dilsel, kültürel bariyerlerin nasıl aşıldığı (ya da korunduğu), bir arada yaşamak için tarafların kültürel değerlerinden ve belirleyici kimliksel özelliklerinden ne ölçüde feragat ettiği sorusu araştırmacıların aynı veriler üzerinden farklı teoriler ortaya atması ile sonuçlanmıştır[426]. Ancak meseleye krallığın idaresi ve tebaanın ihtiyaçlarını göz önüne alarak daha pratik bir bakış açısıyla yaklaşmak, ortak yaşam pratiklerine makul bir açıklama getirmeye imkân tanıyabilir.

Nitekim, David Jacoby'nin belirttiği üzere Ortaçağ'da devletlerin bekası, yargı gücü ve vergi politikası üzerinden tayin ediliyordu. Askeri güç de geniş topraklar üzerinde hâkimiyet sürebilmek için elzemdi. Bu mekanizmayı sürdürülebilir kılmak için de mevcut kaynakların en iyi şekilde idare edilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla Haçlılar, ele geçirdikleri topraklarda ilk olarak mevcut kaynakların tespiti, ele geçirilmesi ve yeniden dağıtımı ile ilgilendiler. Bu kaynaklar kırsal alanlarda ve kentte bulunan mülkler, ekonominin ağırlıklı olarak tarıma dayandığı toplumlarda en önemli iş gücünü oluşturan köylüler ve toplanacak vergilerdi. Yeni fethedilen yerlerde mevcut mali kurumların ve uygulamaların yeni yönetim tarafından devam ettirilmesi yeni döneme rahat bir geçiş yapılmasına imkân tanıyor, kaynakların idaresini sekteye uğratmadan halihazırda işleyen bir sistem üzerinden devamlılık sağlıyordu[427]. Ancak Kıbrıs özelinde baktığımızda Frankların köklü Bizans kurumlarının devamlılığını tek başlarına sağlamaları mümkün değildi. Mali, idari, hukuki ve toplumsal bir terminolojiye hâkimiyetin yanı sıra ayrı bir uzmanlık gerektiriyordu. Farklı bir dil üzerine inşa edilmesine ek olarak bu kurumların aynı zamanda yerel halk ve yöneticiler arasında aracı bir rol de üstlenmesi gerekiyordu. İşte bu noktada Lusignanlar, Greklerin adanın idaresi için ne denli elzem olduğunu fark etmiş olmalıdırlar.

---

[426] Örneğin J. Prawer Kudüs Latin Krallığı'nda Franklar ve yerel halk arasındaki ilişkiyi "segregation" olarak tanımlar. Frankların neredeyse tamamının kentlerde yaşadığını ve kırsalda yaşayan Müslüman yerli halktan büyük oranda tecrit edilmiş halde olduklarını ileri sürerek toplumsal, kültürel ve coğrafi temasların son derece kısıtlı olduğunu savunur, Prawer, 1980:102-142. R. C. Smail de alt tabakalar ile Franklar arasındaki etkileşimin sınırlı olduğunu öne sürerek benzer bir sav ileri sürmüştür, Smail, 1973: 61-65. 1940'lara kadar devam eden diğer bir görüşe göre ise Franklar ve yerli halk hem kırsal kesimde hem de kentte bir arada yaşamışlardır, Ellenblum, 1998: 3, 277-288. Aynı şekilde Kıbrıs'ta Lusignanlar döneminde Katolikler ile Ortodoksların ortak ibadet pratikleri bazı araştırmacılar tarafından kültürel etkileşim kanıtları olarak değerlendirilirken bazı araştırmacılar aynı durumu Bizans döneminde de çoklu altarlı kiliselerde farklı grupların ibadet etme geleneğinin varlığını ileri sürerek kültürel bir yakınlaşma olarak değerlendirmez, bk. sırasıyla Mersch, 2014: 498-524; Olympios, 2013: 327.

[427] Jacoby, 2008: 28.

Lusignanların Bizans dönemine ait kurumları ve pratikleri ne ölçüde koruduklarını tam olarak kestirmek zordur. Bununla birlikte, kırsal yapılanmayı değiştirmeyip, klasik Bizans modelini koruduklarını biliyoruz[428]. Topraklar yeni sahiplerine dağıtılırken köyün merkezde olduğu birimler olarak değerlendirildi. Köyün geliri, karşılığında sunulacak askerlik hizmetinin belirlenmesinde temel kıstastı. Dolayısıyla adları ve toprak sınırları değiştirilmeyen Bizans köyü, Kıbrıs feodal sisteminin çerçevesini oluşturdu[429]. Fiefin değerinin belirlenmesi, *casaledeki* toprağa bağlı ya da özgür köylü sayısı, bunların vergi getirisi gibi kalemlerin sistematik olarak *pratico* adlı envanterde kayıt altında tutulması ve sistemin devamlılığının sağlanması için mali işleyişi ve yerel dili bilen yetkin personele ihtiyaç duyulması doğaldı. Benzer durumu Latin Doğu'da kurulan Haçlı devletlerinde de görmek mümkündür. Franklar da Latin Suriye'de *casalenin* merkezde olduğu kırsal yapıyı esas aldılar. Yeni bir baş vergisi ihdas edilmesi dışında Franklar yerli nüfusun ekonomik ve sosyal rutininde değişikliğe gitmedi. Üretim/tarım yöntemleri, toprakların dağılımı, köy organizasyonu ve köylülerin yükümlülükleri temelde aynı kaldı[430]. Kudüs Krallığı'nda mali kurumlarda görev alan Arapça konuşan yerli halk, yerel nüfus ile krallık arasında aracı görevi gördü. Kudüs'te kırsal ve kentsel mülkiyetin, tarımsal faaliyetlerin, vergilendirmenin ve bunlara ilişkin kayıtların sorunsuz idaresi için Fâtımîlerden kalan kurumlardan faydalanıldı. Personel olarak da Arapça bilen Müslümanlar ve yerli Hristiyanlar istihdam ediliyordu[431].

İbn Cübeyr, 1184 yılında Akkâ'ya yaptığı ziyaret sırasında gümrük dairesindeki çalışanların Arapça konuşup yazabilen Hristiyanlar olduğunu kaydetmiştir. Bu aslında geleneğin devamlılığını göstermektedir. Zira, Franklardan önce de bu görevi Doğu Hristiyanları yürütüyorlardı. 10. yüzyılda yazan Mukaddesî Suriye'deki bütün yazmanların Hristiyan olduğunu belirtir[432]. Ayrıca yine İbn Cübeyr'den Akkâ yakınlarındaki bir çiftlikte ağırlanmalarına ilişkin anlatıda öğrendiğimiz üzere Müslüman köylülerin başında Frank efendileri tarafından tayin edilmiş ve kendilerini kontrol etmekle yükümlü bir başka Müslüman

[428] Bizans kırsal yapılanmasında *chôrion* (χωρία) ve *proestion (*προάστεια) olmak üzere iki birim mevcuttu. İdarî/mali bir birim olan *chôrionun* merkezinde senyörün arazisi bulunurdu. Buraya da *chôrion* deniliyordu. Bu arazi üzerinde, köylülerin evleri ve işledikleri topraklar (*tenure)* bulunuyordu. *Chôrionun* etrafında bahçeler, tarlalar ve otlaklar yer alırdı. Bunlardan daha uzakta ama yine bölge sınırları içerisinde daha küçük boyutlu tarım alanları vardı. Buralarda birkaç aile yaşardı. Mezra olarak nitelendirilebilecek bu alanlara *proasteion* ya da *agridion* deniyordu. Hiyerarşik olarak *chôrion proasteionun* üzerindeydi. Lusignanlar bu yapı ile birlikte imparatorluğun idare mekanizmalarını, tapu/sicil kayıt yöntemlerini, topraklara ilişkin vergilendirme sistemini korudular. Sadece terminoloji farklılaştı. *Chôrion casal* olurken *proasteion* Grekçe kökenine sadık kalarak Fransızcalaştırıldı ve *presterie* ya da Latince haliyle *prastio* olarak anılmaya başladı, Grivaud, 1995: 218.
[429] Grivaud, 2007: 108.
[430] Kedar, 1990: 170; Richard, 1955-1989: 269, n. 75; Richard, 1985: 253.
[431] Riley-Smith, 1972: 23-24; Jacoby, 2005:136-137.
[432] Kedar, 1990: 158.

bulunuyordu[433]. *Dragoman/bailli* olarak anılan bu kişiler, daha çok kentte ikamet eden efendileri adına köylerdeki mülklerin idaresiyle, günlük işleyişiyle ilgileniyorlardı[434]. Franklar pazar vergisi toplama işinden sorumlu birimleri de kullanmaya devam ettiler. Ancak, bütün yerli yerleşimcileri kapsayacak şekilde küçük çaplı ticari anlaşmazlıklarda başvuru mercii olarak yargı yetkisi de vermek suretiyle kapsamını genişlettiler (*Cour de la Fonde*)[435].

1204'te kurulan Konstantinopolis Latin İmparatorluğu'nda da Grekler idari işlerde istihdam edildi. Çevirmenler ya da üst düzey kâtipler (*hypogrammateus*) olarak çalışıyorlardı. Venedikliler Girit'te idarenin ve mahkemenin işleyişi için Grek noterler, kâtipler ve tercümanları kullanıyorlardı. Grek nüfusun yoğun olduğu yerlerde duyurular ve mahkeme çağrıları *gastaldio, ministerialis, preco* ya da *ripaius* adlı Grek görevliler tarafından yapılıyordu. Yine Venedik idaresindeki Modon'da Nicheforus adlı bir Grek 1333 yılına ait bir mahkeme kaydında *scriba* ve noter olarak karşımıza çıkmaktadır[436]. Toprakların ve köylülerin paylaşımında Bizans tapu ve vergi kayıtları ile yerel halkın sözlü ifadelerinin esas alınması bu aracı sınıfın varlığını zorunlu kılıyordu.

Franklar için de idareci, tüccar, zanaatkar, köylü her ne şekilde olursa olsun Grekler, Lusignan idaresi için elzemdi. Ancak Kıbrıs'ı diğer Latin devletlerinden ayıran, Greklerin bu işlevselliğinin kendilerine toplumsal ve ekonomik bir statü kazandırmış olmasıdır. Özellikle devlet memurları ve kraliyetin hazine dairesinde istihdam edilen bireylerin aynı ailelerden gelmesi geleneksel bir devamlılık meydana getirmiştir[437]. Toplumsal dinamiklerin değişimi ile kendilerine kimliksel olarak ayırt edici bir özellik kazandıran bu meslekî statüler yeni bir aristokrat Grek sınıfın meydana gelmesiyle sonuçlanmış ve hatta aralarından bazıları krallığın son dönemlerinde resmî olarak soylu sınıfına dahil olmayı başarmıştır.

Merkezî bürokrasi organı olan *secrète* çalışanları bu durumun en bilinen örneğidir. Bir Bizans kurumu olan sekreton (σέκρετον) /genikon'un (γενικόν) devamı olan *secrète* fieflerin, vergilerin, mal sahiplerinin ve devlet harcamalarının kayıt altına alınması, krallığa ait toprakların idaresi gibi işlevlere sahip olup bir tür *devlet vergi gelir dairesi* gibi çalışıyordu. Başında bulunan *bailli* adlı sorumlu Frank olmasına rağmen diğer çalışanlar Grek'ti[438].

[433] *The Travels of Ibn Jubayr,* 2020: 337.
[434] Mayer,1978: 179; Ellenblum, 1998: 194, 204.
[435] Riley-Smith, 2002: 130.
[436] Jacoby, 2008: 42-45.
[437] Edbury, 2002: 139.
[438] Kazhdan, 1991, II: 829-830. Kazhdan, 1991, III: 1866; Grivaud, 1994: 151; Edbury, 1999a: 8; Coureas, 2005: 118; Grivaud, 2007: 108.

Sekretikos ailesi adını bu kurumda yaptıkları görevden alır. Kurumun ismi zaman içerisinde ortografik değişikliklere uğrarken (σέκρετον > σύνκριτον > συνκριτικός) çalışanlarının ismi de kaynaklarda paralel şekilde değişim göstererek sekretikos > synkritikos > synklitikos > synglitico olarak evrilmiştir. Bu paralellik ailenin kamusal görevi ile ne denli özdeşleştiğini göstermesi bakımından önemlidir[439].

Aile üyelerine ait en erken tarihli kayıt 5 Nisan 1261 tarihli bir ölüm ilanıdır. Belgede Kyrios Konstantinos Sekretikos (κύριος Κωνσταντìνος ὁ σεκρετικὸς) ismi geçer[440]. 1305/1306 tarihli bir kayıtta bir başka Konstantinos Sekretikos'un kızı Theodora, bir Ortodoks Kilise mahkemesinde kendisi 9 yaşındayken akdedilen bir evlilik anlaşmasını fesh ederken karşımıza çıkar[441]. Konstantinos Sekretikos'un oğlu Ioannes, Lakkoi köyünde bir üzüm bağı satın alır. Belgede Konstantinos'tan μεγαλοεπιφανεστάτῳ αὐθέντη (son derece seçkin efendi) olarak bahsedilmesi saygınlığı hakkında fikir vermektedir. 1274 (t.a.q) tarihli bir vergi makbuzu, aile üyelerinden olup olmadıkları kesin olmamakla birlikte Sekretikoi Nikolas ve Konstantinos'un huzurunda düzenlenmiştir[442]. 1317 yılında Domino Constancio Singritico, 400 bezant karşılığında bir üzüm bağı satın alır. 29 Mart 1397 tarihinde *ser* Georgos Synkritikos Baf'taki Papazlar Manastırı'na bağış yapar, 1398 tarihli bir el yazması derkenarında *sir* Nikolaos Synkritikos adına rastlanmaktadır[443].

15. yüzyıla gelindiğinde ailenin yazı işlerinden farklı olarak doktor, din adamı gibi farklı mesleklerde çalıştığı da görülmektedir. Ayrıca toprak sahibi olmanın yanı sıra krallık ile daha yakın ilişkiler de geliştirmişlerdir. 1425 yılında Dımaşk şeyhinin oğlunun Mağusa'ya yaptığı geziye dair anlatıda Makhairas, şeyhin oğluna eşlik edenler arasında *Sir John/Jean Synklitikos'*tan bahseder. Kendisi oldukça varlıklı bir doktordur. Oğlu Jacob da babasının izinden giderek Padua'da eğitim almış, 1450'lerde Kraliçe Helena Palaiologina ile Kral II. Jean'ın doktorluğunu yapmıştır. Ayrıca kralın en önemli danışmanlarından biridir[444]. 1461 yılına dair kayıtlarda Kraliçe Charlotte ile kardeşi II. Jacques arasındaki taht kavgalarına dahil olmuşlardır. Taraf değiştirerek Jacques'ı destekleyen Antonio Singlitico, 1469 yılında krallık kanunlarını (Assizes) Grekçeye tercüme eden kişidir[445]. Kraliçe Charlotte'un destekçisi Thomasino Syngritico, 8 Kasım 1463 tarihli belgede Rodos'a güvenli geçiş belgesi verilen

[439] Nicolaou-Konnari, 1999: 206.
[440] Darrouzès, 1950: 170, n. 2; Arbel, 1995: 327.
[441] *Vat. Pal. gr. 367*: f. 170v-171r.
[442] *Vat. Pal. gr. 367:* f. 91r; Nicolaou-Konnari, 1999: 206.
[443] Richard, 1947: 151; Nicolaou-Konnari, 1999: 207.
[444] Florio Boustron: 360; Makhairas, 1932, I: § 665; Salzmann, 2021: 66.
[445] *Dated Greek Manuscripts* 1993: 238-239; Georgios Boustronios: § 69.

Kıbrıslılar arasında yer alırken, yine kraliçenin destekçilerinden Helena Synglitico, kraliçenin ardından sürgüne gönderilmiştir[446]. 1468 yılına tarihlenen belgede kendisine vergi muafiyeti tanınan Nicol Singritico, *secrète*'te görev alan *secretainlerden* biri olup Florio Bustron'un verdiği fief sahipleri listesinde de yer alır[447].

Philippe Sincritico ise ailenin Lusignanlar döneminde en önemli göreve gelmiş üyesidir. 1469 yılında kendisini Sivouri'nin *kaptanı/idarecisi* olarak görürüz. Ayrıca, Androlico ve Terres fiefleri de kral tarafından kendisine verilmiş olup soylu bir aileden olan Marie Boussat ile evliliği resmî olarak soylu sınıfına mensup olduğuna dair kuvvetli bir kanıt teşkil eder[448]. İçinde St. Nazarinos'un vaazları bulunan Grekçe bir el yazmasının sahibi de Kıbrıs Krallığı *grammatikosu* George Sekretikos'tur. Ailenin diğer üyelerinin de el yazmalarına hâmilik yapmaları varlıklı olduklarını ve kültürel anlamda da krallık içinde aktif rol oynadıklarını göstermektedir[449]. 16. yüzyılda yazan Stephan (Étienne) de Lusignan adanın soylu aileleri listesinde Sincliticho'ya da yer verir[450]. Dolayısıyla dil becerileri, sistemin işleyişi konusunda yetkin olmaları, kısacası işlevsellikleri ile elde ettikleri ekonomik ve toplumsal statüleriyle öne çıkan bu yeni aristokrat sınıf üyelerinden bazıları, Lusignan soyluluk sınıfına dahil olmayı başarmışlardır[451].

Stephan de Lusignan'ın listesinde yer alan bir başka soylu Grek aile Condostephano/Kontostephano/Conto Steffano ailesidir[452]. Aslında Sekretikoslarla karşılaştırıldığında kendilerine ait veriler oldukça kısıtlıdır. 1 Nisan 1367-31 Mart 1368 tarihleri arasına denk gelen döneme ait Limasol Katedral Kilisesi gelir-gider kayıtları Thodre Condostefano tarafından tutulmuştur. Kendisi kilisedeki yazı işleriyle ilgilenen kâtipti (*escrivain*). Muhtemelen her kilisenin idari ve mali işlerinden sorumlu olan bir *sècrete* birimi vardı. Kayıtları inceleyen J. Richard, Thodre'nin Latince bilgisinin zayıf olmasına rağmen Fransızcaya oldukça aşina olduğunu belirtmektedir[453]. 1405 yılında annesinin ölümüne ilişkin bir el yazmasına düşülen notta, Stylianos Condostefanos'un oğlu Lampertos Condostefanos'a rastlıyoruz (Λανμπερτος Κωντοστέφανος, υιος κηρου Στιληανου του Κωντοστεφανου).

[446] Mas Latrie, 1855: 127; Arbel, 1995: 327; Salzman, 2021: 66.
[447] Florio Boustron: 424; *Le Livre des Remembrances*: nos. 1, 14.
[448] Mas Latrie, 1855: 273, 281; *Le Livre des Remembrances*: nos. 1, 33, 156.
[449] *Dated Greek Manuscripts*, 1993: 239, n. 4.
[450] *Lusignan's Choropraphy*: 112.
[451] Sekretikos ve Syngliticos üyeleri çok büyük ihtimalle aynı aile üyelerinden olmakla birlikte N. Coureas ve A. Beihammer 16. yüzyıldaki soylular ile 14. yüzyıldaki Sekretikos aile üyelerinin aynı aileden gelmiyor olabilecekleri ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerektiğini ifade etmektedir; Coureas, 2013: 232.
[452] *Lusignan's Choropraphy*: 111.
[453] *Documents Chypriotes des Archives du Vatican,* 1962: 6, 7, 52, 74, 78.

Hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte eşinin Loze Capadoca olduğuna dair veri yeni aristokrat aileler arasında evliliklerle de desteklenen bir bağ geliştiğini göstermesi açısından son derece önemlidir. Nitekim, aşağıda ele alınacağı üzere Capadoca ailesi de 14. yüzyıldan itibaren yıldızı parlayan ve 16. yüzyılda resmî soyluluk statüsüne erişmiş ailelerdendir[454]. Ardından 1464-1468 yılları arasında kral II. James'in fief, para, iaşe tahsis ettiği kişiler listesinde Alissandro Condostefano ve Philippe Condostefano'nun yer alması 15. yüzyılda kraliyet ile yakınlıklarını göstermektedir[455].

Thodre'den elli yıl önce 1318 yılında Psimolophou *casalesine* ilişkin Latince kaydı tutan George Capadoca da kraliyet *secrète*'inde çalışıyordu. İki dili de etkin kullanabilmesi kraliyetin yazı işlerinde eğitimli Greklerin kendilerine yer bulabilmesini göstermektedir[456]. 1368 yılında Phelipe Capadoca ile Lion Capadoca sırasıyla Kilani ve Laphou *apautorlarıdır* (kira usulü toprak sahipliği)[457]. 1411 yılına tarihli papalığa ait bir belgede *Domicellus Nicosiae* Georgius Capadocius'un kraliyet danışmanı (*consiliaris regni)* olarak anılması, 15. yüzyılda kralın maiyetiyle yakın ilişkiler geliştiren Grek aile fertlerinin yükselişine örnektir[458].

B. Arbel'e göre soylu sınıfa dahil olduğundan emin olduğumuz dört Grek aileden sonuncusu Sozomenoslardır[459]. İlk defa Limasol Piskoposu Guy d'Ibelin'e ait 1367 tarihli envanterde kendilerine ödeme yapılan eski Limasol piskoposları arasında Sava Sozomeno(s) adı geçer[460]. 1385 yılında ise Kral I. James, Kritou'yu şövalye Jean Sozomenos'a fief olarak vermiştir. Jean'ın kızkardeşi yine Kıbrıs şövalyelerinden olan Sir Nicholas Bili ile evliydi. Nicholas'ın kronik yazarı ve kralın maiyetinden Leontios Makhairas ile de akraba olması Franklar dışında meydana gelen soylu sınıf arasındaki dinamiklerin evlilikler aracılığıyla güçlendirildiğine dair başka bir örnek teşkil eder[461].

1409 yılında Theodoros Sozomenos *bailli de comerchi* (*commercion* idarecisi) olarak görev yapmaktadır. *Commercion* Lusignanların kullanmaya devam ettiği bir başka Bizans kurumudur. Adaya giriş çıkış yapan ticari emtianın vergi işlemlerinden sorumludur. 15. yüzyıl gibi geç bir tarihe kadar kullanılmaya devam etmesi ve bir Grek tarafından idare edilmesi dikkat

[454] Darrouzès, 1950: 169; Nicolaou-Konnari, 1999: 207; *Lusignan's Choropraphy*: 111; Salzmann, 2021: 64.
[455] Florio Boustron: 421, 424.
[456] Richard,1947: 127, 140-141; Grivaud, 2007: 108.
[457] *Documents Chypriotes des Archives du Vatican,* 1962: 70-71.
[458] Arbel, 2000b: 187; Nicolaou-Konnari, 2005: 50.
[459] Arbel, 2000b: 187; *Lusignan's Choropraphy*, 2001: 112.
[460] Richard, 1950: 132.
[461] Makhairas, 1932, I: §§ 563, 620.

çekicidir[462]. 1468 yılında Jacques Sozomenos'a, Corner ailesine ait bir *casaleden* 50 bezantlık bir ödeme yapılırken, aynı yıla ait kayıtlarda Pierre Sozomenos bir yıl boyunca yürüttüğü Khrysokhou *bailllilik* hizmeti karşılığında 100 Venedik dukası almaktadır[463]. Pierre'in bu görevi yürütüyor olması Lusignanların adadaki idarî işleyişin sürekliliğini gözettiklerini göstermektedir. Nitekim bu sistem aslında papalığın tasvip etmediği bir durumdu. Grek *bailli*'lerin öşürleri Latin piskoposlara vermemelerinden çekinen Papa IX. Gregorius, daha 1237 gibi erken bir tarihte kral I. Henri'ye yazdığı mektupta, kraliyet görevlerinde Greklerin ve Suriyelilerin *bailli* olarak kullanılmasından yakınıyordu. Kraliyet ve senyörlük topraklarının idaresinde Greklere yer verilmemesini talep ediyordu[464]. Ancak Lusignanlar bu uyarılara kulak asmayarak Greklerin toplumsal hareketliliklerinin ve statü sahibi olmalarının önünü açmışlardır.

14. yüzyıldan itibaren Lusignan Krallığı hizmetinde bulunan Grek ailelerin en meşhuru şüphesiz Makhairas ailesidir. 15. yüzyıl ortasında krallığın tarihini yazan Leontios Makhairas, ailenin en tanınmış üyesi olmakla birlikte ailesinin pek çok ferdi krallık içerisinde farklı görevler edinmişlerdir. Babası Papaz Stavrinos, kraliyet danışmanlarından olup tanınmış bir din alimiydi. Kardeşleri Nicholas ve Paul, Cenevizlilere karşı Kerynia savunmasına katıldılar. Paul, 1385 yılında Lefkoşa vikontu John de Neuville'in kâtipliğini yaparken Nicholas 1401 yılında aynı görevle soylu John de Nores'un hizmetindeydi. En küçükleri olan Peter ise 1427 yılında Kral Janus'un şövalyelerindendi.1360 ya da 1380 yılında doğan Leontios da kariyerine 1401 yılında John de Nores'un hizmetinde başladıktan sonra Lusignanların hizmetine girdi. 1426 yılında Kherokitia Savaşı'nda orduya şarap dağıtımından sorumlu olup 1432 yılında Karamanoğlu İbrahim Bey'e elçi olarak gönderildi[465]. Kendisiyle Anadolu'da karşılaşan seyyah Bertrandon de la Brocquière, Leontios'un oldukça iyi Fransızca konuştuğunu kaydetmiştir[466]. Nicolaou-Konnari, 14. yüzyıl sonunda coğrafi ve siyasi bir varlık olarak Kıbrıs ile geliştirilen etnik aidiyetin Makhairas'ın dahil olduğu bu yeni aristokrat grup (varlıklı, eğitimli, Grek kentli tebaa) ile Frank idareci sınıf içinden ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Makhairas da kroniğinde bütün ada halkını ifade etmek için *Kypriotis* terimini kullanır[467].

[462] Grivaud, 1994: 151; Özkutlu, 2015: 250-254; Salzman, 2021: 65.
[463] *Le Livre des Remembrances*: nos. 161, 195.
[464] Mas Latrie, 1855: 641.
[465] Makhairas, 1932, I: §§ 608, 631; Coureas, 2013: 240-241.
[466] *Bertrandon de la Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*: 22.
[467] Nicolaou-Konnari, 2008: 296-297.

Lusignanların hizmetinde görev yapan Grekler bu ailelerle sınırlı değildi. 1468 yılında *secrète*'te *escrivain* olarak görev yapan ve kendisine vergi muafiyeti tanınan Jorgui Romaniti[468], *secrétain* Thomas Petropoulo[469], 1318 yılında Psimolophou *casalesine* ilişkin idari görevlerden sorumlu Georges Panguiri[470], 1340-1345 yılları arasında Gautier de Brienne'in Kıbrıs'taki topraklarının idaresinden sorumlu Atinalı Cosma Yatro[471] gibi münferit örneklere de çokça rastlamak mümkündür.

Grek asıllı olup 15. yüzyıldan itibaren adanın nüfuzlu kişileri arasında yer alan bir başka aile olan Podocatarolar (Apodohatoro) yukarıdaki örneklerden farklılaşır. Grek burjuva sınıfından olup varlıklı bir ailedir[472]. Muhtemelen maddi güçleri kendilerini yetiştirmelerini mümkün kılmış ve aileye farklı alanlarda kariyer yapma şansı tanımıştır. Kendilerine dair 1367 tarihli en erken veride, Michel Apodicator'un Lefkara'nın dört kilometre güneydoğusunda bulunan Vavla *casalesinin apateurü* olduğunu öğreniyoruz[473]. 15. yüzyıla gelindiğinde ise hem maddi hem de politik güçlerini arttırdılar. Makhairas, 1425 yılında kralın işleriyle de ilgilenen ve muhtemelen Müslüman topraklarında da ticaret yapan zengin tüccar Jean/John Podocataro'dan (Apodehatoro) söz etmektedir. John, 1426 yılındaki Kherokitia Savaşı'nda da ordunun şarap tedarikinden sorumluydu[474]. Ailenin diğer üyeleri krallık ya da kilise hizmetine girerek başarılı bir kariyere imza attılar. Muhtemelen Ortodoks olan Nicholas Podocataro, 1385-1389 yılları arasında Kral I. James'in danışmanları arasında yer alıyordu. Collenberg'in Nicholas'ın oğlu olarak bahsettiği John, Padua Üniversitesi'nde eğitim aldı. John'un dört oğlu Philippe, Pierre, Hugh ve Louis (Ludovico) 15. yüzyılda ailenin ün ve statüsünü daha üst bir noktaya taşıdılar[475]. Memlûk Sultanı İnal'ın 29 Kasım 1456 tarihli mektubundan anlaşıldığı üzere, Pierre Kral II. Jean tarafından sultanın tahta çıkışını tebrik etmek üzere Mısır'a elçi olarak gönderildi. Mektupta kendisinden şövalye olarak bahsedilmesi ve bu önemli göreve getirilmesi Frank soylu sınıfına dahil olduğuna işaret eder[476]. 1459 yılında taht üzerinde hak iddia eden kardeşi Jacques karşısında destek bulmak isteyen Kraliçe Charlotte yine İtalya'da hukuk eğitimi almış olan Pierre'i Kahire'ye elçi olarak gönderdi. İnal'ın, Kıbrıs'a gönderdiği

[468] *Le Livre des Remembrances*: no. 1. Romanos/Romanites aile adlı diğer Greklere ilişkin bk. Nicolaou-Konnari, 2005: 56.
[469] *Le Livre des Remembrances* 1983: no. 1. Venedik döneminde fief sahibi olanlar listesinde Charles Petropoulo da yer alır, Mas Latrie, 1855: 493.
[470] Richard, 1947: 130.
[471] Edouard, 1934: 2.
[472] Richard, 1992b: 410.
[473] *Documents Chypriotes des Archives du Vatican*: 71 ve n. 42.
[474] Makhairas, 1932, I: §§ 661, 678. Kroniği tercüme eden R. Dawkins ailenin İtalya'dan geldiğini ileri sürmesine rağmen buna dair bir veri mevcut değilidir. Makhairas, 1932, II, § 661, n. 2.
[475] Mas Latrie, 1855: 320; Salzmann, 2018: 342.
[476] Mas Latrie, 1855: 73-74.

elçi Tagriberdi et-Tayyar kendisine Kahire'ye dönüş yolunda eşlik etti[477]. Kraliçe Charlotte ve üvey kardeşi Jacques arasındaki mücadelede Pierre, Memlûkların desteğini kazanan Jacques'ın yanına geçerek taraf değiştirdi. Jacques'ın kendisine verdiği fieflerden anlaşıldığı üzere bu karlı bir seçimdi. Christefano, Agios Therapon ve Vouni'nin yanı sıra yıllık 2000 Venedik dukası getirisi olan Limasol Gölü'nün sahibi oldu[478]. Kardeşi Philippe de 1461 yılında papanın desteğini almak için Jacques tarafından Roma'ya elçi olarak gönderildi, 1471 yılında da Venedik'e elçi olarak gitti. Şansölye yardımcılığı görevine getirilen Philippe'e *Dora* ve *Chito* köyleri ve 300 duka tahsis edildi[479].

Podocatarolar, krallık siyasetinde doğru hamleler yaparak önemli kazanımlar elde ettiler. Muhtemelen hem varlıklarını hem de sosyal statülerini arttırmak için idareci sınıfın politik ve dinî dinamiklerine göre konumlanmakta tereddüt etmemişlerdir. Ortodoks kökenli olmalarına rağmen Katolik mezhebine geçiş yapmış, hatta Latin Kilisesi'nde önemli görevler elde etmişlerdir. En büyük başarı şüphesiz 1500 yılında kardinal olan Ludovico (Louis) Podocataro'ya aittir. 1430 yılında adada doğan Louis de Padua'da eğitim gördü[480]. Bunun dışında 1467 yılında Janus Petri Podocataro Lefkoşa Kilisesi'nde kâtip olarak hizmet veriyordu. 1443 yılında Georges Podocataro, Lefkoşa ve Baf'ta kilisede görev aldı, ardından *protonotaire* (baş noter) tayin edildi. 1451 yılında yine Georges, Lefkoşa'da *cantordu*. 1464'te Carolus Podocataro, Lefkoşa ve Baf'ta kilisede görev yaparken 1468-69 yıllarında Mağusa haznedarıydı[481]. 1472 yılında Philippe Podocataro'nun papalıktan talebi Grek kökenli bir ailenin siyasi-dinî dinamiklere göre kendilerini konumlandırmalarındaki evrimi göstermesi bakımından son derece önemlidir. 14 Mayıs tarihli metne göre kırsalda Greklere, Ermenilere ve Yakubîlere ve hatta *ayrılıkçılara* ait çok sayıda kilise olmasına rağmen Latin kiliselerinin sayısı çok azdı. Philippe ve akrabaları masrafları kendilerine ait olmak üzere burada Latin kiliseleri kurmak – hatta gerekirse diğer cemaatlere ait kiliseleri dönüştürmek ve burada çalışacak görevlilerin masraflarını da kendileri karşılamak üzere öncülük etmek istemişlerdir[482]. Özellikle kırsalda yerli nüfusun daha yoğun olduğu göz önüne alındığında, yerel halktan ziyade seküler ve dinî otoriteler ile mevcut ilişkileri sağlamlaştırmak istedikleri anlaşılmaktadır. Philippe'in Latin Kilisesi'ne karşı geliştirdiği kişisel bağlılığın mahiyetini tam

[477] Florio Boustron: 392-393; Hill,1972, III: 555-556; *Le Livre des Remembrances*: no. 155; Richard, 1992c: 401; Coureas, 2019c: 731-735; Georgios Boustronios: §§ 41-44.
[478] Florio Boustron: 420; *Documents Chypriotes des Archives du Vatican*: 90-91; *Le Livre des Remembrances*: no. 155, n. 2.
[479] Hill, 1972, III: 575-578; 676, n. 5, 678; Georgios Boustronios: §160.
[480] Mas Latrie, 1882: 321.
[481] Salzmann, 2018: 344.
[482] Mercati, 1954: 123-125; Salzmann, 2018: 343-345.

olarak belirlemek mümkün olmamakla birlikte Hugo Podocataro'nun vasiyetinde Katoliklik ile kurdukları ilişkilerin, sosyal hareketlilik ve statü açısından kendileri için bir araç olduğunu ancak -en azından bazı üyelerinin- bireysel olarak Ortodoksluğu önceledğini görmek mümkündür.

Hugo Podocataro 1432 yılında Padua'da hukuk eğitimi aldı. Kral II. Jean tarafından Avrupa'ya çeşitli görevler için elçi olarak gönderildi. Ayrıca elçi olarak papalık huzurunda da bulundu. 1452 yılında İtalyanca kaleme aldığı vasiyetinde Hugo, Lefkoşa'da bulunan *Le Femene* adlı Grek kadınlar manastırına, babasının mezarına defnedilmek istediğini yazmıştır[483]. Manastıra 50 bezant bırakmıştır. Her gün rahibe kadınlar bu para karşılığında ruhuna 25 *Paternoster* ve 25 *Ave Maria* okuyacaklardır. Devamında vasiyetname daha da ilgi çekici bir hal alır. *In Franco* yani Latin mezhebine uygun olarak evlendiği için Latin Katedrali St. Sophia'nın Grek tarzında bir defin işlemine izin vermeyeceğinden çekinerek böyle bir durumda akrabalarından, belgeyi düzenleyen kişilerden ve hatta kral ile kraliçeden başpiskoposa müdahale etmelerini istemiştir. Bu özel iznin çıkması için 200 bezant verilmesinin yeterli olmaması halinde meblağın 30 dukaya kadar çıkılmasını talep etmiştir. Şayet yine izin çıkmazsa Agustinusçuların kilisesinde, büyük altara giden merdivenlerin tepesine ya da St. Nicholas of Tolentino'nun mezarının yanına defnedilmeyi istemiştir[484].

Bütün bu veriler Hugo Podocataro'nun farklı derecelerde içselleştirdiği çeşitli kimlikleri ve kültürel sınırlarını içinde bulunduğu duruma göre ne yönde esnettiği hakkında fikir vermektedir. Muhtemelen Kıbrıs Greklerinden olan karısı Theodora Melissini ile Latin mezhebine uygun olarak evlenmişti. Buradan Latinler ile resmiyette bir bağı olduğu ve bunu muhafaza etmek adına evlilik ritüelini Latinlerin usulüne göre yapmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Babasının *Le Femene'e* defnedilmesinden ve teyze/halasının manastırdaki Grek rahibelerden biri olmasından Latinlerle idari anlamda geliştirdiği bu ilişkinin yeni olduğu sonucu çıkmaktadır. Ancak defin konusunda daha hassas bir yaklaşım izleyerek içselleştirdiği Ortodoks kimliği uyarınca Ortodoks manastırına defnedilmek istemiştir. Latin Kilisesi ile toplumsal statü ve idari görev bağlamında bir ilişki kurarken Ortodoks mirasına olan duygusal bağı bu isteklerinde kendini göstermektedir.

Bunlar dışında, ailelerden ziyade münferit olarak da Lusignan sarayında önemli görevlerde bulunan Greklere dair örneklere rastlamak mümkündür. Örneğin, Bizans İmparatoru

[483] Balletto, 1996: 41.
[484] Salzmann, 2018: 343.

II. Manuel'in 1396-97 tarihli bir mektup gönderdiği Raoul, Kral I. Jacques zamanında Lusignan sarayına sığınarak önemli bir mevkii elde etmiştir. Manuel kendisini, krallık idaresinde etkin olduğu halde edebî zevklerine vakit ayırmasından dolayı tebrik etmiştir. Kralın edebiyattan ziyade av ve savaş aletlerine ilgi duymasından dolayı şaşkınlığını bildirmesi Raoul'ün, kralın yakın maiyetinden olduğunu göstermektedir[485].

Krallığın iç dinamikleri kadar dış dinamikleri ve komşu devletler ile ilişkileri de Greklerin Lusignan siyasetine dahil olmasını kolaylaştırmıştır. Leontios Makhairas ve Podocatarolarda görüldüğü üzere elçilik, eğitimli yerli tebaanın idarede yer almasına imkân tanıyan bir başka etkendi. Grek kâtipler ve elçiler Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki diplomatik ilişkilerde kullanılıyordu. 1214-1216 yılları arasında Selçuklu Sultanı İzzeddîn Keykavus ile Kıbrıs Kralı I. Hugh arasında yapılan yazışmalardan günümüze gelen beş adet Yunanca belge bu duruma örnektir[486]. Ayrıca 1317-1320 yılları arasına tarihlenen Yunanca mektup ve resmî belgelerin yer aldığı kodeks *Vat. Palat. gr. 367*'den Selçuklu Sultanı tarafından Kıbrıs'a gönderilen elçinin *Kyr Aleksios* adlı bir Grek olduğunu öğreniyoruz. Öte yandan Kral I. Hugh de Selçuklu Sultanına *apokrisiarios Zacharias* adlı bir elçi göndermiştir[487]. Muhtemelen adları günümüze ulaşamamış eski Bizans tebaasından daha pek çok elçi bu görevlerde istihdam ediliyordu.

İhtiyaç ve işlevsellikten doğan bu tarz durumlar dışında adada yaşanan siyasi ve sosyo-ekonomik gelişmeler de Greklerin toplumsal hareketliliğinin artmasında etkili oldu. Bunlardan ilki şüphesiz 1345 yılında adayı vuran veba salgınıdır. Adanın üçte bir ilâ üçte ikisi arasına tekabül eden bir nüfus kaybı yaşandığı tahmin edilmektedir. Salgında az sayıda olan elit Frank kesim diğer gruplara göre daha çok hasar almış olmalıdır. Nitekim, 13. yüzyılda yaşayan 105 soylu aileden 26 tanesi 14. yüzyılın ikinci yarısından sonra kaynaklardan silinmiştir[488]. 1291 yılından sonra adaya gelen Frank göçmenlerin sayısında düşüş yaşanması ve 1348'deki dalganın ardından gelen 1361-1363 vebası ile birlikte Frank soylu sınıfının maiyeti daha heterojen bir yapıya dönüşmek durumunda kaldı. 15. yüzyılda yeterli sayıda eş adayı olmadığı için papalığın Grekler ve Latinler arasındaki evlilikleri tasdik etmek zorunda kalması sayısal eşitsizliğin bariz bir kanıtıdır. Zira, izin verilme sebebi doğrudan *'paucitas nobilium ratione*

[485] *The Letters of Manuel II Paleologus*, no. 32, li-lii.
[486] Turan 1988, 109-113. Mektupların içeriğine ilişkin ayrıntılar için bk. Bozkurtoğlu-Özcanb, 2017: 26-28.
[487] *Vat. Pal. gr. 367*: f. 108r-109r; f. 163v-164r.
[488] Papacostas, 2018: 133-138.

epidemiae' ya da *propter pestem mortalitatem* (salgın sebebiyle soylu sayısındaki azlık, salgın kaynaklı ölüm oranı) olarak belirtilmiştir [489].

Aynı dönemde Kralı I. Pierre'in (1358-1369) Haçlı Seferi düzenlemek amacıyla finansal desteğe ihtiyaç duymasının da toplumsal sonuçları oldu. 1362 yılında yıllık iki ilâ on altı bezant arasında bir vergi (*chevage*) ödemekten sorumlu olan *perpyriaroi* (Grek kentli sınıf/burgess) toplu ödeme yaparak bu yükümlülükten muaf olma hakkı elde ettiler. Kişinin kendisi, eşi ve reşit olmayan çocuğu için yapılacak ödeme başta 2,000 *hyperpyra* olarak belirlenip daha sonra 1,000 *hyperpyraya* kadar düştü. Bu aslında yalnızca bir vergi muafiyeti değildi. Bu ödeme ile Grek kentli sınıf, Latin kentliler ile eşit hukukî ve toplumsal düzeye erişmiş oluyordu. Makhairas, Lefkoşa'daki zengin kentli nüfus ile *secrète* çalışanlarının büyük kısmının bu vergiyi ödediğini yazmaktadır[490]. Bunlara ek olarak Nicolaou-Konnari, I. Pierre'in baronları tarafından öldürülmesi ve 1373-74 yılında Cenevizlilerin, Mağusa'yı ele geçirmeleriyle sonuçlanacak savaşın pek çok geleneksel feodal değeri ve Frank şövalye sınıfını dönüşüme uğrattığını ileri sürmektedir[491].

Kentli sınıfa dahil olanların sayısındaki artışa bir kanıt olarak *Assizes de la Cour des Bourgeois*'nın 14. yüzyıl başında Yunancaya tercüme edilmesi gösterilebilir. Günümüze 1469 ve 1511 tarihli iki versiyonu kalmış olmasına rağmen dilbilimsel özellikleri 14. yüzyıl başına tarihlenen kanunların Yunancaya tercümesi, Kıbrıs yasama tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Bu tercümeye duyulan ihtiyaç hem mahkemeye başvuran Greklerin sayısındaki artışa hem de Yunancanın erken dönemlerden beri mahkemelerde kullanıldığına ve mahkemede Grek çalışanların yer aldığına işaret etmektedir[492].

Aslında Greklerin 14. yüzyıl ve sonrasında toplum içindeki konumlarının dönüşümüne dair etkenleri 13. yüzyıla kadar götürmek de mümkündür. Nitekim, 1260 yılında kabul edilen *Bulla* Greklere belki de en başta pek öngörülemeyen bir hareket alanı yarattı. Roma Kilisesi'nin üstünlüğünü kabul eden Grek Kilisesi bununla birlikte iç işleyişinde büyük oranda bağımsız bir mahiyet kazandı[493]. Bir uzlaşma metni niteliğinde olan *Bulla* Grekleri Roma'ya itaati kabul etmeleri dolayısıyla "*ayrılıkçı*" statüsünden kurtarmış ve ritüellerini ve idari işleyişlerini özerk

[489] Collenberg, 1977: nos. 99, 100, 101, 104.
[490] Makhairas, 1932, I: §157; Amadi, 2005: § 827; Coureas, 2021: 177.
[491] Nicolaou-Konnari, 2014: 41.
[492] Nicolaou-Konnari, 2005: 26; Coureas, 2012: 175.
[493] Grek piskoposlar Latin mevkidaşları değil sadece papa tarafından görevlerinden alınabiliyordu. Grekler ve diğer Ortodoks cemaat üzerinde yargı yetkisine sahiptiler. Yerel konsillere katılma zorunlulukları yoktu, *Bullarium Cyprium*, I, f-35.

şekilde devam ettirme imkânı tanımıştır. Latin Kilisesine karşı sorumluluklarını da azaltarak doğrudan papanın yetkisi altında yer almışlardır[494].

Bullanın Grek Kilisesi'ne sunduğu idarî ve adlî özerklik, eğitimli din adamlarına kilisenin yanı sıra krallık idaresine de katılma yolunu açmıştır. Örneğin, 1367 yılında Limasol'ün *katepanlık* (κατεπάνω) görevini Grek bir papaz yürütüyordu. Başlıca görevi senyöre ait vergilerin toplanmasından sorumlu olan *katepan* yerel halk ile senyör arasında aracı konumdaydı[495]. Kilise noterleri[496] dinî ve profan kurumlarda kariyer yapmalarına imkân tanıyan meslekî bir eğitimden geçiyorlardı. Bir ailenin pek çok üyesi aynı veya benzer görevlere geliyor, profan mevkiler gibi bunlar da kalıtsal bir mahiyete bürünüyordu. Örneğin, 1382-1410 yılları arasında Alsos'ta *nomikosluk* görevini bir papazlar ailesi yürütüyordu[497]. Lefkoşa'daki Virgin Hodegetria Kilisesi'nde papazlık yapan *Orkomosiates* ailesi, yerel kilise mahkemesinde yaptıkları göreve istinaden bu adı aile adları olarak almışlardır. Bizans Kilisesi'nde piskopos temsilcisi anlamına gelen *chartophylaxın* da Grek memurlar tarafından aile adı şeklinde kullanılması *secrète* çalışanlarının kariyer yolculuğuna benzer bir tablo ortaya çıkarmaktadır[498].

Kilise personeli olmanın, kariyer avantajları ve toplumsal statünün yanı sıra sınıflar arası geçişe imkân tanıyan bir başka yönü de vardı. Bu durumun kaynağı için 13. yüzyıl başına dönmek gerekir. 1220 tarihli Limasol anlaşmasında belirtildiği üzere Grek papaz ve diyakozlar baş vergisi ödemiyor, angarya hizmetten (*corvée*) muaf oluyorlardı. Ayrıca toprağa bağlı köylüler (*vilains*) efendilerinden ve Latin Kilisesi'nden onay almak kaydıyla kiliseye girebiliyorlar, bu durumda özgür kalıyorlardı[499]. 15. yüzyılda ödeme yaparak özgürlüklerini kazandıkları ve kiliseye girdikleri somut örnekler mevcuttur. 1 Aralık 1468 tarihli belgede Yorgin tou Cachouria Morphou'da bulunan Alona *presteriesinde juré*[500] olmak üzere 200 bezant ödemektedir. Bu bedel sabit olmayıp 100 bezanttan 500 bezanta kadar değişiyordu[501]. Meblağ, makam ya da itibardan ziyade özgür kalmak için ödedikleri paraydı. 8 Şubat 1469 tarihli belgede ise kralın para karşılığında papaz ya da *juré* olmalarını onayladığı serflerin

[494] Richard, 1996: 25.
[495] *Documents Chypriotes des Archives du Vatican,*: 70, 89 ve n. 17.
[496] *taboullarios, nomikos, notarius* gibi farklı isimlerle anılırlar; Kazhdan, 1991, II: 1490.
[497] Darrouzès, 1959: 39.
[498] Nicolaou-Konnari, 2005: 55-57. 1315-1324 yılları arasında kâtip olarak çalışan Romanos Chartophylax, 1377 yılında Kraliçe Eleanor of Aragon'un mülklerinin *bailli*'si olarak çalışan Thomaso Cartofillaca, 1359 yılında yine kâtip olarak çalışan Ser Michaeli hartofilaca örnek olarak verilebilir. Hem kilisede hem de krallık kurumlarında çalışan Greklere dair daha fazla örnek için bk. Nicolaou-Konnari,1999: 208-214.
[499] *Synodicum Nicosiense*: no. 6.
[500] Alona gibi küçük yerleşim yerlerinde (*presterie*) adaleti sağlamakla yükümlü mahkeme görevlisidir, Mas Latrie, 1855: 234, n. 4.
[501] Mas Latrie, 1855: 234.

isimleri yer almaktadır. Buna göre, Marathasa'dan serf Linbiti tou Simio, papaz olmak için iki yüz bezant; Vasilli papa Yorgin Linbiti tou Curiosi, *juré* olmak için yüz bezant ödemiştir[502]. 12 Nisan 1468 tarihli belgede St. Nicholas *casale* serflerinden Savilli Thodorou tou Theriano, 50 Venedik dukası (350 bezant) ödeyerek hem serfliğe dair bütün vergilerden ve angarya işlerden muaf olmuş hem de Barnebas (Varneva) adıyla papaz olmuştur[503].

Greklerin bu siyasi ve sosyo-ekonomik çeşitli dinamikler dolayısıyla elde ettikleri statü, kariyer ve zenginlik kendisini bağışçı olarak hamilik yaptıkları durumlarda da gösterir. Örneğin, 1353 yılına tarihli olup Yuhanna ed-Dımaşkî'ye (St. John of Damascus) atfedilen *Barlaam ve Josapahat Tarihinin* istinsah edildiği el yazmasının sponsorluğunu yapan kişi Marathasa *protopapası* Michael'dir. Ardından yazma, oğlu Stephanos *anagnosteste* (kilisede okuyucu, *lectori)* kalmıştır. Kısa süre sonra papaz Michael Prakanas'a geçmiştir.[504]. Euphemia ve Manuel Xeros tarafından 1365 yılında ölen kızları Maria anısına Lefkoşa Chrysaliniotissa Kilisesine yaptırılan yüksek kaliteli cenaze ikonası durumun bir başka örneğidir. İkonadaki Grekçe yazıt Manuel'in *anagnostes*[505] olduğunu belirtmektedir[506]. Yine 14. yüzyıla tarihlenen ve bağışçıların da resmedildiği bir Meryem Ana ikonasını yaptıranlar Konstantinopolisli âlim ve *logothehes*[507] Constantine Akropolites ve eşi Maria Komnene Tornikina Akropolitissa'dır[508]. 1350-1375 yılına tarihlenen Pelendri Kutsal Haç Kilisesi duvarında bulunan bağışçı portesi bir *papazın* eşi olan Negomia'ya aittir[509].

Sonuç olarak Lusignanların adanın mali ve idari birimlerinde Bizans kurumlarının işleyişi konusunda duydukları ihtiyaç Grekler için de avantajlı bir durum yarattı. Krallık personeli olarak aldıkları görevleri kimi zaman *aile mesleğine* dönüştürerek toplumda saygınlık ve statü elde ettiler. Zaman içerisinde kraldan fief, maaş, vergi muafiyeti gibi destekler de alarak maddi güçlerini de arttırdılar. Aralarında yaptıkları evlilikler ile bu grubun sosyal ilişkilerini kuvvetlendirdiler. 15. yüzyılda bazı ailelerin resmî olarak soylu sınıfına dahil olması Lusignan krallığında bireylerin işlevselliğinin toplumsal hareketliliğe imkân tanıdığını göstermektedir. 14. yüzyılın siyasi ve sosyo-ekonomik dinamikleri ile Grekler ve Frankların karşılıklı

[502] Mas Latrie, 1855: 235.
[503] Mas Latrie, 1855: 270.
[504] *Dated Greek Manuscripts*: 212-216.
[505] Bu görevde olan kişilere dair pek çok kayda rastlamak mümkün olmasına rağmen aile adı olarak mı yoksa unvan olarak mı kullanıldığını ayırt etmek zordur. Kıbrıs baş noteri (*primicerios*) Constantine Anagnostes ve diğer örnekler için bk. Nicolaou-Konnari, 1997: 212-213.
[506] Weyl-Carr, 2005: 154.
[507] Bizans'ta çeşitli birimlerin başında yer alan üst düzey yetkili kişidir, bk. Güneş, 2021: 97, 192, 204.
[508] Weyl-Carr, 2006: 189.
[509] Christoforaki, 1999: 15-16.

çıkarlarının örtüşmesi bu yeni aristokrat sınıfın doğuşunun altında yatan sebeptir. Bu grup, toprak sahibi soyluların yokluğunda, Kıbrıs'ta dinî-sanatsal hamilikleri de üstlendi. Krallıktaki nüfuzları arttıkça idareci sınıf ile kurdukları bağları geliştirirken Frank elit kesimi de giderek daha heterojen bir yapıya dönüştürdüler.

Greklerin 14. yüzyıl ve sonrasındaki dönüşümleri baskı ile yönetmekten ziyade refah ve dengeyi önceleyen her siyasi teşekkülde, kültür gruplarının bir aradalığından doğan sürekli değişim halinin bir tezahürüdür. Greklerin toplumsal anlamda kendilerini temsil etme şekilleri, aracı bir sınıf olarak Frank elit kesim ve yerel halk ile etkileşimleri, toplumsal ve ekonomik statüleri değişti. Bizans tebaası olarak Ortodoks inancı, Bizans dili ve kültürü ile kendisini en çok hissettiren kimliksel özelliklerine Lusignan krallık personelleri olarak yeni kurumsal ve toplumsal özellikler eklediler.

2.3.Teoriden Pratiğe: Grekler ve Franklar arasındaki etkileşimin somut tezahürleri

Farklı sosyo-kültürel arka plandan gelen insanların bir arada yaşadığı Antalya, Akkâ gibi Ortaçağ kentlerinin aksine Kıbrıs kentlerinde cemaatler fiziksel olarak birbirlerinden ayrılmamıştı[510]. Mağusa'da cemaatlerin ibadet alanlarının birbirleri ile ne denli yakın olduğunu görmek bugün dahi mümkündür. Krallığın toplumsal pratiklere mümkün olduğu kadar az müdahale etmesi, Ortodoksların *1260 Bullası* ile bir tür *Katolik mezhebi* gibi değerlendirilerek ritüellerinde serbestlik kazanması, ada idaresinde bürokrat, zanaatkar, tüccar, köylü gibi çeşitli şekillerde yerli halka ihtiyaç duyulması gibi faktörler, ev sahipleri ile yeni yerleşimcilerin birbirlerine aşinalığını günden güne arttırdı. Uzun süreli bir arada yaşam tecrübesi, kimliksel ve kültürel öğelerin mevcut koşullar uyarınca dönüşüme açık olması ada halkı arasındaki etkileşimi kaçınılmaz kılmıştır.

Grekler ve Franklar arasındaki bu etkileşimi toplumsal, dinî, sanatsal alanlarda görmek mümkündür. 1340 ve 1353 yıllarında *Synodicum Nicosiense*'e ait hükümlerden anlaşıldığı üzere mezhepsel farklılıklara rağmen bu iki grup arasında evlilikler yapılıyordu. Latinler ile Grekler arasındaki evliliklerin Latin mezhebine göre yapılması ve doğacak çocukların da bu mezhebe göre büyütülmesi zorunluydu. Ayrıca Latin ve Grek din adamlarının karşı cemaatten olan insanların evlilik merasimlerini yönetmesi yasaktı. Aksi halde aforoz edilerek cezalandırılacaklardı. Hükümlerde dikkat çeken nokta ise bu kaidelere uygun olmayan pek çok evliliğin gizlice akdedilmesidir. 1353 yılına ait hükümleri hazırlayan Lefkoşa Başpiskoposu Philip, bu gizli törenleri *skandal* olarak nitelerken her iki mezhebin ruhban sınıfının da bu hususa özen göstermemesinden yakınmaktadır[511].

Ayrıca, 14. yüzyılda adayı ziyaret eden Ludolf von Suchen'in *"yeryüzündeki her dil konuşulur ve duyulur burada* diyerek tasvir ettiği Kıbrıs'ta dilsel etkileşimlerin meydana gelmesi kaçınılmazdı[512]. Leontios Makhairas adada konuşulan Yunancanın Fransızcanın etkisiyle *barbarlaştığını* ifade etmiştir. Bu değişimin boyutunu *"yazarken hem Fransızcayı hem de Yunancayı öyle bir şekilde kullanırız ki dünyada kimse bizim dilimizin hangi dil olduğunu söyleyemez* sözleriyle dile getirmiştir[513]. Seyyah Jean de Margnolli, Halep'te konuşmalarını duyan iki Kıbrıslının dilini *lingua quasi gallica, scilicet quasi de Cipro* şeklinde tanımlıyordu.

[510] Nicolaou-Konnari, 2005: 41.
[511] *Synodicum Nicosiense*, 2005: M-I, L-II; Nicolaou-Konnari, 2014: 40.
[512] *Ludolf von Sudheim*, 1908: 20.
[513] Makhairas, 1932, I, §158; Krallıkta konuşulan diğer diller ve etkileşimlerine dair bk. Grivuad, 2019: 19-32.

C. Aslanov bu dili Akdeniz denizcilerinin konuştuğu *lingua francadan* ayırt ederek Provençal formların, diğer dillerden alınan kelimelerin ve bazı arkaik formların korunduğu *langue d'oïl'den* türeyen Levant Fransızcası olarak tanımlamaktadır[514].

Grekler ve Latinler birbirlerinin dinî pratiklerinden de etkilendiler. İnanç sisteminin değişimi ya da dönüşümü gibi algılandığında bu durum sıra dışı görünebilir. Ancak aslında mesele insanların kültürleriyle birlikte geliştirdikleri din temelli pratikleri yani adetleri ile ilgilidir. İnançlar kimi zaman bulanık ve yoruma açıkken adetler net ve somuttur. İnançlar düşünce, adetler ise davranış alanında yer alır. Dolayısıyla inançların yeni fikir ve bilgilerden adetlerin ise yeni toplumsal durum ve olaylardan etkilenmesi daha olasıdır. Bir toplumun inançları sabit kalırken adetleri değişebilir[515].

Papa V. Urbanus'un Lefkoşa başpiskoposuna gönderdiği 1368 tarihli mektubu bu duruma emsal teşkil eder. Buna göre soylu ya da halk kesiminden kadınlar *şifahen Katolik olduklarını belirtmelerine rağmen yaptıkları işler ve adetler bu söyleme ters düşüyordu.* Greklerin ve diğer ayrılıkçı cemaatlerin kiliselerine giderek dinî törenlere ve ibadetlere katılıyorlardı[516]. Aynı mektupta Katolik baronların, şövalyelerin, kent sakinlerinin vaftiz ve evlilik merasimlerini, Pazar ayinlerini, dinî bayramları evlerinde gerçekleştirdikleri belirtilmektedir: *"Lefkoşa kilisesi Pazarları ve bayram günleri, ruhâni çocuklarından mahrum, öksüz bırakılmaktadır.*" M. Mersch bu hususta Frankların Grek komşularından etkilenmiş olabileceğini ileri sürmektedir. Zira, Ortodokslar için bu ayinlerin evde düzenlenmesi yeni bir gelenek değildi. Onlar ekmek-şarap ayininin yapıldığı her yeri kilise sayıyorlardı[517].

Ortak kullanılan dinî mekânlar, saygı duyulan ortak azizler ve aynı ikonaların kutsal kabul edilmesi Kıbrıs halkının *Kypriotis* adı altında mekanla geliştirdikleri kimliğin inşasında rol oynamış olmalıdır. Stavrovouni Manastırı bu bakımdan hem Frank ve Grek tebaa hem de Lusignan kralları tarafından saygı duyulan ve himâye edilen bir kutsal mekandır. Kıbrıs'ın en uğrak hac mekânı olan manastırın ünü Haçlı Seferlerinden çok öncesine, Azize Helena'nın Kudüs'te Gerçek Haçı bulmasının ardından dönüş yolunda Kıbrıs'a uğradığı 327 yılına dayanır. İnanışa göre Azize Helena kendisine bahşedilen bir görü üzerine Gerçek Haçla birlikte yanında getirdiği Kötü Hırsız ve İyi Hırsıza ait haçların parçalarından yapılmış haçı himaye etmek üzere

[514] Richard, 2007: 134.
[515] Parekh, 2002: 187-189.
[516] *The Cartulary*: no. 131; *Synodicum Nicosiense*: no. 60.
[517] Mersch, 2014: 469.

Larnaka, Pyrga Köyü yakınlarındaki Olympos Dağı'nda bir kilise yaptırdı[518]. Seyyahların, denizcilerin, hacıların akın ettiği[519] kiliseye Lusignanlar da özel bir ilgi göstermiştir. Guillaume de Machaut'nun anlatısına göre Kıbrıs Kralı I. Pierre kiliseyi ziyaret ettiği sırada *kutsal sefere çık ve mirasını fethet* şeklindeki gaipten duyduğu ses, Haçlı politikasını hayata geçirmesinde teşvik edici bir güç olmuştur[520]. Kral I. Jacques (1382-1398) kilisedeki röliğin çalınmaması için demirlerin arkasında tutulmasını emretmiştir. Erken dönem Hristiyan geleneğine dayalı kadim bir mekân olması dışında belki de Kıbrıslılar için yabancı ziyaretçilerden farklı bir anlam daha taşıyordu. Zira, inanışa göre Azize Helena, Kıbrıs'a gelmeden önce ada otuz altı yıllık bir kuraklıktan muzdaripti ve insansız, terk edilmiş haldeydi. Onun lütuflarının ardından, ada yeniden iskân gördü ve refaha kavuştu[521]. Dolayısıyla, Stavrovouni toplumsal hafızada aynı zamanda Kıbrıs'ın ihyasını da temsil ediyordu.

Yine Helena'nın Tochni'de inşa ettirdiği Kutsal Haç Kilisesi'nde bulunan Gerçek Haça ait rölik, 14. yüzyılda Lusignanlar tarafından himaye edilmiştir. Rivayete göre Latinlerin haçın sahihliğinden şüphe etmesi üzerine ateşle sınanmış, zarar görmeyen haç üç yıldan uzun süredir konuşamayan Kraliçe Alice d'Ibelin'i iyileştirmiştir. Bu mucize üzerine kraliçenin halası Marie d'Ibelin, Lefkoşa yakınlarında bir manastır (Stavros o Faneromenos) kurarak röliği buraya naklettirmiş ve çok sayıda bağışta bulunmuştur. Rölik daha sonra kuraklık veya çekirge istilaları zamanlarında felaketlerden kurtulmak için ayinlerde kullanılmıştır [522].

14. yüzyılda denizciler ve hacıların da sık ziyaret ettiği bir başka ortak kült mekânı Mağusa'da bulunan Santa Maria della Cava adlı yer altı şapelidir. Helenistik döneme ait bir yer altı mezarı olarak inşa edilen yapı, muhtemelen 14. yüzyılda kiliseye dönüştürülmüştür. Seyyahların anlatılarına göre otuz altı basamaklı bir merdivenle yerin altına inilerek ulaşılan şapelde, Latinler ve Greklerin yan yana kullandığı iki ayrı altar mevcuttu. Keşiş Jacobus de Verona kiliseyi bol ışıklı, süs ve bezemeleriyle görülmeye değer olarak betimledikten sonra

[518] Hackett, 1905: 433-435; Makhairas, 1932, I: §§ 4-7; § 8 ve n. 1; *The Chronicle of Amadi*: §§ 139-141.
[519]Guillaume de Machaut abartılı bir rakam vererek haçın yüz bin hacı tarafından görüldüğünü yazmaktadır. Bununla birlikte, mekânın popülerliğe dair fikir vermesi bakımından ilgi çekicidir; Perdiki, 2021: 7.
[520] I. Pierre'in şövalyelik ruhunu ve Haçlı Seferi projesini yücelten bir eser olması dolayısıyla anlatının gerçeklik payı muhtemelen düşüktür. Ancak Katolik bir kralın seferinin ilahi kaynağını Ortodoks manastırına bağlaması ve meşruiyetinin buradan sunulması Stavrovouni'nin Hristiyanlar açısından mezhep ayrımı gözetmeksizin kutsallaştırıldığını göstermektedir; Guillaume de Machaut, 2002: 10.
[521] Makhairas, 1932, I: § 3; *The Chronicle of Amadi*: § 141.
[522] σταυρός (Haç), φανερωμένος (tecelli etmiş, açığa çıkmış). Manastırın adı da yerel bir anlatıya dayanmaktadır. Buna göre 1318 yılında bir Latin papaz haçı çalarak Batı'ya götürmek istemiş, ancak ilahi bir müdahale ile çıkan fırtınada adadan uzaklaşamayıp karaya tekrar çıkmıştır. Bunun üzerine bir ağaca saklamak zorunda kaldığı haç, 1340 yılında George adlı bir çoban çocuğa kendini göstererek bulunmuş ve ardından Kral IV. Hugh'ün emri ile Mağusa Başpiskposu tarafından teste tâbi tutulmuştur, Florio Boustron: 256-257; Makhairas, 1932, I: §§ 67-77; Enlart, 1987: 336-339; Weyl-Carr, 2004: 315; *The Chronicle of Amadi*: § 804; Grivaud, 2005: 72.

burada sürekli üç din görevlisinin bulunduğunu ve kalabalık ziyaretçiler için günlük ayinler düzenlediklerini kaydetmiştir. Burası herhangi bir mezhepsel ayrım olmaksızın denizden karaya çıkan herkesin derhal uğrayıp denizin tehlikelerinden kendilerini koruduğu için Bakire Meryem'e şükranlarını sunup dua ettikleri yerdi. 1394 yılında adayı ziyaret eden Nicola de Martoni de buranın Grekler, Latinler ve hatta başka pek çok insan tarafından ortak kullanılan bir ibadet mekânı olduğunu belirtmektedir[523].

12. yüzyıla tarihlenen ve 14. yüzyılda kuzeye eklenen bir nef ile genişletilen Limssol, Pelendri'de bulunan Stavros Timios Kilisesi kuzey nefinde yer alan Lusignan armasından anlaşıldığı üzere krallığın maddi destek sunduğu bir başka yapıdır. Nitekim Pelendri, Kral I. Pierre'in kardeşi Antakya Prensi Jean de Lusignan'a ait bir fiefti. Muhtemelen genişletilen alan ile ayrı altarlarda olmakla birlikte Grekler ve Frankların ortak kullandığı bir yapıya dönüştü[524]. Aynı şekilde Larnaka'daki St. Lazarus Kilisesi'nin bema kısmı Grekler tarafından kullanılırken kuzey nefi 1480 yılında Latin şapeline dönüştürüldü. Venedik dönemine kadar hacılar buraya defnedilmeye devam etmiştir[525].

Marathasa, Kalopanagiotis Köyünde bulunan ve en eski yapı kalıntısı 11. yüzyıla tarihlenen Lampadistis Manastırı, Lusignanların kırsaldaki dinî hâmiliklerini göstermesi bakımından önemlidir. Bölgenin yerel azizi St. John Lampadistis Kilisesi'nin yanı sıra 15. yüzyılda inşa edildiği düşünülen bir Latin şapelinden meydana gelen kompleks bir yapıdır. 13. yüzyıla tarihlenen duvar resimlerinden Çarmıha Geriliş sahnesi Lusignanların yerli halka kendisini temsil etme biçimi bakımından iyi bir örnektir. Sahnede Vaftizci Yahya'nın yanında yer alan iyi Roma askerinin kalkanında Lusignan arması resmedilmiştir[526]. Kırsal kesimin büyük çoğunluğunun Grekler olduğu göz önüne alındığında Lusignanların kendilerini tebaalarına Hristiyanlığın savunucuları olarak lanse etmek istedikleri düşünülebilir. Bu bağlamda Ortodoks Greklere karşı da kapsayıcı bir tutum geliştirdiklerini ileri sürmek mümkündür.

Lusignanlar, Kıbrıs'ın yerel azizlerini de kutsal sayarak himaye etmişlerdir. Bizans döneminde yaşamış bir keşiş olan St. Sozomenos, inzivaya çekildiği Potamia-Agios Sozomenos Köyü'nde aziz olarak kutsanmıştır. IV. Hugh'ün krallığı sırasında Kıbrıs'ta bulunan Antakya Patriği II. Ignatios, ceviz ağacından yaptığı bir haça St. Sozomenos'a ait

[523] Jacobus de Verona, 1908: 16; Nicola de Martoni, 1908: 24; Bacci, 2019: 47-64; Perdiki, 2021: 12-14.
[524] Stylianou and Stylianou, 1997: 222-223
[525] Olympios 2013, 326.
[526] Stylianou and Stylianou, 1997: 296.

rölikler de yerleştirmiştir. Bu haç da Tochni haçı gibi veba, çekirge kuraklık gibi felaket zamanlarında çıkarılıp kutsal suya batırılarak bütün mezheplerden insanların katıldığı ayinlerde kullanılmıştır[527]. 1333 yılında Kıbrıs'ı ziyaret eden hacı Wilhelm von Boldensele Sozomenos'un adada büyük saygı gördüğünü ve başının kraliyet şapelinde muhafaza edildiğini yazmaktadır. Aynı keşiş, Kıbrıs'ın meşhur azizlerinden St. Hilarion'un bedeninin kraliyet gözetimi altında Gedamors- Dieu d'Amour (St. Hilarion) kalesinde olduğunu belirtmektedir[528]. St Hilarion'un öğrencisi olan bir başka Kıbrıslı aziz St. Epiphanios'un başı ise Lefkoşa'daki Latin katedraline yerleştirilmiştir[529].

Bizans ve Gotik sanatına ait üslupların bir arada yer aldığı 14. yüzyıl sonuna tarihlenen St. Mamas Manastırı, aynı adlı azize ithafen röliklerinin üzerine Mamas'ta inşa edilmiştir. Morfu'nun (Morphou) 1324 yılında kraliyet topraklarına dahil edilmesi ve zengin bir Grek burjuva sınıfına dahil olmaması dolayısıyla manastırın inşası Lusignanlara atfedilmektedir. Kıbrıs'ta ilk defa kendisinden 12. yüzyılda bahsedilen St. Mamas'ın kökeni tam olarak bilinmemektedir.[530] Efsaneye göre aslen Alanyalı olup Türkler tarafında öldürüldükten sonra bedeninin bulunduğu tabut Morphou kıyısına gelmiş ve burada kendisine ithafen bir kilise yapılmıştır. Kıbrıs'a giden hacıların uğrak mekanlarından biri olmuştur. Zira, mezarından çıkan özel bir yağın iyileştirici gücü olduğuna inanılıyordu[531].

Bunlara ek olarak, 13. yüzyılda Grek kültleri Latin liturji takvimine dâhil edildi. 1249 yılında Doğu'daki papalık elçisi Tusculum Piskoposu Eudes de Châteauroux tarafından hazırlanan tüzükte, Kıbrıs'ın azizleri olan ve burada hayatlarını kaybeden başta Barnabas, Epiphanios ve Hilarion olmak üzere Nicanor Tychicos, Iasones, Spyridion, Aymon, Alexander, Potamios ve Nemesios adlı azizlerin adlarını sıralayıp bunlardan sadece üç tanesi için Lefkoşa Kilisesi'nde ayin yapıldığını belirtmiştir. Diğerlerine de aynı saygıyı duymak gerektiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla söz konusu azizlerle ilgili bayram günlerinde Kıbrıs'taki bütün Latin kiliselerinde ayin icra edilmesini emrederek Kıbrıslı azizleri Latin liturji takvimine dâhil etmiştir[532].

[527] Makhairas, 1932, I: § 70; Nicolaïdès and Vanderheyde, 2004: 252-254; Grivaud, 2007: 264.
[528] Wilhelm von Boldensele, 1908: 16; Hackett, 1901: 407-408.
[529] Olympios 2013, 325; Hackett, 1901: 399-400.
[530] St. Mamas kültünün Kıbrıs Ortodoks kültüründe yer etmesine ilişkin anlatı dışında Doğu Akdeniz'de ortaya çıkması ve yayılması hakkında bk. Tsilipakou, 2008: 299-307.
[531]Makhairas, 1932, I: § 33 ve n. 4; Grivaud, 2002: 267; Nicolaïdès & Vanderheyde, 2004: 252-254; Schabel, 2005: 215.
[532] *Synodicum Nicosiense*: E-XXI-XXII.

18 Mayıs 1353 tarihli olup Lefkoşa Başpiskoposu Philip'in kaleme aldığı belgede de Kıbrıs'ta vaaz verip burada şehadet mertebesine eriştiği için St. Barnabas bayramının her yıl Haziran ayında ciddiyetle kutlanması istenmektedir. Masraflar için de başpiskoposluk hazinesinden 25 bezant tahsil edilmesi talep edilmiştir[533]. M. Olympios bu gelişmeyi Grekler ve Latinler arasında bir yakınlaşma olarak değerlendirmez. Nitekim, 1249 tarihli metne göre bu kararın gerekçesi, azizlerin öldükleri yerde daha çok saygı görmesi ve anılması gerekliliğidir. Dolayısıyla, Olympios bu gelişmeyi mezhepler arası bir yakınlaşma ya da etkileşimden ziyade adanın barındırdığı kutsiyetle alakalı bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir[534]. Bununla birlikte ortak azizleri himaye etmeleri ve kutsal saymaları, mezhepsel farklılıklarına rağmen ortak paydaları olan Hristiyanlığı vurgulaması bakımından önemlidir. Kıbrıs'ın Hristiyanlık geleneği içindeki önemi ve barındırdığı kutsal emanetler grupların kesiştikleri dinî alanları arttırmıştır. Bu durumun cemaatlerin birbirlerini konumlandırma şekillerini etkilememiş olması kanımca mümkün değildir. Farklı dine mensup olan bireyler ile farklı mezhepten olmalarına rağmen ortak paydalarda buluşabildikleri dindaşlarına yaklaşımlarının aynı olması makul görünmemektedir.

Öte yandan, Kıbrıs Şansölyesi Philippe de Mézière'in Kıbrıs'taki kutlamalardan etkilenip Latin liturjisine dahil ettirmeyi başardığı *Presentatio Beate Marie in Templo* (Kutsal Meryem'in Tapınağa Takdimi) kutlamaları Olympios'un savına karşıt bir veri oluşturmaktadır. Doğu'da 12. yüzyıldan itibaren kutlanan gün Meryem'in anne ve babası tarafından Tanrı'ya sunulmak üzere üç yaşından on beş yaşına kadar Kudüs'teki tapınağa bırakılmasına dayanmaktadır. 1372 yılında Kral II. Pierre'in tahta çıkışını bildirmek üzere Avignon'daki Papa XI. Gregorius'u ziyaret eden Philippe, ona Kıbrıs'ta büyük bir ciddiyet ve özenle kutlanan günün Latin liturjisine de eklenmesi önerdi. Papanın onaylaması üzerine ilk defa 21 Kasım 1372 yılında Avignon'daki Fransisken Kilisesinde kutlandı[535]. Bazı araştırmacılar kutlamalar esnasında papalık sarayında canlandırılan temsilin de Kıbrıs kaynaklı olabileceğini ileri sürerek adaya Ortaçağ Avrupa tiyatrosunda önemli bir yer atfetmektedirler[536].

Kral Janus ise 1413 yılında Kıbrıs'ın Ortodoks nüfusu tarafından büyük bir saygıyla anılan St. Hilarion için Papa XXII. John'dan Latin ayini düzenleyebilmek adına izin istedi.

[533] *The Cartulary*: no. 130.
[534] *Synodicum Nicosiense*: E-XXI; Olympios, 2013: 325.
[535] Young, 1911: 185, 186, 198, 199; Çaylı, 2021: 87-88;
[536] Puchner, 2006: 135-137.

Adanın koruyucu azizi için Frank kralın bu istekte bulunması yine Kıbrıs temelli bir kültün Katolik ve Ortodokslar arasında oynadığı birleştirici bir role işaret etmektedir[537].

Bunun dışında bireysel olarak elit kesim tarafından yapılan bağışlar da bir temsil veya idare politikası olabileceği gibi mezhepler arası bir aşinalık ya da karşılıklı olarak geliştirilen saygıya da işaret ediyor olabilir. Örneğin, Kral I. Pierre St. Cyprian ve St. Justina'ya ait röliklerin bulunduğu Meniko'da bulunan kiliseyi yıktırarak baştan yaptırmıştır. Zira, sıtmaya yakalanan ve ateşi bir türlü düşürülemeyen kral tavsiye üzerine kilisedeki şifalı sudan içerek iyileşmişti. Bir şükran göstergesi olarak da bu kiliseyi ihya etti[538]. 1365 yılında çıkan bir yangında zarar gören Kykkos Manastırı'nın da restorasyonunu emretti. Kraliçe Eleanor altı ay süren restorasyonla bizzat ilgilendi. 1392-1393 yılında adayı vuran yeni bir veba dalgası sırasında Kral I. Jacques, karısı ile birlikte Ortodoks Makhairas Manastırına sığındı[539]. Kral III. Hugh Lefkoşa yakınlarında yer alan Neangomi Manastırı'nı himaye altına alarak mali ödemelerden ya da işgücü gerektiren hizmetlerden muaf tuttu. 1412 yılında Kral Janus'un annesi Kykkos Manastırına mülk bağışladı. 1432 yılında Lefkoşa Grek Piskoposu, Kral Janus'un yeğeni Jacqua de Lusignan'ın vaftiz babalarından bir oldu. St. Nicholas des Chats, Saint-George des Manganas, Kykkos gibi adanın seçkin yapılarının yanı sıra Baf'ta bulunan Papazlar Manastırı gibi küçük merkezleri de himayelerine alarak yeni mülkler bağışladılar. Kral Janus 1406/1407 yılında buradaki cemaati 175 bezantlık *demosia* ile 50 *mud* tuz vergisinden muaf tuttu[540].

Lusignan saray müziğinin nadir bir örneği olan Torino Yazması ise etkileşimin aslında hemen her alanda farklı derecelerde mevcut olduğunu gösteren iyi bir örnektir. 1434 yılında Cenova Kontu Louis ile evlenmek üzere adadan ayrılan Kral Janus'un kızı Anne, yanında çeyizinin bir parçası olarak bu el yazmasını da götürdü. Lefkoşa sarayının en iyi katipleri tarafından 159 folio üzerine hazırlanan yazma, Latince ve Fransızca dinî ve profan eserlerin yer aldığı zengin bir müzik repertuvarıdır. Yazmada Latinlerin yanı sıra St. Hilarion gibi Ortodoks azizlere ait ilahiler de yer alır[541]. 13. yüzyıla ait bir yazmada (*Codex Pal. gr. 367*) bulunan İsa'nın Çilesinin işlendiği Bizans Yunancasıyla yazılmış Kıbrıs'a ait bir tiyatro oyunu ise

[537] Salzmann, 2018: 340.
[538] Hackett, 1905: 456-457; Makhairas, 1932, I: § 39 ve n. 1, 2 ve 3.
[539] Mersch, 2014: 468.
[540] Grivaud, 2002: 260-261.
[541] Cattin, 1995: 249-269; Bouvier, 2007: 140-141.

Batı'ya özgü bir prototipten uyarlanmıştır. Ortodoks dinî geleneğine ait öğelerin ön plana çıkarılmasıyla Grek kitleye göre uyarlanmıştır[542].

Bağışçı portreleri (*donor portraits*) üzerinden Kıbrıs'taki giyim kuşam tarzına ilişkin makalesinde Christoforaki'nin sunduğu veriler, moda konusunda da insanların birbirlerinden etkilendiklerini göstermektedir. 1280 tarihli Moutallas Köyü Virgin Kilisesi'ndeki bağışçı portresinde, Ortodoks bir çift resmedilmektedir. Kadının başında 13. yüzyılda Fransa'da ortaya çıkıp 14. yüzyılda da moda olmayı sürdüren Batı'ya özgü beyaz bir başlık görülür. 1317 tarihli St. Demetrianos Kilisesi'ndeki portrede bu kez kadın geleneksel kıyafetler içinde resmedilirken Michael Katzouroubos ayak bileklerine ve siyah sivri botlarına kadar uzanan geniş yeşil bir tunik giymektedir. Zeytin yeşili bir astarı vardır. Kollar düğmelerle bilekten dirseğe doğru daralır. Salaş tunik ve bu düğme kullanımı yine Batıya özgüdür[543]. Pelendri Kutsal Haç Kilisesi'ndeki yazıttan anlaşıldığı üzere soylu birinin oğlu olan Basil tam bir batılı tarzında temsil edilmiştir. Uzun, geniş ve kolları bilekte sıkı tutturulmuş beyaz bir kıyafet (*coiffe*) giyer. Daha dikkat çekici olan kısmı ise sakalsız olmasıdır. Sakalsız olmak Batı'ya özgüdür ve Bizans için ise aşağılanan bir durumdur. Nitekim Aslan yürekli Richard, Kıbrıs'ı aldığında bütün soylu adamların yeni düzeni kabul ettiklerini göstermek adına sakallarını tıraş etmelerini emretmişti[544].

Sanat ve mimari konusunda ise üsluplar, bezeme programları, zanaatkarlar, duvar resimleri adanın çokkültürlü ortamından beslenerek Kıbrıs'a özgü bir gelişme gösterdi. Örneğin, 14. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen St. George of the Greeks adlı Ortodoks Katedrali muhtemelen Latin Katedralini taklit etmek amacıyla Gotik üslubunda inşa edilmiştir. Ancak duvar resimlerinde kullanılan bezeme programı Bizans'a ait standart temalara denk düşer. Bununla birlikte bunlar da Gotik şeritlerle çevrelenerek karma bir üslupta sergilenmiştir. Bacci, Ortodoks olmayan patronları için yaptıkları işlerde Grek sanatçıların üslup bakımından Bizans sanatına sadık kalmakla birlikte heterojen kitlenin ihtiyaçlarına ve görsel alışkanlıklarına daha uygun olan orijinal ikonografik ve düzensel çözümler tasarladıklarını ifade etmektedir[545].

Troodos Dağları'ndaki küçük Ortodoks Kiliselerinde görülen Komnenos dönemi Bizans üslubunu yansıtan duvar resimleri 14. yüzyıla gelindiğinde Batı ikonografisi ve üslubunu da

[542] Grivaud, 2009: 172-175.
[543] Christoforaki, 1999: 14.
[544] Christoforaki, 1999: 15-16.
[545] Bacci, 2009, 198-201.

içeren hibrit özellikler gösterir. Örneğin, Pelendri, Kutsal Haç Kilisesi'ndeki Meryem'in hayatına dair resimlerde Batı'ya özgü motifler içermektedir. J. M. Andrews bu motiflerin kaynağını Haçlı krallıklarında gelişen el yazması geleneğine dayandırmaktadır[546].

Yapıların baniliğini yalnızca kraliyet ailesi üstlenmiyordu. Aristokrat toprak sahipleri, yerli Ortodoks halk, tüccarlar ve bankerler de bu temsil alanını paylaşıyorlardı. Dolayısıyla kralın tebaasına sunmak istediği Doğu'daki Hristiyan Kral imajı SS. Peter & Paul Kilisesi ve St. Nicholas Katedrali'nde görüldüğü üzere Gotik öğelerle ön plana çıkıyordu. Öte yandan statüsünü ya da zenginliğini yansıtmak isteyen bir tüccar daha farklı görsel seçimler yapabiliyordu. Dolayısıyla kiliselerin mimarisi ve bezeme programı baninin ideal statüsü için bir temsil yöntemiydi. Farklı sanatsal üsluplar kültürel kimliğin yanı sıra güç ve servetin göstergeleriydi. Bu durum farklı üslup ve akımlara ait öğelerin farklı gruplar tarafından daha kolay kabul edilip kullanılmasına, spesifik sanatsal kategoriler arasındaki sınırların bulanıklaşmasına yol açıyordu[547].

Sonuç olarak, somut etkileşim örneklerini belki de kültürel etkileşimden ziyade farklı grupların ortak yaşam deneyimleriyle doğal olarak oluşturdukları sosyo-kültürel ortamda kendilerini temsil şekillerindeki farklılaşma olarak değerlendirmek konuya ilişkin alternatif bir yaklaşım olabilir. Nitekim, kültüre çoğu zaman atfedilen kutsiyet, kültür gruplarının da yüceltilmesini beraberinde getirmektedir. Bu etkileşimin yönü, yoğunluğu grupların bir değerler hiyerarşisine tabii tutularak değerlendirilmesine yol açıp ideolojik-politik iddiaların temellendirilmesinde kullanılabilir. Oysaki yukarıda görüldüğü üzere Grekler ve Franklar sahip oldukları ibadet, evlilik, giyim-kuşam pratiklerini, kentleri süsleyen yapılarda kendilerini temsil şekillerini karşı gruplarla etkileşimden doğan *moda* uyarınca şekillendirmişlerdir. Aslında tecrübe edilen Lusignanların herhangi bir baskı politikası gözetmediği bu krallıkta bir ada üzerinde yaşayan nüfus açısından homojenlikten hayli uzak bir toplumun üç yüzyıl boyunca bir arada yaşamasının doğal sonuçlarıydı. Ada dışından da pek çok insan için cazibe merkezi olan dinî mekanlarda ibadet ederken mezhepsel meseleler kâğıt üzerindeki keskin ayrımlar kadar önem ifade etmiyordu. Adanın zor zamanlarında aynı kültler etrafında birleştiler. Bu kendi kimliksel özelliklerini tamamen kaybettikleri anlamına gelmiyordu. Ama günlük yaşamda iç içe oldukları insanlarla geliştirdikleri ilişkilerde bu özelliklere sıkı sıkıya bağlı kalmalarını gerektirecek bir fanatizmleri yoktu. Tüccarın, köylünün, kralın, soyluların motivasyonu farklı

[546] Andrews, 2012: 160.
[547] Andrews, 2012: 166.

olmakla birlikte adadaki bu polifoninin gürültü ve kaostan ziyade ahenkli bir birlikteliğini arzu etmeleri adayı kendilerini ve ötekini sürekli yeniden konumlandırdıkları ve dönüştürdükleri (dolayısıyla etkileşim alanını arttırdıkları) bir mekân haline getirdi.

Greklerin üç başlık altında farklı yönleriyle ele alınan Lusignan hâkimiyeti altındaki durumları adanın dinamikleri ve farklı grupların etkileşimleri hakkında üç temel şey söylemektedir. İlki Grekler ve Franklar arasındaki ilişkiye dair kesinlik taşıyan genel bir yorum yapmanın mümkün olmadığıdır. Adanın farklı mezhep ve kültürden yeni bir idareci sınıfın kontrolü altına girmesi toplumun bütün kesimlerini aynı şekilde etkilememiştir. Örneğin, kırsal nüfus bu değişimden çok daha az etkilenmiş, vergisini ya da ürününü verdiği efendinin değişimi muhtemelen gündelik yaşantısında yok denecek kadar az değişikliğe yol açmıştır. Öte yandan kentli ve eğitimli kesim belki de kendilerinin de ummadığı şekilde krallığın idaresine entegre oldu. Sahip oldukları meslekî kabiliyetler, dil becerileri, eski düzenden yeni yönetime geçiş sürecinde ve sonrasında kendilerine duyulan ihtiyaç, onlar için bir toplumsal hareketlilik alanı yarattı. Bu alan sayesinde statü, zenginlik, prestij kazanarak yeni aristokrat bir sınıf meydana getirdiler. Frank elit kesim ile yan yana çalışan Grekler, krallığın idare mekanizmasını işleten çarklardan biri oldular. Kazandıkları bu yeni kimliksel özellik ile krallık ve tebaa arasında aracı bir rol üstlendiler. İçlerinden bazıları sıradan memuriyetlere sahip olmanın ötesine geçerek soylu sınıfa dahil olup askerî, hukuki, idari, dinî alanda kariyer basamaklarını tırmandılar.

İkinci husus kurumsal ilişkilerin mahiyetine yöneliktir. Teorik anlamda Latin Kilisesi'nin üstünlüğünü tanıması, Grek Kilisesi'ne kendi içindeki özerkliğinden bir şey kaybettirmemiş, kiliseyi zulme uğratmamış ya da fakirleştirmemiştir. Aksine kendi tebaası ve kurumsal yapısı üzerindeki aracısız hâkimiyeti, Grek Kilisesi'ne dönemin siyasi ve toplumsal şartlarına göre en faydalı olacak şekilde hareket etme imkânı tanımıştır. Ayrıca kilise mensupları dahi *zamanın ve mekânın ruhuna* göre Roma ya da Konstantinopolis'teki mevkidaşlarının kabul edemeyeceği mezhepler arası pratikleri uygulamakta beis görmemişlerdir. Adanın kilise tarihindeki ayrıcalıklı yönü, ev sahipliği yaptığı rölikler, Franklar ve Greklerin Hristiyanlık mirasının ortak paydalarında buluştukları mekanlar yaratmıştır. Dinî ya da profan bir baskıyla karşılaşmadıkları için birbirlerinin yaşam tarzlarından, ibadet pratiklerinden, giyim kuşamlarından da etkilenmeleri zor olmamıştır.

Son olarak dikkat çekilmesi gereken nokta ise gruplar arasındaki ilişkilerin dinamizmidir. Üç yüzyıllık bu etkileşim süreci bireylerin, grupların, tabakaların sürekli olarak yeniden tanımlandığı bir zaman aralığıdır. Aslında insanların her gün maruz kaldıkları farklı

yaşam pratikleriyle kendi kimliksel özelliklerini, sanatsal üsluplarını, alışkanlıklarını, eylemlerini, ötekine bakışlarını dönüştürdüğü yavaş ama asla durmayan ağır bir dönüşüm sürecidir. Bundan dolayı çeşit çeşit insanın çok sık ziyaret ettiği bir mekânda, farklı arka planlardan insanların doğrudan temas halinde olduğu gruplar arasındaki ilişkilerin siyasi, toplumsal, ekonomik koşullara göre değişime tabii olması doğaldır. Bu değişim ya da etkileşime direnç göstermek insani ilişkilere sûnî bir müdahalede bulunmak olurdu. Nitekim, her gün farklı kültürden insanlarla iç içe yaşayan gruplar kendilerini toplumun dinamiklerine göre nasıl temsil ederse, mevcut ortamda kendilerine fayda sağlayacak hangi seçimleri yaparsa, kendilerini ötekine göre nasıl konumlandırırsa, Franklar ve Grekler de kendileri için böyle bir yaşam tarzı inşa etmeye çalıştılar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TANRI'NIN ÜVEY EVLATLARI: AZINLIKLAR

Azınlık kavramı söz konusu dönem ve mekân için aslında pek kullanışlı değildir. Şayet sayısal anlamda bir azınlıktan bahsediliyorsa iktidarın azınlıkta olduğu Lusignan Krallığı'nda Frankları merkeze alıp diğer grupları azınlık farz etmek ironiktir. O halde güç sahibi olanlar dışında kalanlardan mı azınlık olarak bahsetmek gerekir? Bu durumda adanın yerlisi olan Grekleri de azınlık saymak gerekir ki bu da kavramın alışılagelen anlamına ters düşer. Herhangi bir grubu merkeze almamayı tercih ederek tarihsel olarak hakkında daha az veri bulunan topluluklar için bu kavramın kullanımına başvurulmuştur. Dolayısıyla grupların ele alınmasında tarihî kaynaklar esas alınarak bir gruplandırmaya gidilmiştir. Söz konusu bölüm adadaki Frank ve Grekler dışında kalan grupların Lusignan idaresi altındaki konumlarını ele almaktadır. Krallığın sonuna kadar toplumsal konumlarının değişimi kaynakların el verdiği ölçüde incelenmeye çalışılmıştır. Süryanîler, Nesturîler, Marunîler ve Melkitler Suriyeliler başlığı altında incelenerek gruplara yönelik kavram karmaşasına açıklık getirmek de bölümün amaçlarından birini teşkil etmektedir. Bu grupların Suriye-Filistin'den adaya göçlerinin ardından çokkültürlü ada ortamına uyum süreçlerine odaklanılmaktadır. Haklarında diğer azınlık gruplara kıyasla daha fazla veri sahibi olduğumuz Ermenilerin toplumun farklı kesimlerinde adadaki rolleri diğer alt başlıkta ele alınmıştır. Müslümanlar ve Yahudiler başlığı ise bu azınlık gruplar içerisinde bile marjinal kalan grupların adadaki varlıklarına ve faaliyetlerine ilişkin fikir sunmayı hedeflemektedir.

3.1.Suriyeliler

Suriyeli kavramı Orta Çağ tarihçileri için çetrefilli bir kavramdır. Coğrafya temelli bir terim gibi görünmekle birlikte kesin olarak hangi kültürel veya dinî grubu ifade ettiğini net olarak söylemek zordur. Coğrafi sınırlarına yapılan atıfların da Antikçağdan 20. yüzyıla kadar değişkenlik göstermesi, bölgenin yerleşimcilerini tespit etmeyi daha zor hale getirmektedir. Strabon İ.Ö. I. yüzyılda Suriye'yi kuzeyde Amanos Dağları ve Kilikya, doğuda Fırat Nehri, güneyde Arabia Felix (Yemen) ve Mısır, batıda ise Kızıldeniz ile sınırlandırır. Bölge Kommagene, Seleucis Syria, Lübnan ve anti-Lübnan (Cebelişarkî) dağları ve arasındaki vadiden oluşan Coele-Syria, kıyıda bulunan Phoenicia ve iç kısımdaki Judaea'dan meydana gelmektedir. Antiochea, Seleucia, Apamea ve Laodikea Seleucis'in en önemli kentleridir.

Suriye'nin yönetim merkezi Antiochea'dır[548]. Plinius bölgeyi daha da genişleterek Babylonia, Mesopotamia ve Toros Dağlarının ardındaki Sophene (günümüzde Elâzığ ve Tunceli) bölgesine kadar uzandığını yazar[549].

Alexandros'un döneminde Suriye Satraplığı olarak anılan bölge Ptolemaiosların Suria ve Phoenicia'da, Seleukosların da Eleutheros Nehri'nin (Nehrü'l-Kebîr) kuzeyinde hâkimiyet kurması ile bölündü. Pompeius'un İ.Ö. 64 yılında bütün bölgeyi fethetmesi ile *Provincia Syria* ya da *Syria et Phoenicia* olarak anılan bölge ilk defa belirli sınırlara sahip bir jeopolitik bölgeyi ifade etmeye başladı. Bir Roma Eyaleti olarak sınırları Fırat Nehri'nden Mısır'a kadar uzanan bölge, doğuda Süveyş Körfezinden geçip Ölü Deniz'in güneydoğu ucuna inen hat ile sınırlandırılıyordu. Bunun birlikte, Suriye Eyaleti ancak Roma İmparatoru Traianus (İ.S. 98-117) döneminde yönetim merkezi Antiochea olan organik, bütüncül bir yapı halini alabildi. Ancak bu birlik İ.S. 198 yılında Septimus Severus'un eyaleti, *Syria Coele, Syria Phoenicia* ve *Syria Palaestina* olarak üçe bölmesi ile tekrar bozuldu[550]. Bizans döneminee gelindiğinde ise İ.S. IV. yüzyıldan itibaren Suriye, Orontes (Asi) Nehri sınır olmak üzere Roma eyaletinin kuzeyi ile sınırlı kalmış ve Antiochea merkezli *Syria Prima* ile Apamea merkezli *Syria Secunda* veya *Salutaris* şeklinde iki yapıya bölünmüştü[551].

Bölge Araplar tarafından *Bilâdü'ş-Şâm* olarak adlandırılmaktadır. Arap yarımadasında yüzü doğuya dönük olan birinin kuzeyinde kalan topraklara işaret edecek şekilde "soldaki topraklar" anlamına gelmektedir[552]. Genel ifade ile kuzeyden güneye Toros ve anti-Toros Dağlarından Akabe Körfezi ve Sirhan Vadisine, doğu-batı yönünde ise Orta Fırat'tan Akdeniz'e uzanan Bereketli Hilal'in batı kısmına işaret eder. Suriye'nin yekpare bir birim olarak tahayyül edilmesi mümkün olmamakla birlikte bölgede siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda tutarlı bir sistem mevcuttu[553].

Bu değişkenlik gösteren coğrafî sınırlar dolayısıyla Suriyeli kelimesinin de farklı toplulukları ifade edecek şekilde kullanılması doğaldır. Yaygın yapılan bir hata olarak "Suriyeli" (Σύριοι) kavramının "Asurlu" (Ἀσσύριοι) kelimesinin kısaltılmış şekli olarak kullanılmasının kökeni Herodotos ile İ.Ö. V. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Herodotos,

[548] Strabo: XVI, II: 1-5, 16.
[549] Pliny: 5:13.
[550] Rustum-Shehadeh, 2011: 20.
[551] Rustum-Shehadeh, 2011: 21.
[552] Şâm kelimesinin kökenine dair ayrıca bk. Mesudî: 190-191.
[553] Humpreys, 2011: 506.

barbarların Asurlular dedikleri kişilere Hellenlerin Suriyeli dediklerini ifade ederek bu iki kelimenin aynı anlamı ifade edecek şekilde kullanılmasının önünü açmıştır[554]. Aleksandros'un fetihlerinden sonra Toros Dağlarından Kızıldeniz'e, batıda Akdeniz'den doğudaki çöle kadar doğal sınırlar arasındaki bölgede yaşayan insanlar Suriyeli olarak anılmaya başlamıştır. Roma ve Bizans döneminde de devam eden bu kullanım Haçlıların bölgeye gelişleri ile 11. yüzyılda değişmiştir. Aralarındaki siyasî çekişmelerin 451 Kadıköy Konsili ile teolojik mahiyete büründüğü farklı Hristiyan grupları ifade etmeye başlamıştır[555].

Surianus (Syrian) kelimesi Türkçeye sıklıkla ve hatalı olarak Süryanî olarak tercüme edilmektedir. Süryanîler, Kadıköy Karşıtı grupta yer almakta olup Aleksandreialı Kyrillos'un tek tabiat (*mia physis*) öğretisini takip ederler. Öğretideki tek tabiat vurgusundan dolayı yanlış olarak "monofizit" olarak anılmaktadırlar. Ancak monofizit kavramı yalnızca 451 yılında sürgün edilen Euthykes'in öğretisine atfedilebilir. O, Mesih'in Tanrı Baba ile aynı özden olduğunu ancak insanî öze sahip olmadığını ifade etmektedir. İnsani tabiat tanrısallıkta erimiştir[556]. Kyrillos ise kullandığı *mia physis* tabiri ile Mesih'in tamamen Tanrı ya da insan olduğunu reddetmemiştir. Tanrı, inayetiyle insanda bir Tanrısallık meydana getirmiş; bu sırada Tanrısal veya insani tabiat ne karışmış ne birleşmiş ne de dönüşmüştür. Mesih gerçekten insandır ancak insanlığı tabiatına özgü vasıflarından farklı hale getirilmiş, Söz-Tanrı insanı kudretiyle bizzat kendi bedeni yapmıştır. İsa'da tek tabiat vardır ancak bu tabiatı oluşturan tanrısal ve beşerî boyutları değişmeden varlıklarını sürdürür[557]. Bu bakımından aslında Kadıköy *Credo*'su ile temelde çok da farklı olmamakla birlikte bu gruplar için Euthykes'in takipçisi anlamında "aşağılayıcı" bir ifade olarak monofizit terimi kullanılmıştır[558].

Miafizit Süryanîler VI. yüzyılda, Edessa (Urfa/Urhoy) Piskoposu Yakup Burdoyo öncülüğünde Kadıköy Karşıtı bir kilise yapılanmasına gittiler. Yakup Burdoyo yanında iki piskopos ile Anadolu ve Suriye'ye yaptığı gezilerde yirmi yedi piskopos ve yüz bin civarında yaptığı piskopos ataması ile geniş bir kilise ağı kurmuş, adına nispetle Süryanîler, Yakubî olarak da anılmaya başlamıştır[559]. Antakya'da kendi patrikliklerini kurup, özellikle Kuzey

[554] Herodotos, 2006, VII: 63.
[555] Nasrallah, 1974: 488-490.
[556] Duygu ve Akalın, 2018: 29.
[557] Mcguckin, 2018: 129-152.
[558] Günümüzde de Süryanîler monofizit tabirini kabul etmeyerek kendilerini Süryanî Ortodoks Kilisesi şeklinde tanımlamaktadırlar. Hatta Yakubî olarak anılmalarının müsebbibi Yakup Burdoyo'nun kilise tarihleri için önemli bir şahsiyet olduğunu reddetmemekle birlikte kendisini, kurucuları olarak kabul etmeyip kiliselerinin kökenini havarilere dayandırmaktadırlar, Kaçar, 2006: 107. Bununla birlikte dönem kaynaklarında Yakubî tabiri kullanıldığı için tezde bu kavramın kullanımı tercih edilmiştir.
[559] Kaçar, 2006: 116.

Suriye'de yoğunlaşmalarına rağmen X. yüzyıldan itibaren pek çok takipçi İslamiyet'e veya Melkitliğe kaymıştır. Faaliyet alanları da Yukarı Mezopotamya'da yoğunlaşmıştır[560]. Geç Antik dönemde Süryanîceyi hem liturji dili hem de konuşma dili olarak kullanıyorlardı. Ancak 12. yüzyıldan itibaren pek çoğu Arapça kullanmaya başlamıştır. Kudüs'te bir başpiskoposlukları ve seyrek bir cemaatleri bulunmakla birlikte 1099 yılında Haçlılar Kudüs'ü ele geçirdiklerinde Yakubîlerin çoğu uzun süre önce Mısır'a kaçmışlardı[561].

Haçlıların doğuya gelişleri esnasında bölgedeki Hristiyan nüfusun çoğunluğunu teşkil ettikleri için *Suriani* teriminin Melkitleri ifade ettiği de ileri sürülen görüşlerdendir. Sâmî dillerde kral anlamına gelen *mlk* kökünden türeyen isim, Süryanîcede kral taraftarları manasına gelen *Melkâye/Melkôye* şeklinde kullanılmaktadır[562]. Melkitler, Bizans imparatoruna bağlı olup Kadıköy itikadını benimseyen cemaattir. Kendi içlerinde de Yunanca ve Arapça ya da Süryanîce konuşanlar olarak ayrılıyorlardı. Bir zamanlar Hellenistik kültürün merkezlerinden biri olup 969-1086 yılları arasında Bizans hâkimiyetinde olan Antakya'da 12. yüzyılda Yunanca konuşan kalabalık bir Melkit topluluğu vardı. Filistin'deki Hıristiyanların da büyük bölümünü Melkitler oluşturmakla birlikte bunlar daha çok Süryanîce ya da Arapça konuşuyorlardı. Liturji dilleri ise Yunancaydı[563].

Surianus tabiri sayıca çoğunlukta olmalarına rağmen Latin Doğu'da her zaman Melkitlere işaret etmemektedir. Örneğin, Willermus Tyrensis, Suriyelilerden bahsettiği bir pasajda kelimeyi açıkça Marunîleri tarif etmek için kullanmaktadır. Lübnan Dağlarında yaşadıklarını belirttiği cemaatin eskiden *Monothelit* olduklarını yani Hz. İsa'nın iki tabiata ancak tek iradeye sahip olduğuna inanırken daha sonra bu inancı terk ederek Roma Kilisesi'nin itikadını benimsemelerinden duyduğu sevinci dile getirir[564]. İlk ortaya çıkışları hakkında ayrıntılı bilgi olmayan Marunîler, Maron adlı bir keşişe izafeten adlandırılmaktadırlar. 628 yılında Sâsânilerle savaşları sırasında bölgede olan Bizans İmparatoru Herakleios kilise birliğini sağlama yolunda bir adım olarak Maron'un Apamea ile Hıms arasında yer alan manastırını ziyaret ederek keşişleri Monothelit inancına bağlamayı başarmıştır. Haçlılar döneminde bölgeyi iyi tanıdıklarından Latinler için kılavuz görevi gören Marunîler, okçu birlikler kurarak Haçlıların yanında savaştılar. Muhtemelen Franklar ile girdikleri bu yakın temas sonucunda, 1182 yılında Monothelit itikadı terk ederek Kadıköy itikadını

[560] Micheau, 2008: 377.
[561] McEvitt, 2008: 8-9, 22.
[562] Sinanoğlu, 2004: 84.
[563] Nasrallah, 1974: 490-49; McEvitt, 2008: 8.
[564] William of Tyre, 1943, II: 82, 458-459.

benimsemişlerdir. Atiya, Trablus Haçlı Kontluğu'nun büyük çoğunluğunun Marunîlerden oluştuğunu belirterek bölgedeki sayılarının 12. yüzyılda yaklaşık yüz bin kişi olduğunu ileri sürmektedir[565].

Yakubîler ile aynı kültürel ortamı paylaşan Nesturîler ise Batı Süryanîleri olarak da anılan Yakubîlere nazaran Doğu Süryanîleri şeklinde adlandırılmaktadırlar. Adını 428 yılında Konstantinopolis Patriği olan Nestorios'tan almalarına rağmen bu isabetli bir adlandırma değildir. Nitekim Nestorios, Mopsuestialı Theodoros'un öğretilerini benimsemiş, kendisi bu itikadın kurucusu olmamıştır. Doğu Kilisesi'nin ya da Doğu Süryanî Kilisesi'nin Nestorios ile ilişkilendirilmesi temelsiz ve zayıftır[566]. Nestorios, Efes Konsili'nde (431) Hz. Meryem'in Theotokos (Θεοτόκος, Tanrı Doğuran) değil Χριστοτόκος (Khristotokos, Mesih Doğuran) şeklinde anılmasına ilişkin düşüncesinden dolayı aforoz edilmiştir. Nesturî tabiri de Antiokheia kristoloji görüşünü tümüyle lekelemek için kullanılan bir kelimeye dönüşmüştür[567]. Dolayısıyla daha doğru tabirle bu Theodorosçu kristolojiye göre Mesih'te iki tabiat mevcuttur ve bunlar iki ayrı *hypostasiste* (bireysel gerçeklik) bulunur. Mesih Tanrı-insan değil, tanrısallık taşıyan insandı. İsa'nın bedeni tanrısallık için aracı kılınmıştı. Bu iki tabiat kendi özelliklerini korumuş, birbirlerine karışmamıştı[568].

Bizans döneminde yaşadıkları baskı dolayısıyla Mezopotamya'dan İran'a yayılan Doğu Kilisesi mensupları, Müslümanların bölgede egemen olması ile özellikle Abbasiler döneminde Altın Çağlarını yaşamışlardır. Kamu görevlerine getirilmiş, kâtiplik, hekimlik yapmışlar, 782 yılında da dinî merkezlerini Ktesiphon'dan Bağdat'a taşımışlardır. V. ve VIII. yüzyıllar arasındaki yoğun misyonerlik faaliyetleri ile İran'ın Doğusuna, Arabistan'a, Orta Asya'ya, Çin'e, Hindistan'a ve Endonezya'ya kadar yayılmışlardır[569]. Süryanîce, Doğu Kilisesi tarafından hem kültür hem de liturji dili olarak kullanılmasına rağmen İslam hâkimiyeti ile Süryanîce yazım geleneği Arapça karşısında gerilemiştir[570].

---

[565] Atiya, 2005: 422-426.
[566] Güncel literatürde Nesturî tabirinin kullanımının tarihsel açıdan yanlış ve ekümenik nezakete aykırı olduğu düşünülmekte olup "Theodorosçuluk", Doğu Kilisesi, Doğu Süryanî Kilisesi mensupları tabirlerinin kullanılması gerektiği ileri sürülmektedir, Brock, 2018: 104-111. Tez boyunca birincil kaynaklarda Nesturîler şeklinde anıldıkları için karışıklık yaratmamak adına bu tabir kullanılmaya devam edilmiştir. Bununla birlikte bu cemaatten bahsedilirken bu adlandırmanın siyasi olarak kurgulanan bir tabir olduğu ve günümüze kadar hatalı olarak kullanıla geldiği akılda tutulmalıdır.
[567] Brock, 2018: 104.
[568] Duygu, 2017: 352.
[569] Micheau, 2008: 378.
[570] Atiya, 2005: 328.

Bu teolojik farklılıklara rağmen Frankların doğuda bulunan Hristiyan topluluklar için *Graeci, Suriani* ve *Armeni* terimlerini kullanmaları, teolojiden ziyade dil temelli bir ayrım yaptıklarını göstermektedir. Bu da kilise aidiyetine ilişkin meselelerde bulanıklığa yol açar. Örneğin, Melkitler Yunanca ya da Arapça konuşan gruplara ayrılmakla birlikte Greklerle aynı kilise sistemine tâbidirler. Ancak Franklar tarafından *Graeci* ya da *Suriani* olarak bölünürler. Ayrıca Melkitler gibi birden fazla liturji dili kullanan bir cemaat üyesinin hangi dilde ibadet ettiğini bir Frank'ın net olarak bilmesi mümkün değildir. Fulcherius Carnotensis Haçlıların Antakya önlerinden Kudüs'e devam etmeden önce papaya yazdıkları mektupta Türklere ve paganlara boyun eğdirdiklerini ancak heretiklere –*Graecos, et Armenos, Syros, Jacobitasque*- üstün gelemediklerini belirtmektedir[571]. McEvitt burada üstün gelmek ifadesi ile (*expugnare*) bu topluluklara karşı nasıl bir tutum izlemeleri gerektiğini kestiremediklerini ileri sürmektedir. Dolayısıyla terimin Latin Doğu'da kullanımı bölgedeki yerel Hristiyan liturji ve geleneklerinin çokluğuna vurgu yapıyor olmalıdır[572]. Dolayısıyla *Surianus* olarak anılan bir kişi Melkit, Yakubî, Marunî ya da Nesturî olabilir. Metinde Willermus Tyrensis'in Marunîlerden bahsettiği bölümde olduğu gibi ayırt edici bir bilgi verilmediği durumda, Frank topraklarına dağılmış Hristiyan gruplardan hangisine mensup olduğunu kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Ancak Müslüman tarihçi ya da coğrafyacılar Suriyeli yerine genellikle kişilerin mensubu oldukları cemaatin kurucularına işaret eden en-Nastûriyye/en-Nastûr, el-Yakûbiyye/el-Yâkibâ, el-Mârûnîyye, el-Malakiyye/el-Malakiya gibi isimler kullanmışlardır.

Bununla birlikte 13. yüzyılda durumda değişiklik gözlenir. Dinî gruplar teolojik farklıları öne çıkarılarak anılmaya başlamıştır. Örneğin, Akkâ Piskoposu Jacques de Vitry Latin Doğu'da yaşayan Hıristiyan gruplarını ayrı ayrı ele alır. Suriyeliler olarak adlandırdığı grup Melkitlerdir. Suriyelilerin bütün ruhani meselelerde Grek mezhebini takip ettiğini, günlük hayatta ve resmî belgelerde Arapça kullandığını ifade eder. Bu nedenle ruhban sınıfından olmayanlar ayinlerde söylenen şeyleri anlamamaktadır[573]. Yakubîlerden bahsettiği kısımda bu grubun, Grekler ve Latinlerden oldukça farklı olduklarını belirtir. Sünnet olmaları, bir papaza gitmek yerine gizli bir şekilde tek başlarına günah çıkarmaları gibi pratiklerini hatalı addederek Katolik mezhebi uyarınca çürütmeye girişir. Nesturîleri özellikle Efes Konsili'nde mahkûm edilen görüşleri dolayısıyla heretik olarak anarken, Arapça konuşan Marunîlerin *sapkın* monothelit inancın ardından Katolik mezhebini kabul edişini aktarmaktadır[574].

[571] Fulcherius Carnotensis, 1913: 264.
[572] McEvitt, 2008: 102-103.
[573] Jacques de Vitry: 299.
[574] Jacques de Vitry: 314-319.

Jacques de Vitry'nin eserindeki bu farklı yaklaşım 13. yüzyılda papalığın Doğu Hristiyanlarına yönelik tutumunun bir yansımasıdır. Nitekim bu yüzyılda, Doğu Hristiyanlarına Roma'nın üstünlüğünü dikte etme çabaları dikkat çekmektedir. Örneğin, Papa IX. Gregorius *Cum hora undecima* adlı 1235 tarihli bildirgesinde, misyonerleri heretik doktrinlerini düzeltmek, imanı zayıf olan Hıristiyanların imanını kuvvetlendirmek ve inançsızları doğru yola getirmekle görevlendirmiştir. Bu doğrultuda misyonerlere gittikleri her yerde vaaz verme, aforoz etme gibi yetkiler verilmiştir. On yıl sonra Papa IV. Innocentius aynı bildirgeyi detaylandırarak tekrar yayımlamış, Fransisken ve Dominikenlerden on sekiz keşiş, Sarazenlere ve paganlara vaaz vermek üzere görevlendirilmiştir. Doğu'nun ayrılıkçı Hristiyan grupları arasında Grekler, Bulgarlar, Gürcüler, Ermeniler ve Nesturîlere yer verilmiştir[575].

Unam sanctam (Tek Kutsal Kilise) görüşüyle 13. yüzyılda formülize edilen kilise birliği misyonuna ilişkin uğraşların bir sonucu olarak, Kıbrıs'taki Doğu Hristiyanları hakkında ilk defa somut verilere rastlanmaktadır. Lefkoşa Başpiskoposu Eustorge'un şikayetine istinaden 20 Ocak 1222 tarihinde kaleme aldığı mektupta Papa III. Honorius, Kıbrıs'taki Suriyelilerin, Yakubîlerin ve Nesturîlerin *başsız halde* ortalıkta gezindiklerini, eski mezheplerini ve yanlış inançlarını sürdürdüklerini belirtmektedir[576]. Papalığın Doğu Hıristiyanlarına Roma üstünlüğünü kabul ettirme çabaları 15. yüzyıla kadar sürmüş, kâğıt üzerinde varılan uzlaşmalar kalıcı olmamıştır. Örneğin, 1264 yılında Kıbrıs'ta ilk kez bir Yakubî piskoposundan bahsedilmesi Yakubîlerin papaya itaati kabul ettiklerini göstermektedir[577]. Bununla birlikte, 1326 yılında Papa XXII Ioannes, Kudüs Patriği Raymond of Bequini'ye gönderdiği mektupta Yakubîlerin ve Nesturîlerin daha önceki konsillerde mahkûm edilen inanışlarına bağlı kalıp heretiklik içinde ve hatalarında ısrarcı olduklarını yazar. Bu cemaatlerin kendilerine özgü ayrı kiliseleri olduğunu belirtmesinden, Kıbrıs'ta kilise yapılanmalarının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Kendi kiliselerinde kendi sapkın inanışlarını açıkça sürdürebilmelerinden yakınması, Lusignanların cemaatlere herhangi bir baskı oluşturmadığına işaret etmektedir[578].

Ünlü Fransisken vaiz Raymond Lull 1301 yılında Mağusa'da bulunduğu sırada Kral II. Henri'den Yahudilere, Müslümanlara ve Latin olmayan Hristiyanlara kendi ibadet mekanlarında vaaz vermek için izin istemiş ancak kral bu talebi geri çevrilmiştir. Lusignanların

[575] Muldoon, 1979: 144.
[576] *Bullarium Cyprium,* I: c-41.
[577] Coureas, 2017b: 351.
[578] *Synodicum Nicosiense:* no. 50.

cemaatlerin dinî inanç ve ritüellerinden ziyade adadaki toplumsal ve ekonomik refahı ön planda tuttuğu aşikardır[579].

Dolayısıyla, 1340 yılında Lefkoşa'da toplanan konsil, papalığın Kıbrıs'ta görmek isteyeceği türden bir manzaraydı. Lefkoşa başpiskoposluk merkezinin büyük salonunda, Kıbrıs'taki her dinî zümreyi temsil eden bir kişi bulunuyordu. Ermeni ve Marunî piskoposları ile Nesturî ve Yakubîlerin *rector* olarak anılan liderlerinin, Grek piskoposları, Latin piskopos ve yardımcıları, dinî tarikat mensupları ile krallık görevlilerinin katıldığı muhtemelen yüz kişiden fazla katılımcının yer aldığı konsil iki oturum şeklinde düzenlendi. İlk oturumda Roma Katolik İman formülü ifade edilip Roma Kilisesi ile diğer cemaatler arasında teolojik tartışma meselesi olan *Filioque*, ekmek şarap ayininde mayasız ekmek kullanılması gibi konular ele alınmıştır. Konsilde Ermeniler, Nesturîler, Yakubîler ve Marunîler için tercümanlar hazır bulunuyordu. Konsilde diğer cemaatlerin Katolik uygulamalarına ters düşmeyecek şekilde kendi ritüellerini yapmalarına onay verilmiş, Roma Kilisesi'nin tek evrensel kilise olduğu ve Roma üstünlüğü diğer gruplar tarafından kabul edilmiştir[580].

Konsilin açılış maddesinde Kıbrıs'taki her kentte farklı dil, mezhep ve geleneklere sahip insanlar olduğu ve din adamlarına bu mezhep ve gelenekler doğrultusunda insanlara doğru yolu gösterme sorumluluğu düştüğü vurgusu adadaki bu dinî çeşitliliği tek bir çatı altında toplamanın zorluğu hakkında ip ucu vermektedir[581]. Nitekim kısa sayılabilecek bir süre sonra 1368 yılında Kral I. Pierre'in şikâyeti üzerine papanın Lefkoşa başpiskoposuna gönderdiği mektupta, 1340 konsilinin beklenen etkiyi yaratmadığı, aksine Latinlerin de "kontrolden çıkmaya başladığı" görülmektedir. Lefkoşa'nın Katolik sakinleri artık ayinler için katedrale gelmemeye, baronlar, şövalyeler, kent sakinleri dinî ritüellerini evlerindeki şapellerde yapmaya başlamışlardır. Ayrıca çoğu soylu ve halk kesiminden kadın kendilerini Katolik addetmelerine rağmen Greklerin ve Roma Kilisesi'nin talimatlarına karşı çıkan *ayrılıkçıların* kilisesine gidiyorlardı[582].

1445 yılında Nesturîler ve Yakubîler resmi olarak Roma yargı yetkisi alanına girmeyi kabul ettiler. Latin kiliselerinde dinî ayinler yönetme, Latinlerle evlenme, Latin kiliselerinin mezarlıklarına defnedilme hakkı elde ettiler. Nesturîler sapkın addedilen Nestorios'un takipçilerinden ayrı tutulmak için belgelerde *Keldaniler* olarak anılmaya başladı[583]. Özellikle

[579] Richard, 1977: 42, n. 96; Coureas, 1997: 235.
[580] *Synodicum Nicosiense*: 249-259; Schabel, 2010b: 75.
[581] *Synodicum Nicosiense*: 251.
[582] *The Cartulary:* no. 131.
[583] Coureas, 2017b: 357-358.

bu adlandırma hususunda papalığın, üstünlüğünü kabul ettirmek için gruplar üzerinde yaratmaya çalıştığı ötekileştirme politikası dikkat çekicidir. Ancak, 1472 yılına gelindiğinde tüm politikaların teoride kaldığı, pratik çıktıları olmadığı görülmektedir. Papa IV. Sixtus tarafından yayınlanan bildirgede, Kıbrıs'taki Latin diyakozluklarında yetkinin Grekler ve diğer Latin olmayan piskoposlar tarafından ele geçirildiği belirtilmektedir. Grek, Ermeni, Yakubî ve diğer heretik gruplar Lefkoşa'da ve diğer kentlerde Katoliklerin mezhebine aykırı olarak evlilik ve boşanma törenlerini gerçekleştiriyorlar, iki eşliliği teşvik ediyorlar, para karşılığı hizmet veriyorlardı. *Ayrılıkçı gruplar* Roma'dan ve Kıbrıs Latin Kilisesi boyunduruğundan hiç olmadığı kadar uzaklaşmış, itaatkâr *Keldaniler* yeniden *sapkın* Nesturîlere dönüşmüşlerdi[584].

Kiliseler arasındaki bu siyasi-teolojik meseleler dışında, Doğu Hristiyanlarının gündelik yaşamlarını nasıl devam ettirdikleri, Kıbrıs toplumuna ne derece ve ne şekilde entegre oldukları hakkında daha kısıtlı verilere sahibiz. Örneğin, 1335 yılında adayı ziyaret eden Agustinusçu Keşiş James of Verona, adada çok fazla mezhep olduğunu belirtirken, genellikle liturji dilleri ve aralarındaki teolojik farklılıklardan bahsetmekle yetinmektedir[585]. Öte yandan 1212 yılında Kıbrıs'ı ziyaret eden Wilbrand von Oldenburg'un yalnızca Grekler ve Ermeniler hakkında kısa bir malumat vermesi, James of Verona'nın görmezden gelemediği Doğu Hristiyanlarının 14. yüzyılda Kıbrıs'ta epey kalabalık bir nüfusa sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir[586].

Muhtemelen ada nüfusunun büyük kısmını oluşturmaları dolayısıyla Lusignanlar, denge politikalarına uygun olarak grupların birbirleri karşısında mağdur duruma düşmelerinin önüne geçmek istemiştir. Franklar şüphesiz diğer gruplara göre daha ayrıcalıklıydı, ancak özellikle yargı süreçlerinde her bir dinî grup ancak kendi cemaatinden bir şahit getirilebilirse suçlanabilirdi. Örneğin, bir Nesturî bir Yakubî'yi herhangi bir sebepten mahkemeye çağırırsa Nesturî'nin Yakubî şahidi yoksa diğer şahitlerin tanıklığı kabul edilmiyordu[587]. Aynı şekilde bir Nesturî bir Yakubi aleyhine tanıklık edemezdi[588]. Suriyeli Hristiyanlar Kıbrıs'taki diğer topluluklara göre daha ayrıcalıklıydı. Papalığın yetki alanı dışında kaldıklarından Hristiyanlara

[584] *The Cartulary:* no. 94.
[585] James of Verona: 17.
[586] Wilbrand von Oldenburg: 47.
[587] *The Assizes*: codex one art. 58, codex two art. 60.
[588] Suriyelileri teolojik ya da liturjik farklılıkları bakımından ayırt etmek zorken Kıbrıs Krallığı kanunlarında Nesturî ya da Yakubî şeklinde belirleyici isimlerle anılmaları şaşırtıcı gelebilir. Ancak burada dinî bir sınırlandırmadan ziyade hukuk geleneğinde devamlılık söz konusudur. Kudüs kanunlarını esas alan Kıbrıs kanunları, Germen hukuku geleneğinin izlerini taşır. Kanun maddelerinde kişisel özelliklere ve etnik mirasa atıf yapılması ortaçağ boyunca Kuzey Fransa'da örfî hukuk kapsamında varlığını sürdürmüştür. Buradan Kudüs Krallığı'na ve Kudüs aracılığıyla da Kıbrıs'a taşınmıştır. Bu durum adadaki Latin olmayan gruplara kendilerine ait özel hukuk geleneklerini koruma imkânı tanımıştır, *The Assizes:* (Introduction), 39-41.

Müslümanlar ile ticaret yasağı getirildiğinde Doğu Hristiyanları bu yasağın dışında kalmışlar, Kıbrıs ile Suriye limanları arasındaki ticaretten büyük kazanç sağlamışlardır. Örneğin, kroniklerin belirttiği üzere Nesturî Lakha kardeşler, 14. yüzyılda zenginlikleri ile ün salmış, Suriye'ye yaptıkları tek bir seferde kazandıkları para ile Mağusa'da bir kilise yaptırmışlardır. M. Bacci, kilisenin Nesturîlere ait olduğu fikrini çürüterek Yakubî veya Melkîlere ait bir yapı olduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte kilise her halükârda Suriyeli Hristiyan cemaatlerinden birine aittir[589]. Leontios Makhairas'ın bu kardeşlerden birinin kibirli bir Katalan tüccara haddini bildirmek üzere değerli taşları öğütüp tuz atar gibi yemeğine eklediği anlatısı kroniğin doğası gereği şüpheyle karşılanabilir. Ancak, daha somut veriler zenginliklerini doğrular niteliktedir. Örneğin, Falagius de Belein *(Farage de Bethlehem)* noter Lamberto di Sambuceto'ya ait kayıtların birinde, biri 1701 beyaz bezantlık diğeri 2868 beyaz bezantlık iki büyük meblağ ile pamuk ticaretine yatırım yapmaktadır[590]. Özellikle Melkitler, Anconalı tüccarlar ile yaptıkları kumaş ve pamuk ticaretini Kıbrıs üzerinden devam ettirmişlerdir. Noter kayıtlarından anlaşıldığı üzere yalnızca Mağusa'ya değil Lefkoşa'ya da yerleşen Melkitler, kumaş ticaret ağını hem adanın daha büyük kısmına hem de Avrupa'ya yaymakta başı çeken grup olmuşlardır[591]. Bu ticaret ağı içerisindeki önemli rolleri şüphesiz Mağusa'nın ve genel olarak Kıbrıs'ın zenginliğine katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla Lusignanlar da Suriyelilerin Latin Doğu'da sahip oldukları ekonomik imtiyazları korumalarına izin vermişlerdir. Suriyeli tüccarlar, adadaki alım satım işlemlerinde diğer yerleşimcilerin ödediği vergilerin yalnızca yarısı ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. Ayrıca Greklerin ödedikleri baş vergisinden de muaftılar[592].

Kamusal hukuk anlamında bakıldığında Grekler ve Ermeniler ile eşit şartlarda tutulmakla beraber özel hukuka ilişkin davalar kendilerine ait mahkemelerde görülmekteydi (*Cour des Syriens*). *Le Livre de Jean d'Ibelin'*de belirtildiği üzere bu mahkemenin kuruluşu Kudüs Krallığı'nın ilk zamanlarına denk düşmektedir. Suriyeliler, Kudüs Kralı Godefroi de Boullion'a giderek kendi adetlerine göre yargılandıkları, kendilerine ait bir mahkeme talep etmişler, kral da yaralama ve adam öldürme gibi suçlar hariç olmak koşuluyla onların bu isteklerini geri çevirmemiştir[593]. Haçlı devletlerinde kendilerine bu imtiyazın verilmesinin nedeni muhtemelen nüfus açısından kalabalık olmalarıydı. Ancak Kıbrıs'ta Grekler

[589] Bacci, 2006: 219-220.
[590] Richard, 1979: 168-169.
[591] Pavoni, 1982: nos. 182-183, 220.
[592] Makhairas, 1932, I: § 26; Richard, 1979: 167.
[593] John of Ibelin: 54-55.

kendilerinden sayıca üstün olmalarına rağmen Suriyelilerin bu ayrıcalıklı statüyü sürdürebilmeleri, Kıbrıs-Suriye ticaretinde oynadıkları aktif rol sayesinde mümkün olmuştur.

Hem Kudüs hem de Kıbrıs Krallığı'nda Suriye mahkemelerine başkanlık eden *reis* yerli halktan olabildiği gibi Frank şövalyeler arasından da tayin edilmekteydi[594]. Örneğin, 14. yüzyıla ait olup Lefkoşa'da bulunan ve üzerinde bir şövalyenin betimlendiği mezar taşı, *Noble Messire .....d'Villiers'e* aittir. Bu kişi muhtemelen, Makhairas kroniğinde 14. yüzyılda Cenevizliler tarafından serbest bırakıldığı belirtilen şövalyeler arasında yer alan Jean de Villiers veya bu ailenin bir başka üyesidir. Mezar taşında kendisinden *Rais d'Syr(iens)* şeklinde bahsedilmesi Frank şövalyelerin de bu göreve tayin edildiklerini göstermektedir[595].

Kıbrıs'ta biri Lefkoşa'da diğeri Mağusa'da mûkim olmak üzere iki reis bulunuyordu. Muhtemelen Lefkoşa'daki reis adaya dağılmış olan bütün Suriyeli Hristiyanlar üzerinde yargı hakkına sahipti [596]. *Cour des Syriens* bir reis ile sayısı tam olarak bilinmeyen jüri üyelerinden oluşmaktaydı. Reis, kral tarafından tayin edilip mahkemeye başkanlık eder ve karara ilişkin tavsiyede bulunabilirdi. Ancak jürilerin nihai olarak aldığı karara riayet etmek durumundaydı[597]. Kapalı Pazar Divanı'nda ise jüride belirli sayıda Suriyeli olması gerekiyordu. Burada alacak verecek meseleleri, ev kiralarının ödenmesi gibi mali işlere dair davalar görülüyordu. Başkanlık eden bir *bailli* dışında altı kişilik bir jüri heyeti bulunurdu. Bu heyet üyelerinden ikisinin Latin, dördünün ise Suriyelilerden oluşması gerekliydi. Mahkemenin muhatapları Suriyeli, Yahudi, Müslüman, Latin Hristiyan, Nesturî, Grek, Yakubî veya Ermeni şeklinde neredeyse adadaki tüm grupları kapsıyordu[598].

1373 yılında Cenevizlilerin Mağusa'yı ele geçirmesinin ardından buradaki *Cour des Bourgeois*'nın işlevi de Suriyelilerin mahkemesine taşınmıştır. Bu dönemde yetki alanı Greklerin dahil olduğu kamu davalarını da görecek şekilde genişletilen mahkemeye, reis yerine vikont başkanlık yapmaktadır. 1473 yılında Andreas Kazolis adlı bir vikontun varlığından 1464 yılında Lusignanların, Mağusa'yı geri aldıktan sonra bu değişikliği muhafaza ettiği anlaşılmaktadır[599]. 1490 yılında ise Kıbrıslıların adanın Venedik idaresine geçmesinin hemen akabinde eski geleneklerinin devamlılığını onaylaması için Venedik Senatosuna sundukları

[594] Riley-Smith, 1972: 6; Richard, 1992b:387-388.
[595] Chamberlayne, 1894: Pl. VI. nos. 125, 176, 153.
[596] Richard, 1992b: 388.
[597] Riley-Smith, 1972: 4.
[598] *The Assizes:* codex one art. 288, codex two art. 286.
[599] Georgios Boustronios: 40.

dilekçede mahkemenin başkanından yine reis olarak bahsedilmektedir: *"Havemo tre sorte juditii nel regno. Alta Corte, Bassa Corte, la terz e ultima fo preferita al rays, ne la qual se judichano li Soryani, el qual rays deve esser uno dei principali borgesi des regno*[600]. Venedikliler döneminde de Suriyeliler, Ermeniler, Kıptîler, Yakubîler, Nesturîler, Marunîler ve Etiyopyalıların davalarının görüldüğü *Cour des Syriens* varlığını sürdürmüştür[601].

Lusignanların özel hukuk alanında ayrıcalıklı olmalarına imkân tanıması, kamusal alanda diğer gruplar karşısında dezavantajlı konuma düşmelerini engellemeye yönelik kanunları ve papalığın Roma birliği baskısı karşısında çekimser bir tavır takınmaları, Doğu Hristiyanlarının Kıbrıs'a entegrasyonunu ve Latin Doğu'daki gündelik pratiklerini devam ettirmelerine imkân tanımış olmalıdır. Örneğin, 15. yüzyıla ait bir belge şeker plantasyonunda çalıştıklarını göstermektedir[602]. 1318 tarihli Psimolofo Köyü'ne ait envanterde, bir fırının inşa maliyetlerinden bahsedildiği sırada Behna ve Hanna adlı fırıncıların isimlerine yer verilmesi, Suriyelilerin kırsal alanlarda zanaatkarlar olarak varlıklarına işaret eder[603]. 1468 tarihli bir belgede ise Valiande de la Garde adlı bir kadının Costa Habibî adlı bir kişiye yaptığı üzüm bağı satışı karşımıza çıkmaktadır. Alıcının adı Suriye kökenine vurgu yapar. Öte yandan bağdan elde edeceği kazancın yedi bezantını Mağusa'daki Grek piskoposuna ödeyeceğine dair kayıt, Melkit olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir[604].

Nitekim Melkitlerin, Kıbrıs'taki konumu Haçlı Devletlerinden farklı gelişmiştir. Latin Doğu'da hem Müslümanlar hem de Kadıköycü olmayan Hristiyan topluluklar karşısında geliştirdikleri ayırt edici kimliksel özellikleri, Kıbrıs'ta bu iki faktörün yokluğu ya da azınlıkta olması dolayısıyla işlevsiz hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak 15. yüzyıla doğru Melkitler, Grekler arasında asimile olmuşlardır[605]. Örneğin, Kral I. Pierre'in Avrupa seyahatlerinde yanında olan ve II. Pierre'e Cenevizliler karşısında büyük hizmetler sunan *Thibald Belfarage* isminden anlaşıldığı üzere Suriye kökenlidir. Makhairas, Thibald'ın Katolikliğe ihtida ettiğini anlattığı kısımda kendisinin atalarının inancı olan Ortodoksluğa ihanet ettiğinden bahseder. Suriyeli olup Greklerin mezhebinden olması dolayısıyla muhtemelen bir Melkitdir. Ancak Makhairas din değiştirmesinden ötürü Thibald'ı kınarken onun Suriye kökenine hiç vurgu yapmadan doğrudan bir Grek'in ihtidasını anlatır gibi anlatmaktadır: "*Ben Latinleri*

[600] Mas Latrie, 1873: 541
[601] Hill, 1948, III: 772-773.
[602] Richard, 1979: 167.
[603] Richard, 1947: 135.
[604] Mas Latrie, 1855: 288-290.
[605] Coureas, 2019b: 82-89.

kınamıyorum, ancak bir Grek'in Latin olmasına ne gerek var? İyi bir Hristiyan neden bir dini küçümseyip kendisini diğerine adasın ki?" [606] Bu örnek Doğu Hristiyanlarının süreç içerisinde kraliyet hizmetlerinde bulunarak, belli kimliksel özelliklerinden feragat edip toplum içerisinde dikey hareketlilik imkanına sahip olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

1468 yılında Guillame d'Acre ile Simonnis tou Andony ve oğulları Andonis ve Adinys tou Jorgi adlı üç Suriyeli arasında yapılan anlaşmaya göre Guillame, bu üç kişiye eşleri ve çocukları ile Potimata (Potamia?) Köyü'ne yerleşme ve kendisine yetiştirdikleri ürünler üzerinden ödeme yapmak kaydıyla her birine verdiği toprakları işleme hakkı tanımaktadır[607]. Suriyelilerin toprak işleriyle ilgilenmeleri Latinlere ekonomik bir avantaj sağlıyordu. Suriyeliler ve Grekler öşür vergisi ödemedikleri için Latinler topraklarına Melkit ya da Greklerden *ballie* tayin ediyor, vergiler bu kişiler aracılığıyla toplanıyordu. Latinler de öşür ödemek durumunda kalmadan kiliseden bir anlamda vergi kaçırmış oluyorlardı. Antakya kontluğunda da aynı sebeple Grekler ve Ermenileri toprağı işlemek için kullanmaları, Latinlerin bu uygulamayı Doğu'da geliştirdiklerine işaret etmektedir[608].

Bununla birlikte kentlerde, özellikle Mağusa'da nüfusun büyük kısmını Suriyeliler meydana getirmekteydi. Greklerin azınlık olduğu bu kentte bilhassa 14. yüzyıldan itibaren Suriyeliler daha kalabalık bir gruptu. Mağusa'nın kuzey batı köşesinde kaynaklarda *Syrianochori* (Suriyeli Mahallesi) olarak anılan bir bölge mevcuttu. Marunî, Yakubî ve Nesturîler çoğunlukla burada yaşıyorlardı. Kendilerine ait ibadet mekanları da burada yer alıyordu[609]. Dolayısıyla, Mağusa'da tutulan noter kayıtlarında da sık sık karşımıza çıkmaları şaşırtıcı değildir. 1300-1301 yılına ait belgelerde muhtemelen 1291'den sonra adaya gelen Suriyeli yerleşimcilere rastlanmaktadır. Örneğin, 28 Eylül 1300 tarihli noter belgesinin tanıklarından biri Mağusa'da mûkim olduğu belirtilen Bonaiuncta de Sayto'dur (Sayda)[610]. Noter belgeleri tanıkları arasından böyle pek çok isim örnek vermek mümkündür: Ioannes Latinus de Accon, Lanfranco de Accon, Nicolaus de Accon[611]. 12 Ekim 1300 tarihli belgede kardeşine vekalet veren Iandelor adlı kadın Akkâ'dan gelmiştir ve Mağusa'da ikamet etmektedir[612]. Mağusa'da mûkim kumaş tüccarı Guglielmo de Tiro (Sûr), Lefkoşa'da mûkim

[606] Makhairas, 1932: I, § 579.
[607] Richard, 1979: 168.
[608] Coureas, 2019b: 78.
[609] Walsh and Langdale, 2007: 105.
[610] Polonio, 1982: no. 15.
[611] Polonio, 1982: no. 86.
[612] Polonio, 1982: no. 43.

kumaş tüccarı Belfaragus de Ierusalem[613], Kilikya'ya meyve ve arpa ticareti yapan Lefkoşa'da mûkim Dimitri Hachie (Hacı?) d'Antioche[614], kâtip Georgios'un oğlu Mağusa sakini Giovanni de Tartosa, Mağusa'da mûkim Cenevizli Francesco de Alexandrio[615] gibi noter kayıtlarında yer alan pek çok kişi, Müslümanlar tarafından ele geçirilen kentlerden Kıbrıs'a yapılan yoğun göçe işaret etmektedir. Ayrıca kayıtlarda geçen mesleklerine ya da ticari faaliyetlerine ilişkin bilgiler, göç ettikleri bölgelerdeki uğraşlarını adada devam ettirebildiklerini göstermektedir. Suriyeliler dışında kalıp Doğu Hristiyanları içerisinde yer alan Mısır'ın yerli Hristiyan halkı olan Kıptîler ise 1340 Lefkoşa Sinodu'nda yer almamaktadır. Kıbrıs'ta ilk defa bir Kıptî piskoposun varlığından 1483 gibi geç bir tarihte söz edilmektedir. Bununla birlikte Kıbrıs'ta istinsah edilen el yazmaları ve Kıptî Kiliseleri, 15. yüzyılın ortalarından itibaren adadaki Kıptî cemaatinin kalabalıklaştığına işaret etmektedir. Lusignanlar dönemindeki faaliyetlerine dair daha fazla bilgi mevcut değildir[616].

Kıbrıs özelinde kullanıldığı zaman Suriyeli kavramı ile ilgili olarak dikkat edilmesi gereken bir başka husus daha vardır. 13. yüzyıl ortalarından itibaren Kıbrıs'a sığınan, Suriye-Filistin'de mûkim Latinlere de işaret edebilir. Doğunun konsillerle bölünen yerli Hıristiyanları papalık mektuplarında ve kilise kayıtlarında spesifik olarak belirtilirken, kroniklerde Suriyeliler ifadesi genellikle coğrafi bir işaretçi olarak Kıbrıs'a yerleşen *poulainleri* ifade etmektedir. Bu kişiler arasında Latin burjuva sınıfından insanlar, tüccarlar, zanaatkârlar, kraliyet görevlileri olduğu gibi toprak sahibi soylular da bulunmaktadır[617]. Kral II. Henri'nin, kardeşi Sûr Lordu Amaury tarafından 1306 yılında tahttan indirildikten sonra 1301 yılında tekrar tahta çıkışı şerefine yapılan kutlamalar, Suriyelilerin adadaki faaliyetleri ve çeşitliliği hakkında fikir vermektedir. Lefkoşa'daki karşılamada farklı gruplar giydikleri kıyafetin renklerine göre ayırt edilmekteydi. Suriyeli kent sakinleri ve yazmanlar kırmızı-yeşil kıyafetler giyiyorlardı. Grek rahibelerin manastırının yanında bulunan Suriyelilerin büyük sokağında da kutlamalar vardı. Amadi ayrıca zengin Suriyelilerin kendilerine ait *loggiaları* da olduğunu belirtmektedir[618]. Bu anlatıya göre ayırt edici özelliklerinin belirginliğine rağmen farklı gruplar Kıbrıslı kimliği altında ortak bir paydada buluşabilmektedir. Ayrıca Yunanca, Latince ya da Arapçaya hâkim olmaları kendilerine adada yazman olarak hayatlarını idame fırsatı tanımıştır. Lefkoşa'da büyük bir sokakları, bir *loggiaları* olması Mağusa dışında da adadaki yoğun varlıklarını

[613] Polonio, 1982: no. 99.
[614] Polonio, 1982: no. 96.
[615] Polonio, 1982: no. 55.
[616] Coureas, 2007: 441-442.
[617] Richard, 1979: 165-166.
[618] *The Chronicle of Amadi:* § 725.

göstermektedir. Üstelik sokaklarının Grek manastırının yanında yer alması grupların adadaki heterojen dağılımı hakkında da ipucu vermektedir.

Franklar ile kralın muhafızları (*sergeant*) arasında yer aldığı belirtilen Suriyeliler de doğudan gelen Latinler olmalıdır. Nitekim, İmparator II. Frederick Haçlı Seferinden çok daha büyük kazanç elde edememesinin müsebbibi olarak John d'Ibelin (Beyrut Lordu) ve *Suriyeli* diğer hainler şeklinde ifade ettiği Latinlere gönderme yapmaktadır[619]. Latin Doğu'daki köklü bir aile olup muhtemelen İtalya kökenli olan Ibelinleri, Suriyeli olarak nitelendirmesi coğrafya ile Latinler arasında geliştirilen aidiyete gönderme yapmaktadır. Memlûklar ile Lusignanlar arasındaki Kherokitia Savaşı'nda Suriyeliler de Lusignan ordusunda yer alan Ermenilerin yanında savaşmış, Frank ordusunun hafif süvari kesimini oluşturan Türkopoller olarak orduda görev almışlardır[620].

Dolayısıyla kaynaklarda bazen spesifik isimlerle bazen de Suriyeli kavramı ile yer bulan Doğu Hristiyanlarının Kıbrıs'taki durumları hakkında şu çıkarımlarda bulunmak mümkündür: Lusignanlar adanın heterojen toplumsal yapısını göz önünde bulundurarak gruplar üzerinde herhangi bir dayatmadan kaçınmışlardır. 13. yüzyılda Roma'nın Hristiyan grupları Roma kilisesi altında birleştirme çabaları, Lusignanlardan somut bir destek bulamamış; bu durum 1291 yılından sonra Kıbrıs'a gelen Doğu Hristiyan grupların adaya uyum sürecini kolaylaştırmıştır. Suriye-Filistin bölgesinde Müslümanların yoğun oldukları bölgede yaşarlarken Hristiyan nüfusun baskın olduğu Kıbrıs'ta, kimlikleri bağlama göre yeniden şekillenmiştir. "Ötekinin" değişmesi ile kendilerini tanımlama şekillerinde de farklılıklar meydana gelmiş, Melkitler Grekler arasında asimile olmuş; diğer gruplar farklılıklarını korumalarına rağmen daha rahat bir hareket alanı bulmuşlardır. Hatta 15. yüzyılda piskoposlukların yetkilerine el koyma cesareti gösterecek oranda sayıca fazla ve yetkin hale gelmişlerdir. Suriye sahilleri ile Kıbrıs arasındaki ticarette aktif olmaya devam etmeleri diğer gruplar arasında hukuki imtiyazlar elde etmelerini sağlamış, hem kendileri bu ticaretten büyük kazanç elde etmiş, hem de adanın ve özellikle Mağusa kentinin refah seviyesine katkıda bulunmuşlardır. Latin Doğu'da yaptıkları meslekleri Kıbrıs'ta sürdürmeye devam etmişler ve gerek kırsal alanda gerekse kent hayatında meslekî becerilerini kullanabilecekleri alanlarda çalışma fırsatı bulmuşlardır. Çok azı kaynaklarda yer almasına rağmen bu gruplardan

[619] *The Chronicle of Amadi:* § 237.
[620] Richard, 1979: 167; *The Chronicle of Amadi:* §§1048-1063.

Katolikliğe geçerek toplumsal statü açısından avantajlı bir konum elde etmeyi başaranlar da olmuştur.

Dolayısıyla Kıbrıs'ta farklılıkları tamamen ortadan kaybolmasa da grupları ayrıştıran çizgilerin, özellikle 14. yüzyıldan sonra daha esnek hale geldiğini, sürekli göçlerin sabit bir toplumsal yapıdan söz etmeyi mümkün kılmadığını söylemek mümkündür. Yerleşim yerlerinin demografik farklıları pratik hayatta insanları en faydalı olacak şekilde kimliklerini kullanmaya iterken Lusignanların dinî otoriteler karşısında *farkındalıksız* çokkültürcü bir politika takınmaları adadaki grupların birbirlerine yaklaşmalarında etkili olmuştur. Bu durum Amadi, Philip de Mézières ve Makhairas'ın eserlerinde yer verdiği sel, veba, çekirge istilası gibi doğal afetlerde adadaki dinî grupların bir arada, kendi dillerinde, kendi mezhepleri uyarınca yaptıkları ortak ayinlere ilişkin anlatıların sıra dışı değil gayet makul ve doğal olduğunu göstermektedir[621].

[621] Makhairas, 1932, I: § 624; Smet and Carm, 1954: 248, 267; *The Chronicle of Amadi:* § 798.

3.2.Ermeniler

Marino Sanudo Torsello, Haçlı Seferleri projesini sunduğu eserinde Ermenileri dört canavarın pençesinde kıvranır halde tasvir etmektedir. Bir yanda Ermeni Krallığının ağır vergiler ödediği *aslan* (Moğollar) öte yanda Hristiyanlara ve krallığa her gün saldırılarda bulunan *panter* (Memlûklar), bir köşede krallığı ve lortluğu yok eden *kurt* (Türkler), diğer köşede ise Ermeni Hristiyanların iliğini sömüren *yılan* (korsanlar)…[622] Kilikya Ermenileri, 1359 yılında Kıbrıs Kralı I. Pierre'e bu şartlar altında koruyamayacaklarını düşündükleri Gorigos'u teslim ettiler. Daha önce babası I. Hugh'ün kabul etmediği bu teklifi Pierre kabul etmiş, II. Jean zamanında kaybedilene kadar buraya her yıl iki kadırga sağlanmış ve garnizonu için ödeme yapılmıştır[623]. 1393 yılında Ermeni Kralı VI. Levon'un ölümü üzerine Lusignan hanedan armasına, gri zemin üzerine kızıl, ayakta duran bir aslan figürü ile temsil edilen Kilikya Ermeni Krallığı arması dâhil edilmiştir. Böylelikle Lusignanlar, Kudüs ve Kıbrıs Kralı unvanlarına ek olarak Ermeni Kralı unvanını da taşımaya başlamışlardır[624].

Bu siyasi birleşme Kilikya Ermenileri ve Kıbrıslıların 13. yüzyıldan itibaren iç içe geçen tarihsel deneyimlerinin bir sonucudur. Öyle ki 1300 yılında Gazan Han'ın Kutsal Toprakları Müslümanlardan geri aldığına ilişkin olarak Avrupa'da türeyen mit, Ermeni ve Kıbrıs krallığının birlikte yer aldığı çeşitli versiyonlarla tarihe geçmiştir[625]. Ancak Kıbrıs ile Kilikya arasındaki temas, coğrafi yakınlığın da doğal bir sonucu olarak çok daha eskiye dayanmaktadır. Nitekim İ.Ö. 58 yılında bir Roma eyaleti olan Kıbrıs, ünlü Romalı hatip Marcus Tullius Cicero İ.Ö. 52 yılında Kilikya valisi tayin edilmeden kısa bir süre önce Kilikya'ya bağlandı. İmparator Augustus döneminde, İ.Ö. 27 yılında Kilikya'dan ayrılarak askeri bir vali tarafından yönetilen bağımsız imparatorluk eyaleti statüsü kazandı[626].

Ermenilerin Kıbrıs'taki varlığı ise genelde VI. yüzyıla kadar götürülmektedir. Bu tarihin referans noktası müstakbel Bizans İmparatoru Mavrikios'un Doğu orduları komutanı olarak 578 yılında Sâsânî İmparatoru I. Hüsrev karşısında kazandığı zaferdir. Arzanene'yi (günümüzde Erzen, Siirt) işgal eden Mavrikios'un bu bölgeden esir aldığı çok sayıda insan

[622] Marino Sanudo Torsello: 65.
[623] Hill, 1972, II: 320.
[624] Hill, 1972, II: 441.
[625] Schein, 1979: 805-806.
[626] Ghazarian, 2015: 132.

Kıbrıs'a yerleştirilmiştir[627]. Buradaki yoğun Ermeni nüfusundan dolayı Ermenilerin bu sırada adaya yerleştirildiği öne sürülmektedir. Bununla birlikte, seferi anlatan kaynaklar doğrudan Ermenilerden söz etmediği için yerleşimcilere ilişkin farklı yorumlar da mevcuttur. Örneğin, 10,000 esirden Kıbrıs'a yerleştirilen 3350 tanesinin[628] Arzanene'deki baskın nüfus olan Nesturî Hristiyanlar olduğunu ileri süren araştırmacılar da mevcuttur[629]. Esirlerin çoğunluğu hakkında net bir yorum mevcut olmasa da yoğun olarak yaşadıkları bölgeden getirilenler arasında Ermenilerin mevcut olmadığını düşünmek hatalı olur. Öte yandan adaya ilk defa yerleştikleri tarih tartışmalı olmakla birlikte Ermenilerin Bizans döneminden itibaren Kıbrıs'taki varlıkları kesindir.

1137/38 yılında ise Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos tarafından Kilikya, Tell Hamdun'da yaşayan bütün Ermeniler Kıbrıs'a transfer edildi[630]. 12. yüzyılda Kıbrıs'ta hatırı sayılır bir kalabalık teşkil ettikleri Lefkoşa ve Mağusa'da kendilerine ait piskoposluk merkezlerinin bulunmasından anlaşılmaktadır. Öyle ki Başpiskopos Tateos, 1179 yılında Hromkla'da (Rumkale) Hristiyanlık inanç kaidelerine ilişkin maddelerin tartışılması amacıyla düzenlenen Ermeni Sinodunda Kıbrıs Ermenileri adına imzacı olarak bulunmuştur[631].

Ermenilerin adadaki faaliyetleri ve uğraşları hakkında da fikir sahibi olmak mümkündür. Kaynaklara sıklıkla asker olarak karşımıza çıkmaları şaşırtıcı değildir. Nitekim, Korykoslu Hayton kitabının Mezopotamya'dan bahsettiği kısmında Ortaçağda özellikle Bizans idaresi altında askerlik faaliyetleri ile öne çıkan Ermenilerden süvari ve piyade olarak bahsetmektedir[632]. III. Haçlı Seferi tarihçilerinden Ambroise, İngiltere Kralı Richard ile Kıbrıs Hâkimi Isaakios Komnenos arasındaki mücadeleden bahsederken, kralın askerlerinin tıpkı aslanlar gibi Grekleri ve Ermenileri önlerine katıp kaçmak zorunda bıraktıklarını anlatmaktadır[633]. Ermeniler adanın Guy de Lusignan'a satılmasına kadar Richard'ın hâkimiyetine karşı verilen mücadelede Greklerin yanında yer almışlardır[634]. Ermeniler paralı askerler olarak Lusignanlara hizmet etmeye devam etmişlerdir. 1374 yılında Cenevizlilerin Mağusa'yı işgaline karşı Kıbrıs Kralı II. Pierre savunma önlemlerinden biri olarak arbaletçilerin yanı sıra paralı Ermeni askerler tedarik etmiştir. Morfu Körfezi'nde bulunan St. Auxibios'un

[627] The Ecclesiastical History of Evagrius: 5:19; *The History of Theophylact Simocatta*: iii:13-15; *The Chronicle of Theophanes Confessor*: 377.
[628] Esirlerin sayısına ilişkin tartışma için bk. Hill, 1972, I: 281, n. 4.
[629] Whitby, 1988: 269.
[630] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI: 102.
[631] Ghazarian, 2015: 133.
[632] Korykoslu Hayton: 49; Preiser-Kapeller, 2020: 323.
[633] Ambroise, II: 73.
[634] *The Annals of Roger de Hoveden*: 210.

savunması için de süvarilere destek olarak Ermeni piyadeler yerleştirilmiştir. 1425 yılında bu kez Karpaz açıklarında görülen 50 Müslüman gemisine karşı oluşturulan yaklaşık 2000 kişilik piyade arasında ve 1426 yılındaki Kherokitia Savaşı'nda, Suriye Hristiyanlarının yanında yine Ermeniler zikredilmektedir Öte yandan Ermenilerin Cenevizlilere de paralı askerler olarak Mağusa'da hizmet ettikleri bilinmektedir[635].

Kilikya'da Ermeni Krallığının kurulması ve Kıbrıs Krallığı ile geliştirilen siyasi yakınlık Ermenilerin Kıbrıs ile olan bağlarını kuvvetlendirmiştir. Ayrıca Kilikya Krallığının XII. yüzyıldan itibaren girdiği yapılanmada Kıbrıs Krallığı'nı model olarak aldığı düşünülebilir. Zira, tıpkı 1197 yılında Hildesheim piskoposu Conrad'ın, Aimery de Lusignan'ı Kıbrıs Kralı tayin etmesi gibi 1198 yılında yine Conrad'ın da mevcut olduğu bir tören de bu kez Levon kral ilan edilerek Kilikya Krallığı ihdas olunmuştur[636]. Levon'un Kral Aimery de Lusignan'ın kızı Sibylla de Lusignan ile evliliği daha sonra hanedanlar arasında meydana gelecek ve iki krallığın siyasi tarihini iç içe geçirecek evliliklerin başlangıcıdır[637]. 1246-1248 yılları arasında Kral I. Hetum'un kardeşi olup krallıkta *constable* olarak görev yapan Smpad'ın, Güyük Han'a elçi olarak gönderilmesi sırasında, eniştesi olan Kıbrıs Kralı II. Henri'ye, Semerkant'ta iken malumat vermek adına gönderdiği mektup, Lusignan ve Ermeni krallıkları arasındaki yakınlığın bariz bir göstergesidir[638].

Öte yandan adadaki yerleşimleri Ermenilerin Kıbrıs'la bağlantısının yalnızca hanedanlar arasındaki ilişkiden ibaret olmadığını göstermektedir. Kudüs'te de ortaçağın başlarından beri bir Ermeni mahallesi mevcuttu ve 12. yüzyılda burada St. James'e ithaf edilen bir katedral inşa edildi[639]. Limasol'ün kuzeydoğusunda bulunan *Armenochori* (günümüzde Esenköy) adından da anlaşılacağı üzere Ermenilerin yaşadığı yerlerdendir. Ayrıca 13. yüzyılın ilk yarısında adayı ziyaret eden Wilbrand von Oldenburg'un Greklerin ve Ermenilerin serf olarak Latinlerin hâkimiyeti altında olduklarına dair düştüğü kayıt Ermenilerin sayıca çokluğunu göstermektedir[640]. 14. yüzyılda Ermenilere ait üç adet kilise ve bir manastır mevcuttu ve manastır Ermeni teologlar tarafından ziyaret ediliyordu[641].

[635] Makhairas, 1932, I, § 377; Amadi, 2005: §§ 890, 898, 1048, 1063.
[636] Boase, 1987: 19.
[637] Lusignanlar ile Kilikya Ermenileri arasındaki evlilikler için bk Coureas, 2015: 62-66.
[638] *Litterae Constabularii Armeniae ad Regem Cypri*, 1741: 49-54. Mektubun daha kısa bir versiyonunun Türkçe çevirisi için bk. *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, 2005: 112-115.
[639] McEvitt, 2008: 9.
[640] Wilbrand von Oldenburg, 2000: 13.
[641] Dickran, 2012: 134; Grivaud, 1997: 45.

10 Ağustos 1311 tarihli bir mektupta Papa V. Clementius, bütün Hristiyanları yeni inşa edilmekte olan Mağusa'daki Mary de Vert Ermeni Kilisesini ziyaret etmeye çağırır. Finansal açıdan kilisenin desteklenmesini hedefleyen papanın karşılığında bu ziyaretçilerin bir yıl yüz gün süreyle günahlardan affolunacağını belirtmesi dikkat çekicidir. Ayrıca kiliseye duydukları ihtiyaç nüfuslarının arttığı yönünde ip ucu vermektedir[642].

14. yüzyılda muhtemelen en yoğun yaşadıkları bölge Mağusa'nın yanı sıra Limasol'dü[643]. 16. yüzyılda yazan Stephen de Lusignan, Kıbrıs'taki üç Ermeni köyünden daha bahseder, ancak bunlardan günümüze herhangi bir iz kalmamıştır[644].

Ermenileri Kıbrıs'a yerleşmeye teşvik eden en önemli etken ise 1260 yılında Ayn Calut Muharebesi'nde Moğolları durdurmayı başaran Memlûklar ile girdikleri mücadelelerdir[645]. 1375 yılında Ermeni Krallığının başkenti Sis'in, Memlûklar tarafından ele geçirilmesine kadar geçen süre boyunca saldırı ve yağma Ermeni topraklarından neredeyse hiç eksik olmamıştır.[646] Bu saldırılar sırasında Kıbrıs, Kilikya Krallığı için bir destek görevi görmüştür. 1322 yılında Memlûkların Ayas baskınının ardından, Papa XXII. Ioannes'in emri üzerine hem erzak götürmek hem de savunmaya destek vermek amacıyla Mağusa'da iki gemi inşa ettirilerek Kilikya'ya gönderilmiştir. İnşa faaliyetlerinin detaylı bilgilerini sunan dokümanlarda personelin Grekler, Suriyeli Hristiyanlar ve hatta Katalonya, Fransa, İtalya gibi yerlerden adaya sonradan gelen Franklardan oluşan kompozit yapısında Ermenileri görmemek şaşırtıcı gelebilir[647]. Bununla birlikte, 1305 yılında Kıbrıs'ta bulunan seyyah James of Verona Memlûk saldırıları üzerine adaya sığınan yaklaşık 1500 kadar Ermeni'nin canlı bir tasvirini yapmaktadır. Mağusa'ya geldiği ilk gün Memlûk sultanının saldırısından kaçarak Ayas'tan kadın, yaşlı erkek ve çocuklarla dolu büyük gemilerin kente geldiğini yazan Veron,a ağlayan çocukları, açlık çeken insanları tasvir ederek Hristiyanların içine düştükleri zor durumdan yakınmaktadır[648].

Müslümanların Kıbrıs saldırısı sırasında ölenler arasında bir tellal ve şövalye olarak anılan Ermeni Sir Thoros de Konsta'nın ismi zikredilmektedir[649]. Yine Ani'li Samuel'in kroniğine anonim bir yazar tarafından yapılan zeylde kaydedildiği üzere 14. yüzyıl başında Kral

[642] *Bullarium Cyprium*, II: q-85.
[643] Richard, 1962: 60.
[644] Steffano Lusignano: 25 *v.*
[645] Genceli Kiragos:140-141.
[646] Memlûklar ile Ermeniler arasındaki mücadelelerin ayrıntısı için bk. Yiğit-Akkuş, 2015: 171-206.
[647] Arenson, 1987: 13-27; Coureas, 2017c: 46.
[648] James of Verona: 17.
[649] Makhairas, 1932, I: § 657.

Oshin ile ayinde kutsal su kullanımı gibi dini pratikler üzerinde anlaşmazlık yaşayan keşişlerin Kıbrıs'a sürüldükleri belirtilmektedir. Katolik uygulamalara ters düştükleri halde Katolik Frank idaresi altındaki Kıbrıs'a sığınmaları dikkat çekicidir[650].

Bu isimsiz sığınmacıların yanı sıra Kilikya soyluları da 14. yüzyılda Kıbrıs'ta hayli aktifti. Kral II. Hetum'un kardeşi Oşin'in oğlu olan Hayton, 1305 yılında Kral II. Hetum tarafından sürülmesi üzerine Kıbrıs'taki Epiphani (Bellapais) Manastırına girerek Praemonstratansien tarikatına intisap etmiştir. Ondan üç yıl sonra Kral I. Hetum'un kızı olan kuzeni Prenses Euphemia (Fimi) ise Lefkoşa'daki Latin Kilisesi Notre Dame de Tyre'a bağlı bir manastıra başrahibe tayin edilmiştir[651].

Ermenilerin, adada el yazmalarının yazma ve süsleme işleriyle uğraştıkları bizzat Mağusa'da istinsah ettikleri el yazmalarının kolofonlarına düştükleri nottan anlaşılmaktadır. 12. yüzyıla kadar Ermeniler, *scriptorialarda* el yazmalarını nesilden nesle aktardıkları pratik bir zanaat olarak üretmişlerdir. 12. yüzyıldan sonra el yazmalarına dair pek çok talimatname hazırlayarak profesyonel anlamda yazma eser üretim işiyle ilgilenmişlerdir[652]. Kâtip Johannes'in 1305 yılında Mağusa'da hazırladığı Ermenice el yazmasının kolofonunda yer alan bilgiler, hem Mağusa'daki Ermeni varlığına dair ilk somut kanıt hem de Mağusa'da bu işte ihtisaslaşmış Ermenilerin varlığının göstergesidir. 1308-1309 yıllarına ait kayıtta da Yohannes ve Ermeni Papaz Stepannos aynı şekilde Mağusa'dan bahseder. 1310 tarihli kayıtta ise Kilikya Ermeni kraliyet üyeleri arasında meşhur olan Goyneritsants adlı papaz Elçilerin işleri ve St. John İncilinin de yer aldığı bir el yazmasında, Mağusa'dan ve burada Bakire Meryem'e adanmış Ermeni kilisesinden bahsetmektedir[653]. D. Kouymjian, kolofonlarından Kıbrıs'ta hazırlandığı anlaşılan Ermeni el yazmalarına ilişkin oluşturduğu tabloda 1280-1468 yılları arasında toplam yirmi iki veriye yer vermektedir. Bazılarının kâtipleri ve sipariş verenleri de belli olan eserler Mezmurlar, Eski Ahit, İncil gibi dinî metinlerdir[654].

1413 tarihli bir Ermeni el yazmasının kolofonu ise Ermenilerin Kıbrıs'ı güvenilir bir mekân olarak görmeye devam ettiklerine işaret etmektedir. Ermeni Kâtip Kostandin Vahkaçi, Kudüs'teki Kutsal Mezar Kilisesi'nde bulunan bir el yazmasına şu notu düşmüştür:

[650] *Extrat de la Chronograhie de Samuel d'Ani*: 466-467.
[651] Kouymjian, 2012a: 135; Korykoslu Hayton : 126; Kouymjian, 2017: 63.
[652] *Colophons of Armenian Manuscripts,* 1969: 15.
[653] Coureas, 2017c: 44.
[654] Kouymjian, 2012b: 301-305.

"Bu yazmanın burada ayrılmasına izin vermeyin,
Hiç kimsenin bu yazmayı bir inançsıza vermesine izin vermeyin
Müslümanlardan yana bir korku meydana gelirse,
Güvenli bir yerde saklayın,
Ya da Kıbrıs'a götürün..." [655]

Ermeniler, Mağusa'nın 1373 yıllında Ceneviz idaresi altına girmesinden sonra da bölgedeki varlıklarını sürdürmüşlerdir. Nitekim, 1391 yılına tarihlenen Mağusa hazine (*massaria*) kayıtlarında altı Ermeni'nin ismine rastlanmakta, 1439 yılında ise bir Ermeni tellalın varlığından söz edilmektedir. 1427 tarihli bir mektup, Ceneviz idaresinde Mağusa'da yaşayan Latin, Grek, Yahudi ve Ermeni kent sakinlerinin şikâyet ve isteklerine yer vermekte olup 1448 tarihli başka bir belge, Cenevizliler için çalışan Grek, Yahudi ve Ermenilerden bahsetmektedir[656].

Adayı gerek İngiltere Kralı Richard'a gerekse 14. yüzyılda Mağusa'yı işgal eden Cenevizlilere karşı savunmalarına rağmen Grekler, Ermeniler hakkında olumsuz bir yargıya sahipti. Leontios Makhairas Cenevizlileri ve Ermenileri lanetlenmiş halklar olarak anarken Ermenilerin sahip oldukları iki yüz kent ve kaleyi fitneciliklerinden dolayı kaybettiklerini ileri sürmektedir[657]. Coureas, bu durumu ortaçağda Greklerin genel olarak Ermeniler hakkındaki genel tutumlarından kaynaklandığını ileri sürerek *"Ermeni bir düşmanın mı var? Daha kötüsünü isteyemezdin.*" şeklindeki atasözünü örnek verir[658]. Buna karşılık Lusignanların Ermenilere karşı olumlu bir tutum içerisinde oldukları görülmektedir. Özellikle 1458 yılında Kral II. Jean'ın gayrimeşru oğlu Jacques ile kızı Charlotte arasındaki taht mücadelesinde Ermeniler, Jacques'a destek vermişlerdir. Georgios Boustronios, tahtı almak için Memlûklardan yardım istemek amacıyla kralın, Ermeni mahallesinden yanında birkaç destekçisi ile çıkışını anlatmaktadır. Ayrıca 1473 yılında adadaki çekirge istilasına iyi geleceğine inanılan Lagusta suyundan almak üzere Kral II. Jacques, iki Ermeni'yi İran'a gitmek üzere görevlendirmiştir[659].

Dolayısıyla Ermenilerin Kıbrıs'taki varlığı çok yönlüydü. Elit kesim ile aralarında organik bir bağ kurmanın yanı sıra savaş ve çatışma dönemlerinde de krallığın kolluk kuvvetleri

[655] *Colophons of Armenian Manuscripts,* 1969: 30.
[656] Coureas, 2017b, 52.
[657] Makhairas, 1932, I, § 520.
[658] Coureas, 2014: 77.
[659] Jennings, 1988:282; Georgios Boustronios, 2005: 80; Coureas, 2014: 80-82.

arasında yer alıyorlardı. Hem aristokrat kesim hem de Müslümanlardan kaçan halk için Kıbrıs, en yakın ve en güvenli sığınma mekanını ifade ediyordu. Ayrıca el yazmalarındaki hünerlerini Kıbrıs'a taşıyıp adanın bu kültürel üretimde gelişmesine katkı sunarak etki alanlarını genişlettiler. Ermeniler bütün gruplar arasında kültürel kimliklerini en iyi koruyan topluluktu. Bununla birlikte, Lusignanların ardından Venedik idaresinde de görev almaları siyasi ve toplumsal koşullara uyum sağlama kabiliyetleri ile kültürel muhafazakarlığın her zaman paralel bir gelişme göstermeyebileceğine dair sağlam bir kanıt sunmaktadır.

3.3.Yahudiler ve Müslümanlar

Kıbrıs'taki varlıkları İ.Ö. IV. yüzyıla kadar uzanan Yahudiler, İ.S. 116 yılında Roma hâkimiyetine karşı çıkardıkları isyanda Salamis halkının büyük kısmını katletmeleri sonucu adadan sürüldüler[660]. Bununla birlikte, VII. yüzyıldan itibaren adada yeniden varlık göstermeye başladılar. Hatta 12. yüzyılda adayı ziyaret eden seyyah Tudelalı Benjamin'in kaydettiğine göre Rabbâni Yahudilerin yanı sıra Karaim Yahudileri gibi farklı mezheplerden Yahudiler de adada mevcuttu. Ortodoks Yahudilere ek olarak, *Epikursin* (*kaphrosein*) olarak anılan, Cumartesi yerine Pazar gününü kutsal saydıkları için heretik sayılan Yahudilerin de adadaki varlığı Kıbrıs'ın, Lusignanlar döneminden önce de yoğun bir mezhepsel çeşitliliğe ev sahipliği yaptığını göstermektedir[661]. Ayrıca Yahudilerin 12. yüzyılda adada vergi tahsildarlığı yaptığı belirtilmektedir[662].

Lusignanlar döneminde Yahudiler, Lefkoşa, Mağusa, Baf, Larnaka, Limasol gibi kentlerde yaşıyorlardı. Geç Ortaçağ'da Avrupa'daki olumsuz Yahudi imajının aksine Kıbrıs kanunlarında, diğer cemaatler gibi Yahudilerin de hukuki açıdan dezavantajlı duruma düşmemelerine yönelik önlemler mevcuttur. Örneğin, herhangi bir borç meselesi yüzünden bir Müslüman bir Yahudi'yi mahkemeye çağırırsa Yahudi'nin inkâr etmesi durumunda davacının şikâyeti ancak Yahudi bir tanık getirmesi durumunda geçerli oluyordu[663].

Yahudiler Ortaçağ'da genellikle bir klişe haline gelen tefecilik ile özdeşleşmelerine rağmen Kıbrıs'ta çok farklı işler ile ilgilenmişlerdir. Spesifik olarak ün sahibi oldukları alan ise tıptır. Kıbrıs Latin Kilisesi tarafından 13. yüzyıl sonunda yaklaşık 30 yıl arayla "*Yahudi ve Müslüman doktorlara görünmeyin, verdikleri ilaçları kullanmayın, beden ruhtan daha değerli değildir"* şeklinde yapılan çağrılar, Hristiyanların bu doktorlardan şifa bulma konusunda ısrarcı olduklarını göstermektedir[664]. 14. yüzyılda Yahudilerin, İspanya ve Fransa'daki kent pazarlarında ekmeğe dokunduklarında avuçlarına sopa yiyerek cezalandırıldıkları ya da dokundukları meyve-sebzeyi kirlettikleri gerekçesi ile satın almak zorunda kaldıkları düşünülürse, bedenlerine bir Yahudi'nin dokunması gerçeğini de beraberinde getiren bu

[660] Hill, 1972, I: 241-243; Kapera, 2009:33.
[661] Tudelalı Benjamin: 38.
[662] Panayotov, 2014: 73.
[663] *The Assizes*: Codex One, Art. 61; Codex Two, Art. 63.
[664] *Synodicum Nicosiense*: A. XIV, Bb.10.

uygulamadaki ısrar, Yahudilerin tıp konusunda mahir kimseler olduklarını göstermektedir[665]. Adadaki Hristiyan doktorların varlığına rağmen insanların Yahudi doktorları tercih etmesi hem Yahudilerin alandaki uzmanlıklarını hem de insanların faydacı seçimler yaparken dinî sınırların ötesine geçebildiğine işarettir.

Avrupa'nın Yahudi "tefecileri" Akdeniz ticaretinde oynadıkları aktif rol ile basmakalıp Yahudi imgesinin dışına çıkmaktadırlar. Batı ve Orta Avrupa'da ticari ve sosyal bazı ayrımcalıklara maruz kalan zengin Yahudiler, Akdeniz havzasında İspanya, Sicilya, Girit, İskenderiye, Mağusa ve Akkâ'da pamuk, şarap, buğday, baharat alıp satan tüccarlar ya da el işleri ile uğraşan zanaatkârlardır. Özellikle lonca sisteminin katı kurallarına maruz kalmadıkları yerlerde yoğun olarak deniz ticareti, ithalat ve ihracatla ilgileniyorlardı[666]. Ayrıca Kıbrıs'ta kapalı bir cemaat olarak faaliyet göstermenin ötesine geçen Yahudiler, Akdeniz adalarına yayılmış dindaşları ile de ticari faaliyetler aracılığıyla etkileşim halindeydiler. Örneğin, Bizans döneminden itibaren yoğun bir Yahudi nüfusu bulunan Girit ile Mağusa Yahudileri arasındaki para alışverişleri noter kayıtlarına yansımıştır. Bu kayıtlara göre gümüş, kumaş, zeytinyağı, bal, pirinç, safran, badem gibi ürünlerin ihracat ve ithalatını yapıyorlardı[667]. Yahudilerin Akdeniz ticaretinde bu kadar faal rol oynamaları kendilerine karşı farklı bir tutum geliştirilmesine yol açmıştır. Örneğin, Venedikliler ve Cenevizliler Doğu Akdeniz Yahudi tebaalarına kendi memleketlerindeki Yahudilerden daha dost canlısı yaklaşıyorlardı[668]. Kıbrıs Kralı I. Pierre, Memlûk sultanının ülkesinden Kıbrıs'a ticaret yapmak için gelecek Yahudilere, diğer tüccarlarla eşit şartlar sağlanacağını taahhüt ediyordu. Ayrıca Akkâ'dan Kıbrıs'a gelen Yahudi bir tüccara Kıbrıs'ta Venedik vatandaşlığı verilmesi de noter kayıtlarında yer almaktadır[669].

14. yüzyıla ait veriler Yahudilerin refah düzeyinin de oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. 1306 yılında Kral II. Henri'yi tahttan indirip dört yıl boyunca ada yönetimini ele alan kardeşi Sûr Lordu Amaury, 1310 yılında Mağusa'nın tahkimatını kuvvetlendirmeye karar verdiğinde inşa masrafları için Lefkoşa ve Mağusa Yahudilerinden toplam 100,000 bezantlık büyük bir meblağ toplanmıştır. Cenevizliler Mağusa'yı ele geçirip Lusignanları vergi ödemekle yükümlü kıldıkları zaman yine Mağusa Yahudilerinden 30,000 bezant, Lefkoşa Yahudilerinden 70,000 bezant toplanmıştır. Lefkoşa kent sakinlerinden toplamda 100,000

[665] Kriegel, 1976: 327.
[666] Ashtor, 1984:159.
[667] Coureas, 2005: 142, 152.
[668] Ashtor, 1984:174.
[669] Starr, 1949: 104.

bezant toplandığı göz önüne alınırsa Yahudilerin yüksek bir tutar ödedikleri söylenebilir[670]. Ayrıca Yahudiler yine 14. yüzyılda, Kıbrıs'ta ticari faaliyetlerin dışında el yazmaları istinsahıyla da ilgileniyorlardı. Yahudilerin bu faaliyetleri Kıbrıs ile sınırlı değildi. Akdeniz adalarında da müstensih olarak çalışıyorlardı[671].

Noter belgelerinde Yahudilerin gündelik yaşamlarına dair veriler bulmak mümkündür. Örneğin, 16 Eylül 1301 tarihli noter belgesinde Mağusa'da mûkim Mosse adlı boyacılık (*tinctor*) yapan bir Yahudi kendisi için köle satın alırken yine Mağusa'da mûkim Elias adlı Yahudi doktorun Fatıma adlı Türk menşeili bir köleyi satın aldığı kaydedilmiştir[672]. Daha geç tarihli bir belgede, 1456 yılında iki yıl boyunca Mağusa boyama atölyesinde çalışan bir Yahudi'ye dair bilgi, Yahudilerin boyacılık işlerindeki istihdamının süreklilik arz ettiğini göstermektedir[673]. Yahudiler sadece kentlerde değil kırsal alanlarda da mûkimlerdi. Lefkoşa yakınlarındaki Psimolofo Köyüne ait 1318 tarihli kilise envanterine göre ölü hayvan derileri köydeki deri tabaklama işiyle uğraşan Yahudilere veriliyordu[674]. Yahudiler 14. ve 15. yüzyıllarda Konstantinopolis'te, Venedik kolonilerinde, Modon'da da tabaklama işiyle uğraşıyorlardı[675].

Gündelik yaşamda bu denli aktif ve toplumun diğer kesimleri ile iç içe geçmiş Yahudi imajı dini otoritelerin ayrıştırmaya yönelik politikası ile tezat teşkil etmektedir. Örneğin, 1322 yılında ölen Lefkoşa Başpiskoposu John del Conti, Kıbrıs'ta görev yaptığı sırada Yahudi kadın ve erkeklerin Yahudi olduklarını belli etmek amacıyla başlıklarına sarı bir işaret koymaları zorunluluğunu getirmiştir[676]. Ancak bu durumu Lusignanların, Yahudilere karşı genel bir ayrımcılık politikası yürüttüğü şeklinde yorumlamak yanlış olur. Nitekim John, Dominiken bir rahip olup diğer mezhep ve dinlerin mensuplarına yönelik katı tavırları bu tarikata özgüdür. 1222 yılında Dominiken Keşiş Andrew'un Kantara keşişlerinin infazındaki azmettirici rolü bu tutuma bir örnektir[677]. Ayrıca Avrupa kökenli olup Kıbrıs sosyo-kültürel dinamiklerine yabancı olan piskoposların Avrupa'daki katı uygulamaları buraya ihdas etmeye çalışıp pratikte başarılı olamamaları da Kıbrıs'ta 14. yüzyılda sık karşılaşılan bir durumdur[678]. Dahası Yahudilere uygulanmak istenen bu pratik Kıbrıs'a özgü değildi. Nitekim, 14. yüzyıl ortasında Kutsal

[670] *The Chronicle of Amadi:* §§ 636, 956.
[671] Riegler, 2021: 211.
[672] Pavoni 1982: no. 117; Polonio, 1982, no. 380.
[673] Arbel, 2000c: 24.
[674] Richard, 1947: 145.
[675] Arbel, 2000c: 36.
[676] Amadi, 2005: §§ 800.
[677] Schabel, 2010e: 7-15, 19, 33.
[678] Schabel, 2010a: 69.

Topraklara seyahat için yola koyulan Ludolf von Suchen, Suriye'den bahsettiği kısımda insanların taktıkları başlık renkleri hakkında bilgi vermektedir. Suriye'nin yakıcı sıcağından korunmak için herkesin farklı renkte başlık taktığını belirten seyyah, Yahudilerin safran rengi ve maviye çalan gri, Sâdukî Yahudilerinin bu gri ile karışık kırmızı, Greklerin de siyah başlıklar taktığını ve bu şekilde insanların birbirlerinden ayırt edilebildiğini ifade etmektedir[679]. Dahası, 13. yüzyıl sonunda Kıbrıs Latin Kilisesi'nin Hristiyanlara, Yahudi kadınlar ile ilişkiye girmeyi yasaklaması bu ötekileştirmenin toplumsal yaşam pratiklerinde pek etkili olmadığını göstermektedir[680].

Lusignan hâkimiyetinin sonlarına doğru adadaki Yahudiler etnik köken bakımından da çeşitlenmişlerdir. 1447 yılında *Romaniot* olarak anılan yerli Yahudi cemaatlerinin yanı sıra Girit, Ancona, Portekiz, İspanya ve Kefe gibi yerlerden gelip adaya yerleşen Yahudiler de mevcuttu[681]. Bununla birlikte, Stephen de Lusignan 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra Yahudilerin bir Paskalya kutlaması sırasında maruz kaldıkları kıyımın ardından Lefkoşa'yı terk edip Mağusa'ya yerleştiğini iddia etmektedir[682].

Sonuç olarak Yahudiler Kıbrıs'ta özellikle 14. yüzyılda yüksek refah seviyesine sahiplerdi ve faaliyet alanları Avrupa'daki gibi tefecilikle sınırlı olmayıp doktorluk, boyama işleri, el yazmaları istinsahı, deri tabaklama, ticaret gibi çeşitli alanlara yayılmaktaydı. Toplum içerisinde tecrit edilen bir Yahudi cemaati imajından uzak olup hem Kıbrıs halkı hem de Doğu Akdeniz'e yayılan Yahudi diasporası ile etkileşim halindeydiler. Bu durum yalnızca Kıbrıs'a özgü değildi. Genel anlamda Akdeniz sosyo-kültürel bağlamında topluma daha entegre bir Yahudi kimliğinin oluştuğu, öteki algısının sosyo-ekonomik koşullar altında dinî/etnik anlamda güçlü ön kabulleri değişikliğe uğrattığı da anlaşılmaktadır.

Müslümanların Lusignanlar dönemindeki varlıklarına dair net bulgular ise Yahudilere oranla daha kısıtlıdır. Adadaki varlıkları hakkında somut bilgi sahibi olduğumuz alanlardan biri Yahudiler ile paylaştıları tıp konusundaki hünerleridir. Ortaçağ Arap tıbbının Haçlıların bu konudaki bilgi birikiminden epey ileride olduğu 12. yüzyıl Arap tarihçisi Üsâme b. Munkız'ın anlatılarından anlaşılmaktadır. Tıbba büyük bir kişisel ilgi duyan Üsâme, bacağında apse olan bir şövalye ile halsizlik şikayeti olan bir kadını tedavi ederken bir Frank hekim gelir. Apsenin boşalması için Üsâme'nin sürdüğü lapayı görünce kendisini bilgisizlikle suçlar ve şövalyenin

[679] Ludolphus de Sudheim: 365.
[680] *Synodicum Nicosiense*: G.IV.b.
[681] Arbel, 2000b: 24.
[682] Nicolaou-Konnari, 2005: 14-16.

bacağının kesilmesine karar verir. Baltayı vurup tek darbede bacağı kesmeyi de başaramayınca ikinci darbede kemik iliğinin dışarı akmasıyla birlikte hasta orada ölür. Üsâme'nin perhiz verdiği kadın hastanın teşhisini ise *başına musallat olmuş bir iblis* olarak belirler. Perhizi iptal eder ve kadının günden güne kötüleşmesi üzerine iblisin kafasından içeri girdiğine kanaat getirerek kafasında açtığı bir delikle kafatası kemiğini açıp tuzla ovar ve hasta oracıkta can verir[683]. Sadece halktan insanlar değil hükümdarların da Arap tıbbından faydalanması bu konudaki uygulamalarının muteberliğini göstermektedir. Willermus Tyrensis, eşlerinin etkisinde kalan Frank idarecilerin Hristiyan doktorları tercih etmeyip Yahudilere, Sarazenlere, Suriyelilere göründüklerini kaydederek Latin tıbbının aşağı görülmesi karşısındaki rahatsızlığını dile getirmiştir[684].

Benzer bir eğilimin Kıbrıs'ta da mevcut olduğu, Latin Kilisesi'nin Yahudi doktorların yanı sıra Müslüman doktorlara tedavi olmayı yasaklamasından anlaşılmaktadır. Kilise bu tür uygulamaların inanca zarar vereceğini ileri sürüyordu. Ayrıca Müslümanların Hristiyan doktorlara görünmeyi bir aşağılanma ve dolayısıyla kanunlarına yönelik bir saldırı olarak değerlendirdikleri belirtilerek Hristiyanlar için caydırıcı sebepler ileri sürülüyordu[685]. Hukukî düzlemde ise daha farklı bir yaklaşım geliştirilmiştir. *Assizes*'de yer aldığı üzere *dışarıdan veya Müslüman topraklarından gelen hiçbir yabancı doktor kentteki en iyi doktor ve bir piskopos nezdinde kendini kanıtlamadan idrar yolları ile ilgili herhangi bir tedavi yapamaz. Piskopostan bir belge aldıktan sonra mesleğini istediği kentte yapabilir. Şayet işinde mahir değilse tedaviye girişmeden kentten ayrılması için emir verilir. Buna rağmen tedavi yaparsa tutuklanıp kentten atılır*[686].

Müslümanların hürmet gördüğü tek konu tıp konusundaki bilgileri değildi. IV. Hugh zamanında felsefi ve teoloji tartışmalar yürütmek üzere Müslüman âlimler Lusignan sarayında ağırlanıyordu[687]. Ayrıca kral, Arap zanaatına da ilgi duyuyordu. Gümüş ve altın kakmalı, kûfî hatla işlenmiş Fransızca yazıtından Kral IV. Hugh için yapıldığı anlaşılan ince işçilikli pirinç bir kap mevcuttur. Yalnızca sultanlar, halifeler ve üst düzey devlet görevlilerinin sipariş edebildiği bu lüks objeler Müslüman saraylarındaki güç ve ihtişamın birer sembolleriydi. Memlûk Sultanı en-Nâsır Muhammed b. Kalavun için yapılmış örneklere de rastlamak mümkündür. Memluk sarayına özgü kaligrafi ve metal işçiliği, sanatçının Arap kimliği

[683] Hillenbrand 2005: 380-381.
[684] William of Tyre, II: 292.
[685] *Synodicum Nicosiense*: A. XIV, Bb.10.
[686] *The assizes*: Codex One, Art. 227; Codex Two, Art. 225; Coureas, 2010b: 219-220.
[687] Schabel, 2005: 162.

konusunda şüphe bırakmamaktadır. N. Coureas kabın Memlûk Sarayında değil muhtemelen Kıbrıs'ta üretilmiş olduğunu ileri sürmektedir. H. R. d'Allemagne ise esir alınmış bir Arap sanatçının elinden çıkmış olabileceğini ifade etmektedir. U. Ritzerfeld de yazıttan yola çıkarak kabın Kıbrıs menşeili olabileceğini belirtmektedir. Zira *Tanrı'nın koruduğu Yüce ve Kudretli Kudüs ve Kıbrıs Kralı Hugh* ibaresi doğrudan Hugh'ün, Kudüs Krallığı iddiasına vurgu yapmaktadır. Bu denli güçlü bir mesajla yüklenmiş bir objenin Kahire ya da Şam'da bulunan herhangi bir metal atölyesinden çıkmış olma olasılığı düşüktür. Memlûk sarayı da şüphesiz böyle bir üretime onay vermezdi. Dolayısıyla, bireysel bir üretimden hatta Lusignan sarayında böyle bir işçiliğe imkân tanıyan zanaatkarların yer aldığı bir atölyeden söz etmek ihtimal dışı değildir[688].

Daha gündelik durumlara bakıldığında Müslümanlar ile ada halkı arasındaki ilişkilerin bu boyutta da devam ettiği anlaşılmaktadır. Kıbrıs Latin Kilisesi, Hristiyanların yalnızca Yahudi kadınlar ile değil Müslüman kadınlar ile de cinsel ilişkiye girmesini yasaklamıştır. 1298 yılında toplanan Limasol Konsili'nde ele alınan meseleler arasında yer alması durumun yaygınlığına işaret etmektedir[689]. Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki evliliklere ilişkin bir madde *Assizes*'de de yer alır. Buna göre bir Hristiyan ile Müslüman'ın evlenmesi yasaktır. Ancak maddenin devamında gerekçe olarak *kanunlara göre evlendikten sonra erkeğe ait olan her şeyin yarısı kadınındır* ibaresinin verilmesi şaşırtıcıdır. Zira, burada dinî bir sakıncadan ziyade malın korunmasına yönelik pratik bir önlem olarak lanse edilmektedir[690].

Latinler karşısında hukuken dezavantajlı olmakla birlikte diğer gruplara uygulanan adil yargılama sistemine tabiidirler. Bir Müslüman herhangi bir borç meselesinden dolayı dava edildiğinde davacı, Müslüman bir şahit göstermek zorundadır[691]. Pazar yerine ilişkin davalarda tüccarların alım-satım işlerinden sorumlu *bailli* Müslümanlara, Suriyelilere, Yahudilere ve diğer bütün *ırklara* adaletle davranmak zorundadır. Herkesin kutsal kitabı üzerine yemin etmesini öngören madde Müslümanların da yargı süreçlerinde, Kuran üzerine yemin etmelerini şart koşmaktadır[692].

Bunların yanı sıra savaşlarda esir alınan Müslümanlar da çeşitli görevlerle toplumun bir parçasını oluşturuyorlardı. Ludolf von Suchen, Baf yakınlarındaki Engaddi'de bulunan üzüm

---

[688] d'Allemagne, 1987: 513; Coureas, 2015: 401; Ritzerfeld, 2014: 125-133.
[689] *Synodicum Nicosiense*: G.IV.b.
[690] *The assizes*: Codex One, Art. 171; Codex Two, Art. 179.
[691] *The assizes*: Codex One, Art. 240; Codex Two, Art. 238.
[692] *The assizes*: Codex One, Art. 288; Codex Two, Art. 286.

bağlarının temizlik ve gözetimiyle ilgilenen yüzden fazla Müslüman köleden bahsetmektedir[693]. 1415 yılında 1500 Müslüman, Kral Janus tarafından şeker plantasyonlarında çalıştırılmak üzere esir alınmıştır[694]. 1356 yılında Fransız Lord Gautier de Brienne'in arazisinde çalıştırılmak üzere Yunanistan'daki Neapolis'ten 62 bezant karşılığında dört Türk getirilmiştir. Statüleri belirtilmediğinden A. Dincer bu kişilerin köle olmayıp azat edilmiş köleler ya da kaçak olabileceklerini ilerini sürmektedir[695].

Bunlar dışında noter kaynaklarında manastırlarda, kiliselerde ya da ev işlerinde kullanılmak üzere alınıp satılan Müslüman kölelerin varlıklarına da rastlamak mümkündür. Küçük yaşta adaya getirilen pek çok Müslüman köle Yunanca isimler almış ve ada halkı içerisinde asimile olmuştur[696]. Örneğin, 31 Mart 1300 tarihli belgede Heiosefe adlı dokuz yaşındaki Sarazen çocuğun satışı yapılmaktadır[697]. 14 Temmuz 1300 tarihli belgede 10 yaşındaki Fatima adlı Sarazen köle satılırken 6 Nisan 1300 tarihli belgede satışı yapılan kişi 10 yaşında bir erkek olup Aperum adlı vaftiz edilmiş bir Müslümandır[698]. Limasol Latin Piskoposuna ait 1365 tarihli envanterde piskoposun hizmetinde bulunan Türk Dimitri ve Grek Dimitri adlı iki kölenin varlığı, asimilasyonlarına dair çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir[699]. 8 Ağustos 1302 tarihli vasiyetnamede Cenevizli Giacomo Porcus de Branducio Türk kökenli olduğu belirtilen kölesi Fatima'nın, ölümünden sonra vaftiz edildikten sonra azat edilmesini talep etmektedir[700]. Bu durumun yaygınlığının en bariz kanıtı, Makhairas'ın 1426 yılındaki Memlûk saldırısı hakkındaki anlatıdır. Buna göre, Lefkoşa'da çok sayıda mevcut olan vaftiz edilmiş Sarazen kölelerin taraf değiştirip düşmana katılmalarını önlemek adına, kentten ayrılmaları yasaklanmış, yasağa uymayanların ölüm cezasına çarptırılacağı belirtilmiştir[701].

Bununla birlikte, adada daha şanslı yaşam olanakları elde etmeyi başaranlar da mevcuttu. Kız kardeşi Charlotte'a karşı verdiği taht mücadelesinde destek arayan II. Jacques, işbirliği için Memlûklara yöneldi. Aralarında Arapça bilen Nasar Chous'un da bulunduğu birkaç adamı ile Kahire'ye gitti ve Sultan İnal'dan kendisine destek vermesini istedi. Jacques yanında Memlûk birlikleriyle birlikte adaya döndü. Aralarında Feres *Mamaluco* ve Gioan Cercasso'nun da (*Çerkes*) bulunduğu adamlarına fiefler verdi. Uzun süre Jacques'ın hizmetinde

[693] Ludolf von Suchen: 19.
[694] Coureas, 2016: 409.
[695] Dincer, 2016: 10.
[696] Özkutlu 2022: 619.
[697] AOL, II, XCI, p. 51. Desimoni,1882: XCI.
[698] Desimoni 1882, CLXXVI; Desimoni 1882, XCV. Özkutlu, 2022: 620.
[699] Arbel, 2010d: 162.
[700] Pavoni, 1987: no. 281. Vaftiz edilmiş Türk kökenli kölelere dair diğer örnekler için bk. Özkutlu 2022: 622-623.
[701] Makhairas, 1932, I: 677.

kaldıktan sonra Memlûk sultanlığına geri dönen Giaon, adlarından Hristiyan oldukları anlaşılan dört oğlu Petrus, Paris, Thomas ve Domenicus'u adada bıraktı. Venedik döneminde de adada varlıklarını sürdürmeye devam ettiler. Hatta 28 Nisan 1560 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere Çerkes kökenli Jeronimo Cercasso resmî olarak soyluluk statüsüne erişmiştir [702].

Dolayısıyla, Yahudiler ve Müslümanlar gibi marjinal grupların dahi Kıbrıs'ta farklı şekillerde kendilerine yer bulduklarını söyleyebiliriz. Pratik ihtiyaçlardan doğan günlük hayattaki etkileşim ne kilisenin yasakları ne de krallık kanunları ile engellenebilmiştir. Katolik Hristiyanların başlıca *düşmanı* Müslümanlar, politik çekişme ve bölgedeki kaosa rağmen adanın sağladığı ticari imkanlardan faydalanmışlar, ada halkı da tıp bilgilerinden istifade etme konusunda çekince hissetmemişlerdir. Lusignan sarayından, pazar yerlerine, krallık çekişmesinin bir parçası olarak destek kuvvetlerine ve muhtemelen kaynak kısıtlılığından dolayı bilmediğimiz daha pek çok farklı şekillerde Kıbrıs'taki kültürel ve dilsel çeşitliliğin bir parçası olmuşlardır.

Kıbrıs Lusignan Krallığı özellikle Doğu Hristiyanları açısından değerlendirildiğinde Doğu'daki "din savaşlarının" pençesinden kurtulup sığındıkları bir mekân teşkil ediyordu. Müslümanların boyunduruğu altında kalmak yerime yine alışkın oldukları bir coğrafyada Hristiyan bir krallıkta yaşamlarını sürdürme fırsatı buldular. Mezhepsel farklılıklarına rağmen idarecileri tarafından herhangi bir baskı altında kalmadıkları yeni bir yaşam alanı buldular. Kendilerine sunulan hukukî ve ticarî imtiyazlar adaya uyum süreçlerini kolaylaştırdı. Ayrıca yurtlarından zorunlu olarak göç etmelerine rağmen yaşam şekillerini, ticari faaliyetlerini, zanaatlarını sürdürmelerine imkân tanıdı. Dolayısıyla, Lusignan Krallığı'nın varlığını onlar için bir şans olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim, bazıları belki de kendi topraklarında hiçbir zaman elde edemeyecekleri kariyer, zenginlik ve statüye burada kavuştular.

Öte yandan bu durum Lusignanlar açısından da oldukça elverişliydi. Doğu Akdeniz dillerine hâkim, ticaret ağı içerisinde aktif, bölgeyi tanıyan bu grup adanın refahına ve yeni kültürlerle beslenen toplumsal yapısına katkı sundu. İbadet mekânları, dinî pratikleri, yanlarında getirdikleri sanatsal üslup ve yetenekleriyle krallıktaki kültürel sınırlar giderek daha çok bulanıkmış olmalıdır. "Ötekiler" öyle hızlı artıyordu ki "biz" diyebilmenin yolu belki de yalnızca *Kıbrıslılar* (Kypriotes) demekten geçiyordu.

[702] Mansouri, 2001: 89-91; Arbel, 2000d: 174-175; Pahlitzsch, 2012: 115-118**;** Coureas, 2016: 408-409;

Adanın demirbaşları arasında sayılabilecek Ermeniler içinde bulunduğu her duruma uyum sağlayarak Kıbrıs'ın bir parçası olmayı başardılar. Kendilerini çağrıştıran mahalle adları ve Ermeni Kilisesi, Lusignanlara askerlik hizmeti sunan, Kıbrıs manastırlarında kendilerine yer bulan ya da Kıbrıs'ın üzüm bağlarında çalışan Ermenilerden günümüze kalanlardır. Elit kesime bakıldığında ise Lusignanlarla geliştirdikleri ilişkilerin yoğunluğu daha net görülmektedir. Aralarında yaptıkları evlilikler, Müslümanlar karşısında geliştirmek zorunda oldukları ortak politika hem aralarındaki bağı kuvvetlendirmiştir hem de Lusignanları daha geniş bir sosyo-kültürel çevreye dahil etmiştir. Sanatsal anlamda da etkili olan Ermeniler, el yazmaları konusundaki hünerlerini adaya taşıyarak Kıbrıs'ı, Doğu Akdeniz yazma sirkülasyonunun duraklarından biri olmaya teşvik etmiştir.

Bu yoğun kültürel çeşitlilik içerisinde adanın en periferide kalan grupları olan Yahudiler ve Müslümanlar dahi kendilerine kısıtlı da olsa yer edinmeyi başarmışlardır. Papalığın ya da Kıbrıs Latin Kilisesi'nin oluşturmaya çalıştığı dinî bariyerler, gruplar arası etkileşimin önüne geçemedi. Ayrıca ne Yahudilere yönelik köklü ön yargılar ne de Müslümanlarla yüzyıllardır süren çatışmalar ada halkını ihtiyaç duyduklarında kendilerine başvurmaktan alıkoyabildi. En nihayetinde Kıbrıs'ı çöküşen sürükleyen dinî-kültürel-etnik farklılıklara sahip insanların bir arada geliştirdikleri yaşam şekli değil, krallık ile aynı mezhebe mensup olan Cenevizlilerin ekonomik çıkarlarıydı.

SONUÇ

Lusignanların hâkimiyeti boyunca toplumsal hareketliliğin ve kültürel etkileşimin dinamizmini hiç kaybetmediği Kıbrıs'ta ortak yaşam pratiği nasıl geliştirildi? Bu çalışmanın çıkış noktasını meydana getiren bu problematik, çokkültürlülük, kültürel sınırların esnekliği, kimliğin doğası ve işlevselliği göz önüne alınarak cevaplanmaya çalışılmıştır. İlk olarak dikkat edilmesi gereken nokta, adadaki çokkültürlülüğün yalnızca Lusignanlar dönemine ait bir durum olmadığıdır. Zira, Guy de Lusignan 1192 yılında, İngiltere Kralı Richard'dan 100.000 bezant karşılığında verimli bir adanın yanı sıra çoğunluğu Ortodokslardan meydana gelen ve yüzyıllar boyunca Bizans kültüründen beslenmiş bir toplum devraldı. Kıbrıslılar yabancılara aşinaydılar. Limanları, kazanç peşinde doğu-batı arasında seyrüsefer eden gemilerin duraklarından biriydi. Manevi huzur ve kurtuluşa ermek isteyen hacıların, Kudüs'e yolculuklarında çoğunlukla görmeden geçemedikleri bir mekandı. Nitekim, Gerçek Haç kalıntıları ve rölikler üzerine inşa edilmiş kiliseleri, azizlere atfedilmiş mucizevi şifa kaynakları, havarilerin ayak izleri ile kendi içerisinde barındırdığı kutsiyet dolayısıyla onlar için görülmeye değerdi. Öte yandan Kıbrıslıların yabancılarla karşılaşmaları her zaman dostane değildi. Mısır, Anadolu ve Suriye-Filistin kıyılarına olan yakınlığı ile Doğu Akdeniz'deki konumu bölgedeki güçler için Kıbrıs'ı daima bir cazibe merkezi kılıyordu. Adayı ele geçirmek için verilen mücadeleler adanın dinamizmini besliyor; toplu iskân politikaları, göçler, esir düşenler, mübadeleler ile geri dönenler ile insan hareketliliğini adanın alışılmış tecrübelerinden biri haline getiriyordu. Bu süreç içerisinde hem adadaki insan çeşitliliği artmış hem de *ötekiler* ile yaşanan kısa/uzun süreli temaslar ada halkına farklı kültürlere aşinalık kazandırmıştır.

Ancak, Lusignanlar döneminde hem aktörler hem de kültürel çeşitliliğin doğası farklılaştı. Söz konusu durum alışılagelen kültürel çeşitlilikten farklıydı. Bizans döneminde tebaa içerisindeki farklı gruplar daha homojen, kalabalık bir ev sahibi grubun yanında azınlıktayken bu kez idareciler, adanın resmî kimliği ve statüsü, tebaa karşısında niceliksel bir azınlık tarafından temsil ediliyordu. Lusignanların, krallıklarını kurdukları Kıbrıs'ta adanın yerli halkı ile uzlaşma içerisinde olmaktan başka çareleri yoktu. Adadaki gruplar Kıbrıs toplumunun içerisindeki kültür mozaiklerinden ziyade bizzat toplumun kendisini teşkil ediyorlardı. Dolayısıyla Lusignanlar, sayıca dezavantajlı olmanın yanı sıra yabancısı oldukları bir toplumun yöneticileri oldular. Bölgedeki varlıkları 90 yıl öncesine dayandığından Doğu toplumlarının geleneklerine alışkın olmakla birlikte Kıbrıs onlar için yepyeni bir tecrübeydi. Guy de Lusignan, Salâhaddîn Eyyûbî'den adayı nasıl yöneteceğine dair bir tavsiye almamışsa da bu soruyu kendisine ve maiyetine sıkça sormuş olmalıdır. Bunun sonucunda, adadaki

yöneten-yönetilen nüfus arasındaki dengesizliği gidermek ve hâkimiyetini sağlamlaştırmak adına yeni yerleşimcilere yaptığı çağrı yanıt buldu. Adadaki durumlarının en başından beri farkında olmaları, Lusignanları tebaayı baskı altına almadıkları bir yönetim sistemi geliştirmeye zorladı. Onların bu yaklaşımı adanın neredeyse üç asırlık süreci çatışmasız geçirmesine imkân tanıyan önemli faktörlerden biridir.

Lusignanlar, Kıbrıs'ın Latin Krallığı statüsüne kavuşması için gerekli şartları sağladılar. Alman imparatorundan aldıkları krallık tacı ve papalık iradesiyle kurulan Kıbrıs Latin Kilisesi adanın resmî kimliğini oluşturuyordu. Bununla birlikte, iç işleyiş konusunda adanın kendine has toplumsal özelliklerini göz önünde bulundurarak hareket ettiler. Kendi çıkarlarına uygun olmayan ya da tebaanın refah ve huzurunu tehdit ettiği durumlarda Roma'nın dış müdahale çabalarını sonuçsuz bıraktılar. Bu yaklaşım dışsal faktörlerin de etkisiyle Franklardan meydana gelen yönetici sınıfı da değişikliğe uğrattı. Kısıtlı sayıdaki idareci sınıf zaman içerisinde veba, sel, kıtlık, savaş dolayısıyla kan kaybettiği için Ermeniler ya da Suriye kökenli gruplar ada yönetiminde daha çok söz almaya başladılar. Aristokrat kesim farklı kültürlerden insanın giderek daha çok dahil olduğu heterojen bir yapıya büründü.

Ancak, adanın kültürel çeşitlilik içerisinde bulduğu toplumsal dengeyi sadece Lusignanların *zorunlu hoşgörüsüyle* açıklamak mümkün değildir. Zira, adadaki heterojen yapı yalnızca yöneten-yönetilen farklılığından ibaret değildi. Bizzat toplum çok sayıda gruptan meydana geliyordu. Bu grup üyelerinin yaşam pratiklerini kilise ya da devlet eliyle getirilen yasaklamaların tam anlamıyla kısıtlayamadığı görülmüştür. Dolayısıyla, Lusignanların teşvik ettiği denge ve refah ortamı da tebaanın kendi arasında geliştirdiği ortak yaşam pratiği olmadan mümkün olamazdı. Bu açıdan bakıldığında kültürel sınırların mahiyetini değerlendirmek gereklidir.

"Kültürel sınırlar esnek miydi" sorusunu belki de daha ileri taşıyarak *kültürel sınırlar mevcut muydu* sorusuna evrilterek ele almamız gerektiği kanaatindeyiz. Daha doğru bir ifadeyle gruplar arasındaki etkileşimi engelleyen doğal bir sınırın varlığını sorgulamak gerekmektedir. Özellikle Lusignanlar, Latin Kilisesi ve papalık arasındaki ilişkilerin incelendiği başlıkta gruplar arasındaki dinî -kültürel sınırların ancak otorite sahipleri tarafından araçsallaştırıldığı durumlarda ortaya çıktığı görülmektedir. Kilise konsillerinde alınan kararlar bireylerin zihninde ne derece karşılık buluyordu? Mümin bir vatandaş olmanın sınırı nerede başlayıp nerede bitiyordu? Şüphesiz bu sınırlar mevcutsa bile kurumsal-bireysel-toplumsal açılardan aynı derecede kısıtlayıcı olarak görülmüyordu. Aksi halde, 13. yüzyıl kilise kararları ve

kanunlarında Yahudiler ve Müslümanlar ile yapılan evliliklere ilişkin yasaklar tekrar tekrar ifade edilmek zorunda kalmazdı. Bu *sözde* bariyerler herkes için aynı şeyi ifade etmiyordu. Örneğin, adanın Katolik unsurlarından olan İtalyanlar, Kıbrıs üzerinden yapılan ticaretin yoğunluğu ve kazancından esinlenerek ada sakinleri arasına katıldılar. Yerli halkla evlilikler yaptılar. Herhangi bir etnik-dinî köken ayrımı yapmaksızın ekonomik kazançlarını gözettikleri ticari faaliyetleri ile maddî motivasyonlar önünde kültürel sınırların hiçbir engel teşkil etmediğini gösterdiler.

Bu bağlamda söz konusu tez, kültürel sınırların doğru değerlendirilmemesi ve kültürel etkileşimlerin anlamlandırılmasında sorun yaşanmasının önünde iki büyük engel mevcut olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan ilki, kültürel özelliklere kutsallık atfedilmesi, dolayısıyla kurumsal, bireysel, bölgesel etkilerden azade, sabit bir manevi değer olarak ele alınmasıdır. Kültürel çalışmalardaki diğer önemli problem ise bireylerin kendilerine atfedilen Bu etiketlere bağlı kalarak sabit bir sistem içerisinde hareket ettikleri varsayımıdır. Ancak insanların etnik-kültürel arka planları ne olursa olsun öncelikli hareket noktaları genellikle maddi motivasyonlarıdır. Maddi-manevi kazanımlar, farklı bağlamlarda devamlı olarak kâr-zarar terazisinde değerlendirilir.

Frankların Greklerle geliştirdikleri ilişkiler tam olarak bu durum için örnek teşkil etmektedir. Grekler yoğun nüfusları ile ilk bakışta Lusignanlar için bir tehdit oluşturuyor gibi görünse de krallığın sorunsuz işlemesi için elzem bir topluluktu. Bizans mali ve idari kurumları onların bilgi ve tecrübesi olmadan Frank idaresi altında işlemeye devam edemezdi. Feodal yapının üzerine inşa edildiği Bizans kırsal ekonomi modelinde, yerel halk ile Lusignanlar arasında aracı rol oynamaları onları krallığın önemli bir unsuru haline getirdi. Konuştukları dil, intisap ettikleri mezhep ya da kültürel arka plan, bu bağlamda Latin yönetici sınıf için onları istihdam etmek açısından bir engel teşkil etmiyordu. Grekler de bu durumu kendileri için fırsata çevirerek krallık içerisinde kendilerine kariyer edinmeyi başardılar. Görevlerini nesilden nesile aktardıkları bir gelenek haline getirerek 14. yüzyılda yeni bir aristokrat Grek aileler topluluğu meydana getirdiler. Grekler, yeni bir kurumsal kimlik kazanarak toplum içerisinde prestij, statü ve zenginlik elde ettiler. Günlük hayatlarında da dinî pratiklerini ve geleneklerini herhangi bir baskı altında kalmadan devam ettirdiler. 1260 *Bullası* ile papalık gözünde de *meşruiyet* kazanması Grek Kilisesi'ne özerk bir hareket alanı tanıdı. Yeni yerleşimciler ile girdikleri etkileşimler sonucu krallık tarafından da himaye edildiler.

Kültürel sınırların bu tarz bir etkileşime imkân tanıması barındırdığı kimlik mefhumunun doğasından kaynaklanmaktadır. Tezin bir diğer problematiğini teşkil eden ortak yaşam pratiklerinde kimliğin rolü, aynı zamanda ilk problematiğin cevabını da ihtiva etmektedir. Kültürel grupları meydana getiren bireylerin *kimliğinden* ziyade *kimliklerini* göz önünde bulundurmak, ilk bakışta kaotik görünen bu etkileşim süreçlerinin son derece doğal olduğunu göstermektedir. Her zaman olduğu gibi Ortaçağ'da da kimliğin farklı derecelerde içselleştirilmiş birden fazla yönü mevcuttu. Hiçbir birey davranışlarını tek bir kimliksel ya da kültürel özelliğin etrafında şekillendirmiyordu. Dolayısıyla geniş kültürel grup tanımlamaları ne kadar işlevsel olursa olsun üyelerinin sahip oldukları çeşitli kimliksel özellikler, onlara farklı koşullarda etkileşim halinde bulunmalarına imkân tanıyordu. Bir Melkît, Ortodoks litürjisinde ibadet ederken alışveriş yaptığı Müslümanla Arapça konuşuyor hatta Beyaz Venedik vatandaşlığı almışsa İtalyan *loggias*ına gidip geliyordu. Ayrıştıkları yönlerine rağmen birbirlerinde ortak paydalar bulabiliyorlardı.

Nesturî, Yakubî, Marunî ve Melkît gibi Doğu Hristiyan gruplar için özellikle 1291'de Akkâ'nın düşüşünün ardından Kıbrıs, kendilerine hayatlarını en kolay idame ettirecekleri bir yaşam alanı sundu. Kendilerine sunulan hukukî ve ticarî imtiyazlar, kendilerine has yargı mekanizmaları ile sadece arka planın değiştiği, kendi cemaatlerinden kalabalık bir toplulukla bir arada yaşadıkları, muhtemelen geride bıraktıkları yurtlarında yaptıkları işleri yaparak yaşamaya devam ettiler. Daha mahir, donanımlı ve gözü pek olanlar Lusignan sarayına girerek idare mekanizmasında yer aldı. Her biri sahip oldukları cemaat ve kiliseleri ile dinî bir kısıtlamaya maruz kalmadan topluma entegre oldular. Hristiyanlık çatısının dışında kalan Yahudiler ve Müslümanlar dahi belki daha az sayıda olmakla birlikte Kıbrıslılar arasında kendilerine yer buldular. Bu kadar kalabalık, heterojen bir toplum nasıl bir arada yaşamayı başardı sorusunu, grupları farklılaştıran ama aynı zamanda bireyleri kesiştiren kimliksel kültürel özellikleri göz önüne almadan sorduğumuz sürece, makul bir yanıt vermek mümkün olmayacaktır. Philippe de Mézières'in bahsettiği ada halkından her kesimin veba karşısında bir araya gelip katıldığı toplu ayin, birbirlerine temas etmeden yaşayan grupların, hepsini ilgilendiren bir felaket karşısında bir anda bir araya gelip yan yana yürüdükleri bir kültürel geçit töreni değildi. Bir Grek belki yakınlarda kendisine muayene olduğu Yahudi ile ayini paylaşıyordu ya da bir Frank arazisinin ölçümünü yaptırdığı Suriyeli *bailli* ile burada yine bir aradaydı. Mağusa'nın kuzey köşesinde toplanan ayrı ibadet mekanlarından çıkarken rastlaşan, birbirlerini tanıyan Doğu Hristiyan cemaati üyeleri birlikte yalın ayak yürüyordu. Belki de

aralarından bazıları Stavrovouni'yi ya da St. Maria della Cava'yı aynı anda ziyaret etmiş, aynı çatı altında kendi altarlarında dua etmişlerdi.

Aslında, insan doğasında bu denli içkin bulunan davranış pratiklerinden söz ederken Kıbrıs'ı farklı kılan iki durum söz konusudur. İlki az önce bahsettiğimiz üzere Lusignanların tebaaya kültürel bir baskı uygulamadan kaçınmaları sonucunda bu potansiyel etkileşimin ortaya çıkmasına imkân tanımalarıdır. Bu ortamda Kıbrıslılar, doğuştan sahip oldukları ya da sonradan edindikleri kültürle ilişkili kimliksel özelliklerini, bağlamlara göre değerlendirerek ihtiyaç duydukları şekilde kullanabildiler. Kültürel çeşitlilik bir tehditten ziyade adanın sosyal dinamiğini belirleyen en temel unsur oldu. İkinci durum ise farklılıklarına rağmen ortak paydada buluşmalarını sağlayan kesişim noktalarının Kıbrıs'ta çok yoğun olmasıydı. Kısıtlı bir mekânda, kültürel arka planı farklı çok sayıda insanın varlığı, aynı zamanda kimliğin *çoklu* mahiyeti ile insanlara birbirleri ile iletişime geçecekleri bir kanal bulmalarına mutlak surette imkân tanıyan bir ortam anlamına geliyordu. Aslında kültürel etkileşim tam da bu uygun ortam yaratıldıktan sonra başlıyordu. Çoklu kimlikler etrafında değişkenlik göstererek yapılan faydacı seçimler, birlikte yaşam pratiğini mümkün kılıyordu. Kültürel temaslar ve bunların somut çıktıları bu birlikteliğin doğal bir sonucuydu. Kıbrıs Yunancası gruplar arasındaki yoğun etkileşimin sonucunda kendilerinden başka kimsenin anlayamadığı kendine has bir yapıya büründü. Grek sanatçılar yeni tanıştıkları Gotik üslup modasını Bizans sanatına dair bilgileriyle bu süreç içerisinde harmanladılar. Birbirlerinin cenazelerine gide gele Grek ağıtçıların ezgileri Latin kadınların diline dolandı. Lusignanlar bu dinamik toplumsal akışa müdahale etmediler, direnç uygulamadılar. Aksine belki bir dereceye kadar içselleştirerek belki de salt siyasi bir temsil aracı olarak tebaayı, inançlarını himaye ettiler. Ortak azizlere, ikonalara saygı duydular, sınırların ötesine bağışlar yaptılar. Kıbrıs'taki durum güvenli, istikrarlı, refah düzeyi yüksek bir krallık arzu eden Lusignanlar ile bu toplumda kendileri için en yararlı konumu arayan farklı kültürel grupların meydana getirdiği kendilerine has bir yaşam şekliydi.

Adanın gerçekleri toplumsal ilişkileri düzenleyen kanunlarda yazanlardan ya da papalık yasaklarından çok daha başkaydı. Otoriter kaynakların ideali arzulayan kayıtları, değişken ve çok sayıda kimliksel özelliklere sahip bireylerin tek bir etiketi önceleyerek hayatlarını düzenlemelerini ön görüyordu. Ancak grupların kısıtlı sayıda kültürel özelliklerden ibaret olduğu kabul edilse bile bu, yine de sorunlu bir yaklaşımdır. Nitekim, bu durumda kültürel özellikler sabit olgular şeklinde değerlendirilmektedir. Söz konusu çalışmanın kapsamının bu denli geniş tutulmasındaki amaçlardan biri de bu yaklaşımın yanlışlığını gözler önüne sermektir. Zira, mekân ve idare sabit kalırken dahi, bireylerin ve grupların kendilerini ve ötekini

tanımlamaları sürekli bir devinim halindedir. Adadaki yaşantıya en iyi şekilde uyum sağlamak adına ister kurumsal ister bireysel düzeyde olsun davranış pratikleri, karar mekanizmaları siyasi, ticari, toplumsal ve hatta ekolojik olaylara göre düzenlenmeyi gerektirir. Tez boyunca görüldüğü üzere toplumsal pratikler krallığın kuruluşundan yıkılışına kadar sürekli bir değişime maruz kalmıştır.

Kültürü ve kültürel etkileşimi çoklu kimliksel özelliklerle ele aldığımızda, kimliğin bu denli dinamik, canlı, değişime açık doğası onun üzerinden inşa edilen bütün kavramların değişmezliğini sorgulatmaktadır. Sonuç olarak, Lusignanlar döneminde Kıbrıs'taki sosyo-kültürel hayat sıra dışı bir dönem ya da bir ütopya değildi. Aksine, seküler ya da dinî otoritelerin güç veya ekonomik temelli müdahaleleri olmadığı zaman farklılıkların bir aradalığından meydana gelen doğal bir yaşam pratiğiydi. Bireylerin çok sayıda farklı kültürel-kimliksel özelliklere sahip olmaları, bu çokkültürlü adada çatışmasız bir şekilde yaşamanın yolunu bulmalarını sağladı. Bizzat bu farklılıkların kesişimlerinde, birbirleriyle temas noktaları bulabildiler. Bu noktalar üzerinden Kıbrıs toplumunu inşa ettiler. Zira, "*her şey benzer olsaydı, hiçbir şey var olmazdı"*[703].

[703] S. Aurelius Augustinus, *De Diversis Quaestionibus LXXXIII,* Liber Unus, Quaestio XLI. Erişim adresi: http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0354-0430,_Augustinus,_De_Diversis_Quaestionibus_LXXXIII_Liber_Unus,_MLT.pdf (erişim tarihi: 08.07.2020).

BİBLİYOGRAFYA

Birincil Kaynaklar

A. Komnene. (2003). *The Alexiad.* (E. R. Sewter, Trans.) London: Penguin Books.

Abu Shama. (1898). Le livre des deux jardins. *RHC Historiens orienta Tome IV*. Paris: Imprimerie Nationale.

Abû-l Farac Tarihi Cilt II. (1950). (Ö. R. Doğrul, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî. (2013). *Fütûhu'l-Büldân/Ülkelerin Fetihleri*. (M. Fayda, Çev.). İstanbul: Siyer Yayınları.

Albert of Aachen. (2007). *Historia Ierosolimitana History of the Journey to Jerusalem.* (S. B. Edgington, Trans.) Oxford: Clarendon Press.

Balard, M. (Ed.). (1983). Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (11 ottobre 1296 – 23 giugno 1299), *CSFS 39,* Genoa.

Balard, M. (Ed.). (1984). Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (31 marzo 1304 – 19 luglio 1305, 4 gennaio – 12 luglio 1307), Giovanni de Rocha (3 agosto 1308 – 14 marzo 1310). *CSFS 43*, Genoa.

Bans et Ordonances des roi de Chypre, 1286-1362. (1843). M. Beugnot (Ed.). *RHC Lois II*. Paris : Imprimérie Royale .

Beihammer, A. D. (Ed). (2007). *Griechische Briefe und Urkunden aus dem Zypern der Kreuzfahrerzeit: Die Formularsammlung eines koniglichen Sekretars im Vaticanus Palatinus graecus 367.* Nicosia: Livadiotis LTD. .

Bertrandon de la Broquière'in Denizaşırı Seyahati. (2000). (İ. Arda, Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.

Chronicle of the Third Crusade: A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi. (1997). H. J. Nicholson (Trans.). Aldershot: Ashgate.

Constantine Porphyrogenitus. (1967). *De Administrando Imperio*. (R. J. H. Jenkins, Trans.). Washington: Dumbarton Oaks.

Constantinides, C. N. and Browning, R. (Eds). (1993). *Dated Greek Manuscripts from Cyprus to the Year 1570.* Nicosia: Cyprus Research Center.

Coureas, N. and Schabel, C. (Eds.). (1997). *The Cartulary of the Catedral of Holy Wisdom of Nicosia.* Nicosia: Cyprus Research Center.

Dennis, G. T. (Ed.). (1977). *The Letters of Manuel II Paleologus.* Washington: Dumbarton Oaks.

Desimoni, C. (Ed.). (1884). Actes passés à Famagouste de 1299 à 1301 par-devantle notaire génois Lamberto di Sambuceto. *AOL* (Tome II, pp. 3-120). Paris: Ernest Leroux.

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam. (1982). Kitâb-ûl Emvâl. (S. Cemaleddin, Çev.) İstanbul: Düşünce Yayınları.

Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr. (1994). *el-Bidâye ve'n-nihâye Büyük İslâm Tarihi Cilt VII.* M. Keskin (Çev.). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ernoul Kroniği Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi. (2019). (A. D. Altunbaş, Çev.) İstanbul: Kronik.

Extrat de la Chronograhie de Samuel d'Ani. (1869). *RHC. Arm.* (Tome I, pp. 447-469). Paris: Imprimerie Impreriale.

Felix Faber. (1908). C. D. Cobham (Ed.). *Excerpta Cypria* (pp. 36-47). Cambridge: Cambridge University Press.

Florio Boustron. (1886). Chronique de l' île de Chypre. R. de Mas Latrie (Ed.). *Collections des documents inédits sur l' histoire de France: mélanges historiques V.* Paris : Imprimerie Nationale.

Galstyan, A. G. (2005). *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar.* (İ. Kemaloğlu, Çev.) İstanbul: Yeditepe.

Georgios Boustronios. (2005). *A Narrative of the Chronicle of Cyprus 1456-1489.* N. Coureas Trans.). Nicosia: Cyprus Research Center.

Guillaume de Machaut. (2002). *La Prise d'Alexandrie (The Taking of Alexandria).* R. B. Palmer (Trans.). New York & London: Routledge.

Guiragos de Kantzag (Genceli Kriagos). (1869). Histoire d'Armenie. *Recueil des Historiens des Croisades Doc. Arm.* (Tome I, pp. 413-431). Paris: Imprimerie Impériale.

Herodotos. (2006). *Tarih.* M. Ökmen (Çev.) İstanbul : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ibn Qadhi Shuhba, (2001). Tarikh. T. Mansouri (Ed.). *Chypre dans les Sources Arabes Médiévales* (pp. 62-80). Nicosie: Centre de Recherche Scientifique.

Jacobus de Verona. (1908). C. D. Cobham (Ed.). *Excerpta Cypria* (pp. 16-18). Cambridge: Cambridge University Press.

Jacques de Vitry. (2008). *Historia Orientalis.* (J. Donnadieu, Trans.) Turnhout: Brepols.

Jean de Joinville. (2014). *Bir Haçlının Hatıraları.* (C. Kanat, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

John of Ibelin. (2003). *Le Livre des Assises.* P. Edbury (Ed.). Leiden: Brill.

Kiragos, G. (2018). *Moğol İstilası (1220-1265).* Aslan, İ., F. Hacısalihoğlu (Eds.) İstanbul: Post Yayınevi.

Le Connétable Sémpad. (1869). Chronique de le Rouyaume de la Petite Arménie . *RHC, Doc. Arm.* (Tome I, pp. 610-681). Paris : Imprimeri Impériale.

Leontios Makhairas. (1932). *Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus entitled "Chronicle"* Vols I-II. R. M. Dawkins (Ed. Trans.) Oxford: Oxford University Press.

Livre de Philippe de Navarre. (1841). M. Beugnot (Ed.). *Assises de Jérusalem Lois* (pp. 469-572). Paris : Imprimerie Royale.

Lois. (1841). M. Beugnot (Ed.). *Recueil des Historiens des Croisades Tome I.* Paris: Imprimerie Royale.

Ludolf von Suchen. (1884). De itinere Terra Sancte. *AOL* (*Tome II,* pp. 305-378), Paris.

Ludolph von Sudheim. (1908). *Excerpta Cypria* (pp. 18-21). Cambridge: Cambridge University Press.

Lusignan's Choropraphy and Brief General History of the Island of Cyprus (A. D. 1573). (2001). (O. Pelosi, Trans.) Altamont: Cyprus Research Center.

Mansouri, M. T. (Ed.). (2001). *Chypre dans les Sources Arabes Médiévales.* Nicosia: Centre de Recherche Scientifique.

Marino Sanudo Torsello. (2011). *The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross: Liber Secretorum Fidelium Crucis.* (P. Lock, Trans.) Farnham: Ashgate.

Mesudî. (2004). *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar).* (D. A. Batur, Çev.) İstanbul: Selenge.

Migne, J. P. (Ed.). (1844). *Patrologiae cursus completus CCXVI.*

Morgan, M. R. (Ed.). (1982). *La Continuation de Guillaume de Tyre (1184-1197).* Paris: P. Geuthner.

Muhammed b. Muhammed Abdu'l-Vâhid eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr. (1986). *İslâm Tarihi El-Kâmil fi't- Târîh Tercümesi Cilt III.* (A. Ağırakça, Çev.) İstanbul: Bahar Yayınları.

Muhammed b. Muhammed Abdu'l-Vâhid eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr. (1987). *İslâm Tarihi El-Kâmil fi't- Târîh Tercümesi Cilt XI*. (A. Özaydın, Çev.) İstanbul: Bahar Yayınları.

Neophytos the Recluse, (1908). Concerning the Misfortunes of the Land of Cyprus. (C. D. Cobham, Trans.). *Excerpta Cypria* (pp. 9-13). Cambridge: The Cambridge University Press.

Nielen, M. A. (Ed.). (2003). *Lignanes d'Outrre Mer.* Paris: L'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres .

O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates. (1984). (H. J. Magoulias, Trans.). Detroit: Wayne State University Press.

Oliver of Padernborn. (1971). The Capture of Damietta. E. Peters (Ed.). *Christian Society and the Crusades 1198-1229 Sources in Translation* (pp. 49-139). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Otten-Froux, C. (2003). Un notaire vénitien â Famagouste au XIVe siecle. *Thesaurismata (33)*, 15-159.

Pavoni, R. (Ed.). (1982). Notai Genovesi in Oltremare Atti Rogati A Cipro da Lamberto di Sambuceto 16 Iuglio 1300-3 agosto 1301. *CSFS 32*. Genoa.

Pavoni, R. (Ed.). (1987). Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (Gennaio-Agosto 1301). *CSFS 49*. Genoa.

Pero Tafur. (2007). *Travels and Adventures 1435-1439.* (M. Letts, Trans.) New Jersey: Gorgias Press.

Perrat, C. and Richard, J. (Eds.). (2010). *Bullarium Cyprium*, *Papal Letters Concerning Cyprus.* Vol. III, Nicosia: Cyprus Research Center.

Philip de Novare (1936). *The Wars of Frederick II against the Ibelins in Syria and Cyprus.* J. L. La Monte (Trans.). New York: Columbia University Press.

Pliny. (1961). *Natural History Vol. II.* (H. Rackam, Trans.). Cambridge: Harvard University Press.

Polonio, V. (Ed.). (1982). Notai genovesi in Oltremare_ Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (3 iuglio 1300–3 agosto 1301). *CSFS 31*. Genoa.

Richard, J. et Papadopoullos, T. (Eds.). (1983). *Le Livre des Remembrances de la Secrète du Royaume du Chypre (1468-1469).* Nicosie: Cyprus Research Center .

Roger of Howden. (1867–1869). *Gesta Henrici II et Ricardi I Vol I.* W. Stubbs (Ed.). London: Rolls Series.

Schabel, C. (Ed. Trans.) (2001). *The Synodicum Nicosiense and Other Documents of the Latin Church of Cyprus 1196-1373.* Nicosia: Cyprus Research Center.

Schabel, C. (Ed.). (2010) *Bullarium Cyprium*, *Papal Letters Concerning Cyprus.* Vols. I-II, Nicosia: Cyprus Research Center.

Stefano Lusignano (1573). *Chorograffia, Et Breve Historia Vniversale Dell'Isola de Cipro principiando al tempo di Noè per in sino al 1572.* Bologna: Alessandro Benacci.

Strabo. (1903). *The Geography of Strabo.* (H. L. Jones, Çev.) London: William Heinemann Ltd.

The Annals of Roger de Hoveden Vol II. (1853). (H. T. Riley, Trans.) London: H. G. Bonn.

The Assizes of the Lusignan Kingdom of Cyprus. (2002). (N. Coureas, Trans.) Nicosia: Cyprus Research Center.

The Chronicle of Amadi. (2005). (N. Coureas and P. Edbury, Trans.) Nicosia: Cyprus Research Center.

The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History AD 284-813. (1977). (C. Mango and R. Scott, Trans.) Oxford: Clarendon Press.

The Chronicle of Theophanes Confessor. (1997). (C. Mango, Trans.) Oxford: Clarendon Press.

The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade Sources in Translation. (1998). (P. W. Edbury, Trans.) Aldershot: Ashgate.

The Crusade of Richard Lion-Heart by Ambroise. (1941). (M. J. Hubert, Trans.) New York: Columbia University Press.

The Ecclesiastical History of Evagrius (AD 431-594). (1846). (E. Walford, Trans.) London: Samuel Bagsters and Sons.

The Gesta Tancredi of Ralph of Caen A History of the Normans on the First Crusade. (2005). (B. S. Bachrach, Trans.) Hampshire: Aldershot.

The History of Theophylact Simocatta. (1986). (M.Withby, Trans.) Oxford: Clarendon Press.

The Hodeoporicon of St. Willibald. (1891). (M. A. Brownlow, Trans.) London: Palestine's Pilgrims Text Society.

The Letter of John Sarrasin. (2013). J. Bird, E. Peters and J. M. Powell (Ed.). *Crusade and Christendom Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre 1187-1292* (pp. 354-360). Philadelphia: University of Pennslyvania Press.

The Old French Continuation of William of Tyre, 1184-1197. (1998). (P. Edbury, Trans.) *The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade Sources in Translation* (pp. 11-145), Aldershot: Ashgate.

The Templar of Tyre, Part III of the Deeds of the Cypriots. (2003). (P. Crawford, Trans.) Aldershot: Routledge .

The Travels of Ibn Jubayr A Medieval Journey from Cordoba to Jerusalem. (2020). (R. J. Broadhurst, Trans.) London: I. B. Tauris.

Tudelalı Benjamin. (2009). *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri Tudelalı Benjamin ve Ratisbonlu Petachia.* (N. Aslantaş, Çev.) İstanbul: MÜ. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Urfalı Mateos Vekâyinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162). (2000). (H. D. Andreasyan, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Whitby, M. (1988). *The Emperor Maurice and His Historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare.* Oxford: Clarendon Press.

Wilbrand von Oldenburg. (2000). *Filistin ve Küçük Asya'ya Seyahat.* (M. Ersan, Çev.) İzmir: İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi.

Wilhelm von Bodensele. (1908). C. D. Cobham (Ed.). *Excerpta Cypria* (pp. 15-16). Cambridge: Cambridge University Press.

William of Tyre. (1943). *A History of Deeds Done Beyond the Sea Vols. I-II*. E. Atwater Babcock and A. C. Krey (Trans.). New York: Columbia University Press.

Modern Literatür

Abu Lughod, J. (2020). *Avrupa Hegemonyasından Önce: 1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi.* (C. Mavituna, Çev.) İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Abulafia, D. (2012). *Büyük Deniz.* (G. Ç. Güven, Çev.) İstanbul: Alfa.

Altan, E. (2013). Venedik'in Haçlı Seferi (1122-1124). Eds. E. Uyumaz vd. *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e 75. Doğum Yılı Armağanı* (ss. 299-307). Bilge Kültür Sanat: İstanbul.

Altan, E. (2018). *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112).* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Altan, E. (2020). Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair. *Tarih Dergisi*(71), 67-81.

Ambroise. (2003). *The History of the Holy War: Ambroise's Estoire de la Guerre Sainte, Vol. II*. M. Ailes (Ed.). Woodbridge: The Boydell Press.

Andrews, J. M. (2012). Gothic and Byzantine in the Monumental Arts of Famagusta: Diversity, Permeability and Power. M. J. K. Walsh, P. Edbury and N. S. Coureas, *Medieval and Renaissance Famagusta* (pp. 147-166). Farnham: Ashgate.

Angold, M. (1989). Greeks and Latins after 1204: the Perspective of Exile. B. Arbel, B. Hamilton and B. Jacoby. *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204* (pp. 63-86). London: Routlegde.

Arbel, B. (1986). Urban Assemblies and Town Councils in Frankish and Venetian Cyprus. T. Papadopoullos and B. Englezaki. *Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου,* (Vol. II, pp. 203-213). Nicosia.

Arbel, B. (1995). Greek Magnates in Venetian Cyprus: The Case of the Synglitico Family. *Cyprus, Franks and Venice 13th-16th Centuries* (pp. 325-337). Aldershot: Ashgate.

Arbel, B. (2000a). Venetian Cyprus and the Muslim Levant 1473-1570. *Cyprus, the Franks and Venice* (pp. 159-185). Aldershot: Ashgate.

Arbel, B. (2000b). The Cypriot Nobility for the Fourteenth to the Sixteenth Century: A New Interpretation. *Cyprus, the Franks and Venice, 13th-16th Centuries* (pp. 175-197). Aldershot: Ashgate.

Arbel, B. (2000c). The Jews in Cyprus: New Evidence from the Venetian Period. *Cyprus, Franks and Venice 13th-16th Centuries* (pp. 23-40). Aldershot: Ashgate.

Arbel, B. (2000d). Slave Trade and Slave Labour in Frankish Cyprus (1191-1571). *Cyprus, Franks and Venice 13th-16th Centuries* (pp. 151-190). Aldershot: Ashgate.

Arenson, S. (1987). Ship Construction in Cyprus, 1325-6. *2nd International Symposium on Ship Construction in Antiquity,* (pp. 13-27). Delphi.

Ashtor, E. (1983). *Levant Trade in the Later Middle Ages.* Princeton: Princeton University Press.

Ashtor, E. (1984). The Jews in the Mediterranean Trade in the Later Middle Ages. *Hebrew Union College Annual 55*, 159-178.

Atiya, A. S. (1938). *The Crusade in the Later Middle Ages.* London: Methuen & Co. .

Atiya, A. S. (2005). *Doğu Hristiyanlığı Tarihi.* (N. Hiçyılmaz, Çev.) İstanbul: Doz Yayınları.

Ayan, N. (2014). *Kıbrıs'ın Haçlı Seferlerindeki Rolü (1191-1310)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Ayaz, F. Y. (2016). *Memlük - Kıbrıs ilişkileri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ayönü, Y. (2014). *Selçuklular ve Bizans.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Bacci, M. (2009). Greek Painters Working for Latin and Non-Orthodox Patrons in the Late Medieval Mediterranean. J. Anderson (Ed.). *Crossing Cultures: Conflict, Migration and Convergence: The Proceedings of the 32nd International Congress of the History of Art* (pp. 196-201). Melbourne: Miegunyah Press.

Bacci, M. (2019). A Holy Site for Sailors: Our Lady of the Cave in Famagusta. M. J. Walsh (Ed.). *Famagusta Maritima Mariners, Merchants, Pilgrims and Mercenaries* (pp. 43-71). Leiden: Brill.

Balard, M. (1987). Les Vénitiens en Chypre dans les années 1300. *Byzantinische Forschungen* (12), 580-606.

Balard, M. (2007). *Les Marchands Italiens à Chypre.* Nicosie: Centre de Recherche Scientifique.

Balletto, L. (1996). Ethnic Groups, Cross-Social and Cross-Cultural Contacts on Fifteenth Century Cyprus. B. Arbel (Ed.). *Intercultural Contacts in the Medieval Mediterranean* (pp. 35-48). London: Frank Cass.

Barın, T. (2016). Farklılıkların Bir Arada Yaşamasında Liberal Bir Yaklaşım: Çokkültürlülük Teorisi. *YBDH* (2), 57-88.

Bauman, G. (1999). *Çokkültürlülük Bilmecesi.* I. Demirakın (Çev.). Ankara: Dost yayınları.

Bauman, G. (2002). *The Multicultural Riddle Rethinking National, Ethnic and Religious Identities.* London: Routledge.

Beihammer, A. (2018). Pilgrimage and Relics in the Byzantine-Arab Borderland: the Hala Sultan Tekke in Cyprus. D. Ariantzi and Ina Eichner (Eds.). *Für Seelenheil und Lebensglück Das byzantinische Pilgerwesen und seine Wurzeln* (pp. 131-141). Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.

Boase, T. S. (1987). *The Cilician Kingdom of Armenis.* Edinburgh: Scottish Academic Press.

Borowski, T. (2015). *The Role of Religion in the Shaping of Identity and Social Relations in Crusader Famagusta, Cyprus, 1191-1489*. (Unpublished PhD diss.). University of Reading, Reading.

Bouvier, B. (2007). Musical Life at the Lusignan Court in the Late 14th and Early Fifteenth Century. The Turin J.II.9 Manuscript . M. Campagnolo and M. Martiniani-Rebel (Eds.). *From Aphrodite to Melusine* (pp. 139-146). Geneva: Pomme d'or.

Bozkurtoğlu Özcan, Ö. (2017b). *Lusignanlar Döneminde Kıbrıs-Antalya İlişkileri (1192-1489)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Bozkurtoğlu-Özcan, Ö. (2017a). Lusignanların 1361 Yılında Antalya'yı Adalia İşgalinin Ardında Yatan Sebepler. *Cedrus V*, 398-409.

Bozkuş, M. A. (2018). Geç Ortaçağlarda Tutulmuş Türk Tarihine Dair Kıbrıs Kronikleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi 37*(63), 135-169.

Braudel, F. (2008). Tarih. F. Braudel (Ed.). *Akdeniz Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras* (N. Erkut, Çev., ss. 97-116). İstanbul : Metis.

Braudel, F. (2017). *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası Cilt I.* (M. A. Kılıçbay Çev.) Ankara: Doğu Batı.

Brock, S. P. (2018). Nesturî Kilisesi: Esefle Karşılanacak bir İsimlendirme. Z. Duygu ve K. Akalın (Ed.). *Kristolojiye Giriş Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar* (pp. 99-111). İstanbul: Divan Kitap.

Broderick, J. F. (Ed.). (1987). *Archivium Historiae Pontificiae.* Romae: Pontificia Universitas Gregoriana.

Burke, P. (1997). *Varieties of Cultural History.* New York: Cornell University Press.

Burkiewicz, Ł. (2017). The beginnings of Christianity in Cyprus. Religious and cultural aspects. *Folia Historica Cracoviensia (23)11*, 5-30.

Carnotensis, F. (1913). *Historia Hierosolymitana(1095-1127).* H. Hagenmeyer (Ed.). Heidelberg: Carl Winters Universitatsbuchhandlung.

Carr, M. (2015). *Merchant Crusaders in the Aegean, 1291-1352.* Woodbridge: The Boydell Press.

Cattin, G. (1995). The Text of the Offices of Sts. Hylarion and Anne in the Cypriot Manuscript Torino J.II.9. U. Günther and L. Finscher (Eds.). *The Cypriot-French Repertory of the Manuscript Torino J.II.9* (pp. 249-301). Stuttgart: American Institute of Musciology.

Chamay, J. (2007). Cyprus from its Origins until the Roman Period. M. Campagnolo and M. Martiniani-Rebel (Eds.). *From Aphrodite to Melusine* (pp. 13-22). Geneva: La Pomme d'or.

Chamberlayne, T. (1894). *Lacrimae nicossienses : recueil d'inscriptions funéraires, la plupart françaises, existant encore dans l'île de Chypre : suivi d'un armorial chypriote et d'une description topographique et archéologique de la ville de Nicosie.* Paris: Librairies-imprimeries réunies.

Christoforaki, I. (1999). Female Dress in Cyprus during the Medieval Period 4th to 16th Century. V. Karageorghis and L. Loizou (Eds.). *Female Costume in Cyprus from Antiquity to the Present Day* (pp. 13-19). Nicosia: The Anastosios G. Leventis Foundation.

Collenberg, W. H. (1977). Les dispenses matrimoniales accordées à l'Orient Latin selon les Registres du Vatican d'Honorius III à Clément VII (1283-1385). *Mélanges de l'Ecole française de Rome 89*, 11-93.

Collenberg, W. H. (1982). Les Cardinaux de Chypres: Hugues et Lancelot de Lusignan. *Archivum Historiae Pontificiae 20*, 83-128.

Coogan, M. D. (Ed.). (2010). *The New Oxford Annotated Bible.* Oxford: Oxford University Press.

Coureas, N. (1995). Lusignan Cyprus and Lesser Armenia 1195-1375. *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐρευνῶν XXI,* 33-71.

Coureas, N. (1997). *The Latin Church in Cyprus, 1195-1312.* London & New York : Routledge.

Coureas, N. (1998). Conversion on Latin Cyprus: A New Faith or A New Rite? . *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών (XXIV),* 77-86

Coureas, N. (2005). Economy. A. Nicolaou-Konnari and C. Schabel (Eds.). *Cyprus Society and Culture 1191-1374* (pp. 101-156). Leiden: Brill.

Coureas, N. (2007). The Coptic Presence of in Cyprus During the Fifteenth and Sixteenth Centuries. U. Vermeulen and K. d'Hulster Eds.). *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras* (pp. 439-450). Leuven&Paris: Uit Geverij Peeters.

Coureas, N. (2010a). *The Latin Church in Cyprus 1313-1378.* Nicosia: Cyprus Research Center.

Coureas, N. (2010b). The Reception of Arabic Medicine on Latin Cyprus: 1200-1570 . U. Vermeulen and K. d'Hulster (Eds.). *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid, and Mamluk Eras* (pp. 215-224). Leuven: Peeters.

Coureas, N. (2013). Cultural Brokers at the Court of Lusignan Cyprus,. M. E. von der Höh (Ed.). *Cultural Brokers at Mediterranean Courts in the Middle Ages* (pp. 231-243). Paderborn: Ferdinand Schöningh GmbH.

Coureas, N. (2013a). The Conquest of Cyprus during the Third Crusade According to Greek Chronicles from Cyprus. *The Medieval Chronicle 8*, 193-204.

Coureas, N. (2014). Friend or Foe? The Armenians in Cyprus as others saw them during the Lusignan Period (1191-1473). C. Mutafian (Ed.). *La Méditerranée des Arméniens XIIe-XVe siècle* (s. 75-83). Paris: Geuthner.

Coureas, N. (2015). How Frankish was the Frankish Ruling Class of Cyprus? *Λευκωσία* 61-78.

Coureas, N. (2016a). One faith but several Rites: The Application of Canon 9 of Lateran IV on Cyprus (1215-1570) and the Wider Mediterranean Context. *1*, 95-109.

Coureas, N. (2016b). Latin Cyprus and its relations with the Mamluk Sultanate, 1250-1517. A. J. Boas (Ed.). *The Crusader World* (pp. 391-418). London: Routledge Taylor and Francis Group.

Coureas, N. (2017a). The Ruling Christian Elite of Lusignan Cyprus (1192-1473) and the Extent to which it included non-Latin Christians . *Classiques Garnier* 17-30.

Coureas, N. (2017b). Non-Chalcedonian Christians on Latin Cyprus. M.Balard (Ed.). *Gesta Dei Per Francos* (pp. 349-360). Aldershot: Ashgate.

Coureas, N. (2017c). Famagusta: A lifeline for the Kingdom of Cilicia Armenia . M. J. Walsh (Ed.). *The Armenian Church of Famagusta and the Complexity of Cypriot Heritage* (pp. 43-60). Cham: Palgrave Macmilan.

Coureas, N. (2019a). Settlement on Lusignan Cyprus after the Latin Conquest: The Accounts of Cypriot and other Chronicles and the Wider Context. *The Ignatianum Philosophical Yearbook, 25*(2), 13-30.

Coureas, N. (2019b). The Syrian Melkites of the Lusignan Kingdom of Cyprus (1192-1474). *Choronos*(40), 75-94.

Coureas, N. (2019c). Envoys between Lusignan Cyprus and Mamluk Egypt, 838–78/1435–73: the Accounts of Pero Tafur, George Boustronios and Ibn Taghrī Birdī. F. Bauden and M. Dekkiche (Eds.). *Mamluk Cairo, a Crossroads for Embassies Studies on Diplomacy and Diplomatics* (pp. 725-740). Leiden : Brill.

Coureas, N. (2020). Crossing Cultural Boundaries in Merchants' Wills from 14th Century Cyprus. *Perspectives on Culture 30*(3), 47-62.

Coureas, N. (2021). The Formation and Evolution of the Class of Burgesses in the Lusignan Kingdom of Cyprus 1192–1474. T. K. Nielsen (Ed.). *Legacies of the Crusade* (pp. 169-188). Turnhout: Brepols.

Curtin, P. D. (1984). *Cross-cultural Trade in World History.* Cambridge: Cambridge University Press.

Çaylı, M. (2020). Eski Bir Şövalyenin Gözünde XIV. Yüzyılda Ege Adaları: Bizans İmparatorluğu, Haçlılar ve Türkler. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences 14*, 93-102.

Çaylı, M. (2021). Philippe de Mézières'in Hayatı ve Gerçekleşmeyen Rüyası: Türklere Karşı Haçlı Seferi Projesi . *Doktora Tezi* . Tokat : Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi .

d'Allemagne, H. R. (1987). Note on a Brass Basin made for Hugh IV, King of Cyprus 1324–1361. *C. Enlart Gothic Art and the Renaissance in Cyprus* (D. Hunt, Trans. pp. 511-519). London: Trigraph.

Darrouzès, J. (1950). Les manuscrits originaires de Chypre à la Bibliothèque Nationale de Paris. *Revue des études byzantines 8*, 162-196.

Darrouzès, J. (1959). Notes pour servir à l'histoire de Chypre (quatrième article). *Kupriakai Spoudai XXIII,* 27-56.

de Mas Latrie, L. (1852). *Histoire de L'île de Chypre sous le Regne de la Maison de Lusignan Tome II*. Paris: Imprimérie Nationale.

de Mas Latrie, L. (1855). *Histoire de l'île de Chypre sous le règne de la Maison de Lusignan Tome III.* Paris: Imprimerie Impériale.

de Mas Latrie, L. (1861). *Histoire de L'ile de Chypre sous le règne des Princes de la Maison de Lusignan Tome I.* Paris: Imprimerie Impériale.

de Mas Latrie, L. (1873). *Nouvelles Preuves de l'Histoire de L'ile de Chypre sour le regne des Princes de la Maison de Lusignan.* Paris: Imprimerie Nationale.

de Mas Latrie, L. (1882). *Histoire des Archevêques latins dans l'île de Chypre.* Gênes: L'Imprimerie de L'Institu royal des Sourds-muets.

de Mas-Latrie, L. (1856). Fragments d'histoire de Chypre. Établissement de la domination latine en Chypre. *Bibliothèque de l'école des chartes 17*. 10-53.

Demirkent, I. (2002). Kıbrıs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXV*, 373-379.

Dickran, K. (2012). The Holy Mother of God Armenian Church in Famagusta. M. J. Walsh, P. W. Edbury and N. S. Coureas (Eds.). *Medieval and Renaissance Famagusta: Studies in Architecture, Art and History.* Farnham: Ashgate.

Dincer, A. (2012). Wills, Marriage and Business Contracts: Urban Women in Late-Medieval Cyprus. *Gender&History 24*(2), 310-332.

Dincer, A. (2016). 'Enslaving Christians': Greek slaves in late medieval Cyprus. *Mediterranean Historical Review,, 31*(1), 1-19.

Doytcheva, M. (2016). *Çokkültürlülük.* T. Akıncılar-Onmuş (Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Duckworth, H T.F. (1901). *The Church of Cyprus.* London: Adamant Media Corporation.

Durgun, F. (2014). Dini ve Siyasi Yönleriyle Ortaçağ Batı Kilisesi'nde Büyük Bölünme (1378-1417). A. A. Arayancan (Ed.). *Ortaçağ'da Din ve Devlet Doğu-Batı Ekseninde* (pp. 177-199). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Duygu, Z. (2017). *Hıristiyanlık ve İmparatorluk Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları.* İstanbul : Divan Kitap.

Duygu, Z. ve Akalın, K. (2018). Sözlük. *Kristolojiye Giriş Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar* (pp. 13-64). içinde İstanbul: Divan Kitap.

Edbury, P. (1980). The Murder of King Peter I of Cyprus (1359– 1369). *Journal of Medieval History 6*(2), 219-233

Edbury, P. (1999a). Cyprus and Genoa: The Origins of the War of 1373-4. *Kingdoms of the Crusades From Jerusalem to Cyprus* (pp. 109-126). Aldershot, Ashgate.

Edbury, P. (1999b). The Lusignan Regime in Cyprus and Indigenous Population. *Kingdoms of the Crusaders From Jerusalem to Cyprus* (pp. 1-9). Aldershot: Ashgate.

Edbury, P. (1999c). Famagusta in 1300. *Kingdoms of the Crusades From Jerusalem to Cyprus* (pp. 337-353). Aldershot, Ashgate.

Edbury, P. (2002). Latins and Greeks on Crusader Cyprus . D. Abulafia and N. Berend (Eds.). *Medieval Frontiers: Concepts and Practices* (pp. 133-142). Aldershot: Ashgate.

Edbury, P. (2015). Ernoul, Eracles and the Beginnings of Frankish Rule in Cyprus, 1191–1232. S. Rogge and M. Grünbart (Eds.). *Medieval Cyprus, A Place of Cultural Encounter* (pp. 29-47). Münster: Waxmann Verlag GmbH.

Edbury, P. W. (1974). *The Feudal Nobility of Cyprus, 1192-1400.* (Unpublished PhD Diss.). Oxford, University of St. Andrew.

Edbury, P. W. (1991). *The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191-1374.* Cambridge: The Cambridge University Press.

Edbury, P. W. (1999d). The Franco–Cypriot Landowning Class and Its Exploitation of the Agrarian Resources of the Island of Cyprus. *Kingdoms of the Crusades. From Jerusalem to Cyprus.* (pp. 1-7). Aldershot: Variorum Reprints.

Edbury, P. W. (2005). Franks. A. Nicolaou-Konnari and C. Schabel (Eds.). *Cyprus Society and Culture 1191-1374* (pp. 63-101). Leiden: Brill.

Edouard, P. (1934). Compte du domaine de Gautier de Brienne au royaume de Chypre. *Bulletin de la Commission royale d'histoire. Académie royale de Belgique 98*, 1-28.

Efthimiou, M. B. (1987). *Greeks and Latins on Cyprus in the Thirteenth Century*. Brookline: Mass.

Ellenblum, R. (1998). *Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of Jerusalem.* Cambridge: Cambridge University Press.

en-Nuweyri al-Iskandarani. (2001). Kitab al-Imam. M. T. Mansouri (Ed.) *Chypre dans les Sources Arabes Médiévales* (pp. 62-75). Nicosie: Centre de Recherche Scientifique.

Englezakis, B. (1995).*Cyprus as Stepping-Stone between West and East in the Age of the Crusades The Two Churches*. S. and M. Ioannou (Eds.). *Studies on the History of the Church of Cyprus, 4th– 20th Centuries*. Ashgate: Variorum

Enlart, C. (1987). *Gothic Art and the Renaissance of in Cyprus.* (D. Hunt, Trans.) London: Trigraph.

Folin, M. and Musarra, A. (2020). Mediterranean Cities as Cultural Crossroads An Introduction. M. Folin and A. Musarra (Ed.), *Cultures and Practices of Coexistence from the Thirteenth Through the Seventeenth Centuries Multi Ethnic Cities in the Mediterranean World*, *Vol. I,* (pp. 1-8). New York: Routledge.

Fotheringham, J. K. (1910). Genoa and the Fourth Crusade. *The English Historical Review, 25(97)*, 26-57.

Frankopan, P. (2004). Byzantine Trade Priviliges to Venice in the Eleventh Century. *Journal of Medieval History 30*, 135-160.

Galatariotou, C. (1991). *The Making of a Saint The Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse.* Cambridge: Cambridge University Press.

Ghazarian, J. (2015). *The Armenian Kingdom in Cilicia During the Crusades: The Integration of Cilician Armenians with the Latins, 1080-1393* . London: Routledge.

Gill, J. (1977). The Tribulations of the Greek Church in Cyprus 1196-c 1280. *BF* 5, 73-94

Gleason, P. (2014). Kimliği Tanımlamak: Semantik Bir Tarih. *Kimlik Politikaları Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık* (F. Mollaer, Ed. Çev., ss. 21-52). Ankara: Doğu Batı.

Greenfield, J. M. (2008). Cyprus and the Beginnings of Modern Sugar Cane Plantations and Plantation Slavery. J. Stuckey (Ed.). *The Eastern Mediterranean Frontier of Latin Christendom* (pp. 135-154). New York: Routledge.

Grivaud, G. (1994). Les Lusignan et Leurs Les Lusignan et leurs archontes chypriotes (1192-1359) . *Les Lusignans et l'Outre-Mer : actes du colloque: Poitiers-Lusignan, 20-24 octobre 1993, auditorium du Musée Sainte-Croix Poitiers* (pp. 150-158). Poitiers: Université de Poitiers.

Grivaud, G. (1995). Population et peuplement rural à Chypre (fin XIIe siècle-milieu du XVIe). *Conference Ruralia I* (pp. 217-226). Prague: Ruralia 1.

Grivaud, G. (1997). Les minorités orientales à Chypre (époques médiévale et moderne). Ioannou, Y. Métral, F., Yon, M. (Eds.). *Chypre et la Méditerranée orientale. Formations identitaires : perspectives historiques et enjeux contemporains. Actes du colloque tenu à Lyon,* (pp. 43-70). Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée .

Grivaud, G. (2000). Les minorités orientales à Chypre (époques médiévale et moderne). Pouillox, J. (Ed.). *Chypre et la Méditerranée orientale* (pp. 43-70). Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée.

Grivaud, G. (2005). Literature. C. Schabel, and A. Nicolaou-Konnari (Eds.). *Cyprus Society and Culture 1191-1374*. (pp. 219-284). Leiden: Brill.

Grivaud, G. (2005). Pèlerinages grecs et latins dans le royaume de Chypre (1121-1474): concurrence ou complémentarité? C. Vincent (Ed.). *Identités pèlerines Actes du Colloque de Rouen 15-16 mai 2002* (pp. 67-76). Rouen: Publications de l'Université de Rouen.

Grivaud, G. (2007). Les Lusignan patrons d'églises grecques. *Byzantinische Forschungen XXIX*, 257-269;

Grivaud, G. (2007). Living Together in the Society of Lusignan Kingdom. M. Campagnolo and M. Martiniani-Rebel (Eds.). *From Aphrodite to Melusine* (pp. 103-119). Geneva: La Pomme d'or

Grivaud, G. (2008). Les Lusignan et leur gouvernance du royaume de Chypre (XIIe-XIVe siècle). *Eu- ropaïsche Governance im Spätmittelalter. Heinrich VII. von Luxemburg und die großen Dynastien Europas / Gouvernance européenne au bas moyen âge. Henri VII de Luxembourg et l'Europe des grandes dynasties. Actes des 15es Journées lotharingiennes, O*, (pp. 351-374). Luxembourg.

Grivaud, G. (2009). *Entrelacs Chiprois Essai sur Les Lettres et La Vie Intellectuelle dans Le Royaume de Chypre 1191-1570.* Nicosie: Moufflon Publications.

Gülmez, B. (2022a). Kıbrıs Haçlı Krallığında Seneşaller. *ODÜSOBİAD 12(2)*, 619-626.

Gülmez, B. (2022b). II. Hugues de Lusignan Döneminde Kıbrıs ve Kudüs Krallığı Naipliği Meselesi. *USAD(16)* 195-212.

Güneş, C. (2021). *Bizans İmparatorluğu Kurum ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)* . İstanbul: Selenge.

Hackett, J. (1901). *A History of Orthodox Church of Cyprus* . London: Methuen & Co.

Hall, S. (1992). The Question of Cultural Identity. S. Hall, D. Held and T. McGrew (Eds.), *Modernity and Its Futures* (pp. 273-325). Cambridge: Polity Press.

Hamilton, B. (1999). King Consorts of Jerusalem and their Entourages from the West from 1186 to 1250. *Crusaders, Cathars and the Holy Places* (pp. 13-24). Aldershot : Ashgate.

Hamilton, B. and Jotischky, A. (2020). *Latin and Greek Monasticism in the Crusader States.* Cambridge: Cambridge University Press.

Harvey, A. (1989). *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hayton, K. (2015). *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı.* (A. T. Özcan, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.

Heyd, W. (1885). *Histoire du Commer du Levant au moyen-âge.* Lepizig: O. Harrosowitz.

Heyd, W. (1885). *Histoire du Commer du Levant au moyen-âge.* Lepizig: O. Harrosowitz.

Heyd, W. (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi.* (E. Z. Karal, Çev.) Ankara: Türk Tarihi Kurumu.

Hill, G. (1972). *A History of Cyprus* (Vols. I-III). Cambridge: Cambridge University Press.

Hillenbrand, C. (2005). *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri.* (N. Elhüseyni, Çev.) İstanbul: Alfa.

Hodgson, M. G. (2017). *İslam'ın Serüveni İslam'ın Klasik Çağı Cilt I.* (B. Ersöz, Çev.) Ankara: Phoenix.

Holmes, C. (2012). Introduction: Religious Identities-A Question of Evidence. J. Harris, C. Holmes, E. Russell (Eds.). *Byzantines, Latins and Turks in the Eastern Mediterranran World After 1150*. (pp. 1-29). Eds. Oxford: Oxford University Press.

Huffman, J. P. (2015). The Donation of Zeno: St Barnabas and the Origins of the Cypriot Archbishops' Regalia Privileges. *The Journal of Ecclesiastical History 66(2)* 235-260.

Humpreys, R. S. (2011). Syria. C. F. Robinson (Ed.). *The New Cambridge History of Islam* (Vol I, pp. 506-540). Cambridge: Cambridge University Press.

Iacovou, M. (2013). Cyprus During the Iron Age Through the Persian Period : From the 11th Century BC to the Abolition of the City-Kingdoms (c.300 bc). M. L. Steiner and A. E. Killebrew (Ed.). *The Oxford handbook of the archaeology of the Levant: 8000-332 BCE* (pp. 795-824). Oxford: Oxford University Press.

Jackson, P. (2009). *The Seventh Crusade, 1244-1254 Sources and Documents.* Farnham: Ashgate.

Jacoby, D. (1968). Jean Lascaris Calophéros, Chypre et la Morée. *Revue des études byzantines 26*, 189-228.

Jacoby, D. (1973). The Encounter of Two Societies: Western Conquerors and Byzantines in the Peloponnesus after the Fourth Crusade. *The American Historical Review (78) 4*, 873-906.

Jacoby, D. (1977). Citoyens, sujets et protégés de Vénise et de Gênes en Chypre du XIIIe au XVe siècle . *Byzantinische Forschungen 5*, 159-188.

Jacoby, D. (2002). Migrations familiales et stratégies commerciales vénitiennes aux XIIe et XIIIe siecles. *Migrations et Diasporas Méditerranéennes (Xe-XVIe siecles)* (pp. 355-375). Paris: Publications de la Sorbonne.

Jacoby, D. (2005). Intercultural Encounters in a Conquered Land: The Latin Kingdom of Jerusalem in the Twelfth and Thirteenth Centuries. M. Borgolte (Ed.). *Europa im Geflecht der Welt: Mittelalterliche Migrationen in globalen Bezügen* (pp. 133-154). Berlin : Akademie Verlag.

Jacoby, D. (2008). Multilingualism and Institutional Patterns of Communication in Latin Romania (Thirteenth-Fourteenth Centuries). A. D. Beihammer (Ed.) *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000-1500 Aspects of Cross-Cultural Communication,* (pp. 27-48). Leiden: Brill.

Jacoby, D. (2009). The Venetians in Byzantine and Lusignan Cyprus: Trade, Settlement and Politics. A. Nicolaou-Konnari (Ed.). *La Serenissima and La NobilissimaVenice in Cyprus Cyprus in Venice* (pp. 59-100). Cyprus: Bank of Cyprus Cultural Foundations.

Jacoby, D. (2015). The Expansion of Venetian Government in the Eastern Mediterranean until the Late Thirteenth Century. *Il Commonwealth veneziano tra 1204 e la fine della Repubblica*, 73-107.

Jacoby, D. (2020). Venetian Citizenship and Venetian Identity in the Eastern Mediterranean, Twelfth to Fifteenth Centuries. G. Christ and F. J. Morche (Ed.). *Cultures of Empire: Rethinking Venetian Rule, 1400-1700 Essays in Honour of Benjamin Arbel* (pp. 125-153). Leiden: Brill.

Jenkins, R. J. (1970). Cyprus Between Byzantium and Islam 688-965. R. J. Jenkins (Ed.).*Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries* (pp. 1006-1014). London: Variorum Reprints.

Jennings, R. C. (1988). The Locust Problem in Cyprus. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 51*(2), 279–313.

Jensen, K. V. (2013). Cultural Encounters and Clash of Civilisations Hunting on Modern Crusading Studies. K. V. Jensen, K. Salonen ve H. Vogt (Eds.) *Cultural Encounters during the Crusades.* (pp. 15-26). Odense: Odense University Press.

Jorga, N. (1896). *Philippe de Mézières, 1327- 1405, et la croisade au XIVe siècle.* Paris: Librairie Emille Bouillon.

Jorga, N. (1992). Notes pour Servir a l'Histoire des Croisades au XVe siecle. *ROL, IV*. Paris: Ernest Leroux.

Kaçar, T. (2006). Erken Bizans Döneminde Doğu: Süryanî Monofizitliğinin Doğuşu. *I. Uluslararası Katılımlı, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu.* (ss. 106-118). Şanlıurfa.

Kaçar, T. (2017). Erken Hıristiyanlık Tarihinde Kıbrıs Üzerine Bazı Notlar. O. Köse (Ed.). *Tarihte Kıbrıs* (ss. 69-73). İstanbul : Dokuzonbeş.

Kaffa, E. (2008). *The Greek Church of Cyprus, the Morea and Constantinople during the Frankish Era (1196-1303).* (Unpublished PhD Thesis). Cardiff, University of Wales.

Kapera, J. Z. (2009). The Jewish Presence in Cyprus Before AD 70. *SCRIPTA JUDAICA CRACOVIENSIA, 7*, 33-44.

Kartarı, A. (2016). *Kültür, Farklılık ve İletişim Kültürlerarası İletişimin Kavramsal Dayanakları.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Kazhdan, A. P. (Ed.). (1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium (Vols. II-III)*. New York: Oxford University Press.

Kedar, B. (1990). The Subjected Muslims of the Frankish Levant. J. M. Powell (Ed.). *Muslims under Latin rule, 1100-1300* (pp. 135-174). Princeton: Princeton University Press

Kobayashi, A. (1993). Multiculturalism: Representing a Canadian Institution. J. Duncan and D. Ley (Eds.), *Place/Culture/Representation* (ss. 205-231). London: Routledge.

Kouymjian, D. (2012a). The Holy Mother of God Armenian Church in Famagusta. M. J. K. Walsh, P. W. Edbury and N. S. H. Coureas (Eds.). *Medieval and Renaissance Famagusta* (pp. 133-146). Farnham : Ashgate.

Kouymjian, D. (2012b). Appendix IV: Armenian Manuscript Colophons from Famagusta and Cyprus. M. J. K. Walsh, P. W. Edbury and N. S. H. Coureas (Eds.). *Medieval and Renaissance Famagusta* (pp. 301-305). Farnham : Ashgate.

Kouymjian, D. (2017). The Armenian Monastic Complex of St. Mary, Famagusta. M. Walsh (Ed.). *The Armenian Church of Famagusta and the Complexity of Cypriot Heritage* (pp. 61-97). Cham: Palgrave Macmillan.

Köker, L. (2018). Charles Taylor: Kimlik/Farklılık Sorununa Sahici Demokratik Çözüm Arayışı . *Çokkültürcülük Tanınma Politikası*. A. Gutmann (Ed.), (Y. Salman, Çev., ss. 11-14). İstanbul: YKY.

Körner, C. (2020). The Cypriot Kingdoms Between Athens and Persia: Cyprus in the Conflicts of the 5th Century BC (497-411 BC). *Electrum 27*, 67-87.

Kriegel, M. (1976). Un trait pschologie sociale dans les pays méditerranéens du bas Moyen Âge: le juif comme intouchable. *Annales. Economies, sociétés, civilisations*(2), 326-330.

Kyrris, C. P. (1985). *History of Cyprus with an introduction to the Geography of Cyprus* . Nicosia: Nicocles.

Kyrris, C. P. (1990-1991). L'organisation de l' église orthodoxe de Chypre pendant les deux premiers siècles de l'occupation franque. *ΕΕΒΣ* 48, 327-366.

Kyrris, C. P. (1994). Cypriot identity, Byzantium and the Latins, 1192–1489. *History of European Ideas 19:4-6*, 563-573.

L’estoire de Eracles empereur et la conquest de la Terre d’ Outremer. (1859). *Recueil des historiens des Croisades, Historiens occidentaux Tome II.* Paris: Imprimerie Impériale

La Monte, J. L. (1929/30). A Register of the Cartulary of the Cathedral of Santa Sophia of Nicosia. *Byzantion 5*(2), 439-522.

La Monte. J. L. (1937). John d'Ibelin: The Old Lord of Beirut 1177-1236. *Byzantion 12*(1/2), 417-448.

Laiou-Thomadakis, A. (1977). *Peasant Society in the Late Byzantine Empire A Social Demographic Study.* Princeton : Princeton University Press.

Lian, K. F. (1982). Identity in Minority Group Relations. *Ethnic and Racial Studies, 5*(1), 42-52.

Magoulias, H. J. (1964). A Study in Roman Catholic and Greek Orthodox Church Relations on the Island of Cyprus between the Years A.D. 1196 and 1360. *The Greek Orthodox Theological Review* 10, 75-106.

Malastas, C. (2013). Social Structure and Relations in Fourteenth Century Byzantium. *PhD thesis*. Birnimgham : Univesity of Birmingham.

Mayer, H. E. (1978). Latins, Muslims and Greeks in the Latin Kingdom of Jerusalem. *History, 63*(208), 175-192.

Mayer, H. E. (1982). The Concordat of Nablus. *The Journal of Ecclesiastical History, 33*(4), 531-543.

McEvitt, C. (2008). *The Crusades and the Christian World of the East Rough Tolerance,*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Mcguckin, J. (2018). Alexandreialı Aziz Kyrillos'un Miafizit Kristolojisi ve Khalkedoncu Dyofizitizm. Z. Duygu ve K. Akalın (Ed.). *Kristolojiye Giriş Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar* (pp. 137-143). İstanbul: Divan.

Mercati, A. (1954). Documenti Pontifici su persone e cose del Mar Egeo e di Cipro poco dopo la caduta di Costantinopoli Mercati, Angelo. *Orientalia christiana periodica , 20*(85-136).

Mersch, M. (2014). Churches as "Shared Spaces. G. Christ, S. Burkhardt, F. J. Morche and R. Zaugg (Eds.). *Union in Separation Diasporic Groups and Identities in the Eastern Mediterranean (1100-1800).* Roma: Viella.

Metcalf, D. M. (2009). *Byzantine Cyprus 491-1191.* Nicosia : Cyprus Research Centre.

Molina, J. L. and Rodríguez-García, D. (2018). Ethnicity, Multiculturalism and Transnationalism. *The International Encyclopedia of Anthropology*, 1-10.

Morossi, D. (2018). Political and economic relations between Venice, Byzantium and Southern Italy, (1081-1197). *Unpublished PhD Thesis*. The Univeristy of Leeds.

Mosheim, J. L. (1741). Litterae Constabularii Armeniae ad Regem Cypri. *Historia Tartarorum Ecclesiastica* (pp. 49-54).

Muldoon, J. (1979). The Avignon Papacy and and the Frontiers of Christendom: The Evidence of Vatican Register 62. *Archivum Historiae Pontificiae, 17*, 125-195.

Nasrallah, J. (1974). Syriens et Suriens. *Orientalia christiana Analecta* (197), 487-503.

Nichola de Martoni. (1908). *Excerpta Cypria*. C. D. Cobham (Trans. pp. 22-28). Cambridge: Cambridge University Press.

Nicolaidès, A. and Vanderheyde, C. (2004). La topographie cultuelle chrétienne de la région de Potamia-Agios Sozoménos. *Cahier du Centre d'ʹetudes chypriotes*(34), 251-266.

Nicolaou-Konnari, A. (1999). *The Encounter of Greeks and Franks in Cyprus in the Late Twelfth and Thirteenth Centuries Phenomena of Acculturation and Ethnic Awareness*. (Unpublished PhD Diss.). University of Wales, Cardiff.

Nicolaou-Konnari, A. (2000). The Conquest of Cyprus by Richard the Lionheart and Its Aftermath: A Study of Cources and Legend, Politics and Attitudes in the Year 1191-1192, . *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών (Κύπρου)*(26), 25-123.

Nicolaou-Konnari, A. (2005). Greeks. A. Nicolaou-Konnari and C. Schabel (Ed.). *Cyprus Society and Culture 1191-1374* (s. 13-62). Leiden: Brill.

Nicolaou-Konnari, A. (2008). Diplomatics and Historiography: The Use of Documents in the Chronicle of Leontios Makhairas. A. Beihammer, & e. al. içinde, *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000-1500 Aspects of Cross Cultural Communication* (s. 293-322). Leiden : Brill.

Nicolaou-Konnari, A. (2013). La France de Chypre de Louis de Mas Latrie. *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes (43),* 505-521.

Nicolaou-Konnari, A. (2014). Alterity and Identity in Lusignan Cyprus from ca. 1350 to ca. 1450: The testimonies of Philippe de Mézieres and Leontios Makhairas. T. Papacostas, and G. Saint-Guillan (Eds.). *Identity/Identities in Late Medieval Cyprus* (pp. 37-66). Nicosia: The Cyprus Research Center.

Norwich, J. J. (1982). *A History of Venice.* Londra: Penguin Books .

Olympios, M. (2013). Shared Devotions: non-Latin responses to Latin sainthood in late medieval Cyprus. *Journal of Medieval History 39*(3), 321-341.

Ouerfelli, M. (2008). *Sucre Production, commercialisation et usages dans la Méditerranée médiévale.* Leiden : Brill.

Özkaya, H. (2015). *Kıbrıs'ta Hâkimiyet Mücadelesi (648-1571)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Özkutlu, S. (2015). *Medieval Famagusta: Socio-economic and Socio-cultural Dynamics (13th to 15th Centuries).* Unpublished PhD Thesis. Birmingham: The University of Birmingham.

Özkutlu, S. (2019). Orta Çağ'da Papalık Yasakları ve Müslüman Doğu: Latin Noter Kayıtları Işığında Doğu-Batı Ticareti (1162-1350). *Belleten 83*(297), 485-518.

Özkutlu, S. (2022). Orta Çağ Kıbrıs'ında Türk-Sarazen İmgesi ve Varlığı Üzerine Bir İnceleme. *Tarih İncelemeleri Dergisi XXXVII*(2), 611-629.

Öztürk, M. (2020). 'İhtiyat mı? Korku mu?' Hz. Ömer'in (13-23/634-644) Deniz ve Denizciliğe Bakışı. *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History (72),* 21-43.

Öztürk, M. (2022). Bizans İmparatorluğu ve İslâm Hilâfeti Arasında Paylaşılamayan Ada: Kıbrıs (28-353/648-965). *Şarkiyat Mecmuası 41,* 267-304.

Pahlitzsch, J. (2012). The Mamluks and Cyprus: Transcultural Relations between Muslim and Christian Rulers in the Eastern Mediterranean in the 15th Century. R. Abdellatif, Y. Benhima, D. König and E. Ruchaud (Eds.). *Acteurs des transferts culturels en Méditerranée médiévale Ateliers 9* (pp. 111-120). Munich: Oldenburg.

Panayotov, A. (2014). Jews and Jewish communities in the Balkans and the Aegean until the twelfth century. J. A. Aitken and J. C. Paget (Eds.). *The Jewish-Greek Tradition in Antiquity and the Byzantine Empire* (pp. 54-76). New York: Cambridge University Press.

Panteli, S. (1984). *A New History of Cyprus.* London: East-West Publications.

Papacostas, T. (1999). Secular Landholdings and Venetians in 12th Century Cyprus. *Byzantinische Zeitschrift (92/2),* 479-501.

Papacostas, T. (2018). Manuscript Notes and the Black Death in Rural Cyprus. T. Shawcross, and I. Toth (Eds.). *Reading in the Byzantine Empire and Beyond* (pp. 133-154). Cambridge: Cambridge University Press.

Papadopoulou, P. (2013). Betwixt between Greeks, Saracens and Crusaders, Lusignan coinage and its place in the Eastern Mediterranean (1192-1324). *Cahiers du Centre d'Études Chypriots*(43), 473-492.

Papantoniou, G. (2012). Cypriot sanctuaries and religion in the Early Iron Age: views from before and after. M. Iacovou (Ed.). *Cyprus and the Aegean in the Eraly Iron Age* (pp. 285-319). Nicosia: Bank of Cyprus Cultural Foundation.

Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori.* B. Tanrıseven (Çev.). Ankara: Phoenix

Perdiki, O. (2021). Through the Eyes of a Mapmaker: Maritime Shrines on Cyprus during the Late Middle Ages. *Religions 12*(1022), 1-21.

Prawer, J. (1980). *Crusader Institutions.* Oxford: Clarendon Press.

Preiser-Kapeller, J. (2020). Aristocrats, Mercenaries, Clergymen and Refugees: Deliberate and Forced Mobility of Armenians in the Early Medieval Mediterranean (6th to 11th century A.D.). D. Hoerder (Ed.). *Migration Histories of the Medieval Afroeurasian Transition Zone* (pp. 327-384). Leiden: Brill

Puchner, W. (2006). *The Crusader Kingdom of Cyprus - A Theatre Province of Medieval Europe* . Athens: Academy of Athens.

Richard, J. (1947). Le Casal de Psimolofo et la vie rurale en Chypre au XIVe siècle. *Mélanges de l'école française de Rome*(59), 121-153.

Richard, J. (1950). Guy d'Ibelin, O.P., évêque de Limassol, et l'inventaire de ses biens (1367). *Bulletin de correspondance hellénique, 74*(98-133).

Richard, J. (1955-89). Agriculture in the kingdom of Cyprus. K. M. Setton (Ed.). *A History of the Crusades* (*Vol. V*, pp. 267-284). Philadelphia: University of Wisconsin Press.

Richard, J. (1962). Le diocèse de Limassol d'après le compte de Bernard Anselme (1367). *Chypre sous les Lusignans : documents chypriotes des archives du Vatican (XIVe et XVe siècles)* (pp. 52-67). Beirut: Presses de l'Ifpo.

Richard, J. (1977a). Une économie coloniale? Chypre et ses ressources agricole au moyen-âge. *Byzantinische Forschungen*(5), 331-352.

Richard, J. (1977b). *La Papauté et Les Missions d'Orient au Moyen Âge (XIII-XIVème siècle).* Rome: École Française de Rome.

Richard, J. (1979). Le peuplement latin et syrien en Chypre au XIIIe siècle. *Byzantinische Forschungen, 7*, 157-174.

Richard, J. (1983). Une famille de 'Vénitiens blancs' dans le royaume de Chypre au milieu du xve siècle. *Croisés, Missionaires et Voyageurs* (pp. 89-129). içinde London: Variorum Reprints.

Richard, J. (1985). Agriultural Conditions in the Crusader States. K. M. Setton, N. P. Zacour, and H. W. Hazard (Eds.).*A History of the Crusades The Impact of the Crusades on the Near East* (*Vol. V*, pp. 251-295). Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

Richard, J. (1992a). Le paiement des dîmes dans les États des croisés. *Bibliothèque de l'école des chartes 150*(1), 71-83.

Richard, J. (1992b). La cour des Syriens de Famagouste d'après un texte de 1448. *Croisades et etats latins d'Orient* (pp. 383-398). Aldershot: Ashgate.

Richard, J. (1992c). Culture Franque et Culture Grecque: Le Royaume de Chypre au XVème Siècle . J. Richard (Ed.). *Croisades et Etats latins d'Orient* (pp. 399-416). Aldershot: Ashgate.

Richard, J. (1992d). Culture franque, culture grecque et culture arabe dans le royaume de Chypre au XIIIe et au début du XIVe siècle. *Annales du département de lettres arabes 6 B* 235-245.

Richard, J. (1995). Freedom and Servitude in Cyprus and Rhodes: An Assize Dating from 1396. *Mediterranean Historical Review 10*(1-2), 272-283.

Richard, J. (1996). A Propos de la Bulla Cypria de 1260. *Byzantinische Forschungen XXII*, 19-31.

Richard, J. (1997). Les révoltes chypriotes de 1191–1192 et les inféodations de Guy de Lusignan. B. Z. Kedar, J. Riley-Smith and R. Hiestand (Eds.). I*Montjoie: Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer* (pp. 123-128). Aldershot: Ashgate.

Richard, J. (2001). Un but de pèlerinage: Notre-Dame de Nicosie. *British School at Athens Studies 8*, 135-138.

Richard, J. (2007). Multiculturalism and Multilingualism in Cyprus under the Lusignans. M. Campagnolo and M. Martiniani-Rebel (Eds.). *From Aphrodite to Melusine* (pp. 121-138). Geneva: La Pomme d'or.

Richard, J. (Ed.). (1962). *Documents Chypriotes des Archives du Vatican (XIVe et XVe siècles).* Paris: Presses de l'Ifpo

Riegler, M. (2021). Manuscripts from the Eastern Mediterranean Sea Islands: Information from Colophons of Hebrew Manuscripts from the Thirteenth-Sixteenth Centuries. *International Journal of Education, Culture and Society 6*, 205-216.

Riley-Smith, J. (1972). Some Lesser Officials in Latin Syria. *The English Historical Review 87*(342), 1-26.

riley-Smith, J. (2002). Government and the Indigenous in the Latin Kingdom of Jerusalem. D. Abulafia and N. Berend (Eds.). *Medieval Frontiers: Concepts and Practices* (pp. 121-131). Aldershot: Ashgate.

Riley-Smith, R. (1974). *The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem 1174-1277.* New York: Palgrave Macmillan .

Ritzerfeld, U. (2014). Made in Cyprus? Fourteenth Century Mamluk Metal Ware for the West – The Question of Provenance. M. J. Walsh, T. Kiss and N. S. Coureas (Eds.). *The Harbour of All this Sea and Realm: Crusader to Venetian Famagusta,* (pp. 107-133). Budapest: Central European University Press

Runciman, S. (1982). The Byzantine Period . D. Hunt (Ed.). *Footprints in Cyprus* (pp. 134-162). London: Trigraph

Runciman, S. (1992). *Haçlı Seferleri Tarihi Cilt III.* (F. Işıltan, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Rustum Shehadeh, L. (2011). The Name of Syria in Ancient and Modern Usage. A. Beshara (Ed.). *The Origins of Syrians Nationhood Histories, Pioneers and Identity* (pp. 17-29). London: Routledge .

Ryan, R. M., and Deci, E. L. (2012). Multiple Identities within a Single Self A Self-Determination Theory Perspective on Internalization within Contexts and Cultures". M.

R. Leary, and J. P. Tangney (Eds), *Handbook of Self and Identity* (pp. 225-246). New York : The Guilford Press.

S. McKee. (2000). *Uncommon Dominion Venetian Crete and the Myth of Ethnic Purity.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Salzmann, M. R. (2018). (Re)constructing Aristocratic Religious Identities in 15th Century Cyprus. F. Daim, C. Gastgeber, D. Heher, Rapp (Eds.). *Menschen, Bilder, Sprache, Dinge Wege der Kommunikation zwischen Byzanz und dem Westen 2: Menschen und Worte.* (pp. 337-350) Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentral Museums.

Salzmann, M. R. (2021). *Negotiating Power and Identities Latin, Greek and Syrian Élites.* Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseum.

Sanjian, A. K. (Ed). (1969). *Colophons of Armenian Manuscripts 1301-1480 A Source for Middle Eastern History.* Cambridge: Harvard University Press.

Schabel, C. (2005). Religion. A. Nicolaou-Konnari, & C. Schabel (Ed.). *Cyprus Society and Culture 1191-1374* (pp. 157-218). Leiden: Brill.

Schabel, C. (2010a). The Latin Bishops of Cyprus,1255-1313, with a note on Bishop Neophytos of Solea. *Greeks, Latins and the Church in Early Frankish Cyprus* (pp. 75-111). Farnham: Ashgate.

Schabel, C. (2010b). Archbishop Elias and the Synodicum Nicosiense. *Greeks, Latins and the Church in Early Frankish Cyprus* (pp. 61-81). Farnham: Ashgate.

Schabel, C. (2010d). Martyrs and heretics, intolerance of intolerance: the execution of thirteen monks in Cyprus in 1231. *Greeks, Latins, and the Church in Early Frankish Cyprus, Aldershot* (pp. 1-33). Farnham: Ashgate.

Schabel, C. (2010e). The Greek Bishops of Cyprus, 1260-1340, and the Synodikon Kyprion. *Greeks, Latins and the Church in Early Frankish Cyprus,* (pp. 217-234). Farnham: Ashgate.

Schabel, C. D. (2010c). The Status of the Greek Clergy in Early Frankish Cyprus. *Greeks, Latins and the Church in the Early Frankish Cyprus* (pp. 165-207). Farnham: Ashgate.

Schein, S. (1979). Gesta Dei per Mongolos 1300. The Genesis of a non-event,. *The English Historical Review*(373), 805-819.

Sheir, A. M. (2014). The Military Role of the Fief of Tibnīn against the Muslims in the Age of the Crusades (AH 498-583/ AD 1105-1187). *Journal of Religious Culture*(188), 1-20.

Simocatta, T. (1986). *The History of Theophylact Simocatta: An English Translation With Introduction and Notes.* Oxford: Oxford University Press.

Sinanoğlu, M. (2004). Melkâiyye. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXIX*, 84-85.

Smail, R. C. (1973). *The Crusaders in Syria and the Holy Land* . Southampton: Thames and Hudson.

Smet, J., and Carm, O. (Eds). (1954). *The Life of Saint Peter Thomas by Philippe de Mézières.* Rome: Institutum Carmelitanum

Smith, P. ve Riley, A. (2016). *Kültürel Kurama Giriş.* (S. Güzelsarı ve İ. Gündoğdu, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.

Soulard, T. (2012). Les Ordres mendiants à Famagouste: une référence spirituelle et architecturale. M. J. K. Walsh, P. W. Edbury and N. S. H. Coureas (Eds.). *Medieval and Renaissance Famagusta Studies in Architecture, Art and History* (pp. 115-132). Farnham: Ashgate.

Starr, J. (1949). *Romania The Jewries of the Levant after the Fourth Crusade.* Paris: Office des Editions Universitaires

Stylianou, A., and Stylianou, J. A. (1997). *The Painted Churches of Cyprus: Treasures of Byzantine Art.* London: A.G. Leventis Foundation.

Şeşen, R. (2007). *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar (1193-1260).* İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı.

Şükürov, Q. (2020). Kıbrıs Türk-İslâm Öncesi Dönemleri Üzerine Bazı Tespitler . Z. Akçam içinde, *Kıbrıs'ta Osmanlı Öncesi Türkler Sempozyumu* (ss. 105-123). Lefkoşa: Hiper Yayın .

Tatton-Brown, V. A. (1982). Archaic Cyprus 750-475 B.C. D. Hunt (Ed.). *Footprints in Cyprus* (pp. 73-91). London: Trigraph Limited.

Taylor, C. (2018). Tanınma Politikası. *Çokkültürcülük; Tanınma Politikası*. A. Gutmann (Ed.), (Y. Salman, Çev., s. 46-93). İstanbul: YKY.

Taylor, C., Appiah, K., Habermas, J., Rockefeller, S. C., Walzer, M. ve Wolf, S. (2018). Çokkültürcülük Tanınma Politikası. *Çokkültürcülük; Tanınma Politikası* (A. Gutmann Haz.), (Y. Salman, Çev., ss. 1-25). İstanbul: YKY.

The Acts of the Apostles, https://bible.usccb.org/bible/acts/0, (erişim tarihi: 23.03.2020).

The Damascus Chronicle of the Crusades Extracted and translated from the chronicle of Ibn Al-Qalanisi. (2002). H. A. Gibb (Trans.). Mineola: Dover Publications.

Trivellato, F. (2009). *The Familiarity of Strangers: The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-cultural Trade in the Early Modern Period.* New Haven: Yale University Press.

Tsilipakou, A. D. (2008). The Veneration of Saint Mamas in the Mediterranean: a traveler, border defender saint. The case of Naxos in the Cyclades. J. Crow and D. Hill (Eds.). *Naxos and the Byzantine Aegean»: Insular Response to Regional Change, Papers and*

Monographs form the Norwegian Institute at Athens (*Vol. 7,* pp. 299-307). Athens: The Norwegian Institute at Athens.

Turan, O. (1998). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Uluca, E. (2006). *Gazimağusa Kaleiçi'nin tarihsel süreç içindeki kentsel gelişimi ve değişimi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknoloji Üniversitesi, İstanbul.

Walsh M. and Langdal, L. (2007). A Short Report on Three Newly Accessible Churches in the Syrian Quarter of Famagusta. *Journal of Cyprus Studies 13.33*. 105-123.

Walsh, M. J. K. (2016). What Lies Beneath: A Contemporary Survey of the Surviving Frescoes of the Churches in the Syran Quarter of Famagusta. M. J. K. Walsh, P. W. Edbury and N. S. H. Coureas (Eds.). *Medieval and Renaissance Famagusta Studies in Architecture, Art and History*. London: Routledge.

Veszprémy, L. (2002). The Crusade of Andrew II, King of Hungary, 1217-1218. *Iacobvs*, 87-110.

Weyl-Carr, A. (2004). The Holy Icons: A Lusignan Asset? D. H. Weiss and L. Mahoney (Eds.). *France and the Holy Land Frankish Culture at the End of the Crusades* (pp. 313-335). Baltimore and London: The John Hopkins University Press.

Weyl-Carr, A. (2005). Cypriot Funerary Icons Questions of Convergence In a Complex Land. S. Hayes-Healy (Ed.). *Medieval Paradigms Essays in Honor of Jeremy Duquesnay Adams* (Vol. I, pp. 153-173). New York: Palgrave Macmillan.

Weyl-Carr, A. (2006). Donors in the Frames of Icons: Living in the Borders of Byzantine Art. *Gesta 45*(7), 189-198.

Wiet, G. (1962). La grande peste noire en Syrie et en Égypte'. *Études d'orientalisme dédiées à la mémoire de Lévi-Provençal*. Tome I.

Yiğit-Akkuş, F. (2015). Memlûk - Ermeni Münâsebetleri. *Gazi Akademik Bakış 8*(16), 171-206.

Young, K. (1911). Phillippe de Mézières' Dramatic Office for the Presentation of the Virgin. *PMLA, 26*(1), 181-234.

Zavagno, L. (2013). Two hegemonies, one island: Cyprus as a "Middle Ground" between the Byzantines and the Arabs (650-850 A.D.). *Reti Medievali Rivista 14*(2), 3-32.

Zavagno, L. (2017). *Cyprus Between Late Antiquity and the Early Middle ages (ca. 600-800) An Island in Transition.* London and New York : Routledge.

GÖRSELLER

Figür 1. Lusignanlar Döneminde Mağusa'nın Bölgeleri

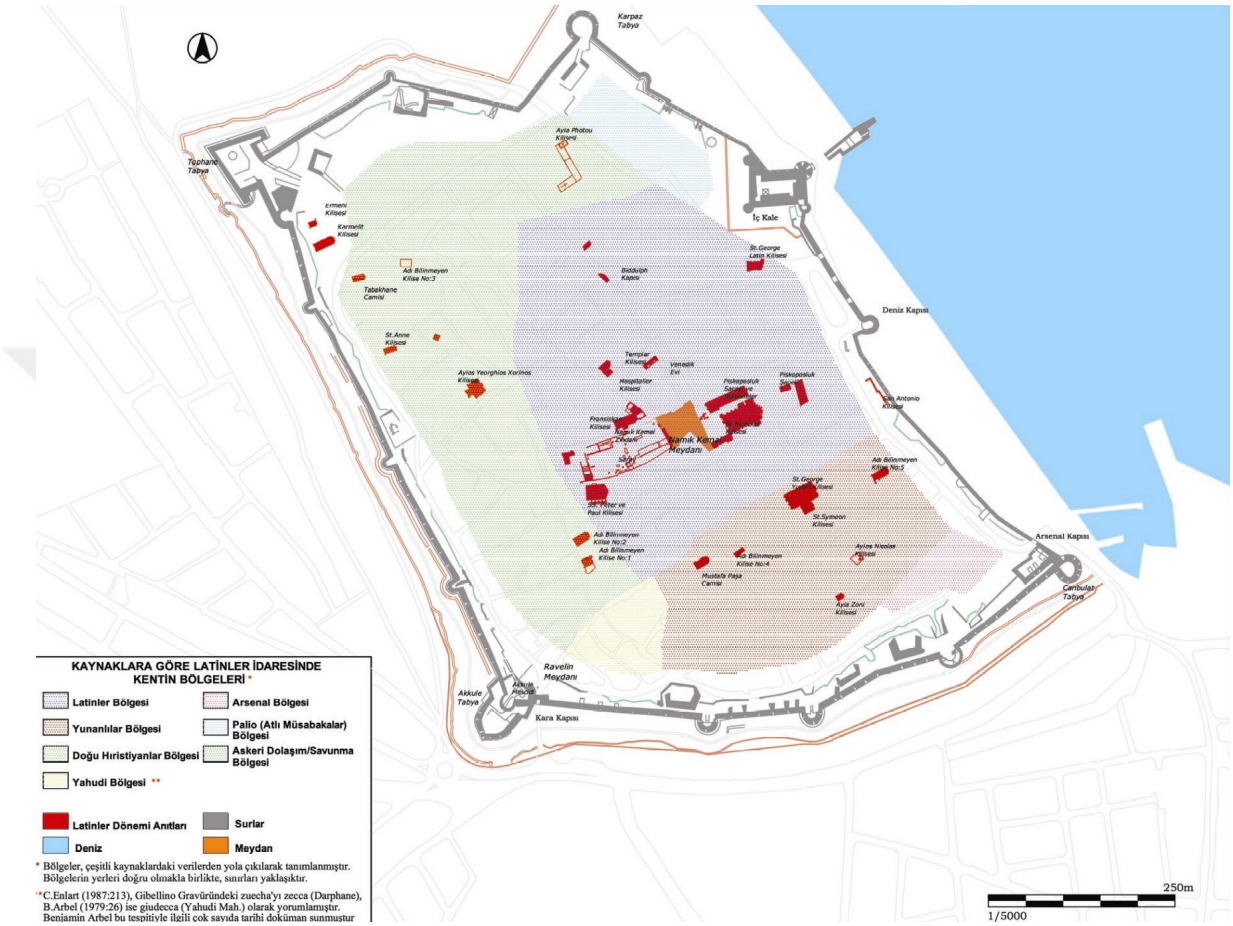

(Uluca, 2006)

Fotoğraf 1. 1930larda Mağusa'daki Suriyeli Mahallesi (Syrian Quarter)

(Walsh, 2016)

Fotoğraf 3. St. Nicholas Katedrali (Lala Mustafa Paşa Camii)

(https://en.wikipedia.org/wiki/Lala_Mustafa_Pasha_Mosque#/media/File:St._Nikolaos_Mustafa-_Pascha-Moschee_C.jpg Erişim Tarihi: 18.06.2023)

Fotoğraf 4. Nesturî Kilisesi, Mağusa

(Andrews, 2016)

Fotoğraf 5. Ermeni Kilisesi, Mağusa

https://en.wikipedia.org/wiki/Ganchvor_monastery#/media/File:Famagusta_01-2017_img08_Armenian_Church.jpg (Erişim Tarihi: 18.06.2023)

Fotoğraf 6. SS. Peter and Paul Kilisesi (Sinan Paşa Camii, Mağusa)

(https://www.visitncy.com/tr/kesfet/sinan-pasa-camii/ Erişim Tarihi: 18.06.2023)

Fotoğraf 7. Kıbrıs Kralı IV. Hugh'e ait pirinç kap (14. yüzyıl)

https://en.wikipedia.org/wiki/Hugh_IV_of_Cyprus#/media/File:Hugues_de_Lusignan_bassin_14th_century.jpg (Erişim Tarihi 18.06.2023)

Fotoğraf 8. Mısır ya da Suriye'den bir emire ait pirinç kap (14. Yüzyıl)

(Özge Bozkurtoğlu, 2022, Louvre Müzesi)

Fotoğraf 9. St. Mary de la Cava (İç görünüm, Doğu Yönü)

Fotoğraf 7. St. Mary de la Cava (İç görünüm, Kuzey-Batı Yönü))

(Borowski 2015)

Fotoğraf 10. St. George of the Greeks, Mağusa

https://www.discoverimages.com/st-george-greeks-church-famagusta-north-cyprus-19463405.html (Erişim Tarihi: 18.06.2023)

Fotoğraf 11. St. George of the Latins, Mağusa

https://www.visitncy.com/discover/st-george-church-latin/ Erişim Tarihi: 18.06.2023)

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Özge BOZKURTOĞLU
Uyruğu	T.C.

Eğitim Derecesi	**Okul/Program**	**Mezuniyet Yılı**
Üniversite	Hacettepe Üniversitesi, İngilizce Mütercim-Tercümanlık Bölümü	2013
	Hacettepe Üniversitesi, Fransızca Mütercim-Tercümanlık Bölümü (ÇAP)	2013
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Anabilim Dalı	2017
Doktora	Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Anabilim Dalı	2023

Yabancı Dil	
İngilizce	95 (YDS)
Fransızca	C1 (DALF)
Klasik Yunanca	Koç Üniversitesi-Stavros Niarchos Vakfı Geç Antik Çağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi ve Bizantolog iş birliğinde gerçekleştirilen Klasik Yunanca Yaz Okulu II (7 Temmuz – 27 Ağustos 2021) (Sertifikalı)
Latince	Yüksek Lisans ve Doktora Dil Eğitimi (Transkript ile belgeli)
Arapça	Başlangıç Düzeyi - Yüksek Lisans Dil Eğitimi- Transkript ile Belgeli)

Yayınlar

Makaleler

1- Bozkurtoğlu, Ö. 2023, "Politics, Art and Cultural Interaction in the Medieval Mediterranean: The Relations Between Mystras (Mistra) and Cyprus in the 14th and 15th Centuries". *Cedrus* XI, 409-428.

2- Bozkurtoğlu, Ö. 2017, "Lusignanların 1361 Yılında Antalya'yı (Adalia) İşgalinin Ardında Yatan Sebepler". *Cedrus V,* 397-409.

Yayımlanmış Sempozyum Bildirileri

1- Bozkurtoğlu, Ö. 2022, “Zincir Paradoksu: Mübarizüddin Mehmed Bey'in Zincir Kırma Hadisesine Yeni Bir Yorum”, Hamitoğulları Beyliği Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu – V” Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi, 02-04 Kasım 2018, Isparta, Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyet Sempozyumu - V Hamidoğulları Beyliği Bildiriler, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

2- Bozkurtoğlu, Ö. 2020, “Lusignanlar Döneminde Türklerin Kıbrıs’taki Varlığına Dair Bulgular,” I. Uluslararası Kıbrıs’ta Osmanlı İmparatorluğu Öncesinde Türkler Sempozyumu, 13-15 Mayıs 2019, Lefkoşa, K.K.T.C., I. Uluslararası Bildiri Tam Metin Kitabı, Hiperyayın, İstanbul, 2020, 213-222.

3- Bozkurtoğlu-Özcan, Ö. 2018, “A Multi-lingual Island in the Middle Ages: Cyprus during the Lusignan Dynasty”. IV. Dil, Kültür ve Edebiyat Sempozyumu, 17-18 Mayıs 2018, Antalya, e-Proceedings of 4th Language, Culture & Literature Symposium, Antalya, 267-283.

Çeviriler

1- ***“****Kronaka” : Güzel Ülke Kıbrıs’ın Hikayesine Dair Bir Kronik,* Çev. Ö. Bozkurtoğlu, Hiper Yayın, İstanbul, 2022. (*Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus entitled ‘Chronicle’ »* by Leontios Makhairas, trans. R. M. Dawkins, 2 Vols., Oxford University Press, Oxford, 1932).

2- *Foedus Pisanensis cum Saladino,* Salâhaddin Eyyûbî ile Pisalıların Anlaşması. *Libri IV* (2018) 235-249.

Başarı ve Ödüller

1- Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) Doktora Bursu (2021).

2- École française d’Athènes, Greece, (EfA), Doktora Araştırma Bursu, 2023.